

SANDŽAK I EVROPSKA PERSPEKTIVA

HELSINŠKI ODBOR ZA
LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
HELSINŠKE SVESKE BR. 29

HELSINŠKI ODBOR ZA
LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

29
HELSINŠKE SVESKE

Sandžak i evropska perspektiva

BEOGRAD, 2010

biblioteka Helsinške sveske knjiga br. 29
SANDŽAK I EVROPSKA PERSPEKTIVA

urednik
SONJA BISERKO

izdavač
HELŠIŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

za izdavača
SONJA BISERKO

oblikovanje i slog
IVAN HRAŠOVEC

fotografija na naslovnoj strani
SAMIR DELIĆ

štampa
ZAGORAC, Beograd, 2010.

Ova edicija je objavljena uz finansijsku pomoć Evropske Unije. Sadržaj ovog članka je isključivo odgovornost Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i ni na koji način ne odražava stavove i mišljenje Evropske Unije.

This edition has been produced with the financial assistance of the European Union. The contents of this edition are the sole responsibility of the Helsinki Committee for Human Rights in Serbia and can under no condition be regarded as reflecting the position of the European Union.

ISBN 978-86-7208-168-8
COBISS.SR-ID 176442636

CIP - Katalogizacija u publikaciji, Narodna biblioteka Srbije, Beograd
323.15/.17(497.11)(082); 316.347(497.11)(082); 316.72(497.11)(082)

SANDŽAK i evropska perspektiva / [urednik Sonja Biserko]. - Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2010 (Beograd : Zagorac). - 269 str. ; 23 cm. - (#Biblioteka #Helsinške sveske ; #knj. br. #29)

Tiraž 500. - Str. 6-25: Sandžak: radikalizacija ili saradnja ; Sandžak: Radicalization or Cooperation / Sonja Biserko. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

- a) Nacionalni identitet - Sandžak - Zbornici
- b) Etnički odnosi - Sandžak - Zbornici
- c) Multikulturalizam - Sandžak - Zbornici

Sadržaj

I UVOD

SONJA BISERKO

Sandžak: radikalizacija ili saradnja 8

Sandžak: Radicalization or Cooperation. 9

SAFETA BIŠEVAC

Političke poruke izbora za nacionalni savet Bošnjaka 28

II SANDŽAČKI DIJALOZI: PODRŠKA PREVAZILAŽENJU PODELA

SESIJA 1: Internacionalizacija pitanja Sandžaka: razlozi i perspektive . . . 35

SESIJA 2: Prava žena – žrtve društvenih predrasuda 49

SESIJA 3: Demokratski potencijal mladih:

obrazovani sistem, svakodnevni život, politička participacija. 61

SESIJA 4: Ekonomska kriza i posledice na Sandžak 69

III RADIONICE HELSINŠKOG ODBORA

Položaj žena u Sandžaku 91

Prevazilaženje podela i artikulisanje stvarnih interesa regiona 96

Prevazilaženje podela i artikulisanje stvarnih interesa regiona 103

Korupcija kao prepreka na putu EU – institucionalni

mehanizmi delovanja na lokalnom nivou 111

IV O SANDŽAKU IZ REGIONALNE PERSPEKTIVE

Život obješen o čiviluk 123

Nekome sve - ostalima ništa. 126

Spomenici islamske kulture u Srbiji iz ugla beogradske politike 129

Sjeća sudija. 135

Sandžak rastrgan unutarbošnjačkim podjelama i stalnim pritiskom . . . 138

V U SENCI PROŠLOSTI

Bošnjaci u Sandžaku na velikosrpskom udaru	145
Strogo povjerljivo	158
Povjerenje, ludom radovanje.	162

VI REGIONALIZACIJA SRBIJE I MESTO SANDŽAKA

Decentralizacija i regionalizacija Srbije zaobilazi regiju Sandžak.	169
Osnivanje Bošnjačke kulturne zajednice	172
Jelko Kacin u Novom Pazaru	173
Ono što ne halalite nikada nije izgubljeno	178

VII EKONOMSKA SITUACIJA

Percepcija privatnog biznis sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu	185
---	-----

VIII LJUDSKA PRAVA I ISLAMSKA ZAJEDNICA

Izveštaj Stejt Departmenta o stanju vjerskih sloboda.	247
Komentar na izveštaj Stejt Departmenta.	249
Šta činiti sa većinskim muslimanima pod vlašću poslušnom Patrijarhu? .252	
Muslimani u Srbiji	255
Cijepanje Islamske zajednice – velika izdaja.	259

IX MUFTIJA MUAMER ZUKORLIĆ – OD VERSKOG DO POLITIČKOG LIDERA

Nećemo zabiti nož u leđa Srbiji	267
Muftija Zukorlić – od verskog do političkog vođe	272
Intervju: Zukorlić-Čiplić	276
Verujem da je Beograd shvatio poruku.	282
Nekada Kosovo, danas Sandžak.	285

Uvod

Sandžak: radikalizacija ili saradnja

Sandžak, deo Srbije na tromedi sa Bosnom i Crnom Gorom, gde živi najveći deo bošnjačke manjine u Srbiji, više od dve decenije je na udaru državne represivne politike u cilju marginalizacije te manjine. Odnos prema islamu i Muslimanima u Jugoslaviji počeo je da se zaoštava i dobija neprijateljski prizvuk još osamdesetih godina prošlog veka, kada srpska elita pokreće kampanju protiv Muslimana i iznosi tezu o „islamskom fundamentalizmu koji pretili da uništi Jugoslaviju“. To je bila priprema za genocid u Bosni, čije su posledice osetili i Bošnjaci u Sandžaku. Odnos prema muslimanima nije se suštinski promenio, ali se pod pritiskom evropskih organizacija kao što su Savet Evrope, OEBS i EU, država uzdržava od otvorene represije. Međutim, sada primenjuje druge metode poput kriminalizacije pojedinaca ili grupa (vehabije), ali pre svega, konstantnim podrivanjem Islamske zajednice (IZ) kao jedine institucije koju Bošnjaci imaju i koja je inače, od ključnog značaja za njihov identitet.

Značaj Islamske zajednice za Bošnjake je izraz potrebe za religijom koja doprinosi jačanju vlastitog identiteta i doprinosi integraciji društva. Potreba za jačanjem identiteta je i razumljiv odgovor na dugogodišnju diskriminaciju i „nevidljivost“, kao i policijski teror, otmice i likvidacije tokom rata u Bosni. Islamska zajednica je takođe, ključna identitetska matrica za bošnjačku zajednicu u odsustvu drugih institucija. Zbog toga je i bila na udaru Beograda i beogradskih „službi“, sa ciljem da se temeljno destabilizuje. To je dovelo do cepanja Islamske zajednice i podizanje tenzije unutar bošnjačke zajednice što može, ako bude potrebno, da se brzo pretvori u kriznu tačku.

SONJA BISERKO

Sandžak: Radicalization or Cooperation

Sandžak, a region in Serbia bordering on Bosnia-Herzegovina and Montenegro, with majority Bosniak population has been under state-orchestrated repression for more than two decades: a policy meant to marginalize the Bosniak minority community in Serbia. The attitude towards Islam and Muslims sharpened with overtones of hostility back in 1980s in ex-Yugoslavia. That was when Serbian elites started campaigning against Muslims and playing on the thesis about “Islamic fundamentalism that threatens to destroy Yugoslavia.” The thesis itself prepared the terrain for genocide in Bosnia-Herzegovina, while making the life of Bosniaks in Sandžak hardly bearable. The attitude towards Muslims has not basically changed since. However, under the pressure from European organizations such as Council of Europe, OSCE and EU, the state now refrains from overt repression but resorts to other methods: criminalizes individuals or groups (the case of Vehabits) and, above all, constantly undermines the Islamic Community as the only Bosniak institution of crucial significance for their identity.

For Bosniaks, the Islamic Community embodies the need for religion that strengthens their identity and contributes to integration of their society. Their need for a stronger identity is only a logical response to years-long discrimination and “invisibility” and to police terror, abductions and executions during the war in Bosnia. In the absence of other institutions, the Islamic Community is a key identity-building matrix for the Bosniak community. Hence, it has been the target of various Belgrade-seated

Bošnjačka nacionalna manjina u Sandžaku već duže vreme je u žiži javnosti zbog tzv. sukoba u Islamskoj zajednici, ali i rivaliteta dve lokalne političke partije, odnosno njihovih lidera Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića. To je impliciralo i sukob na liniji Ministarstva vera i Islamske zajednice u Srbiji na čelu sa Muamerom Zukorlićem.

Nakon podele Islamske zajednice u Sandžaku 2007. godine (Zukorlić, Zilkić)¹ i incidenata između dve vodeće bošnjačke partije – Stranke demokratske akcije (SDA) i Sandžačke demokratske partija (SDP) situacija u ovom regionu postala je zapaljiva i nepredvidiva. Mešihat Islamske zajednice u Srbiji na čelu sa Muamerom Zukorlićem, stao je na stranu Rasima Ljajića.

Nakon burnih događaja tokom maja i juna 2009. godine, dva ministra su, uz posredovanje šefova diplomatije Srbije, Vuka Jeremića i Turske, Ahmeta Davutoglua, 24. jula 2009. uspostavili primirje.

POSETA REIS-UL-ULEME MUSTAFE CERIĆA

Događaji koji su prethodili pomirenju dva lidera, iskristalisali su probleme ovog regiona. Reč je o poseti vrhovnog poglavara muslimana iz BiH reis-ul-uleme Mustafe Cerića i sprečavanju vlasti da se on u Tutinu vernicima obratigde na glavnom gradskom trgu, kao i razmena oštrih optužbi između Ministarstva vera i IZ u Srbiji tim povodom.

Poseta Mustafe Cerića bila je razlog da se poglavar Islamske zajednice Srbije, muftija Adem Zilkić, inače bez veće podrške u Sandžaku, ali s podrškom Beograda, pismom obrati Rijasetu IZ u BiH, kojim najoštrije osuđuje najavu dolaska bosanskog reisa. Zbog toga, kako je naglasio, što je “doprineo produbljivanju podela u Islamskoj zajednici, a naročito među sandžačkim Bošnjacima”. Njegov boravak, kaže se dalje, nije poželjan u Sandžaku, jer “nije u interesu mira među vernicima”.² Vlada Repu-

1 Zukorlić priznaje Sarajevo kao duhovni center muslimana na prostoru bivšer Jugoslavije, dok se Zilkić zalaže za autonomnost Islamske zajednice u Srbiji u odnosu na Sarajevo.

2 http://www.danas.rs/vesti/drustvo/mustafa_ceric_nepozeljan_u_sandzaku.55.html?news_id=160856. Zilkić je takođe zatražio od države da uhapsi Zukorlića i da zabrani „bilo kakav skup i obraćanje na otvorenom prilikom dolaska Cerića“.

“services” striving to destabilize its foundations. This resulted in a schism within the Islamic Community and fueled tensions within the Bosniak community. The bottom line is that Sandžak can become a crisis spot in a wink, if need be.

The Bosniak minority community in Sandžak has been in the focus of public attention for years: the focus has been on the Islamic Community and the rivalry between two local political parties, actually between their respective leaders, Sulejman Ugljanin and Rasim Ljajić. All this led to the conflict between Serbia’s Ministry of Religions and the Islamic Community in Serbia helmed by Muamer Zukorlić.

After the split in the Islamic Community in Sandžak (opposing Zukorlić and Zilkić)¹ and incidents involving adherents of the two leading Bosniak parties – Party of Democratic Action /SDA/ and Sandžak Democratic Party /SDP/ the situation in the region became highly volatile and unpredictable. The Meshihat of the Islamic Community in Sandžak, led by Muamer Zukorlić, sided with Rasim Ljajić /SDP/.

On July 24, 2009 after the turmoil of May and June of the same year, the two Bosniak leaders and members of Serbia’s cabinet at the same time, Ljajić and Ugljanin, came to terms with mediation of Serbia’s and Turkey’s foreign ministers, Vuk Jeremić and Ahmet Davatoglu.

VISIT BY REIS-UL-ULEMA MUSTAFA CERIĆ

The developments preceding the truce between the two leaders brought the region’s problems to the fore. The supreme Muslim leader in Bosnia-Herzegovina, reis-ul-ulema Mustafa Cerić, paid a visit to Sandžak but the authorities prevented him from addressing believers assembled at the main square in Tutin. What ensued was the exchange of strong accusations between the Ministry of Religions and the Islamic Community in Serbia.

At the news that Mustafa Cerić would pay a visit to Serbia, Mufti Adem Zilkić – supported by the official Belgrade but with less backing in Sandžak – sent a letter to the Riaset of the Islamic Community in Bosnia-Herzegovina to strongly protest against it. In the letter he argued that Cerić “deepened the gap in the Islamic Community and divisions among

1 Zukorlić recognizes Sarajevo as the spiritual center of all Muslims in the territory of ex-Yugoslavia, whereas Zilkić advocates the Islamic Community of Serbia’s independence from Sarajevo.

blike Srbije samo se nadovezala na ovo pismo sličnom izjavom ministra vera Bogoljuba Šijakovića, ali i odlukom lokalne vlasti u Tutinu koja je zabranila najavljeni skup.

Poglavlar IZ u BiH reis Cerić je prilikom posete Sandžaku istakao da je „Sarajevo duhovni centar svih Bošnjaka“³. Cerić je takođe ukazao na kršenja prava muslimana, što je Ministarstvo vera ocenilo kao „neosnovano i drsko“. Zukorlić je prezentirao alarmantne činjenice koje svedoče o diskriminaciji Bošnjaka – u lokalnoj policiji je zaposleno oko 80 odsto građana srpske nacionalnosti i to u gradovima gde ima više od 85 odsto Bošnjaka. Slična je situacija i u sudstvu i drugim državnim institucijama.

REAKCIJE NA CERIĆEVU POSETU

Adem Zilkić je posetu bosanskohercegovačkog reisa-ul-uleme stavio u kontekst Cerićeve ambicije da uz pomoć Zukorlića postane muftija evropski, što bi Zukorlića promovisalo u muftiju za ceo Balkan. Takođe, ističe da Islamska zajednica u Srbiji nije autonomna već je ogranak zajednice iz BiH, što, po njemu, „Albance u Srbiji i ostale muslimane (koji nisu Bošnjaci), prinuđuje da se vežu nacionalnim principom za Sarajevo“⁴. Na ove optužbe nadovezao se i Ministarstvo vera Republike Srbije. U svom saopštenju optužilo je Cerića da je „podržavao i secesiju Kosova i Metohije“, te da javnost stoga, „opravdano postavlja pitanje da li reis Cerić pretri Republici Srbiji ratnim obračunom po bosanskom ili kosovskom scenariju“⁵. Nisu izostale reakcije opozicionih partija i nacionalističkih krugova – u čemu je ključnu ulogu imao Darko Tanasković, poznati beogradski ismist i član Komisije za istinu i pomirenje koju je svojevremeno formirao Vjislav Koštunica dok je bio šef države.

Tanasković je ocenio da je Cerićeva poseta bila potrebna muftiji Muameru Zukorliću kako bi Beogradu, ali i muslimanima koji u Srbiji ne priznaju njegovo vođstvo, uputio poruke „eminentno političke i приметно manje taktički formulisane od reisovih“⁶. Tanasković inače smatra da je

3 *Danas*, 19. maj 2009.

4 http://www.novosti.rs/code/navigate.php?id=4&status=jedna&vest=145018&title_add=Novi%20Pazar%20na%20dva%20dela.

5 „Stav Ministarstva vera povodom izjava Mustafe Cerića“, 22. maj 2009.

6 <http://209.85.135.132/search?q=cache:BshHuF0DK9gJ:www.sandzaknews.com/>

Bosniaks of Sandžak.” Therefore, says Zilkić, he is not welcome in Sandžak as his visit “is not in the interest of peace among believers.”² For its part, the Serbian government backed Zilkić’s stand through a similarly hued statement by Minister of Religions Bogoljub Šijaković and the pressure on local authorities in Tutin to ban the already scheduled meeting in Tutin.

During his visit to Sandžak, reis-ul-ulema Cerić emphasized, “Sarajevo is the spiritual center of all Bosniaks.”³ He also said the rights of Muslims were being violated. The Ministry of Religions labeled his statement “ungrounded and insolent.” For his part, Zukorlić came public with alarming facts about discrimination against Bosniaks. For instance, about 80 percent of policemen in the towns with over 85 percent of Bosniak population are ethnic Serbs. The situation is about the same in the judiciary and other institutions in Sandžak, he said.

REACTIONS TO CERIĆ’S VISIT

Adem Zilkić interpreted the visit by Reis-ul-ulema of Bosnia-Herzegovina in the context of Cerić’s ambition to become Mufti of Europe with Zukorlić’s help, which would promote the latter to Mufti of the Balkans. According to him, the Islamic Community in Serbia is not autonomous but just a branch of Bosnia-Herzegovina’s community, all of which “imposes a national principle on Albanians and other Muslims in Serbia and, hence, their ties with Sarajevo.”⁴ Playing on these allegations the Ministry of Religious of the Republic of Serbia released that Cerić “also backed up the secession of Kosovo and Metohija.” “The public, therefore, asks with good reason whether Reis Cerić threatens Serbia with war by Bosnian or by Kosovo scenario.”⁵ Opposition parties and nationalistic circles also strongly reacted to Cerić’s visit. The loudest of all was Darko Tanasković, well-known Islamist from Belgrade and a former mem-

2 http://www.danas.rs/vesti/drustvo/mustafa_Ceric_nepozeljan_u_Sandzaku.55.html?news_id=160856. Zilkić also called for the arrest of Zukorlić and a ban on „any gathering and public address during Cerić’s visit.”

3 Danas, May 19, 2009.

4 http://www.novosti.rs/code/navigate.php?id=4&status=jedna&vest=145018&title_add=Novi%20Pazar%20na%20dva%20dela.

5 “A Release by the Ministry of Religions on Mustafa Cerić’s Statements,” May, 22, 2009.

islam religija koja nije spremna na kompromise, za razliku od hrišćanstva, te da je pravi dijalog između hrišćana i muslimana praktično nemoguć, upravo zbog toga što jedna strana, kroz istoriju, pristaje na kompromise, dok druga ne odustaje od rigidnog stava.⁷ Posetu turskog ministra spoljnih poslova ne tumači kao pozitivnu, jer interesi Turske na Balkanu nisu baš u saglasnosti sa našim interesima: “Možemo se podsetiti da je Turska među prvima priznala Kosovo”. Što se tiče prava muslimana, smatra da, ne samo da se ona ne krše već da prema muslimanima, odnosno Bošnjacima u Srbiji, postoji „samo pozitivna diskriminacija, u smislu primene najviših standarda poštovanja svih njihovih manjinskih prava”.⁸

Cerićevu delatnost Tanasković ocenjuje sledećim rečima: “Čudilo bi me, da bi politički umešan kombinator, kakav je Cerić, mogao sebi da dozvoli da upravo u trenutku kad pokušava da što čvršće veže svoj čamac uz američki brod, otvoreno podrži vehabije u BiH. Šta bi mu rekli, na primer, jevrejski i američki učesnici nedavnog skupa u Parizu, posvećenog negovanju sećanja na holokaust, gde je bio specijalni gost i po ko zna koji put propagandno kapitalizovao srebreničku nesreću?”⁹

U dnevnim listovima su dominirale huškačke poruke i naslovi: “Gost iz Bosne svađa Muslimane”¹⁰, “Tutin na buretu baruta”¹¹, “Ratni huškači”¹², “Cerić širi versku mržnju”¹³, i sl.

List *Kurir* je 27. maja objavio tekst pod naslovom “Bure baruta” u kome navodi procene bezbednosnih stručnjaka i BIA: “Bezbednosni stručnjaci ocenjuju da nam pretila opasnost od pripadnika radikalnog islamističkog pokreta koji vrbuju mlade muslimane za samoubilačke akcije, a koji su posebno stacionirani u Sandžaku. Direktor BIA Saša Vukadinović

[index.php%3Fakcija%3Dvijesti%26do%3Darhiva%26mm%3D5%26yyyy%3D2009+darko+tanaskovic+sandzak+raska&cd=2&hl=en&ct=clnk.](http://www.nspm.rs/crkva-i-politika/ceric-dijeli-muslimane.html)

7 [http://209.85.135.132/search?q=cache:GCUNcHhSzZ4J:www.mail-archive.com/sim@antic.org/msg13175.html+darko+tanaskovic+sandzak+raska&cd=3&hl=en&ct=clnk.](http://209.85.135.132/search?q=cache:GCUNcHhSzZ4J:www.mail-archive.com/sim@antic.org/msg13175.html+darko+tanaskovic+sandzak+raska&cd=3&hl=en&ct=clnk)

8 [http://www.nspm.rs/crkva-i-politika/ceric-dijeli-muslimane.html.](http://www.nspm.rs/crkva-i-politika/ceric-dijeli-muslimane.html)

9 Ibid.

10 *Glas javnosti*, 12. maj 2009.

11 *Glas javnosti*, 21. maj 2009.

12 *Kurir*, 27. maj 2009.

13 Borko Ilić, *Kurir*, 27. maj 2009.

ber of the Commission for Truth and Reconciliation set up by Vojislav Koštunica during his presidency.

In Tanasković's view, Mufti Muamer Zukorlić needed the occasion provided by Cerić's visit to put across messages "eminently political and notably less tactful than those of Reis" to the official Belgrade but also to Muslims in Serbia, who denied his leadership.⁶ Anyway, Tanasković takes that, unlike Christianity, Islam is not open to compromise and rules out a genuine dialogue between Christians and Muslims – because, as he puts it, one side has accepted compromises throughout history, whereas the other remains unbending.⁷

For Tanasković, the visit by Turkey's Foreign Minister is not a positive development because "Turkey's interests in the Balkans do not exactly coincide with our interests." "We need to recall that Turkey was among the countries that recognized Kosovo first," says Tanasković, adding, "As for the rights of Muslims, they are far from being violated, on the contrary. Muslims or Bosniaks in Sandžak are positively discriminated, meaning that the highest standards of the respect of minority rights are applied to them."⁸

Referring to Cerić, Tanasković says, "It would be rather unusual for a political wheeler-dealer such as Cerić to indulge himself with open support to Vehabits in Bosnia-Herzegovina at the time he strives to fasten his boat to the American ship. What would be the reaction to that of, say, Jewish and American participants in the recent Paris meeting dedicated to the memory of Holocaust, where he, in his capacity as a special guest, capitalized on the Srebrenica misfortune for propaganda purposes for umpteenth time?"⁹ The majority of Belgrade-seated papers carried belligerent messages and headlines such as "The Guest from Bosnia Provokes Quarrel among Muslims,"¹⁰ "Tutin on Powder Keg,"¹¹ "Warmongers,"¹² "Cerić Spreads Religious Hatred,"¹³ etc.

6 <http://209.85.135.132/search?q=cache:BshHuFODK9gJ:www.Sandzaknews.com/index.php%3Fakcija%3Dvijesti%26do%3Darihiva%26mm%3D5%26yyyy%3D2009+darko+Tanaskovic+Sandzak+raska&cd=2&hl=en&ct=clnk>.

7 <http://209.85.135.132/search?q=cache:GCUNcHhSzZ4J:www.mail-archive.com/sim@antic.org/msg13175.html+darko+Tanaskovic+Sandzak+raska&cd=3&hl=en&ct=clnk>.

8 <http://www.nspm.rs/crkva-i-politika/Ceric-dijeli-muslimane.html>.

9 Ibid.

10 *Glas Javnosti*, May 12, 2009.

11 *Glas Javnosti*, May 17, 2009.

12 *Kurir*, May 21, 2009.

13 *Glas Javnosti*, May 21, 2009.

prilikom predstavljanja godišnjeg izveštaja BIA primetio je blisku saradnju islamističkih pokreta u Sandžaku”.¹⁴

Predsednik skupštinskog odbora za bezbednost Dragan Todorović (poslanik Srpske radikalne stranke) je ocenio da se na osnovu izveštaja BIA „može zaključiti da oni znaju šta se sve tamo dešava. Neki događaji, za koje pretpostavljam da će se desiti, izvan su kontrole BIA, jer mi više nemamo službe koje se bave zaštitom države. One su od 2001, potpuno razorene. Raška oblast može biti poprište nemilih događaja i mislim da će se to desiti pod dirigentskom palicom SAD i EU”. DSS je izjavila da u Sandžaku, naročito posle izjava Muamera Zukorlića, može doći do radikalizacije situacije: “Očigledno je da se oni više bave politikom nego verom. Država mora odlučno da reaguje ukoliko uvidi opasnost od sukoba”.¹⁵

DEKLARACIJA O LJUDSKIM I VERSKIM PRAVIMA BOŠNJAKA U SRBIJI

U skladu sa iznetim podacima o kršenju ljudskih i verskih prava Bošnjaka, usvojena je *Deklaracija o ljudskim i verskim pravima Bošnjaka u Srbiji* 4. jula 2009. Podršku su, međutim, uskratile obe političke stranke, i SDP i SDA. U Deklaraciji se, između ostalog, zahteva “od bošnjačkih predstavnika u parlamentu i Vladi Republike Srbije neprihvatanje daljeg administrativnog rasperčavanja regije Sandžak”. Ovo pitanje je od izuzetnog značaja za razvoj Sandžaka, jer je podeljen na dve administrativne jedinice koje su vezane za dva različita regiona. Ideja je bila da se onemogućiti da Bošnjaci postanu etnička većina u Sandžaku. Zato je za Bošnjake važno kako će se odvijati najavljeni proces regionalizacije u Srbiji i da li će, kada bude okončan, omogućiti da svih 6 gradova koji čine oblast srbijskog dela Sandžaka budu zajedno kao jedna regionalna celina. Branko Ružić, predsednik Izvršnog odbora Socijalističke partije Srbije je poručio da neće biti etničkih regiona: “Oni koji se tome nadaju, grdno su se prevarili. Svi građani Srbije imaju ravnopravan status, ali niko ne treba da očekuje da će zbog toga što je nacionalna manjina moći da napravi etnički homogen region”.

Dejan Jovanović, državni sekretar u Ministarstvu ekonomije, poručio je da će Vlada Srbije uredbom tačno precizirati koje opštine će pripasti

14 *Večernje novosti*, 16. jul 2009.

15 Na poziv Vlade Srbije boravila je u Srbiji u aprilu 2009.

In the issue of May 27, *Kurir* daily run an article headlined “Powder Keg.” “According to experts in security matters, we are threatened by members of a radical Islamic movement, who recruit young Muslims for suicidal actions and are stationed in Sandžak. While presenting the annual report of the Security Information Agency /BIA/, its director, Sasa Vukadinovic, underlined close cooperation among Islamic movements in Sandžak,” says the article.¹⁴

The chairman of the parliamentary committee for security, Dragan Todorović (MP from the Serbian Radical Party), said BIA report indicated that they /security agents/ were “aware of what is going on over there.” “Things I assume would happen are beyond BIA control because we no longer have services in charge of protecting the state. These services have been totally destroyed since 2001. The Raska region can easily become an arena of unwelcome developments orchestrated by US and EU,” said Todorović. Democratic Party of Serbia /DSS/ said the situation in Sandžak could radicalize, particularly due to the statements by Muamer Zukorlić. “They are obviously more concerned with politics than religion. The state must resolutely respond to any development threatening with conflict,” said a party official.¹⁵

DECLARATION ON HUMAN AND RELIGIOUS RIGHTS OF BOSNIAKS IN SERBIA

The *Declaration on Human and Religious Rights of Bosniaks in Serbia* was adopted on July 4, 2009 along the lines on the information about violation of these rights. However, the two leading Bosniak parties, SDA and SDP, denied their support to the Declaration. Among other things, the Declaration demands from “Bosniak representatives in the parliament and the government of the Republic of Serbia to resist further administrative disintegration of the region of Sandžak.” The issue itself is of crucial significance for Sandžak’s development given that it is divided into two administrative wholes each attached to another region. The idea behind such an arrangement was to prevent Bosniaks from becoming an ethnic majority in Sandžak. Therefore, Bosniaks are most concerned with the

14 *Kurir*, May 27, 2009.

15 Borko Ilic, *Kurir*, May 27, 2009.

kom regionu: “Zavod za statistiku će na osnovu stručnih kriterijuma sačiniti predlog. To su kvantitativni kriterijumi koji se odnose na broj stanovnika i kvilativni, koji se tiču razvijenosti neke opštine. U svakom slučaju, takvi kriterijumi koriste se i u Evropskoj uniji”.¹⁶

Specijalna izvestiteljka UN za slobodu veroispovesti Asma Jahangir¹⁷ ocenila je da Srbija mora još da radi na ostvarivanju slobode veroispovesti. Prilikom posete Srbiji posetila je nekoliko višenacionalnih područja gde je, kako je rekla, stekla i pozitivne, ali i negativne utiske. „Svesna sam bolne prošlosti regiona i patnje kroz koje su građani Srbije i drugi ljudi u regionu prošli tokom sukoba i ratova. Znam i da su, nažalost, i verska ubeđenja doprinela tim konfliktima. Na sreću, čini se da se Srbija opredelila za demokratske procese i da će u okviru tih procesa jednu od ključnih uloga imati unapređenje slobode veroispovesti”.¹⁸

Iznošenje tvrdnji o kršenju ljudskih prava muslimana u Srbiji, Darko Tanasković, tumači kao “sračunato podgrevanje kampanje o navodnom kršenju prava muslimana u Srbiji”, što, smatra on, “ne može bitnije uticati na političko opredeljivanje muslimanskih država, premda će neke sporadične nepovoljne efekte sigurno imati. Teško je zamisliti da to može biti u stvarnom interesu muslimana koji žive u Srbiji, ali ovdašnji protagonisti radikalizacije i internacionalizacije ‘muslimanskog pitanja’ očigledno rezonuju u skladu s poznatom devizom „što gore, to bolje“.

NEUMITNA RADIKALIZACIJA SANDŽAKA

Muamer Zukorlić, lider IZ u Srbiji, istakao je i da “nema nikakve dileme da će se situacija u Sandžaku radikalizovati”.¹⁹ *Glas islama* je takođe izvestio o postojanju “specijanog rata” sa Ministrastvom vera i o potrebi “nacionalnog otpora” u Sandžaku. U Mešihatu IZ u Srbiji navode: “U situaciji kada zvanične vlasti ne poštuju Ustav sopstvene države koji nam garantuje ravnopravnost, ne poštuju Zakon o crkvama i vjerskim zajednicama, ili ga pak selektivno primjenjuju, u trenutku kad na hiljade bošnjačkih

16 Borba, 5. maj 2009.

17 *Politika*, 25. maj 2009.

18 http://www.islamskazajednica.org/index.php?option=com_ezine&task=read&page=2&category=13&article=2844.

19 *Pravda*, „Izdali nas Ugljanin i Ljajić“, 9. septembar 2009.

announced regionalization process in Serbia, especially with the fate of six towns in Serbia's part of Sandžak – whether or not these towns would together make an administrative whole once the process is completed. Branko Ruzic, president of the Executive Committee of Socialist Party of Serbia /SPS/ ruled out the possibility of ethnic regions. “Those looking forward to such regions, hope in vain. All citizens of Serbia are equal and no one should expect to form an ethnically homogeneous region just because he comes from an ethnic minority,” said Ruzic.

Dejan Jovanović, state secretary at the Ministry of Economy, messaged that municipalities of all regions would be detailed in a governmental decree. “Guided by expert criteria, the Bureau of Statistics will make an outline. These criteria are quantitative and relate to number of people, and qualitative and relate to development of each municipality. In any case, such criteria are also used in EU.”¹⁶

UN Special rapporteur for freedom of religion Asma Jahangir¹⁷ said Serbia still had to make progress in the exercise of freedom of religion. During her visit to Serbia she toured several multiethnic regions that impressed her both positively and negatively, as she put it. “I am aware of the painful past of the region and hardships citizens of Serbia and other people in the region went through at the time of conflicts and wars. I also know that, unfortunately, religious beliefs also contributed to these conflicts. As it seems, fortunately, Serbia has opted for democratic processes and advancement of religious freedoms will be among key priorities of these processes,” she said.¹⁸

For Darko Tanasković, coming public with the claims about violation of Muslims' human rights in Serbia is a “calculated incitement of the campaign about alleged breach of Muslims' rights in Serbia.” “These claims cannot crucially influence policies of Muslim states but will surely produce some sporadic, adverse effects. It's hard to imagine that it could be in the true interest of Muslims living in Serbia, but domestic protagonists of radicalization and internationalization of ‘Muslim question’ obviously reason by the maxim ‘the worse, the better,’” says Tanasković.

16 *Večernje Novosti*, July 16, 2009.

17 Ms. Jahangir paid a visit to Serbia in April 2009 at the invitation of the Serbian government.

18 *Borba*, May 5, 2009.

mladića i djevojaka čeka posao na biroima rada, kada krivci za zločine u Štrpcima i Sjeverinu još uvijek nisu kažnjeni, kada pod formom tzv. statističke regionalizacije treba da dođe do još jednog cijepanja regije Sandžak i u trenutku kada aktuelni bošnjački političari za to i ne mare, kao logično, da ne kažemo spasonosno, nameće se rješenje formiranja Političkog savjeta Glavnog muftije koji bi prije svega savjetodavno, logističko-lobistički, ali i vrlo konkretno i praktično pomogao u borbi protiv diskriminacije nad Bošnjacima, ali i u internacionalizaciji ovog pitanja”²⁰.

Odluku o formiranju političkog saveta mnogi su ocenili kao izraz muftijinih političkih ambicija i kao izazivanje sukoba. Beogradski muftija Hamdija Jusufspahić, izjavio je da “muslimane Srbije objedinjuje i islam i Srbija. Muslimani ne smeju da idu protiv Srbije.”²¹ Esad Džudžević (SDA) pak smatra da je neprimereno baviti se politikom ako ste verski poglavar.

INTERNACIONALIZACIJA SANDŽAČKOG PITANJA

Žestoke optužbe između političkih i verskih lidera i namerno zanemari-vanje ovog područja od strane aktuelne vlasti, doveli su do internacionalizacije bošnjačkog pitanja u Sandžaku. Osim toga, radikalizacija situacije u Bosni i Hercegovini neminovno se odrazila i na prilike u Sandžaku i na odnos države prema Bošnjacima u Srbiji. Prisustvo i interes brojnih međunarodnih organizacija (OEBS, Savet Evrope, EU, međunarodne i lokalne nevladine organizacije, te ambasade) ukazuje na to da je međuna-rodna zajednica svesna mogućnosti eskalacije nasilja i dalje radikalizacije.

Tokom 2009. godine Republika Turska se nametnula kao važan fak-tor u regionu, a vlada turskog premijera Taipa Erdogana posebnu pažnju je posvetila Bošnjacima u BiH i u Sandžaku. Srbija i Turska su potpisale međudržavne ugovore o ekonomskoj saradnji i dogovorile se o strateš-kom partnerstvu. Sem Jeremića, Tursku je posetilo niz najviših funk-cionera Srbije, među kojima predsednik Boris Tadić, ministri Mlađan Dinkić, Rasim Ljajić, Sulejman Ugljanin... Srbiju je u oktobru posetio tur-ski predsednik Abdulah Gul. Nije posetio Sandžak, mada je to bilo pred-vidjeno. Ipak, Sandžak je bio tema razgovora u kojima je Turska potvrdila

20 Decentralizator, broj 2, maj/jun 2010.

21 Nacionalni saveti prema Zakonu imaju velika ovlašćenja na planu kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma.

UNAVOIDABLE RADICALIZATION OF SANDŽAK

Muamer Zukorlić, leader of the Islamic Community in Serbia, said there was “no doubt that the situation in Sandžak would radicalize.”¹⁹ The Community paper, *Voice of Islam /Glas Islama/* also reported that “a special war” with the Ministry of Religions was on, emphasizing the need for “national resistance” in Sandžak. “In the situation when authorities do not abide by the Constitution of their state and do not respect the Law on Churches and Religious Communities or implement it just selectively, at the time when thousands of Bosniak young men and women are jobless, when perpetrators of the crimes in Štrpci and Sjeverin still go unpunished, when yet another division of the region of Sandžak is about to take place under the pretext of the so-called statistical regionalization and when incumbent Bosniak politicians could not care less about it all, the only logical, if not lifesaving, solution is to set up a political council of the Chief Mufti, as an advisory and logistic-lobbyist body in the first place, but also the one providing concrete assistance in combating discrimination against Bosniaks and in internationalization of the Bosniak question,” released the Meshihat of the Islamic Community.²⁰

Many called the decision on the establishment of the political council an evidence of Mufti’s political ambitions that fuels the flames. Mufti of Belgrade Hamdija Jusufspahic said, “What unifies Muslims of Serbia is Islam and Serbia. Muslims should not act against Serbia.”²¹ Esad Dzudzevic of SDA, however, takes it inappropriate for a religious leader to engage in politics.

INTERNATIONALIZATION OF SANDŽAK QUESTION

Strong accusations marking the relations between political and religious leaders of the region and deliberate disregard of it by the incumbent regime resulted in internationalization of the Bosniak question in Sandžak. Besides, radicalized relations within Bosnia-Herzegovina unavoidably echoed throughout Sandžak and influenced the state’s attitude towards Bosniaks in Serbia. Interest in the region displayed by many

19 *Politika*, May 25, 2009.

20 http://www.islamskazajednica.org/index.php?option=com_ezine&task=read&page=2&category=13&article=2844.

21 *Pravda*, September 9, 2009.

da će kreditirati izgradnju puteva u Sandžku. Do realizacije ovog projekta do početka 2010. godine nije došlo, jer turski parlament još nije ratifikovao ugovor.

Prilikom susreta sa predsednikom Gulom, predsednik Srbije Boris Tadić je predložio izgradnju islamskog centra u blizini Beograda, što je za sada ostalo samo na nivou najave. Turska je posredovala u pomirenju vođa dve najuticajnije političke partije u Sandžaku, a pokušala je da posreduje i u pomirenju veskih lidera Adema Zilkića i Muamera Zukorlića. Međutim, u tome nije uspela. Angažovanjem u Sandžaku, kao i delovima Balkana gde žive Bošnjaci, Turska pre svega želi da potvrdi svoj rastući politički značaj, ali i da svojim građanima bošnjačkog porekla pokaže da vodi brigu o njihovom zavičaju. Pretpostavlja se da najmanje četiri miliona građana Turske potiče iz nekadašnje Jugoslavije, a među njima je značajan broj sandžačkih Bošnjaka.

Osim Turske i pojedine zapadne zemlje su Sandžaku posvetile veću pažnju. Na inicijativu bivšeg američkog ambasadora Kamerona Mintera u januaru 2009. godine osnovana je neformalna grupa pod nazivom "Prijatelji Sandžaka", koja se povremeno sastaje i razmatra teme u vezi sa jugozapadom Srbije. "Prijatelje Sandžaka" čine predstavnici desetak ambasada i međunarodnih organizacija, a osim SAD i Turske članovi su Francuska, Nemačka, Velika Britanija, Japan, Portugal, Češka, Španija, Austrija, Evropska komisija i OEBS.

REGIONALIZACIJA SRBIJE

Srbija je 2009. godine dobila Zakon o regionalnom razvoju kojim je Republika trebalo da bude podeljena na sedam statističkih regiona. Politički predstavnici Sandžaka su međutim pokrenuli inicijativu da šest opština u kojima žive Bošnjaci budu u sastavu jednog statističkog regiona. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja predložilo je izmenu Zakona o regionalnom razvoju, tako da Srbija umesto sedam treba da dobije pet regiona. Izmenama zakona, istočna i južna Srbija spojiće se u jedan region, a Šumadija i zapadna Srbija u drugi, u kojem će se zajedno naći sve sandžačke opštine Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje, Priboj i Nova Varoš. Pojedine srpske stranke su protiv ovakvog rešenja o kome bi trebalo da se izjasne poslanici do leta 2010. godine.

international organizations (OSCE, Council of Europe, EU, international non-governmental organizations and Belgrade-seated embassies) indicate that the international community is aware of potential escalation of violence and further radicalization.

In 2009 the Republic of Turkey imposed itself as a major regional factor, whereas Premier Taib Erdogan's cabinet was considerably focused on Bosniaks in Bosnia-Herzegovina and Sandžak. Serbia and Turkey signed agreements on economic cooperation and strategic partnership. Apart from Foreign Minister Jeremić, a number of Serbia's high-ranking officials visited Turkey, including President Boris Tadić, ministers Mlađan Dinkić, Rasim Ljajić, Sulejman Ugljanin, etc. In October 2009 Turkish President Abdullah Gul paid a visit to Serbia. He did not go to Sandžak though that had been included in the plan of his visit. Nevertheless, Sandžak was on the agenda: Turkey promised to extend credit for road construction in Sandžak. As the Turkish parliament has not yet ratified the relevant agreement the project was on the standstill in early 2010.

Over the talks with President Gul, President Tadić suggested construction of an Islamic center in the vicinity of Belgrade. So far, his suggestion remained on paper only. Turkey mediated and managed to reconcile the leaders of two major political parties in Sandžak and tried to accomplish the same in the case of two religious leaders, Adem Zilkić and Muammer Zukorlić. In that it failed. With its engagement in Sandžak and other parts of the Balkans with Muslim population Turkey seeks above all to prove its ever stronger political influence but also to convince its citizens of Bosniak origin that it is concerned with their homelands. According to some estimates, at least four million of citizens of Turkey come from ex-Yugoslavia and many among them from Sandžak.

Some Western governments also paid more attention to Sandžak. In January 2009, an informal group named "Friends of Sandžak" was formed at the initiative of former US Ambassador to Serbia Cameron Munter. The group meets from time to time to discuss the issues related to Southwest Serbia. "Friends of Sandžak" group brings together representatives of some ten embassies and international organizations – in addition to US and Turkey, France, Germany, Great Britain, Japan, Portugal, Czech Republic, Spain, Austria, European Commission and OSCE are in its membership.

Implementacija ovog zakona biće problematična, a predsednik Boris Tadić je već najavio da će za to trebati 5 do 7 godina. Statistička decentralizacija suprotstavila je dva koncepta – centralistički, sa onim koji se zalaže za decentralizaciju. Da je decentralizacija "zahtev vremena" svedoči i činjenica da čitav politički establišment o tome govori, bez obzira koliko se suštinski za to zalagao. Vremenom će u Srbiji biti sve više regionalnih pokreta, jer je centralizacija koju je inaugurisao Milošević odavno krahirala kao model koji je Srbiju doveo u svojevrсну blokadu. Zbog odsustva političke inicijative da se krene u susret neizbežnim promenama, decentralizacija se u Srbiji, kako ističe Duško Janjić iz Foruma za etničke odnose, ne izvodi kao proces dovršavanja teritorijalno-političke organizacije države, već kao neka politička trgovina u pripremi nove izborne karte. Aleksabdar Popov iz Centra za regionalizam, takođe smatra da će decentralizacija nailaziti na prepreke zbog ustavnih ograničenja.

Za Sandžak je decentralizacija od ključnog značaja, jer samo u okviru buduće regionalizacija, ako bude izvedena u skladu sa racionalnim potrebama, može da sačuva svoj identitet i specifičnost.

NACIONALNI SAVETI

S obzirom da je 2009. godine donet veoma važan zakon o nacionalnim savetima izbori za novi saziv nacionalnih saveta održani su 6. juna 2010. godine. Na izborima za Bošnjački nacionalni savet⁸³ najviše glasova je dobila lista „Bošnjačka kulturna zajednica BKZ-muftija Muamer-ef. Zukorlić“ – 17 mandata od 35. Ovi izbori su izmenili političku scenu u Sandžaku jer je muftija Islamske zajednice i zvanično postao značajni politički činilac. Ovakav ishod izbora je rezultat što dva politička predstavnika (Ljajić i Ugļjanin) nisu ispunila očekivanja većine Bošnjaka. Njima se prebacuje da su se suviše okrenuli Beogradu i da slabo zastupaju interese Bošnjaka.

Činjenica da je pobedila lista Muamera Zukorlića svedoči da su opstrukcije, usmerene na sprečavanje konstituisanja bošnjačke zajednice koje godinama dolaze iz Beograda, biračko telo opredelile za Zukorlićevu listu kao jedinog garanta bošnjačkog identiteta. Proces konsolidacije Srbije kao države, odnosno proces nation-buildinga je još u toku, što znači da je i njen identitet još u procesu nastajanja. Srpska elita je iz tog procesa isključila sve manjine, pa i bošnjačku. Upravo je taj odnos

REGIONALIZATION OF SERBIA

In 2009, the Serbian parliament adopted the Law on Regional Development envisaging seven statistical regions of Serbia. Sandžak politicians, however, launched an initiative for having six municipalities with Bosniak population within a single statistical region. The Ministry of Economy and Regional Development put forth an amendment to the Law according to which Serbia should be divided into five rather than seven regions: Eastern and South Serbia would form one region, while Sumadija and Western Serbia another that would include all Sandžak municipalities – Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Prijepolje, Priboj and Nova Varoš. Some Serbian parties oppose the amendment due to be on the parliamentary vote by the end of summer 2010.

The implementation of the Law itself will be most problematic. President Tadić already announced that the process would take 5 to 7 years. Statistical decentralization confronted two concepts: centralistic and the one calling for decentralization. Decentralization is a demand of the time – and this is probably best illustrated by the fact that the entire political establishment speaks of it regardless of actual intentions. As the time goes by there will be more and more regional movements in Serbia given that Milošević's model of centralism proved inefficient long ago and has been practically blocking Serbia. As there is no political initiative for moving towards unavoidable changes, decentralization in Serbia is not implemented as a process meant to round off the state's territorial-political organization but resembles more a political barter preparing the terrain for a new electoral hand, says Dušan Janjić of the Forum for Interethnic Relations.²² Aleksandar Popov of the Center for Regionalism takes that constitutional limitations will be obstructing the decentralization process.

Decentralization is of key significance for Sandžak – for it can safeguard its identity and specificity only if regionalization follows its actual and rational needs.

NATIONAL COUNCILS

Elections for councils of national minorities were held on June 6, 2010 under a major legislation the Serbian parliament passed in 2009. The list “Bosniak

22 Decentralizator, No. 2, May-June 2010.

prema manjinama i njihovo isključivanje iz kulturnog kruga, naterao sve manjine, pa i bošnjačku, da zaokružuje vlastiti nation-buildinga.

Izborni rezultati za nacionalni savet u Sandžaku izazvali su burne reakcije nacionalističkog bloka u Srbiji, koji taj rezultat vidi kao potencijal za destabilizaciju situacije u Srbiji i u regionu „upravo u momentu političke i kulturne ofanzive Turske na Balkanu“.²² Smatra se da nacionalni saveti (ne samo bošnjački, već i mađarski) mogu da postanu institucije koje u velikoj meri mogu da ugroze vitalne interese države Srbije.²³ Zaboravlja se pri tome da su Srbi u svim susednim zemljama dobili maksimalna prava (Z-4, Ahtisarijev plan, Dejtonski sporazum) na koja se sada pozivaju i sve manjine u Srbiji, ali i u zemljama srednje i istočne Evrope.

Imajući u vidu sve navedene činjenice bilo bi važno da srpska elita, politički establišment, kao i međunarodna zajednica uključe sve bošnjačke institucije u Sandžaku (Islamsku zajednicu, Nacionalni savet i kulturnu zajednicu Bošnjaka) u sve projekte na kulturnom, verskom i političkom planu. Samo tako može da se izbegne njihova izolacija i eventualna radikalizacija na koju Beograd stalno upućuje, ali je i priželjkuje.

Došlo je vreme da se Beograd opredeli za koncept nacionalno-građanske države, umesto etničke, koji bi uključio sve manjine u širu političku, ekonomsku i kulturnu zajednicu Srbije.

---

22 Pečat, „Saveti protiv Srbije, 11. jun 2010.

23 Isto.

Cultural Community – Mufti Muamer Zukorlić” won majority vote in Sandžak in the election for the Bosniak National Council and thus secured 17 out of 35 mandates.²³ The election changed the political landscape in Sandžak: a mufti formally became a major political factor. Such electoral outcome was only logical given that two political leaders, Ljajić and Ugljanin, failed to fulfill expectations of the great majority of Bosniaks. They are reproached as Belgrade-centered and unconcerned with Bosniaks’ interests.

The victory of Zukorlić’s list testifies that Belgrade’s years-long endeavor to prevent constitution of the Bosniak community only turned the Sandžak electorate towards Zukorlić as the only warrant of the safeguard of Bosniak identity. The process of Serbia’s nation-building is still on, meaning that its identity-building is also still in process. Serbian elite has excluded all the minorities, including Bosniak, from the process. Minorities were, therefore, forced to start rounding off their own nation-building.

Serbia’s nationalistic bloc raised a hue and cry over the outcome of the election for the Bosniak National Council. For this bloc, Zukorlić’s majority vote potentially destabilizes the situation in Serbia and the region “at the time of Turkey’s political and cultural offensive in the Balkans.”²⁴ Accordingly, national councils (not only Bosniak but also Hungarian) may turn into the institutions jeopardizing to considerable extent Serbia’s vital interests, takes this bloc.²⁵ The fact that all minorities in Serbia and in the countries of Central and Eastern Europe are only invoking the same rights granted to Serbs in all neighboring states (plan Z-4, Ahtisaari plan, Dayton Accords) seems to be totally neglected.

Bearing in mind all these facts, Serbian elite and political establishment, but the international community as well, should include all Bosniak institutions in Sandžak (Islamic Community, National Council and Cultural Community) in all cultural, religious and political projects. This is the only way to avoid their isolation and possible radicalization that make Belgrade’s constant warning but wishful thinking at the same time.

The time has come for Belgrade to replace the concept of an ethnic state with the one of nation-civil one suited for integrating all the minorities into Serbia’s political, economic and cultural space.

23 Under the Law national councils have considerably authority in the domains of culture, education, information and official use of minority language and letter.

24 *Pečat*, „Saveti protiv Srbije, 11. jun 2010.

25 *Ibid.*

Političke poruke izbora za nacionalni savet Bošnjaka

Prvi put u istoriji Srbije, pripadnici 16 nacionalnih manjina 6. juna su birali svoje predstavnike u nacionalnim savetima. Trebalo je da ovi izbori dokažu opredeljenost Srbije da štiti prava svojih građana nesrpskih nacionalnosti po najvišim standardima, ali su problem koji su ih pratili zasednili hvale vrednu nameru vlasti. Mada se organizacija izbora graničila sa katastrofalnom, a saveti zvanično, po zakonu, nemaju nadležnosti u oblasti politike, rezultati su pokazali političko opredeljenje manjina koje Beograd, vladajuća DS i predsednik Boris Tadić treba ozbiljno da shvate. Riza Halimi i Ištvan Pastor, tačnije njihove političke organizacije Partija za demokratsko delovanje i Savez vojvođanskij Mađara su potvrdili svoj vodeći položaj među Albancima i Mađarima, dok je kod Bošnjaka došlo do značajnog pomeranja. Umesto političkih lidera i stranaka, ministara Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića, SDA i SDP, muftija Muamer Zukorlić se nametnuo kao predstavnik sandžačkih Bošnjaka, a listi koju je predvodio Bošnjačkoj kulturnoj zajednici falilo je tek nešto više od jedan odsto za osvajanje nadpolovične većine glasova i mesta u budućem bošnjačkom nacionalnom savetu.

Statistika pokazuje da je od 436.334 birača koliko se upisalo u posebne biračke spiskove, glasalo 54,47 odsto. Natpolovična većina birača pokazuje zainteresovanost manjina za izbor saveta mada se čini da mnogima nije i dalje jasno koje su nadležnosti ovih institucija. Prema Zakonu o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, usvojenom u Skupštini Srbije

prošle godine, nacionalni saveti predstavljaju nacionalnu manjinu u oblasti obrazovanja, kulture, obaveštavanja na jeziku nacionalne manjine i službene upotrebe jezika i pisma. Izlaznost u Sandžaku je bila veća od prosečne. U šest sandžačkih opština Novom Pazaru, Sjenici, Tutinu, Priboju, Prijepolju i Novoj Varoši, na izbore je ukupno izašlo 53.930 građana bošnjačke nacionalnosti ili nešto više od 58 odsto. Bošnjačka kulturna zajednica je u šest sandžačkih opština dobila 26.250 glasova (48,67 odsto), Bošnjačka lista 20.530 (38,07), a Bošnjački preporod 7.150 (13,26 odsto) glasova izašlih na izbore. Van Sandžaka skoro simboličan broj Bošnjaka je 6. juna glasao, zbog neinformisanosti, nezainteresovanosti i katastrofalno loše organizacije. U četiri beogradske opštine, naprimer, izašlo je manje od 200 Bošnjaka.

Pobeda Zukorlićeve liste izgleda da je iznenadila mnoge van Sandžaka, ali zvaničnih komentara nema. Učesnici izbora su se dosta šturo izjasnili. Esad Džudžević, predsednik Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog veća, poslanik Bošnjačke liste za evropski Sandžak Sulejmana Ugljanina i prvi na listi kandidata Bošnjačke liste, naglašava da niko nije osvojio apsolutnu većinu. "Imamo određene prigovore na sam tok izbora, ali ćemo sačekati konačne rezultate Centralne izborne komisije", rekao je Džudžević na konferenciji za novinare, ocenjujući da su izbori protekli u redu i uz malu izlaznost. "Stvaranju atmosfere straha i maloj izlaznosti je doprineo govor mržnje jednog od nosilaca izborne liste", smatra Džudžević. Prema njegovim rečima, isti nosilac liste je "zloupotrebio verska osećanja" tokom proteklih izbora za članove nacionalnih veća.

Predstavnik Bošnjačkog preporoda Seadetin Mujezinović rekao je da je ova lista, koju je podržala SDP, vodila afirmativnu i neuobičajenu kampanju i zadovoljan je izbornim rezultatima. On je na konferenciji za novinare rekao da očekuje da će se strasti kod građana smiriti i da će pamet prevladati. Mujezinović nije želeo da govori o eventualnom formiranju neke koalicije. "Bošnjačka kulturna zajednica i Bošnjačka lista su dobili najviše glasova, tako da pretpostavljam, da će se oni i dogovarati o formiranju većine", rekao je Mujezinović. Muftija Zukorlić je, u intervjuu dnevnom listu *Danas* izjavio da su izbori veliki iskorak za Bošnjake i državu Srbiju. "Bošnjaci su prvi put u svojoj novijoj istoriji neposredno birali svoje predstavnike u veću, koje će zastupati njihove nacionalne interese i raditi na čuvanju i afirmaciji bošnjačkog nacionalnog identiteta. Izuzetno

sam zadovoljan što su birači prepoznali i prihvatili nacionalnu retoriku Bošnjačke kulturne zajednice i to je rezultiralo ovom ubedljivom pobjedom”, dodao je Zukorlić. Njegovu predizbornu kampanju su obeležile i jake izjave koje su neki u Beogradu ocenili kao ekstremističke, a njegovi politički protivnici iz SDP i SDA okarakterisali ih kao “govor mržnje”. “U izbornoj borbi smo bili oštri, a nakon ove pobjede bićemo tolerantni. Nema više potrebe za podizanjem glasa. Verujem da je zvanični Beograd shvatio poruku da je predstavljanju sandžačkih Bošnjaka kroz lične i partijske interese isteklo vreme”, ističe muftija Zukorlić.

Predstavnici SDA i SDP i dalje tvrde da izbori za nacionalni savet nisu imali političku pozadinu i da ne pokazuju promene u bošnjačkom političkom korpusu, ali teško je pomisliti da u to iko veruje. Predizborna kampanja predstavnika tri liste je bila pre svega politička i obilovala je različitim obećanjima, optužbama i zamerkama uglavnom Zukorliću da zloupotrebljava versku funkciju i osećanja Bošnjaka. Sem bošnjačkih političara, ministar za ljudska i manjinska prava Svetozar Čiplić se takođe izjašnjavao na temu povezanosti vere i nacionalnih saveta. Predsednik Boris Tadić je, uz poziv manjinama da izađu i glasaju 6.juna podsetio da je Srbija sekularna država. Bila je to i pre dve godine, ali tada DS nije bila “gadljiva” na Zukorlićevu versku funkciju već su, štaviše, tražili njegovu podršku na predsedničkim i parlamentarnim izborima. Ministar Ljajić nije učestvovao u kampanji, ali su predstavnici SDP na terenu koristili oprobane metode, asvaltiranje ulica, naprimer. Ministar Ugljanin se poslednjih dana kampanje aktivirao, te je govorio na rođendanu Islamske zajednice koju predvodi Adem Zilkić, a onda uručio predsedniku Borisu Tadiću plaketu bošnjačke zahvalnosti. Da izbori nisu bili i politički, malo je verovatno da bi Tadić dobio priznanje takve vrste. I to usred predizborne tišine.

Muftija Zukorlić je uspeo da kao glavnu nametne dilemu da li su Bošnjaci za ministre ili njega i dobio najviše glasova. Najviše, ali ne i apsolutnu većinu. Ukoliko želi da postane predsednik nacionalnog saveta Bošnjaka biće mu potrebna podrška i van njegove BKZ, što znači da će morati da saraduje sa drugima. Ukoliko, uz to, zaista želi da se nametne kao politički predstavnik Bošnjaka moraće da pokuša da ne ponavlja greške prethodnika. Bošnjaci su najpre euforično godinama glasali za Ugljanina, onda su se pre dve godine masovno okrenuli Ljajiću. Očigledno su ih obojica razočarali, a neće biti dobro ako Zukorlić bude samo treći u nizu.

Sandžački dijalozi:
podrška prevazilaženju
podela

Helsinški odbor za ljudska prava je uz podršku Evropske komisije radio na projektu u čijem su fokusu bili dijalozi na lokalnom nivou, koji, kako stoji i u samom nazivu projekta, treba da pomognu u prevazilaženju podela i artikulisanju stvarnih interesa oblasti Sandžaka. Tačnije, kroz četiri tematske radionice, jednu celodnevni konferenciju i ediciju sa transkriptima relevantnih diskusija na konferenciji, projekat "pokriva" političke podele, verske tenzije, rodnu ravnopravnost (u okruženju u kojem je percepcija uloge žene i dalje izrazito tradicionalna i konzervativna) i preduzetništvo (koje je doživelo nagli pad nakon ekonomskog buma devedesetih godina prošlog veka). Ove preokupacije su utoliko važnije kada se imaju u vidu mogućnosti za napredak i emancipaciju, koje Srbiji i svim njenim delovima nudi SSP sa Evropskom unijom. Ciljne grupe projekta su: članovi skupština sandžačkih opština, predstavnici verskih zajednica, žene uključene u društveni, ekonomski i politički život Sandžaka, lokalni preduzetnici, predstavnici civilnog sektora i sandžačke inteligencije. Konačni korisnici rezultata projekta su: svi faktori od uticaja na političku, društvenu i ekonomsku situaciju u oblasti Sandžaka, verske zajednice, civilno društvo u celini, republički organi u čijoj su neposrednoj delatnosti bezbednosna pitanja, ljudska bezbednost i adekvatnija raspodela nadležnosti u Srbiju, uključujući tu i decentralizaciju; međunarodni faktori angažovani na izgradnji poverenja, sprečavanju kriza i upravljanju krizama u jugoistočnoj Evropi. Iniciranjem dijaloga koji treba da pomognu u premošćavanju političkih, društvenih i verskih podela u Sandžaku i okupljanjem "pod istim krovom" korisnika koji najbolje oslikavaju te podele, projekat teži da doprinese demokratskoj političkoj participaciji i reprezentaciji, kao i mirnom prevazilaženju grupnih interesa, borbi protiv diskriminacije na rodnoj ili etničkoj osnovi i jačanju potencijala za pozitivne promene.

Transkript konferencije Perspektive Sandžaka u kontekstu evrointegracija

Konferencija “Perspektive Sandžaka u kontekstu evropskih integracija” u Novom Pazaru, trajala je dva dana (18. i 19. jun, 2010).

Tema prve sesije bila je “Internacionalizacija pitanja Sanžaka, razlozi i perspective. Medijator i jedan od uvodničara bio je Pavel Domonji, a prvi uvodničar bila je predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Sonja Biserko.

Internacionalizacija pitanja Sandžaka: razlozi i perspektive

SONJA BISERKO

SANDŽAK I EVROPSKA PERSPEKTIVA

Srbija se podnošenjem kandidature krajem prošle godine i formalno deklarirala kao zemlja koja želi članstvo u EU. Taj proces je spor i opterećen velikim opstrukcijama konzervativnih snaga u društvu, koje nisu male. Srbija nije postigla politički konsenzus o EU mada se deklarativno opredeljuje za Evropu. Osim toga, Srbija nije ispunila jedan od najvažnijih uslova, a to su njene obaveze prema Haškom tribunalu. To pitanje je daleko značajnije, posebno kada je reč o moralnom kredibilitetu jednog društva. Od pozitivnog izveštaja Serža Bramerca o saradnji sa Haškim tribunalom zavisi kada će se aktivirati Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU i Srbije.

Međutim, ispunjavanje uslova za članstvo u EU je mnogo više od toga i ne zavisi samo od države i njenih organa. Suštinski proces pridruživanja ili EVROPEIZACIJE predstavlja razvojni poduhvat: socijalni, ekonomski i političko-pravni. To je, naravno, dužnost i obaveza političara, ali i građana. U ovom kontekstu Evropska unija može postati instrument za održivo ostvarivanje domaćih interesa.

Šta su perspektive Sandžaka. Kakva je situacija u Sandžaku i kako na to gledaju građani Sandžaka. To je ujedno i glavna tema ovog našeg skupa.

Sandžak je tokom poslednje dve decenije bio pod specijalnim režimom Beograda, što je stalno proizvodilo tenzije. Bilo da je reč o političkim ili ekonomskim pitanjima, ili pak, kada je reč o prošlosti. Od nedavno,

aktivirana je dodatna dimenzija koja se odnosi na islam i stalni pokušaj tumačenja sandžačkog pitanja kroz radikalizaciju islama.

Sukobljavanje dva najvažnija politička lidera, sukobi pristalica dve islamske zajednice, te "pomirenje" dva vodeća bošnjačka političara Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića, obeležili su 2009. godinu u Sandžaku.

Činjenica je isto tako da su Sulejman Ugljanin i Rasim Ljajić ušli u vladu Mirka Cvetkovića, kao i da je jedan broj Bošnjaka na mestima državnih sekretara, pomoćnika ministara i na drugim sličnim funkcijama. Nikada do sada nije bilo više Bošnjaka u republičkim institucijama u Beogradu, ali na terenu, u sandžačkim opštinama, situacija se nije bitnije promenila.

Tokom 2009. godine Republika Turska se nametnula kao važan faktor u regionu, a vlada turskog premijera Taipa Erdogana posebnu pažnju je posvetila Bošnjacima u BiH i u Sandžaku. Srbija i Turska su potpisale međudržavne ugovore o ekonomskoj saradnji i dogovorile se o strateškom paterstvu. Sandžak je bio tema svih razgovora u kojima je Turska potvrdila da će kreditirati izgradnju puteva u Sandžku. Posredovanjem Turske došlo je do pomirenja Ugljanina i Ljajića.

Međutim, angažovanje Turske i najavljeno finansiranje putne infrastrukture izazvalo je reakcije konzervativnog bloka (DSS,NS,SNS) koji u toime vidi "otomansku" opasnost i pretenzije zvanične Ankare.

Osim Turske i pojedine zapadne zemlje su Sandžaku posvetile veću pažnju. Na inicijativu bivšeg američkog ambasadora Kamerona Mantera u januaru 2009. godine osnovana je neformalna grupa pod nazivom "Prijatelji Sandžaka", koja se povremeno sastaje i razmatra teme u vezi sa jugozapadom Srbije. "Prijatelje Sandžaka" čine predstavnici desetak ambasada i međunarodnih organizacija, a pored SAD i Turske članovi su Francuska, Nemačka, Velika Britanija, Japan, Portugal, Češka, Španija, Austrija, Evropska komisija i OEBS.

Mada je Srbija donela niz zakona iz oblasti ljudskih prava i intenzivnije pokušava da uključi pripadnike etničkih manjina u državne institucije, implementacija tih zakona nije daleko odmakla. Tokom 2009. godine nije bilo ozbiljnijih međuetničkih incidenata niti drastičnih oblika kršenja ljudskih prava Bošnjaka, ali slučajevi otmica, ubistava, proterivanja Bošnjaka uglavnom iz pograničnih delova ka BiH iz devedesetih godina, nisu rasvetljeni, što ne doprinosi normalizaciji prilika. U državnim službama,

posebno u policiji, nisu učinjeni značajniji pomaci. Posle mnogih najava i podrške inicijativama da više Bošnjaka bude zaposleno u MUP, stanje je i dalje nepovoljno.

Zvanični Beograd negira tvrdnje o kršenju ljudskih prava muslimana u Srbiji, a neki analitičari ističu da one predstavljaju "sračunato podgrevanje kampanje o navodnom kršenju prava muslimana u Srbiji" i da ovdašnji protagonisti radikalizacije i internacionalizacije „muslimanskog pitanja“ očigledno rezonuju u skladu s poznatom devizom „što gore, to bolje“.

Podeljenost između dve islamske zajednice sve je dublja. To je takođe, izvor tenzija. Poseta Mustafe Cerića izazvala je burnu reakciju Beograda, posebno Ministarstva vera. Ministarstvo vera Republike Srbije je optužilo Cerića da je „podržavao i secesiju Kosova i Metohije“, te da javnost, stoga, „opravdano postavlja pitanje da li reis Cerić preti Republici Srbiji ratnim obračunom po bosanskom ili kosovskom scenariju“. Cerić je takođe optužen da uz pomoć Moamera Zukorlića želi postati verski lider muslimana u Evropi.

Nacionalistički krugovi stalno ističu bezbednosne opasnosti koristeći se izveštajima BIA i ukazuju na to da „Raška oblast može biti poprište nemilih događaja i ... da će se to desiti pod dirigentskom palicom SAD i EU“. Slučaj Vehabije je posebno poslužio u tom smislu. Ovaj slučaj se koristi kao dokaz da Srbiji preti islamski fundamentalizam koji je navodno razbio Jugoslaviju a sada preti da razbije i Srbiju.

Specijalna izvestiteljka UN za slobodu veroispovesti Asma Jahangir ocenila je da Srbija mora još da radi na ostvarivanju slobode veroispovesti. Tom prilikom je rekla „Svesna sam bolne prošlosti regiona i patnje kroz koje su građani Srbije i drugi ljudi u regionu prošli tokom sukoba i ratova. Znam i da su, nažalost, i verska ubeđenja doprinela tim konfliktima.

Pitanje regionalizacije Srbije je od izuzetnog značaja za razvoj Sandžaka. Nije uspeo pokusaj da se Sandžak podeli na dva dela. Po najnovijoj šemi Sandžak je u celosti, zajedno sa Šumadijom i zapadnom Srbijom jedan region. Upravo je pitanje regionalizacije usko povezano sa evropeizacijom Srbije. To otvara ogromne mogućnosti da se svaki region angažuje na vlastitom razvoju, da koristi evropske fondove koji postoje. Status kandidata posebno otvara pristup fondovima koji nisu beznačajni. Znači od svih nas, a ne samo vlade, zavisi kojim tempom ćemo se kretati u pravcu EU članstva i unutrašnje evropeizacije.

ŠTA TREBA DA URADI BEOGRAD

Problemi Sandžaka se ne rešavaju samo ulaskom lidera manjina u vladu, već su potrebni potezi kojima bi život običnog stanovništva bio olakšan. U Sandžaku sve više građana živi na rubu egzistencije, a stranih investicija gotovo da i nema. Za sada ima samo obećanja: Turske, Grčke, zapadnih zemalja... U takvoj situaciji, pre svega mlađi Bošnjaci, mogu biti podložni radikalizaciji. To može biti zaustavljeno samo jačanjem zvanične Islamske zajednice, poboljšanjem standarda i obrazovanja;

Ekonomska i socijalna situacija je dramatična. Ukidanje viza građanima Srbije je u veoma kratkom roku (20. januara 2010) dovelo do odlaska velikog broja ljudi u EU zemlje (iz Novog Pazara je otišlo više od 10.000 građana). Iseljavanje se može sprečiti samo ekonomskim razvojem.

Specifičnost Sandžaka je, osim multietničnosti, i pogranični položaj. Srbija bi zbog geostrateškog položaja Sandžaka ovom delu zemlje morala da posveti posebnu pažnju;

Ministarstvo vera treba da prekine sa povladjivanjem jednoj od sukobljenih islamskih zajednica;

Zakon o nacionalnim savetima treba da doprinese jačanju položaja nacionalnih manjina;

Religija ima veoma važnu ulogu, uključujući i njenu komunikativnu dimenziju, koja treba da sadrži spremnost za dijalog. Temelj za dijalog bi bila univerzalna ljudska prava, poštovanje ljudskog dostojanstva svakog pojedinca, tolerancija i poštovanje razlika, suosećanje i ljudska solidarnost – to su važne poruke koje su ukorenjene u svakoj religiji. To treba da bude osnov dijaloga između islamske zajednice i SPC.

Imajući u vidu sve nabrojane probleme, koji su verovatno još brojniji, neophodan je aktivan doprinos svakog građanina, jer samo tako se mogu mobilisati ljudski resursi u zemlji. Razvoj i evropeizacija ne mogu ostati ekskluzivna nadležnost i odgovornost centralnih vlasti. Evropeizacija mora biti i briga i odgovornost lokalnih (samo)uprava i zavisice od njihovog znanja, umešnosti i sposobnosti dobrog upravljanja.

Srbija mora pomno pratiti unutrašnji razvoj Unije, jer EU danas, ona sa kojom će Srbija pregovarati o članstvu i ona u koju će, ući neće biti ista. Koliko se bude menjala Unija moraće da se menja i Srbija, bez obzira na njenu početnu pregovaračku platformu za članstvo.

Međutim, i od vas ovde zavisi kako će se stvari kretati. Treba biti svestan limita ove vlade, kao i opšte ekonomske i socijalne situacije. Potrebne su lokalne inicijative koje treba da mobilišu sve ljudske resurse za pokretanje Srbije iz apatije i beznađa.

RIFAT REDŽOVIĆ

ISTI KAO DRUGI

Koristim priliku da pozdravim goste koji nam dolaze iz Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, da pozdravim rektora Univerziteta i da poželim da ovakvih manifestacija, ovakvih skupova bude sve češće i sve više i naravno, na nivou koji zaslužuje i ovakvo elaboriranje tematike i pravi, autentičan odnos prema ovoj problematici.

Internacionalizacija pitanja Sandžaka jeste zaista, trenutak koji treba da se iskoristi, međutim, taj trenutak je, nekako, i podvojen: na jednoj strani je to što država treba da, osim približavanja Evropi napravi još jedan, mnogo manji korak, koji ja određujem kao približavanje ovoj regiji, ovom specifikumu koji je autohton i koji ima svoju istoriju, a zove se Sandžak i bošnjački narod.

S druge strane, postoji problem koji je sve evidentniji, a odnosi se na približavanje onih političkih faktora koji se iznedre na plećima ovog naroda, ovih glasova – reč je o političarima koji u određenom momentu zaboravljaju ili imaju trenutke zaborava, u smislu da zaborave odakle dolaze i na osnovu čijih glasova imaju legitimitet da stoluju u Beogradu. Namerno kažem *stoluju*, jer se naši predstavnici vlasti bukvalno tako osećaju i uopšte nemaju sluha za ono što se radi u ovim istorijskim momentima i za državu Srbiju, kada je reč o evrointegracijama, i za nas Bošnjake, u smislu da se odbranimo, hajde da kažem, u blagom nekakvom terminu, od asimilacije. To ću i potkrepiti sa nekoliko činjenica:

Sonja Biserko je govorila o tome da su upravo bošnjački glasovi bili ti koji su odlučili da se krucijalna pitanja u Republici, u državi Srbiji donose u Skupštini. Jedno od tih pitanja, koje nikako nije u skladu sa mišljenjem prosečnog Bošnjaka, ne kažem većine nego o stopostotnom određenju nas Bošnjaka, je skupštinska odluka o izjednačavanju prava četnika i partizana. Zna da su tada dva poslanika iz Sandžaka – jedan od njih je

nosilac liste za bošnjački nacionalni savet, dakle oni su bili ti koji su omogućili da se jedna takva, mogu sigurno i odgovorno da kažem, sramna odluka donese.

Druga stvar jeste donošenje ustava, kada su takođe dvojica poslanika i jedna politička opcija zdušno govorila da su Bišnjaci u broju od 60 i ne znam koliko procenata izašli na referendum da podrže ustav, kojim se mi Bošnjaci određujemo kao nacionalna manjina. Možemo napraviti istraživanje po ovim pitanjima i po pitanjima koja će se tek otvoriti, istraživanja u bošnjačkoj populaciji i videćete da su stopostotno Bošnjaci protiv ovakvog predstavljanja. Dakle, Bošnjaci se ne osećaju u ovoj državi kao nacionalna manjina, Bošnjaci su konstitutivan narod, oni imaju svoju istoriju, svoje poreklo, nismo nikako stvoreni nekakvim dekretom nego jednostavno historijskim postojanjem na ovim prostorima. Kada se govori i često se želi nametnuti da je Sandžak akutni problem Srbije, mogu da kažem samo da nema više tih snaga koje zagovaraju, od devedesetih godina, pitanje secesije ili nekakvog otcepljenja. Ne možemo govoriti danas nikako o raspadu države Srbije iz jednostavnog razloga što je kraj XX stoljeća pokazao da se i uz enormnu upotrebu sile i uz neverovatne ljudske žrtve, ne može pocepiti jedna samobitnost, jedna administrativna celina kao što je država – u ovom slučaju govorim o državama članicama bivše SFRJ. Dakle, neprimereno je pričati da se u Sandžaku može dogoditi, uz pomoć ne znam kakvih međunarodnih organizacija čin secesije, jer mi nemamo kud, ovo je naša država i nema niti jedne političke ili bilo koje druge organizacije koja zagovara ideju o nekakvom alternativnom političkom ustrojstvu u Republici Srbiji kada je reč o Sandžaku i kalkuliše sa tim da Sandžak želi nešto drugo. Narod Sandžaka želi da država Srbija napravi napor da oseti duh koji trenutno vlada u Sandžaku, taj duh se prevashodno svodi na pitanje opstanka, autentičnosti, ekonomskog razvoja, približavanja kako Beogradu tako i evropskim integracijama.

Međutim, kada je reč o Republici Srbiji, mi Bošnjaci moramo da priznamo da nam je Republika Srbija, a u skladu sa evropskim načelima i poveljama, omogućila sve ono što demokratska zajednica treba da ima, šta demokratska zajednica treba da neguje i da nam pruža mogućnost, u ovom slučaju nacionalnoj manjini, da se odredi na način na koji sama odabere. Tu se sad otvara problem i pitanje – neću sada govoriti o internacionalizaciji problema Sandžaka, već želim da ukažem na jednu činjenicu,

gde prije svega nevladine organizacije treba da obrate pažnju i da insistiraju, zajedno sa nama, da upravo taj odnos predstavljanja autentičnih potreba Bošnjaka i ove regije, nije na pravi način prezentiran, kako Beogradu tako i šire. Dakle, država Srbija nam je pružila sve mogućnosti, problem nastaje onda kada grupa predstavnika bošnjačkog naroda govori, da li namerno ili na inicijativu nekakvih projekata koji nikako ne idu u prilog ni nama Bošnjacima ni Sandžaka tako da, čini mi se, ili nisu dovoljno informisani, od predsednika države i predsednika vlade, tijela vlade i ostalih centara moći šta je to, ustvari, potreba, šta je to želja u smislu autentičnosti glasa nas Bošnjaka na ovom prostoru. Dakle, imamo jedan problem koji ćemo mi Bošnjaci, naravno, uz pomoć države, moći da riješimo ili putem ovakvih, hajde da kažem slobodno – pokreta, i putem nevladinih organizacija, ili političkim organizovanjem. Mislim da je stvorena takva situacija da se, na kraju krajeva, osnuje jedna autentična politička partija koja će zaista zagovarati i artikulirati potrebe i stavove većine Bošnjaka. Očito da ove dvije političke partije iz raznoraznih razloga nisu u stanju da na pravi način prezentiraju potrebe ovog stanovništva, ove sredine u smislu te kompaktnosti, te želje da budemo isti kao i drugi.

Kada je reč o regionalizaciji mogu takođe da iskažem nezadovoljstvo. Sve ovo što se čini, čini se na osnovama neistine ili onih podataka koji ne odgovaraju stvarnosti.

Dakle, regionalizacija?

Evo, možemo da krenemo po gradu, po sandžačkim mestima, po mahalama i gradovima gde žive Bošnjaci, pa ćete videti da niti jedan Bošnjak nije za ovakav tip regionalizacije. Jeste predlog Mladana Dinkića, i pre neki dan je govorio o tome da samo putem regiona može da se ide put Evrope, međutim, šta je sa onim specifičnostima koje poseduje Sandžak? Mislim, naime, da se u tom pogledu ne može nikako Sandžak, i u smislu eventualnog i naknadno uređeno subregiona u odnosu na zapadanošumadijski region oseća kao autentična celina, kao kompaktna misao u smislu predstavljanja svojih potreba, nego je to samo još jedan od oblika centralizovane vlasti. Dakle, ako govorimo o decentralizaciji, plašim se da ovim putem upadamo u zamku, u jednu pogrešku da se na još drašćiji način želi napraviti upravo centralizacija.

Država, odnos države prema Sandžaku je, kao što kažem, u dovoljnoj meri korektan, međutim ono što pravi prekid u komunikaciji Sandžaka i državnih institucija jeste upravo stav naših predstavnika vlasti koji u određenom momentu postupaju na način koji je samo njima poznat. Odnosno, maloj grupi ljudi koja kreira onu politiku koja se vodi na uštrb bošnjačkih interesa. Dražva Srbija mora razgraničiti i imati posebne izvore informacija koji će da govore upravo ovo. Donošenja deklaracije u Narodnoj skupštini (o Srebrenici) takođe je, jedna podvala, hajde da kažem, bošnjačkih predstavnika koji su trebali da artikulišu mišljenje i stavove većinskog bošnjačkog naroda u smislu da se ono što se desilo u Srebrenici nazove pravim imenom. Čuo sam od jednog predstavnika političke partije *da je to srpsko* pitanje, međutim, ako je srpsko pitanje i ako se želi da se skine ljava sa srpskog naroda – znamo onu izjavu generala Mladića kada je kazao da se Srebrenica oslobađa od Turaka i opet se vraća srpskom narodu – u tom kontekstu hoću da kažem: zbog čega su se onda bošnjački političari stavili, zbog čega su oni bili taj gram ili taj mali teg na vagi u smislu vaganja odnosa prema ovoj deklaraciji i stava da je ono što se dešavalo u Srebrenici zločin, a ne genocid? Dakle, opet je iskorišćena volja ovog naroda, preko njihovih predstavnike da se prezentira nešto što nije u skladu sa činjenicama i u skladu sa istinom.

Šta nam predstoji?

Predstoji nam da putem ovakvih razgovora, putem mobilisanja bošnjačkog i sandžačkog intelekta stvorimo jednu platformu koja će biti zdrava, jednu bazu koja će imati izuzetan odnos sa predstavnicima najviše vlasti u državi Srbiji. Mi osećamo državu Srbiju kao naše sopstvo; ono po čemu se razlikujemo u tom kulturološkom i nekakvom pogledu, posebno verskom, jeste nekakva vrednost koja – kako kaže gospođa Biserko – treba da se upotrebi kao most saradnje u celom regionu.

Nameće se pitanje u poslednje vreme – hajde da pričamo na osnovu činjenica – vi ste svi svedoci naglog i za mene neočekivanog pružanja prostora turskoj diplomatiji da deluje na ovim prostorima. Tu ima više razloga, jedan od razloga je ekonomske prirode, teško je dobiti bilo kakav posao od nacionalnog interesa i vrlo dobro znate da su ti poslovi izuzetno dobro plaćeni, pa se onda govori nešto o izgradnji autoputeva – daj bože,

ali mislim da u dogledno vrijeme neće niti početi ti programi, posebno kada je reč o ideji da se pravi nekakav autoput preko teritorije Sandžaka.

Drugo pitanje jeste praktične prirode, a u smislu da se – s obzrom da su Turci dovedeni u situaciju da se razmatra njihova, odnosno, navodno genocidna politika prema Jermenima, tako da u tom pogledu, Turci žele da pruže nekakvu podršku ovoj vladajućoj političkoj strukturi i na nivou države i na nivou ove naše regije. Tako da, govoriti o pomirenju ovih političkih opcija jeste ona suština koja treba da nanese štetu nekom trećem. Ko je taj treći? Taj treći jeste – znate svi – upravo onaj duh bošnjačkog naroda, ona samobitnost i ona stvarnost koja se ne može i ne želi da predstavi po toj kreaciji, predstavi evropskim institucijama i republici Srbiji. To polje, ostavljeno polje, trenutno pokrivaju institucije Islamske zajednice, ovog univerziteta i svih obrazovnih ustanova koje su se izrodile pod okriljem Islamske zajednice, kao i formiranje jednog pokreta – ja bih tako mogao da nazovem – pokreta jedne liste koja će nastupiti na ovim izborima za nacionalni savet. U tom pogledu mislim da je realno očekivati da se ova potreba, potreba za istinom, potreba za slobodom, za liberalnim ekonomskim i evropskim principima, treba da predstave ovom narodu i ovoj sredini, da se ne govori u nekakvim zavijenim formama u smislu „kako će da bude u budućnosti kada prođe taj autoput...“! Ono što je bitno to je trenutni odnos – opet kažem – političara koji nas predstavljaju, ne vlasti u Beogradu prema nama, jer, plašim se da nije ovo nekakva završna faza asimilacije, nas, Bošnjaka, u smislu da istoriju, nekakvu tradiciju, naše osobenosti zaboravimo. U tom pogledu razvoj ovih institucija koje žele slobodno da misle, koje su autonomne, koje nisu u podržavljene u smislu da se sprovodi volja određenih moćnika države zarad nekakvih sitnih računa, mislim da će samo štete da nanese cijeloj Srbiji, a posebno nama Bošnjacima koji živimo u njoj. Dakle, trebamo razgovarati, treba donositi zaključke i odluke na osnovu činjenica, a ne nikako na osnovu nekakvih dogovora koji se tamo negde vode.

KRIZA SVETOVNOG I POLITIČKOG IDENTITETA BOŠNJAKA

Ja nemam tako pripremljeno predavanje kao moji prethodnici, uglavnom ću referirati na neke stvari iz tekuće političke produkcije. Sonja Biserko je već nagovestila o čemu bih ja trebalo da govorim i ja ću se držati te teme.

Želim najpre da vas podsetim da su u toku prošle godine doneta dva veoma važna zakona kada je reč o nacionalnim manjinama: prvi je Zakon o nacionalnim savetima, a drugi je Zakon o zabrani diskriminacije. Na ove zakone se veoma dugo čekalo – više od sedam godina – i za jedan od ova dva zakona je vezan jedan politički skandal. Vi znate da je Vlada uputila predlog zakona Skupštini, a onda ga je na zahtev „tradicionalnih“ verskih zajednica – ja mislim da ovo nije dobar termin, jer, čini mi se, da je tu glavnu reč vodila samo jedna verska zajednica – povučen iz procedure. Mislim da nisu postojali nikakvi razlozi da se taj zakon povlači iz procedure, jer ga je bilo moguće menjati i amandmanima u Skupštini, a zatim je mogao i predsednik Republike da ne potpiše taj zakon i vrati ga nazad. No, zakon je povučen, a niko za to nije snosio nikakve konsekvence. Da budemo jasni, ne mislim na nikakve pravne kosekvence, jer je to gotovo nemoguće u Srbiji, nego barem na one moralne i političke. Uostalom, niko nije odgovarao ni za to što se Srbija našla u stanju bespravljia, jer je većini nacionalnih saveta istekao mandat, a novi nisu mogli da se izaberu zato što nisu bila definisana pravila njihovog izbora. E, sad, ako je prošlu godinu obeležilo donošenje ova dva zakona, ova godina će sasvim sigurno – ili bar početak ove godine – biti obeležen izborima za nacionalne savete.

Vi znate da su prvi izbori za nacionalne savete obavljani na posredan način, pomoću elektorskih skupština. Takav izbor nacionalnih saveta suočavao je ova tela sa dva problema: prvi problem je bio manjak legitimiteta, a drugi problem je bio manjak autoriteta i autonomije nacionalnih saveta u odnosu na druge aktere unutar manjinskih zajednica, pre svega tu mislim na političke stranke.

I u novom zakonu je zadržan taj posredan način izbora. Zakonodavac očitó želi da što više manjina u Srbiji izabere nacionalne savete, pa i po cenu njihovog krnjeg legitimiteta. Da podsetim, prema zakonu, nacionalne manjine nisu dužne da izaberu nacionalne savete. U zakonu je

formulacija „... oni mogu, ali ne moraju...“! Dakle, reč je o fakultativnom pravu.

U ovoj zemlji postoji nakaradno uverenje da manjinske zajednice, ako nisu izabrale svoj nacionalni savet, ne mogu računati na status nacionalne manjine. To je potpuno naopako uverenje koje je, iz ne znam kog razloga prisutno kod manjina. U junu ove godine 19 nacionalnih manjina treba da izabere svoje nacionalne savete. Kako sada stvari stoje, tri od ovih 19 nacionalnih saveta će biti birani na elektorski način, a velika većina njih – 16 – na neposrednim izborima.

Kad je o izborima reč, da bi se oni organizovali morali su se prvo formirati posebni birački spiskovi. Ja mislim da je zakonodavac pošao od jednog dobrog principa, da se birački spiskovi formiraju isključivo slobodnom voljom svakog pojedinačnog pripadnika manjine. To znači da pojedinac ode u opštinu, uzme određeni formular, ispuni ga, preda ga opštini i za nedelju dana ili dve, dobije rešenje da je upisan u posebni birački spisak. U zakonu se ne pominju nigde nikakvi aktivisti koji hodaju po terenu, koji jedan dan nose formulare, a sledeći dan dolaze po te formulare. Po Ustavu niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj pripadnosti, ni pred kime, a naročito ne pred nekakvim stranačkim ili kakvim aktivistima. Ustavno pravo na privatnost mora biti iznimno zaštićeno, ne može biti suspendovano zbog izbora pa makar to bili izbori za nacionalne savete. Kada je o ovim izborima i biračkim spiskovima reč, nedavno je ministar Rasim Ljajić rekao nešto što se meni čini veoma interesantnim: on je rekao da su načinjene velike greške, a jedna od tih grešaka jeste i formiranje posebnih biračkih spiskova. Po Ljajiću, greška je u tome što posebni birački spiskovi vode getoizaciji manjina. No, da vas podsetim, nije država ta koja je nametnula formiranje posebnih biračkih spiskova, nego su posebne biračke spiskove tražili predstavnici manjina, a oni koji su ih tražili nisu ih ni tražili zbog nacionalnih saveta nego zbog garantovanih mandata. Pa bi onda ovde bila reč o autogetoizaciji, a ne o getoizaciji od strane države. Ali, mi možemo postaviti pitanje, da li na getoizaciju manjina – ja ne bih upotrebio tu reč, upotrebio bih reč segregacija, no, svejedno – utiče samorazumevanje Srbije kao države srpskog naroda. Legitimisanje Srbije kao etničke države proizvodi permanentnu legitimacijsku krizu! Zašto? Zato što iz legitimacijskog obrasca permanentno isključuje manjine.

Šta to proizvodi kada je o manjinama reč?

Dve stvari: prvo, pretvara manjinsko pitanje od demokratskog u nacionalno i, drugo, tera nacionalne savete kao nekakve kvazidržavne institucije da se bave pitanjima koja ih se savršeno ne tiču. Ni statistička regionalizacija ni garantovani mandati nisu pitanje kojim treba da se bave nacionalni saveti.

Druga stvar koju je pomenuo Ljajić jeste, da se mnogo preuveličava značaj ovih izbora. S tim u vezi, postavlja se pitanje – pa dobro, ko je taj ko, recimo, u slučaju Bošnjaka, preuveličava značaj izbora za nacionalni savet. Pretpostavljam da je Ljajić mislio na Muamera Zukorlića koji je nedavno izjavio da se Bošnjaci, kad je o ovim izborima reč, nalaze pred raskršćem gde ih jedan put vodi u asimilaciju i nestanak, a drugi, u očuvanje nacionalnog identiteta. Pretpostavljam da Zukorlić računa da, ako lista bošnjačke kulturne zajednice osvoji većinu na ovim izborima, da će nacionalni savet efikasnije delovati na očuvanju bošnjačkog identiteta nego što je to bio slučaj do sada. Ali, to je opšte mesto koje je prisutno u priči o nacionalnim savetima. Tim povodom bih želeo samo nešto da kažem.

Dakle, kada pomenete nacionalne savete svi ističu njihovu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta. Ja ne sumnjam da postoje pojedinci, čak veliki broj njih, koji smatraju da je nacionalni identitet nešto važno, čak najvažniji od identiteta kojima pojedinac raspolaže. Ali, nisam siguran da je uloga obrazovanja samo da polira, glanca i čuva nacionalni identitet. Valjda obrazovanje ima još neku funkciju? Nekada se govorilo da obrazovanje treba da doprinese svestranom razvoju ličnosti, da doprinese formiranju autonomne osobe koja je u stanju da kritički sudi o svetu oko sebe, valjda je funkcija obrazovanja da pojedinca snabde nekim znanjima i veštinama koje će ga učiniti kompetitivnim sudionikom na tržištu. Dakle, pružiti mu nešto, neka znanja i umeća, na osnovu kojih će on ostvarivati pristojnu egzistencijum. Kad pomenete, dakle, nacionalne savete i obrazovanje mi se stalno krećemo u okviru nekakve sulude identitetske retorike. I ono što mene ponekad zabrinjava to je, recimo, da akademska zajednica potpuno čuti i ne pokazuje nikakav otpor svođenju obrazovanja na neku vrstu nacionalnog batlera.

Druga stvar, odluka Muamera Zukorlića da se uključi u ove izbore i da se stavi na čelo jedne liste, izazvala je protivrečne reakcije. Jedni je

pozdravljaju, drugi je osporavaju. Ovi koji osporavaju njegovu odluku kažu da Zukorlić više nema prava, nakon ovog predsedana, ni na kakvu versku funkciju. Drugi kažu da sada i političari mogu da se kandiduju za verske funkcije. Kao što to u Srbiji i biva, nisu u pravu ni jedni ni drugi – Zukorlić ima legitimno pravo da izađe i učestvuje na ovim izborima. Ali, šta govori njegova kadnatura? Mislim da se o tome manje govori, mislim da je nagovestila Sonja o čemu je tu reč...

Kandidatura Muamera Zukorlića svedoči da je svetovni i politički identitet među Bošnjacima u krizi! Dakle, kad se jedno versko lice kandiduje, to znači da svetovni, politički autoriteti, svejedno da li u liku jedne ili druge stranke, jednog lidera ili drugog lidera, nisu bili dovoljno učinkoviti, nisu bili dovoljno dobri, efikasni i uspešni u zadovoljavanju nekih potreba ili realnih interesa, kako Bošnjaka tako i stanovnika Sandžaka.

Osim toga, kadnatura Muarema Zukorlića svedoči i da se neko u bošnjačkoj zajednici i u Srbiji užasno preigrao, računajući da će cepanjem islamske zajednice marginalizovati i potisnuti Zukorlića. Ne samo da se to nije desilo, nego se sada Zukorlić vraća i u ulozi nacionalnog lidera na javnu scenu. Biće veoma interesantno pratiti razvoj događaja u Sandžaku nakon ovih izbora i ako se Bošnjačka kulturna zajednica pretvori u političku stranku, ili posluži kao osnova za stvaranje stranke, mislim da to ne bi bilo neko veliko iznenađenje.

Četvrto – za razliku od drugih stranačkih lidera, gospodin Zukorlić je stao na čelo jedne liste i njemu u tom pogledu stiže podrška sa raznih strana; podržavaju ga neke beogradske partije kao što je LDP koja je čak ponudila listi svoju infrastrukturu na korišćenje, podrška je stigla i od verskih i političkih autoriteta izvan Sandžaka i Srbije, dakle, tu listu podržava, osim nevladinih organizacija i nekoliko turskih parlamentaraca, i bošnjački deo predsedništva BiH, podržava i bosanska Akademija nauka i umetnosti, podržava je Islamska zajednica (BiH) na čelu sa reis ulemom Cerićem i meni se tu, naprosto, nameće jedna uporedna perspektiva: za položaj manjina i za izbore pokazuju, na primer, interesovanje i političari iz Mađarske, kada je reč o vojvođanskim Mađarima. Recimo, u Vojvodini je boravio predsednik Mađarske Laslo Šoljom i pozvao Mađare da se upišu na posebne biračke spiskove, ali to interesovanje u slučaju vojvođanskih Mađara nikada nije išlo dotle da se oni stave otvoreno na stranu jednog učesnika izbora.

Još jednu stvar bih rekao na kraju, ovde je pomenuta reč *integracija*. Znači, integracija je poput dvosmerne ulice, automobili idu i u jednom i u drugom pravcu. Ovde ponekad stičete utisak da je integracija jednosmerna ulica u kojoj veliki automobili voze samo u jednom pravcu, ne obaziru se na ostale učesnike u saobraćaju, pa onda oni, jadnici, moraju da skaču u stranu da ne bi bili zgaženi. Znači, nema integracije ako je prisutna diskriminacija na verskoj ili etničkoj osnovi. Ili na bilo kojoj drugoj. Nema integracije ako ne važe neka univerzalna pravila i pravila koja važe za sve. Pazite, prosto je neverovatno da vi blagonaklono gledate i posmatrate cepanje jedne zajednice, a na drugoj strani se neka druga zajednica štiti i na taj način da nekim zajednicama koje hoće da se registruju otežavate registraciju, ukoliko u svom nazivu imaju samo reč koja je već prisutna u nazivu neke registrovane organizacije. To je skandal, to je nedopustivo! Dakle, tu nema ni „v“ od vladavine prava.

Dakle, šta je integracija?

Integracija nije samo uključivanje manjine u globalno društvo, na taj način da manjine prihvataju vrednosti, norme i procedure tog društva, nego to znači da manjinska kultura postaje vrednost, da je društvo tretira kao vrednost. Naši političari se često ponose i diče time kako je naš zakon o manjinama iznad evropskih standarda. Ali, znate šta – u našem zakonu nema ono šta je prisutno u mađarskom zakonu. U mađarskom zakonu postoji jedna odredba koja kaže da je kultura manjina sastavni deo mađarske kulture. To je jedan važan legitimacijski činilac koji, recimo, kod nas nije prisutan, a imamo tu retoriku koja se meni ponekad čini veoma jalovom.

Prava žena – žrtve društvenih predrasuda

JELENA VELJIĆ

Želim da vas pozdravim i poželim dobrodošlicu na konferenciju „Perspektive Sandžaka u kontekstu EU integracija“.

Druga sesija, zove se „Prava žena – žrtve društvenih predrasuda“. O tome će govoriti učesnice panela Zibija Šarenkapić, kao predstavnik Kulturnog centra DamaD iz Novog Pazara i Sunčica Vučaj, predstavnik organizacije Žene na delu iz Beograda. Nakon toga očekujemo diskusiju.

ZIBIJA ŠARENKAPIĆ

PROMENE KORAK PO KORAK

Uvažene i drage žene i poštovani i dragi muškarci, ja vas pozdravljam u svoje ime i u ime organizacije koju predstavljam i drago mi je da imamo i ovu sesiju, zato što je svaka priča o perspektivama Sandžaka koja ne uključuje i perspektivu žena kljakava, nedovoljna i osuđena na sporost, ako ne i na neuspeh. Moj zadatak danas je da samo u nekoliko segmenata, ili u nekoliko tačaka skrenem pažnju s nadom da ćemo mi na ovom prostoru naći neke dodirne tačke i tačke konsenzusa, bez obzira na to što ni uvaženi rektor nije tu, kao ni većina profesora, itd; ništa loše o njima neću reći, samo konstatujem da kad je ova tema na dnevnom redu veoma lako se naprave drugačiji prioriteti, pa imamo druga posla, preča posla, a načelno se slažemo i verbalizujemo svoj pozitivan stav u odnosu na ovu

temu. Od verbalizacije pozitivnog stava do delovanja u smeru ostvarivanja tog pozitivnog stava, valja nam se kretati i valja nam tražiti sopstvenu ulogu i nastojati da sopstveni doprinos damo i kroz ovu činjenicu. I zato posebno pozdravljam studente i studentice. Vas sve mlade ljude pozdravljam i milo mi je da smo u ovako uravnoteženom broju zastupljeni po polu, zato što je pitanje rodne ravnopravnosti i pitanja osvešćivanja da je ona ženska polovina stanovništva – nediskriminisana, pa sad ono nešto apstraktno diskriminisana – diskriminisana u onom smislu da je nedovoljno uključena u procese društvenih promena. A procesi društvenih promena nas vode ka onim evropskim perspektivama Sandžaka i zemlje u kojoj se nalazimo, pa što manje žena bude učestvovalo u tome, ponavljam, bićemo neuspešniji, a ako ne neuspešniji, ono sporiji sasvim sigurno.

Sebi sam dala zadatak da nekoliko rečenica zabeležim i pročitam, i dajem sebi za pravo da nakon toga još nekoliko komentara napravim pre nego što me zaduženi za to podsete da sam sigurno prekoračila predviđeno vreme.

Dakle, ja želim da govorim o evropskoj perspektivi Sandžaka u kontekstu kulture prava žena u ovom regionu i važnosti, neophodnosti i prednosti većeg i vidljivijeg angažovanja žena u javnom, ekonomskom i društvenom životu svake lokalne zajednice. Postizanjem tih ciljeva, dakle – većeg, vidljivijeg angažovanja žena u javnom, ekonomskom i društvenom životu, društvo će početi da se oslobađa predrasuda, mehanizmi diskriminacije će slabiti, a lokalne zajednice će početi da se oslanjaju i na drugu polovinu svojih, inače, nedovoljno iskorišćenih kapaciteta. To šire uključivanje žena u društveni život i politiku, zapravo će imati za rezultat stabilniji razvoj porodice, a time i stabilniji razvoj celog društva, jer demokratizacija društva, razbijanje predrasuda u odnosu na žene i oslobađanje i emancipacija žena, ne znači a priori i po automatizmu, negiranje i poništavanje nekih tradicionalnih vrednosti.

U cilju postizanja ove promene potrebno je stvoriti pozitivnu klimu i neophodne uslove. Pozitivna klima i neophodni uslovi bi trebalo da nas vode ka društvu jednakih mogućnosti. Ovi uslovi će biti zadovoljeni samo jasno definisanim partnerstvima između relevantnih lokalnih, državnih i međunarodnih aktera, ova partnerstva moraju proizvesti koherentne

akcije, poteze i programe direktno usmerene ka afirmaciji uloge žene kao bitnog faktora za evropske integracije društva.

Imajući u vidu da je Sandžak složena regija, njegov se puni identitet može ostvariti jedino kroz procese evropskih integracija, pa u ovom kontekstu žene treba tretirati kao faktor stabilnosti, jer ulazak u Evropu ne znači i konflikt sa sopstvenom kulturom. Eliminisanje rodni stereotipa je od ključnog značaja za postizanje ravnopravnosti između žena i muškaraca i stoga lokalne vlasti moraju podsticati eliminaciju stereotipa i prepreka na kojima se temelje nejednakosti u pogledu statusa žene i nejednako vrednovanje uloge žene i muškarca u društvu. Bitno je imati želju, ali i znati da procesi društvenih promena nisu ni laki ni kratkoročni. U takvim situacijama je neophodno strateški i dugoročno planirati, kako bi osigurali veću verovatnost postizanja željenih društvenih promena.

Ovo sam želela na ovaj način da kažem da ne bih bila ni opširna ni nedorečena i biće mi drago ako kasniji komentari budu usmereni ka tome da smo se razumeli onako kako sam ja želela. Ako se pokaže da postoje neka nerazumevanja, krivica će sigurno biti moja.

Ja sam, čitajući temu koju sam dobila, želela da je proširim još i na dodatak osnovnoj temi – diskriminacije. Tek toliko da se „zakačim“ za ono, čime se negde na početku „zakačio“ i ovaj skup, usmeravajući nas na ustavna i zakonska rešenja, pa je danas pomenuto da je donet Zakon o izborima za nacionalne savete i da je tokom prošle godine donet i Zakon o zabrani diskriminacije. Ja tome želim da dodam i da podsetim da je tokom 2009. godine donet i Zakon o ravnopravnosti polova i jednakim mogućnostima. I taj zakon kao i oni prethodno spomenuti, kao i niz prethodnih zakona, koji su doneti u ovoj zemlji od 2000, su svi u istom smeru i na istoj bazi. Baza su nam međunarodna dokumenta koje je ova zemlja ratifikovala, prihvatila, a kojima se nekako definiše onaj prihvatljiv okvir za ukupnu međunarodnu zajednicu i evropsku ujedinjenu zajednicu naročito, te se naša zemlja, kako da kažem, oslanja i na ono što je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, dakle, UN dokumenta, kao što se nastoji potpuno zakačiti i uvezati sa svim dokumentima koje je EU donela po raznim osnovama. U ovom trenutku ja želim da fokusiram vašu pažnju na dokumenta koja se odnose na stvaranje društva jednakih mogućnosti, pa, ako ta stvar nije dovoljno jasna, onda se krene unatrag, pa se naglasi da je društvo jednakih mogućnosti zapravo društvo u

kome se jednako vrednuju doprinosi i potencijali muškaraca i žena u tim društvenim zajednicama. Ja neću nabrajati sva ta dokumenta, ali hoću, držeći se tog okvira, da usmerim pažnju na to da je Srbija donela Ustav i koliko god da je loš i da nam se ne sviđa u nekim odredbama, u nekim segmentima verifikovano je ono što je potreban okvir za demokratizaciju zajednice iznutra, kada je reč o ravnopravnosti polova, jer je ustavnim odredbama naglašeno da se ova zemlja opredeljuje da definiše da su prava žena i muškaraca po Ustavu jednaka i da je zabranjen svaki vid diskriminacije, pa – podsećam, malopre je rečeno i u toku današnjeg dana podvučeno – da se i Zakon o zabrani diskriminacije, naravno, kad se zlopotrebi priča o njemu, usmerava ka lezbejskoj i gej populaciji, pa se tu nešto kobajagi, intervenisalo, zbog toga se zaustavilo, povlačilo iz procedure i td. – a zabrana diskriminacije vidi mene u svim mojim identiteima i svakoga od nas, jer definiše da je zabranjeno da budemo diskriminisani kao pripadnici nacionalnih grupa ili manjina ili manjinskih naroda, kako god hoćete, pa me onda definiše još jednom kao: zabranjeno je Zibiju Šarenkapić diskriminisati zato što je žena, pa onda: zabranjeno je ... i td. Dakle, ustavni i zakonski okvir, okvir međunarodne zajednice, primenjen i spušten na lokalni nivo i spušten na nivo ovog regiona kojeg percipiramo različito i jasno nam je koji su mu identiteti i nije nam jasno, i naš je i pomalo nije, i hoćemo ga celog kao multietnički i multikonfesionalni prostor – svi ti elementi zajedno dodiruju višestruko diskriminisanu grupu naročito, a žene su najveća diskriminisana grupa i to nije specifikum Sandžaka, ni Novog Pazara ni Srbije, žene su višestruko diskriminisana grupa i u širem međunarodnom kontekstu. Da nije tako onda ne bi smo imali ni onu vertikalnu brige međunarodne zajednice za pitanja položaja žena. I da prerasude i stereotipi o ženama nisu kategorija istorijske neravnopravnosti prema polovini stanovništva, mi bismo i dalje imali ono stanje iz XIX veka, ono stanje robovlasništva ili prvobitne zajednice. Pošto nemamo to, nego to da je u Irskoj dopušten razvod 1996. godine, da je 1971, ili 1973. godine Švajcarčinjama dopušteno pravo glasa, pa 1945, kada je na ovim prostorima ženama dato pravo glasa i td... Kad se vraćamo unazad, onda, zapravo, čovečanstvo i svaka lokalna zajednica za sebe o svom trošku, ali u nekom širem kontekstu, pravi neke korake ka izjednačavanju mogućnosti i uslova i položaja članova svoje zajednice, ma bili ti članovi muškarci ili žene, bili oni stariji ili mlađi, bili oni etnički, bili oni verski različiti, bilo

pripadali različitim političkim opcijama – tu se, naravno, razumemo kako se razlikujemo kada pripadamo različitom političkom mišljenju.

Dakle, pravo žena na jednak tretman, predstavlja osnovno ljudsko pravo, a žene su ljudi, koliko god mi nemali običaj da to tako zovemo – muškarci su ljudi, a žene su žene !

Kaže se da je diskriminacija politički neprihvatljiva, ekonomski neisplativa i zakonski sankcionisana i mi imamo ovaj poslednji deo – zakonski je sve sankcionisano – treba da otkrijemo da je ekonomski neisplativo i da je politički neprihvatljivo – rekla bih da smo tu počeli da menjamo svoje stavove stoga što smo s lakoćom, jer je to bio ozbiljan uslov, prihvatili da nam se 30 odsto žena nalazi na izbornim listama. Zakonodavac nije, doduše, tražio da se 30 odsto žena nađe u izbornim telima, a za početak, koji uzgred traje 10 godina, hajde, bar 30 odsto na listama, dok ne dođemo do onog kad će zakonodavac reći 30 odsto i u izbornim telima. U vezi sa ovom temom, želim da podvučem da su predrasude društveno štetne i predstavljaju odstupanje od norme racionalnosti, kršenje norme pravednosti i negiranje norme humanosti. Kad bi se pojedinačno izjašnjavali, svi bismo vrlo rado rekli, kad vršimo vlast, da smo racionalni i mudri, pametni i svako za sebe misli da je najpametniji, da smo pravedni – vrlo volimo sebe da percipiramo kao pravedne i da smo neosporno svi humani i, ako nehuman potez napravimo, onda imamo neki dubok razlog.

Da zaključim:

Diskriminacija žena u Sandžaku, ma kojoj etničkoj grupi da pripadaju, vidljiva je po nekoliko osnova. Ekonomski osnov je tako očigledan i tu ćete se svi složiti sa mnom, bez obzira na to kojoj verskoj, nacionalnoj ili političkoj grupi pripadamo. Žene u Sandžaku su diskriminisane i po osnovu pripadanja prava na život bez nasilja, jer i kad dobro stežemo i zatvaramo oči znamo da postoji nasilje nad ženama i znamo da to nasilje ima dugoročne posledice i na porodicu i na društvenu zajednicu, pa je nasilje politički nekorektno, društveno neprihvatljivo i ekonomski vrlo skupo za svaku porodicu i svaku zajednicu.

Hoću da vas podsetim da je ostvarivanje prava na obrazovanje nešto što treba šire percipirati da bi smo videli ulogu žene u evropskim integracijama i videli Sandžak kao nešto što nam je bitno i važno, čemu mi dajemo doprinos time što su nam i muškarci i žene kvalitetno obrazovani. Da su nastavni sadržaji onaj segment oko koga ne smemo više da pravimo

kompromise, naročito ako imamo mogućnost – u nekim segmentima ona postoji i na ovom univerzitetu sada svakako imamo mogućnost da utičemo na nastavne sadržaje koji će se izučavati, na metode koje će se primenjivati da nam iz škola, sa univerziteta, ne izlaze mladi ljudi koje, kad napune 24 godine, pitamo: „Dobro, boga ti, šta ti misliš“? A prethodno im zabranjujemo da misle, jer im najpre postavljamo uslov da reprodukuju kakav god da je nastavni sadržaj, pa iza toga nastavni sadržaji koji podstiču i učvršćuju rodne stereotipe, one stereotipe i one predrasude prema ženama kao bićima koje mrzimo, kao bićima koje manje vrednujemo osim kad pitam tebe,... tebe, ... tebe.... : Da li ti to pričaš o svojoj majci? Da li ti to pričaš o svojoj sestri? ... A onda zastanemo pred tim i nemamo odgovor.... Pa nisam ja baš mislio na sve žene, nego ... i td.

Dakle, ako iz tog ugla postavimo pristup obrazovanju, onda ćemo svakako i mi obični ljudi tačno znati šta ne treba da je u udžbeniku – ljudi češće znaju šta ne treba nego šta treba, šta ne žele, nego šta žele, jer im je teško da definišu svoje želje!

Kad je o zdravlju žena reč, ako im ne posvetimo više pažnje, jednostavno nam neće biti dovoljno da smo ih dobro obrazovali, da smo ih sačuvali od nasilja, da nam budu dobar, kreativan, stvaralački deo zajednice ako se zajednica ne osvesti da postoje specifičnosti zdravlja žena i da se ka tome treba usmeravati dovoljna količina novca.

Učešće žena u političkom životu je nešto što je kvotama definisano na listama, pa je svaka priča da sandžačke žene ne haju za politiku potpuno *out story* . Ni Norvežanke nisu baš hajale mnogo da učestvuju u politici dok im se nisu stvorile društvene mogućnosti. A društvene mogućnosti podrazumevaju podršku i za uključivanje u javni život, ali i podršku od strane zajednice za obavljanje onih neplaćenih poslova. Obdaništa nismo mi izmislili, izmišljena su onog trenutka kad su neke žene trebale da dobiju nešto malo više vremena da bi bile uključene u neke druge procese i ako mi neko kaže da je nepismena majka kvalitetniji roditelj od pismene i obrazovane, ja ću reći da on ne zna ništa. Dakle, ni tu nemamo dileme, dobre majke su dobro obrazovane žene, dobra domaćica ne podrazumeva samo one žene koje ne rade, jer bi bio raspad sistema kad ne bih bila i supruga i majka i mirila mnoštvo identiteta u sebi.

Svi koji možemo da utičemo da se Sandžak usmerava ka evropskim vrednostima treba da prepoznamo svoju ulogu u tome i nema promene

koja se dešava kao revolucija, kao skok, promene se dešavaju milimetar po milimetar, koraci su mnogo dugačka stvar.

Promena perspektive u odnosu na ženu kada je o medijima reč, afirmisanje onih žena koje doprinose svojoj zajednici samo ih ne vidimo, koje doprinose svojoj porodici, samo ih ne vidimo, zato što su nam mediji prepuni štancovanih lepotica koje su tu samo da bi bile lepe i bile objekat za posmatranje – ne iz perspektive žena, već iz perspektive muškaraca – i tu moramo imati konsenzus ako hoćemo emancipaciju Sandžaka, jer ne možemo svoje žene držati kod kuće, a tuđe žene pretvarati u objekte.

Jedino sa svešću da svako može da doprinese, možemo ići napred, inače ne samo da ćemo biti asimilovani nego ćemo ostati na repu svakog događaja, frustrirani sopstvenom nemoći i sopstvenom nesposobnošću i onda tražiti krivce u drugima. A ne bih rekla da je to onaj put koji nas vodi ka prosperitetnijoj i boljoj budućnosti i za mene, bogami, i za moje godine, a naročito za vas – mlade ljude.

SUNČICA VUČAJ

PREDRASUDE I NJIHОВI KORENI

Opredelila sam se da podelim sa vama nešto što je jedan nedavni događaj, koji me je u velikoj meri promenio u smislu razmišljanja o mojim ličnim predrasudama. Lično mi bude vrlo teško kada razgovaram sa ljudima na temu, šta znači rod i šta znači rodna politika. Ne samo zato što je kontekst života u našoj zemlji ovakav kakv jeste, nego zato što mislim da je inače teško i drugim ljudima i u drugim zemljama, drugim područjima da zapodenu tu priču i da na kraju tog razgovora stignemo do nekih zaključaka koje svi razumemo; zaključci postoje da bi smo preduzeli neke konkretne korake da bi nam život bio bolji, i ženama i muškarcima. Nećete mi zameriti ako vam, zato, ispričam o događaju u kome sam se našla nenadavno, a koji je, na kraju negde mene stavio na tačku da razmišljam o tome koje su moje predrasude. Mislim da je to prva i osnovna tačka ako sam na mestu na kome sam se opredelila da na neki način utičem na menjanje svesti o položaju žena u ovoj zemlji i onda bi trebalo, takođe, da budem na neki nači osveščena i kada je reč o ličnim predrasudama.

Nekada davno, pre 10 ili 15 godina sam ja imala nekakve predrasude i to mi jako mnogo pomaže kad radim sa drugim ljudima u tom smislu da razumem kako je to proces, možda ponekad i doživotan proces u kome zajedno, razmenjujući mišljenja i u najboljem slučaju nekakve akcije, možemo da dođemo do promena. O čemu je reč, zapravo?

U mom komšiluku, ne u zgradi u kojoj živim, ali vrlo blizu, jednom prilikom u prolazu čula sam udarce iz sobe privatnog stana, gde je jedna žena zapomagala i bilo je evidentno da se radilo o nekakvom nasilju, prorođičnom ili slično, i pošto je prozor bio otvoren, zavesa je bila na prozoru, ja sam se vrlo uznemirila zbog tog događaja, bez obzira što svi znamo da porođično nasilje postoji, ali svejedno, to je ipak jedna situacija koja je vrlo uznemirujuća. Mnoge komšije su bile na prozoru, ali niko nije želeo ništa da učini, ja sam se popela na taj prozor i pošto sam se predstavila kao komšinica, ponudila sam nekakvu pomoć. Ono što se dogodilo to je da se na prozoru pojavila jedna mlada žena koja je bila gotovo bez odeće i koja je preklinjala da pozovem policiju. To je, iz mog iskustva u radi sa ženama, dosta retko da vas žene koje, iako trpe i dugogodišnje nasilje, zamole da pozovete nekoga u pomoć i mene je to dodatno stavilo u stanje akcije. Ja sam sa njom razmenila nekoliko pitanja i odgovora u smislu, da li ona tu živi, kako se zove da bih imala makar nešto, i zapamtila sam tu adresu, ne baš i broj stana, ali ipak locirala to mesto i rekla joj da ću svakako zvati policiju, da ću to učiniti za nju. Međutim, na prozoru se pojavio i jedan muškarac koji je očigledno živeo u tom stanu, mene oterao, nju uvukao u stan, sklonio od prozora. Ja sam otišla do kuće, pozvala policiju, rekla o čemu se radi, dala vrlo detaljne podatke o tome i ime žene koje je ona jedva prozborila i zamolila ih da oni u tom smislu nešto učine i da me o tome obaveste. Vi znate da mi kao građani i građanke imamo pravo da tražimo tu vrstu informacije i pošto ja tu živim mene bi vrlo uznemiravalo da nemam nikakve informacije o tome šta se sa tom ženom dogodilo, jer mi se učinilo da je ona, na neki način, životno ugrožena, a možda je i žrtva nekakvog trafikinga i u tom smislu vrlo me uznemirava – možda nije najbolja reč, ali i na tom ekološkom nivou, da neko ko živi u mom okruženju, čak i za mene koja imam vrlo detaljne informacije, statistiku i td. o tome da jedna žena tako živi, u takvom stanju i uslovima.

Da vam ne bih prepričavala ceo događaj, reći ću vam neke stvari koje mi služe kao nekakva ilustracija, jer mi žene jesmo osvojile nekakve

korake, nekakav prostor, kao što je Zibija rekla, imamo institucionalne okvire, imamo nekakve zakone, nešto smo učinili po tom pitanju, nekakva građanska svest je malo bolja nego u nekim ranijim vremenima, vremenima od pre, recimo, 10 godina i u tom smislu ja sam dobila obećanje da ću biti obavještena. To, naravno, nije usledilo, ali već sutradan sam ja ponovo tražila te informacije, jer ja zaista tu prolazim svakog dana i bila sam, na neki način, i zabrinuta za ono što se dogodilo. Ja sam ostavila svoje lične podatke prilikom prijave slučaja policiji, ime i adresu i broj mog mobilnog telefona, da bih očekivanu informaciju dobila što pre i neposredno. Narednog dana u policijskoj stanici u kraju gde ja živim, kad sam se raspitivala za slučaj, razgovarali smo telefonom, oni su potpuno negirali da postoji bilo kakva prijava o događaju i mojoj intervenciji, a to je, priznaćete, vrlo ozbiljna situacija, rečeno mi je da sam ja anonimna osoba koja uznemirava i td. i posle mog insistiranja, spuštena mi je slušalica. Nakon ponovnog poziva i mog insistiranja da se sagovornik predstavi, on je to odbijao i stalno je podmetao nekog svog kolegu. U svakom slučaju, ono što se dalje događalo to je da su oni vrlo dobro znali o kome je reč, jer sam im dala sve podatke, takođe rečeno mi je da ih ja uznemiravam u smislu da sam ja – nije rekao luda, ali – da tražim nešto što ne smem da tražim i da će on sada otići na lice mesta, odjednom je znao gde se dogodio taj incident – i da, ukoliko nikoga nema u stanu – ja sam prethodno naglasila da bi moglo da se dogodi da niko nije u stanu, jer su čovek koji se pojavio na prozoru i oterao me i još jedan koji je bio sa njim u sobi čuli da ću zvati policiju i da je ta žena životno ugrožena – oni su zapretili da ću ja biti uhapšena ukoliko se prilikom provere utvrdi da ništa nije tačno od mojih navoda u prijavi. U svakom slučaju, ja sam obavestila sve nadležne institucije koje su trebalo da budu obavestene, jer, kao što znate, ako informaciju postavite na javni nivo i koristite mehanizme koje možete, onda će možda nešto rezultirati akcijom. Vi to znate iz svog privatnog i svog profesionalnog života da kada nekako proširite informaciju, kada nešto tražite ili zahtevate, na taj način vam se uvećavaju i šanse da to realizujete. Policija je mogla da reaguje u slučaju ove žene, a vi vrlo dobro znate da nasilje u porodici predstavlja krivično delu, u našem zakonodavstvu je već više od 5. godina. U Centru za socijalni rad su bili spremni da preduzmu neke korake – tražili su mi da potvrdim da li je ta žena maloletna ili nije, tj. ako je žena maloletna, dete ustvari, onda će

se preduzeti mere odmah, a ako nije, slučaj bi mogao biti otvoren posle nekog vremena.

Zašto vam ovo pričam?

Mi imamo nekakve mehanizme koji se direktno tiču položaja žena i svakodnevnog položaja žena koje smo na neki način usvojili. Postoje i nekakvi institucionalni okviri na koje možemo da se pozovemo, umesto da kažemo da je položaj žena težak, položaj žena je opterećen predrasudama i mi sad svi treba da se trudimo i nešto da učinimo da se to nešto promeni. Međutim, šta u situacijama – i to je za mene ključna stvar, ne samo kada je o rodnoj politici u našoj zemlji reč, ali i šire, i u procesu integracija sa Evropom i usvajanja nekih normi i standarda, naravno da je i položaj žena izuzetno važan – kada se suočite sa čitavim nizom vrlo različitih predrasuda i kada mehanizme koji postoje treba da primenimo na delu. Zato sam vam i pričala ovu priču: sa jedne strane telefonske žice sam ja koja nešto znam, videla sam i reagujem, a s druge strane je taj sistem institucija od policijske stanice i do centra za socijalni rad.

Sada da se vratim na početak i na moje uverenje da sam ja deo tog sistema koji treba nešto da uradi, da reaguje kada primeti nasilje, diskriminaciju, a pri tome sam osoba koja nešto zna, poznaje i prenosi to što zna drugima. Lično sam u projektima koje smo radili uveravala ljude da treba da reaguju na uočene anomalije, da uočavaju nasilje oko sebe, da treba, konačno, da ih se tiče sve to što se događa oko njih. U situaciji iz priče koju sam vam prenela, ja sam dakle, s jedne strane u ulozi neke vrste instruktora, predavača i edukatora kada radim svoj posao i vrlo žustro bodrila, podsticala ljude na akciju i kada sam se sama našla u prilici da reagujem i reagovala, mogu da kažem da sam shvatila da nije jednostavno reagovati, jako je teško izdržati taj pritisak, preuzeti na sebe ulogu onoga ko čini nešto u šta je uveren da je ispravno i mogu da zamislim ljude, čak i iz mog okruženja, koji bi rekli, a neki i jesu – ja to ne bih mogao ili mogla da izguram do kraja.

U čitavoj ovoj priči, ja sam bila pozvana u lokalnu policiju da izložim – znači, ja sam sve to napisala – gde sam zapravo bila pozvana na informativni razgovor da bi oni tamo videli ko to tamo prijavljuje da tamo neko neku ženu maltretira i td. Ja verujem da većina ljudi ne bi ni otišla, jer se ne bi osećali sasvim prijatno, a meni je sugerisano na kraju da se

ne mešam u tuđa posla, da sam ja dobra osoba koja je, eto, htela nešto da pomogne, ali da to više ne radim.

Da se ja vratim na ono što je naš mali, ograničeni institucionalni okvir koji može da unapredi položaj žena u našoj zemlji, a da to ne zvuči kao neka politička parafraza, moram reći da, kad dođemo do pojedinačnih sudbina u našem društvu, a mislim i na žene i muškarce, stvar je mnogo komplikovanija i teža. Tu dolazimo do sudara, ne samo sa nekim opštim predrasudama, nego sa svojim sopstvenim.

Šta posle svega mislim? Isto kao i pre, ali se manje ljutim. Manje se ljutim na ljude koji, recimo, ne prijavljuju ili ne čine ništa da bi nešto promenili u svom okruženju. I još nešto – promenila sam tu strategiju kada pričam o položaju žena, lakše mi je da kažem neki primer ili da kažem kako sam se ja ponašala u nekim situacijama pošto mi se čini da moramo nekako da otvorimo priču, kako bismo razumeli da su te tačke onoga što zovemo predrasudama, tačke gde su ti stereotipi tako duboko usađeni u nas isto tako i u razne institucionalne mehanizme čiji smo mi deo svaki dan i gde su te tačke gde možemo da se organizujemo ili samoorganizujemo kao žene i uradimo nešto kada je reč o unapređenju položaja žena.

U ovoj sredini ne tako davno, kada je bio slučaj žena koje su štrajkovale glađu, mogli smo da uočimo još jednu dimenziju posledica kršenja nekih osnovnih prava ljudi – žene su štrajkovale glađu, a direktno su bila pogođena i njihova deca. Druga stvar koja je pokazala poražavajući odnos prema ženama i njihovom izboru načina izražavanja protesta – štrajk je trajao dugo, a vrlo malo ljudi je znalo za to, nije bilo odjeka u institucijama, medijima, ogorčenosti u javnosti, jednom reći – bile su maltene prepuštene same sebi, kao da ih nisu uzimali ozbiljno u njihovoj nameri da dođu do svojih prava. Ne bih htela da generalizujem, ali nekako ti i takvi socijalni pritisci u velikoj meri nanose širok spektar društvenih ozleda ženama koje bi one mogle da plate i sopstvenim životom. To je jedna paradigma koja odslikava položaj žena, ne samo u sferi rada nego i u drugim oblastima života.

Ja ne znam tačno kakva je ekonomska situacija ovde, ali svakako je teška i vrlo komplikovana u čitavoj zemlji, naš predsednik kaže da je naša zemlja siromašna...

upadica... „izašla iz krize, tako je rekao...”

Hoću samo da kažem da kada govorimo o ekonomskom položaju žena, stalno stavljamo negde u zapećak ono što je i Zibija rekla, taj neplaćeni, nevidljivi rad koji žene moraju da obavljaju bez obzira na taj konstantan pritisak da mi treba da se ostvarujemo i u karijeri i u porodici, jer je to nešto što očekuje svaku ženu – lično mislim da je to jedno društveno licemerje usmereno pre svega ka mladim ženama – ali ako pogledamo kako to tačno izgleda, onog trenutka kada izađemo iz sistema obrazovanja očigledno je da žene trku gube onda kada se nađu na tržištu rad, a kasnije, to mogu da potvrde i neka istraživanja i statistike, žene zaista dobijaju manju platu za isti rad koji obavljaju i one i muškarci. Neke statistike kažu da je reč o iznosu u proseku od 10.000 dinara.

Neko će primetiti da je slična situacija i u EU i to je tačno. Ali, pred tim ne treba posustati, prihvatiti kao gotovu stvar već pronaći način kako to menjati.

Ono što sam još htela da podelim sa vama u kontekstu rodne politike i razumevanja onoga što jeste rodnost kada razmišljamo o ženama, a posebno u kontekstu evropskih integracija, jeste nešto što se karakteriše kao „treća diskriminacija“, a to znači na koji način su žene žrtve društvenih predrasuda. Žene su mnogo manje žrtve individualnih ili institucionalnih nepravdi i diskriminatorne prakse već da je pitanje položaja žena uvek uvezano sa mnogim drugim problemima, a samim tim je takva vrsta diskriminacije prilično prikrivena. U tom smislu, predstoji nam vrlo dugačak put u pravcu osveščivanja, nekih situacija u našim životima gde ćemo na otvoren i konstruktivan način razmišljati najpre gde su neke naše predrasude, gde su ti nekakvi koreni predrasuda da bi smo u tom smislu mogli doći, u nekom trećem, četvrtom, ili već nekom sledećem koraku do toga šta možemo da uradimo da bi smo počeli nešto i da menjamo. Ovde je već rečeno da mi imamo neke institucionalne okvire u formi Zakona o ravnopravnosti polova i jednakih mogućnosti i Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena, što znači da imamo neke globalne institucionalne okvire, imamo ombudsmana koji se takođe bavi rodnom ravnopravnošću, imamo novu poverenicu za ravnopravnost – sve to na nekom globalnom planu i ma koliko nam se to činilo daleko od naših svakodnevnih života, i to su stvari koje ohrabruju.

Demokratski potencijal mladih: obrazovani sistem, svakodnevni život, politička participacija

ADMIR VELJOVIĆ

MLADI O MLADIMA I ZA MLADE

Ministarstvo za omladinu i sport je kreiralo, uz prateću veliku promotivnu akciju, Nacionalnu strategiju za mlade i definisalo 11 prioriteta, 11 ključnih ciljeva razvoja mladih u Srbiji. Ono što je nekako produkt svega toga je da su opštinske vlasti to podržale, to ilustruje podatak da je otvoreno 108 kancelarija, da su opštinske vlasti Sandžaka otvorile kancelarije za mlade u svakoj opštini kako bi pokazale spremnost da se posvete radu s mladim ljudima odgovarajući autentično na njihove potrebe i radeći to sad na nekom drugom nivou koji nije više na nivou projekta, koji se završava za 6 meseci do godinu dana, već ima održiv značaj.

Ja ću sad pokušati što manje da širim priču, da budem što konkretniji šta zapravo to znači za mlade.

Kancelarija za mlade u Prijepolju je – kako samo ime kaže – kancelarija koja zapravo obavlja određenu servisnu funkciju za mlade ljude. Dakle, ona odgovara na njihove potrebe i kreira programe i instrumente delovanja ka njima. Ključni aspekt delovanja svake omladinske politike je lokalni akcioni plan u kome se definišu mere prema mladima u odnosu na samu lokalnu sredinu; dakle, ono što je jako bitno i što predstavlja kancelarija za mlade je zapravo decentralizacija moći i iskorak ka decentralizaciji samih opština što je, ja mislim, od presedunog značaja za neki napredak cele ove regije i opština koje se u njoj nalaze.

Kancelarije okupljaju sav potencijal svojih sugrađana koji usmeravaju kreiranje daljih strateških odluka. Suština je, zapravo u tome, da kancelarija za mlade sve one institucije koje treba da rade za mlade aktivira i umrežava. Jednostavno, nikad nećete od centra za socijalni rad doći neka inicijativa koja odgovara na potrebe mladih, nego zapravo, kancelarija umrežava sve institucije koje su potrebne da odgovore na određeni program. Naravno, sve se to ne dešava *ad hoc*, ili da neko pa zamisli – “evo, sad ćemo to danas raditi”, nego jednostavno postoje strateški dokumenti koji obezbeđuju održivost celog tog procesa. Mi koordinatori, neki ljudi koji sedimo tu, tu smo zapravo neki pioniri u celom tom poslu, jer to je proces koji se razvija. Na primer, ne postoji model dobre kancelarije, ali smatram da je to najbolji vid podrške koji mladi mogu dobiti.

Sve to su, zapravo, sistematska rešenja i ona se donose u skladu sa kooperacijom kolenadžemta i konsultativnosti. Dakle, procesi koji se moraju proći kako bi mi imali jasne strateške ciljeve, jasno znati šta mladi žele i kako možemo delovati ka njima. Postoje projekti tu, naravno, i naravno da će projekti doneti rešenja za određene stvari, ali moramo imati viziju ka čemu težimo. Ono što je cilj kancelarije za mlade opštine Prijepolje je zapravo da smanji broj (e)migracija koje se dešavaju u našoj opštini i koje su ogromne i koje se moraju svesti na minimum što hitnije. Uzroci svega toga su nezaposlenost, neinformisanost, mala mobilnost, slabo aktivno učešće mladih, neadekvatna kulturna ponuda – to su sve nekakve stvari koje se definišu kao problemi na koje mi odgovaramo sistemskim putem. Opet insistiram na tome – umrežavanjem svih institucija i organizacija i grupa koje deluju na tom polju. Dakle, ključna stvar je da su sad mladi preuzeli ulogu da odlučuju o svojim životima.

Svi mi koji se bavimo tom politikom, dakle, mi smo nekako zarobljeni tim rečima šta je prostor, šta krug radi, šta treba on da radi, kako se odvija saradnja sa institucijama, kako se kreiraju biznis planovi, a zapravo – moram da podvučem ljubičastom bojom – to su neodlučni mladi ljudi koji nikad ne odlučuju, a sve ih je manje. I mi moramo to da promenimo. Druga rečenica je da su to realni, živi mladi ljudi tu oko nas. Dakle, to su građani koji su ravnopravni sa svim ostalim ljudima. Još jedna ocena je da su oni apatični s razlogom, ali su istrajni i to je naša motivacija koja uslovljava da, zapravo, spašavanje promenama je nekako ključna orijentacija kojoj mi težimo.

E, sad, ova komplikovana struktura omladinske politike i čitavo delovanje na lokalnu, dakle, to nije uopšte neka neozbiljna priča, da se skupilo 4-5 ljudi pa dumamo kako ćemo i šta ćemo dalje, nego je to aktiviranje cele zajednice.

To što radimo, to su mehanizmi podrške – ako zamislimo mladog čoveka koji je krenuo prema ambisu. to je onda neko realno stanje koje smo mi svi zatekli. Ali, cela ova linija koja se sastoji iz malih procesa zapravo je usmerena ka tome da mi zgrabimo tog mladog čoveka i da ga uverimo da ima šanse, da postoje mogućnosti, postoje informacije, postoje razlozi zašto ti treba da se razvijaš u svojoj zajednici. Delujemo, znači, ka tom mladom čoveku, jednom čoveku, da njega zaustavimo, da kažemo da je njegov put ovde i da on treba da se razvija u svojoj zajednici. Na kraju samo da dodam nešto što je vrlo značajno – opštinske uprave su odlučile da ovim putem ulažu u svoje ljudske resurse, formirajući obnovljiv potencijal u funkciji razvoja zajednice.

Kancelarija za mlade, sama po sebi, u svom delovanju implementira politiku i vrednosti koje podstiču ljudska prava, rodnu ravnopravnost, omladinski rad, protok informacija sa jasnim, visokim standardima, promovišemo održiv razvoj, ekologiju, volonterski rad, evropske integracije i demokratski razvoj, civilno društvo, socijalnu inkluziju i društveno odgovorno poslovanje – dakle, sve one aspekte koji mogu doprineti boljem razvoju zajednice.

JELENA VELJIĆ, FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU

Ja bih želela da se kratko upoznamo i da nam pomognete da se bolje upoznamo sa problemima na koje vi nailazite ovde.

Marija Radoman, studentkinja Filozofskog fakulteta u Beogradu:

Mislim da postoji jedan problem i to vezan za pristup obrazovanju. Imamo problem, na primer, visoke školarine, školarine koje se kreću od 1000 do 3000 eura i mislim da im se na taj način – ako govorimo da su obrazovani mladi ljudi nekakav potencijal našeg društva i ako im se tim visokim školarinama uskraćuje pristup obrazovanju – uskraćuje budućnost.

ESAD MICIĆ, STUDENT TREĆE GODINE VIŠE ŠKOLE UNUTRAŠNJIH POSLOVA

Mislim da je jedan od ključnih problema kod nas nedovoljna mogućnost zaposlenja nakon završenih osnovnih, master pa čak i doktorskih studija.

SVETLANA ĐUKIĆ, STUDENT INTERNACIONALNG UNIVERZITETA

Mene interesuje kome mi da se obratimo za rešavanje nekih naših problema, problema uopšte. Svi govore o nekim problemima, niko ne govori o rešavanju tih problema, postoji zaista puno pitanja, ali ne postoje odgovori. Svejedno da li je reč o zapošljavanju, narkomaniji, organizovanom kriminalu, korupciji...

STUDENTKINJA III GODINE KRIMINALISTIKE

Svi mi mislimo da ako napustimo našu zemlju da ćemo bolje uspeti tamo negde, zbog čega ne ostajemo ovde?

STUDENT INTERNACIONALNOG UNIVERZITETA NOVI PAZAR

Jedan od važnih razloga je ta nezaposlenost, u našim krajevima imamo sa tim veliki problem, posle završenih studija nailazimo na već popunjena mesta, a ako nismo u nekoj političkoj partiji, ne možemo se zaposliti.

PROF. KRSTIĆ

GREŠKA U SISTEMU

Pozdravljam inicijativu Helsinškog odbora kao i inicijativu mladih, bilo mi je interesantno čuti mladog kolegu iz Prijepolja kao i kolege sa Filozofskog fakulteta u Beogradu koji su otvorili ovde esencijalne teme koje se tiču perspektive mladih. Obično se kaže da se posao ne čeka nego se posao traži. Ali, ako ljudi ne mogu u traženju naći adekvatno, relevantno rešenje u odnosu na svoje kvalifikacije, smatram da treba tražiti problem u sistemu. Glavni problem ovog stanja u kome se nalaze i mladi vidim u veoma konfuznom sistemu Srbije i Crne Gore, na primer, jer odatle su uglavnom studenti na Internacionalnom univerzitetu. To su zemlje sa veoma zastarelim sistemom, oni, navodno, žele da uvedu moderni kapitalizam i brigu za svakog pojedinca, one socijalističke partije. Mi ovde na Univerzitetu upravo podučavamo studente pristojnom govoru, učtivosti,

odgovornosti. Mi imamo predstavnike režima koji su veoma neodgovorni posebno prema mladim generacijama i nije čudo što je potpuno rasulo kada pratimo medije Srbije i Crne Gore, naročito one sa prefiksom *nezavisni* u njima je gro članaka gde mladi otvoreno iskazuju nezadovoljstvo režimom. Politika je ona djelatnost koja rukovodi drugim djelatnostima, ustvari, politika jeste rasumijevanje ljudi kao aktivnost, međutim, ona, ta nit, to nije kao plemenita djelatnost od Sokrata i Platona na ovamo. Politika se manifestuje i kao diskriminacija.

JELENA VELJIĆ

POLITIKA SAMOORGANIZOVANJA

Kolega je govorio o tome koji su sve pomaci napravljeni u nalaženju nekih institucionalnih okvira za angažman mladih ljudi, prvenstveno. Pošto smo svi manje-više mladi ljudi, možemo da pričamo o toj nekakvoj starosnoj grupi od 18 do 30, 35 godina, ali, recimo da je dosta urađeno u poslednjih nekoliko godina na tome da se formulišu neke strategije, kako i šta mladi ljudi treba da rade, kako da se lokalne samouprave prilagode tome i td. Formirane su i kancelarije za mlade i vi ste sigurno svesni da, na primer, tokom devedesetih, veliki deo posla u vezi sa promenom atmosfere u društvu je uradio upravo civilni sektor; evo, i profesor se osvrnu na rad Helsinškog odbora za ljudska prava, mnoge druge organizacije su radile na tome da se celokupna atmosfera iz neke nacionalističke pretvori u neku atmosferu koja je više demokratska, koja je tolerantna za razne ljude koji žive u našem društvu; međutim, svesni smo i toga da nekada ovi mehanizmi koje već imamo na raspolaganju, kao što su državni mehanizmi, ili kao NVO sektor koji često i zbog pregršti tema koje postoje u našoj zemlji, jednostavno ne mogu da obuhvate sve te probleme sa kojima se mi srećemo. Često studentski parlamenti ne rade dovoljno, ne koncentrišu se dovoljno na neke probleme studenata kao što je, na primer, nedostatak prakse na fakultetima, ili kao što je pitanje zaposlenja, ne istražuju koja su sve to zaposlenja i td.

Ja sam htela u tom smislu da vam prenesem neko svoje iskustvo i kao neko ko je već nekoliko godina angažovan u studentskom organizovanju. Ja sam bila studentkinja – prodekan na Filozofskom fakultetu

Univerziteta u Beogradu, osim toga sam bila u nekim studentskim organizacijama i videvši da taj angažman nekako nije dovoljan za promene koje sam želela da se dogode, pokušala sam da se organizujem i potpuno neformalno, odnosno da se sa grupom ljudi koji su mislili isto kao i ja o nekim pitanjima, da se samoorganizujemo i pokušamo da uradimo neku akciju koja je nama u tom trenutku bila značajna. Neke od tih stvari u kojima sam ja učestvovala, ili možda, u kojima nisam učestvovala i za koje znam da su rađene na taj način, samo ću pomenuti, tek da vidite kako to može da izgleda.

Na primer, prošle godine u ovo vreme bila je organizovana Univerzijada, svi sugurno znate šta je to, Beograd je te godine ugostio studente iz celog sveta i organizovao sva ta sportska takmičenja. Paralelno sa tim, ono što se možda nije znalo u to vreme, a to je da je Srbija takođe te godine predsedavala Dekadom Roma. To je jedan veliki dugogodišnji projekat čiji cilj je poboljšanje položaja Roma na tlu Evrope. Paralelno sa održavanjem Univerzijade, dakle, tih 6 meseci je Srbija bila predsedavajuća. Ono što je zanimljivo desilo u tom trenutku – za potrebe održavanja Univerzijade, takmičari su bili smešteni u Beogradu u jednom naselju koje je u jednom trenutku trebalo da se promovise kao elitno naselje i smatralo se da jako dobro da studenti tu budu smešteni, kako bi videli nešto najbolje od Beograda; takođe, to naselje je jedino posedovalo kapacitete da ugosti toliki broj ljudi. Međutim, neposredno pored tog naselja nalazilo se jedno romsko, prilično sirotinjsko naselje, bile su prve komšije. U nekom trenutku organizatori – da li gradske vlasti ili neko treći – uglavnom, neko je rešio da, jednostavno, to nije nešto što sportisti koji dolaze iz svih zemalja sveta treba da vide i onda su to romsko naselje ogradili žicom, a preko ograde su stavili velika platna na kojima je reklamirana Univerzijada. Da stvar bude još zanimljivija, neki od volontera koji su volontirali u samom Belvilu u jednom trenutku su posvedočili da su bili instruirani da govore kako to naselje, ustvari nije sirotinjsko naselje nego je, ustvari, mesto za snimanje filma. U tom trenutku zaista se osećala velika nelagoda i u sektoru nevladinih organizacija, sa druge strane, bilo je jasno da je Univerzijada jedan veliki projekat koji je značajan za grad i td. Međutim, tridesetak ljudi koji su bili angažovani na nekim drugim pitanjima, je rešilo da napravi jedan eksperiment, društveni eksperiment, i da se za vreme trajanja Univerzijade koja je trajala 12 dana, odlazi i živi

u romskom naselju, kako bi se neke predrasude i stereotipi o ljudima koju tu žive nekako razbili, i da se ceo taj projekat-eksperiment završi jednom velikom svečanošću, kulturno-zabavnom, u romskom naselju kada bi bili pozvani i sportisti iz Beograda. Mi smo tamo odlazili svih 12 dana, tu je bilo manjih ili većih problema, nekad se pretilo policijom koja će doći i raterati nas, ali na kraju, poslednjeg dana, mi smo imali veliki odziv sportista koji su došli na tu zabavu u romskom naselju i družili se sa tim ljudima na koje su danima pre toga bili upozoravani da su opasni, da krađu, da su im naselja nehygijenska i td. Iako to nije bila akcija koja je medijski bila značajno propraćena, jer je bilo važno da se Univerzijada prikazuje kroz neke dobre stvari, a ne neke loše, ta akcija je imala neki značajan uticaj i na Rome koji su živeli u tom naselju: neki od njih su prvi put imali priliku da vide nekoga iz druge zemlje, neki od njih su prvi put imali priliku da vide nekog crnca, na primer, sa druge strane, neki od stranaca su prvi put imali priliku da borave u naselju tog tipa i smatramo da je ta neka razmena koja se tu dogodila, možda obogatila živote svakog od tih ljudi i predstavljala neki prostor na kome smo mi onda mogli otvorenije da razgovaramo o tome kakva je situacija po pitanju Roma, na primer, u drugim zemljama, šta država radi da tu pomogne, šta radi civilni sektor, kako se ti ljudi sami bore sa svojim nedaćama i td.

To je samo jedan primer kako ljudi mogu da se organizuju, to je nešto što je urađeno bez ikakvog budžeta, bez da je to neko finansirao od “fondera”, bez neke stabilne strukture koja je iza tog projekta-eksperimenta stajala, to je bilo naprosto neko samoorganizovanje ljudi u jednom trenutku, ljudi koji su u nekom trenutku osećali nepravdu da neki ljudi koji žive na nekom prostoru treba da budu tako zaklonjeni nekakvim paravanima zato što ovim ili onim ljudima izgledaju ružno ili, ne znam, zato što se ne ponašaju u skladu sa nekim našim kulturnim normama. To je bio jedan trenutak u kome je pre svega bilo ugroženo dostojanstvo nekih ljudi i smatrali smo da je potrebno da se reaguje pa šta god da bude.

Ono što je bila poenta mog izlaganja je sledeće: mi često – kada hoćemo da se bavimo nekom temom, hoćemo da se uključimo u neku državnu strukturu – to može da funkcioniše savršeno, ali nekada se dešava, možda i češće, da to ne ide baš tako. Hoćemo da se uključimo u neku nevladinu organizaciju, napravimo studentsku organizaciju, omladinsku, to sve može da ide lakše ili teže, često kada hoćemo da se bavimo

nekim problemom mi gledamo koji su to donatori koji će da finansiraju takve stvari, pa onda gledamo ipak da prilagodimo program nekim njihovim zahtevima da tu ne dođe do neke konfrontacije, da ne izgubimo sredstva i td. Zarad toga da mi svi živimo bolje možemo da se koncentrišemo i na neke manje stvari koje nekim ljudima deluju obično ili nerelevantno, koje ne prave neke velike promene, ne donose neke nacionalne planove ili rešenja na nivou zemlje, ali utiču na poboljšanje života ljudi direktno oko nas, koliko god da ih je malo i da će već nekad, u nekom trenutku možda to biti interesantno, pa će se to možda i finansijski isplatiti; ali, ono što je važno je to da će se isplatiti u smislu da će promeniti živote svih nas i naučiće nas nešto, steći ćemo neko iskustvo koje ne bismo stekli na drugi način.

IVAN KUZMINOVIĆ

Prema poslednjem istraživanju koje su radile naše kolege sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu, dve trećine mladih ljudi u Srbiji pati od istih problema kao i vi ovde, a to je nedostatak dobrog obrazovnog sistema, nemogućnost zapošljavanja i te dve trećine mladih ljudi želi da napusti Srbiju. Dakle, to je jedan trend koji traje već 20 godina i taj trend je operacionalizovan utoliko što je 100 do 150 hiljada mladih ljudi u poslednjih 20 godina otišlo iz Srbije i to najboljih mladih ljudi najobrazovanijih najvrednijih...

Ekonomska kriza i posledice na Sandžak

PROF. DR. ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

Ova naša četvrta sesija nosi naziv „Ekonomska kriza i posledice za Sandžak“.Što se tiče ekonomske krize, ne može se pogledati nijedan tv dnevnik, otvoriti nijedne novine u kojima makar jedan deo nije posvećen ekonomskoj krizi i svi se, na neki način smatraju odgovornima i svi su, na neki način pogođeni efektima svetske ekonomske krize. U ovom delu naših razgovora pokušaćemo da damo neke odgovore i neke smer-nice kako će to uticati i kakve će ekonomske posledice imati za Sandžak. Naši panelisti su Marijana Obradović, pomoćnica direktorke Agencije za brobu protiv korupcije i Bisera Šećeragić, iz Evropskog pokreta, Lokalnog veća Novi Pazar. Naravno, one će imati samo uvodno izlaganje, a nadam se da ćemo svi ostali kasnije, nekim pitanjima, odgovorima, dijalogom, uglavnom doći do malo šire priče i da ćemo se potruditi da se što više nas uključujući da bi dali neke odgovore na ova pitanja.

MARIJANA OBRADOVIĆ

ŠTA ZAPRAVO RADI AGENCIJA ZA BORBU PROTIV KORUPCIJE

Ja bih htela najpre da zahvalim organizatorima konferencije što su me pozvali i da kažem da mi je izuzetno zadovoljstvo i čast.

Kao što ste čuli, ja dolazim iz Agencije za borbu protiv korupcije koja je nezavisno regulatorno telo, počela je sa radom 1. januara 2010. godine i mogu da kažem da smo relativno novi, da smo, zapravo, tek počeli sa radom, sa našim aktivnostima.

Kada sam se dogovarala sa organizatorima o čemu bi bilo interesantno da govorim ovom prilikom, složili smo se da bi u ovom uvodnom

izlaganju možda bilo najbolje da vam u najkraćim crtama predstavim strategiju države za borbu protiv korupcije, akcioni plan i da pokušam da smestim Agenciju u okvir te strategije, da jednostavno imate u vidu šta je Agencija za borbu protiv korupcije i čime bi ona trebalo da se bavi.

Država Srbija je usvojila staregiju za borbu protiv korupcije 2005. godine i odmah nakon toga, početkom 2006. godine donela akcioni plan za sprovođenje te strategije kao i druge zemlje u regionu – gotovo sve zemlje u regionu su usvojile svoje strategije za borbu protiv korupcije, jer to je prepoznato kao nešto što je apsolutno neophodno – i naša strategija se zasniva na tri osnovne komponente.

Prva komponenta je *normativna* komponenta koja podrazumeva definisanje određenog pravnog okvira koji bi trebalo da određena ponašanja prepozna kao nedozvoljena, da propiše određene sankcije za takva ponašanja i, ono što je najbitnije jeste da se taj pravni okvir implementira. Kada govorimo o tom pravnom okviru, tu pre svega mislimo na krivično-pravni okvir, odnosno na definisanje krivičnih dela iz oblasti korupcije. E, sada, ono što je, naravno, država tom strategijom predvidela jeste da usvoji te moderne koncepte, zapravo, definisanje krivičnih dela, ali ono što je najbitnije, po mom mišljenju, jeste efikasna i prava implementacija kada je reč o tom normativnom delu.

Druga komponenta strategije počiva na otklanjanju uzroka koji dovode do korupcije i to se naziva *preventivna* komponenta.

Treća komponenta je *edukativna* komponenta koja podrazumeva da se započne, zapravo sa sveobuhvatnom antikorupcijskom edukacijom i to ne samo ljudi koji rade u okviru raznih državnih organa, institucija, organizacija na lokalnom, republičkom nivou, javnih preduzeća i td. nego podrazumeva da se edukuju mediji, nevladine organizacije i građani u najširem smislu, sa ciljem podizanja neke opšte antikorupcijske svesti.

Ove dve komponente, preventivna i edukativna, su nešto čime se bavi Agencija za borbu protiv korupcije. Znači, Agencija za borbu protiv korupcije nema nikakve nadležnosti u istraživanju krivičnih dela, u gonjenju počinitelaca krivičnih dela ni njihovom optuživanju, to rade policija i tužilaštvo, mi se isključivo bavimo i trebalo bi da se bavimo otklanjanjem uzroka koji dovode do korupcije i sve što Agencija radi usmereno je na tu komponentu edukacije. E, sad, vi ste verovatno čuli, bilo je vrlo aktuelno pitanje, u januaru, to je bila prijava imovine funkcionera, pa je

potom išla ona vrlo, vrlo intenzivna medijska priča o sukobu interesa, o akumulaciji funkcija... verovatno ste čuli. Dakle, Agencija ima ovlašćenja u oblasti sukoba interesa kada je reč o javnim funkcionerima, o licima koja vrše javne funkcije. I, zapravo, rešenja i odluke koje Agencija donosi u okviru oblasti sukoba interesa su usmerene na otklanjanje uzroka korupcije, jer je našim zakonom, Zakonom o Agenciji za borbu protiv korupcije, zabranjeno da jedno lice vrši dve javne funkcije u isto vreme; znači, zabranjena je tzv. kumulacija funkcija, a to znači da se time želi – ono što što je poenta priče – da se izbegne monopol ili mogućnost da se u jednom manjem krugu ljudi zapravo, drži sva politička i ekonomska vlast. Upravo je poenta priče u tome – da se izvrši dekulacija funkcija i da se u određenim situacijama kada postoji upliv privatnog interesa na javni, ili privatni interes koji faktički treba da potisne javni, da se u tom smislu deluje i da se, zapravo, na taj način pokuša da se otklone neki uzroci koji mogu dovesti do korupcije.

Agencija se bavi takođe, vođenjem registra imovine javnih funkcionera i vrlo brzo će, pošto smo sada u postupku kupovine softvera i opremanja Agencije, biti javno dostupne sve imovinske karte funkcionera u Srbiji, na sajtu Agencije i to je jedan od vrlo značajnih kontrolnih mehanizama koji će svakako doprineti tome da se na neki način vrši kontrola i nadzor nad njihovim radom. Ono što Agencija ima u toj oblasti jeste mogućnost da proverava imovinu funkcionera, odnosno da proverava koliko su podaci koji su dati u imovinskoj karti zapravo tačni i, ukoliko kroz te neke administrativne provere utvrdi da ti podaci nisu istiniti, ili da su namerno dati pogrešni podaci, Agencija ima mogućnost da pokrene krivične prijave; našim je zakonom, zapravo, propisano, da je davanje pogrešnih podataka u okviru imovinske karte krivično delo za koje je predviđena zatvorska kazna od 6 meseci do 5 godina.

Agencija takođe, vodi i registre funkcionera, registre poklona koje primaju funkcioneri i ono što je možda veoma značajno, Agencija inicira ili daje smernice za pravljenje planova integriteta. E, sad, planovi integriteta je nešto što je potpuno novo, zapravo novina o kojoj jako malo ljudi u Srbiji zna, a ono što je bitno jeste sledeće: da će gotovo više od 2500 različitih državnih institucija, tela, organa i organizacija, javnih preduzeća... biti u obavezi da donesu svoje planove integriteta i da ih implementiraju u određenom roku. Planovi integriteta su, zapravo, skup mera

kojima se utvrđuju slabe tačke u okviru jedne institucije, jedne organizacije, tzv. *Porozne*, ili *koruptivne* tačke, zatim se predlažu mere kako i na koji način te porozne ili koruptivne tačke da se otklone i ono što će Agencija raditi to je da prati kako, na koji način i da li se ti planovi integriteta u okviru određenih ustanova, organizacija i organa implementiraju ili ne i na koji način. Dakle, to je jedan od veoma značajnih uslova za otklanjanje uzroka korupcije.

Pored toga Agencija je u obavezi da prati strategiju sprovođenja akcionog plana i da vrši kontrolu i nadzor nad sprovođenjem strategije i akcionog plana i, moram reći, ono što je interesantno i verovatno malo ljudi zna – akcionim planom predviđeno je da nisu samo državni organi subjekti koji treba da treba da učestvuju u implementaciji akcionog plana, da je to zaista šira društvena zajednica, da su tu uključeni i mediji i nevladine organizacije i razni drugi društveni subjekti čiji bi rad na tom terenu Agencija trebalo da koordinira.

I na kraju ono što želim da napomenem jeste to da se Agencija bavi i edukacijom i u okviru Agencije postoji posebna grupa ljudi koja će se baviti edukacijom i na neki način i medijskim kampanjama koje bi trebalo da podignu neku opštu antikoruptivnu svest u Srbiji. Naravno, ovaj proces je jako dug, niko nema nikakve iluzije o tome da će korupcija da nestane u Srbiji za nekoliko godina, to je zapravo tek početak građenja određenog sistema i uspostavljanje sistema počev od nekog najnižeg nivoa, pa postepeno ka opštem.

To je, otprilike, ono što sam želela da vam predstavim i da u ovom uvodnom izlaganju ponudim kao predlog za raspravu – rad Agencije za borbu protiv korupcije.

ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

Korupcija je jedna od tema o kojoj se stalno govori, zaista većina od nas smatra da se radi na tome, bar ja mislim, da se poveća svest građana, koliko je to loše, koliko je to štetno, a baš sam sa studentima juče razgovarao o tome koliko se zaista zajedno radi na tome, koliko zaista ima političke moći (volje), koliko je ljudi krivično gonjeno, koliko je suđeno, koliko je smenjeno, prebačeno na neki niži položaj ili izbačeno iz službe – to je jedna od priča o kojoj ćemo, nadam se, posle izlaganja Bisere Šećeragić, govoriti.

ŽIVOT I STATISTIKA

Do juče sam imala drugu koncepciju izlaganja, ali sam, dolazeći na Univerzitet promenila tu koncepciju zato što su podaci koje ću ja danas podeliti sa vama vrlo sumorni, teški i to je, nažalost, statistika koju moramo uneti i u vaše i u naše mozgove i moramo se pripremiti za nešto što će biti veliki izazov za vas.

Ja pripadam srednjoj generaciji koja vama ne ostavlja ništa dobro i sve ono što budete stekli na Univerzitetu će biti samo upotstvo za upotrebu kroz život koji je takav kakav jeste, ali veliki je izazov živeti i raditi na ovom prostoru. Svugde je lakše biti ekonomista i pravnik, inženjer i tehničar bilo koje struke, najteže je živeti na ovom prostoru, jer morate da „razvijete 1001 antenu“ da biste razumeli zahteve i potrebe ovog regiona i da bi tako, kad razumete, pokušali da se uhvatite u koštac sa njima, da donosite zaključke, da date preporuke i da tragate za rešenjima. Da bih sebe ohrabrila, a i da bih vas pripremila na sumornu statistiku, danas ću se predstaviti preko ženskog preduzetništva sa jednim promotivnim materijalom koji je rađen za potrebe mog odlaska za Tursku, za šta se vrlo ozbiljno pripremam – dobila sam poziv kao predsednica Lokalnog veća Evropskog pokreta u Novom Pazaru da prisustvujem jednom važnom forumu. To je prvi forum ženskog preduzetništva za južnu i istočnu Evropu koji će se održati u Istanbulu u Turskoj, a poziv je došao od organizatora i donatora, turske Privredne komore za mala i srednja preduzeća Regionalnog saveta za saradnju; to je jedna evropska institucija koja se transformisala, do pre nekoliko godina je nosila naziv Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope, danas je to Savez regionalne saradnje zemalja Zapadnog Balkana sa sedištem u Sarajevu i United Nation Economic Operation za Evropu. Dakle, to su istovremeno organizatori i donatori i biću u prilici da prezentujem studiju „Percepcija privatnog sektora Sandžaka u političkom i ekonomskom ambijentu“, koja je proizašla iz partnerske saradnje jedne lokalne, jedne vrlo male nevladine organizacije – Lokalnog veća Evropskog pokreta u Novom Pazaru, čija sam ja predsednica i koja je deo mreže jedne velike i najstarije organizacije, Evropskog pokreta u Srbiji; ja se jako ponosim što pripadam ovoj velikoj nevladinoj organizaciji koja je dala plejadu vrsnih ambasadora, eksperata, profesora, doktora nauka,

naravno, ja sam samo anonimni ekonomista i danas, eto, delim ekonomsku sudbinu sa vama. Ovo je, dakle, deo promotivnog materijala jedne vrlo vredne ženske preduzetnice koja ima svoju sopstvenu štampariju u Novom Pazaru, koja je istovremeno uspešna privatna preduzetnica i vrlo se prepoznala u poeziji i prozi, posebno što se to odnosi na vaš, njen, naš grad, Novi Pazar.

Autor je Mirjana Škrijal(r), vlasnica vrlo uspešne privatne štamparije u Novom Pazaru.

Ima tu još jedan raritet – pre nego što pređem na moj deo – danas Lokalno veće Evropskog pokreta, Kulturni centar Damad i Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru slave mali jubilej, tačno 19. maja pre dve godine, mi smo otvorili ovde debatu o projektu „Stop korupciji – korupcija i mladi“, ako se sećate, verujem da je neko od profesora prisustvovao toj prvoj debati, jedan vrlo značajan projekat koji su uradile dve male, lokalne organizacije na čijem čelu se nalaze dve žene, jedna profesorka srpskog jezika i jedna anonimna ekonomistkinja; projekat nam je podržao OEBS i sigurno nije koincidencija da danas ovde imamo i predstavnike nedavno osnovane Agencije za borbu protiv korupcije.

Moje izlaganje sam podelila na dva dela: prvi deo je pregled ekonomske situacije u Sandžaku i tu je najvećim delom korišćena ova studija koju sam malopre pomenula, „Percepcija privatnog biznisa Sandžaka“, koja je takođe rezultat zajedničke projektne aktivnosti jedne lokalne NVO i jedne međunarodne organizacije, Civilne službe mira, koju je finansiralo i finansira Ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj Nemačke. Strategija označena kao Strategija ekonomskog razvoja Sandžaka, ima svoje recenzente, uvažene profesore iz oblasti ekonomije, ekonomski deo recenzije dala je prof.dr Radmila Grozdanić koja je ekspert za privatno preduzetništvo u Srbiji, ona je redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Kragujevcu i predaje na Tehničkom fakultetu u Čačku, a politički deo recenzije je uradio dr Dragan Lakićević. Uvod za ovu studije je uradila šefica ekspertskog pula i zamenica generalnog sekretara Regionalnog saveta za saradnju dr Jelica Minić. Naravno, urađena je i katalogizacija ove studije i možda je malo neskromno da kažem, ali po saznanjima Narodne biblioteke, ova studija je dobila tri kategorizacije, dakle: Sandžak – ekonomske perspektive, Sandžak – privatno preduzetništvo i Sandžak – ekonomski razvoj.

Dakle, prvi deo je pregled ekonomskog sektora u Sandžaku. Upravo „odlazeća“ metodologija Republičkog zavoda za statistiku poznavala je tri kategorije razvijenosti opština: najnerazvijenije, nedovoljno razvijene i ostale. Analogno navedenoj klasifikaciji, naši gradovi u Sandžaku, posebno opština Tutin, pripadali su najnerazvijenijim opštinama, gradovi Sjenica i Tutin pripadali su nedovoljno razvijenim opštinama, dok su Novi Pazar, Nova Varoš i Priboj pripadali kategoriji ostalih. Videćemo, kroz igru brojki kako je realnost drugačija i kako je upravo ova klasifikacija samo pokrivala i „peglala“ pravu istinu o opštinama u našem okruženju i jednim delom, uzroke i posledice – ne baš 100 odsto, ali niko nije nevin u našoj ekonomskoj sudbini – urušila je ono što se moglo sačuvati. Svetska banka je region Sandžak determinisala kao oblast gde aktivno živi siromašna populacija, dakle, decenijama ovde aktivno živi siromašna populacija. Ovaj region živi svojevrsan život u getu, nije se snašao u surovim tranzicionim procesima, plaća danak siromaštvu, ekonomija je u totalnoj recesiji – vi znate šta znači termin recesija – razvoj ekonomije je u velikoj meri bio zapostavljen i, zbog nerazvijene putne strukture ovaj region nije do sada imao značajnije donacije, niti greenfield niti brownfield; dobija samo male, beznačajne donacije, tipa donacija kuhinjama, ili nekoj školi, neki pod, zamena prozora... a od toga se ne živi i oko toga se ne pokreće ekonomija. Naravno, postojeći bankarski i postojeći fiskalni sistem nije bio u funkciji privatne preduzetničke inicijative, nije bio stimulativan, neloyalna konkurencija, kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou je bila oštra, surova i na lokalnom nivou, ja bih rekla, izuzetno prljava. Cela regija nalazi se u stanju opšte bifurkacije, to je jedan izraz koji ekonomisti koriste i koji praktično znači prekretnicu – da li ćemo opstati i da li ćemo se izboriti sa svim ovim problemima, videćemo u nastavku izlaganja.

Vi znate da je dohodak po glavi stanovnika jedna od najznačajnijih ekonomskih kategorija, to je osnovni ekonomski pokazatelj egzistencije stanovništva, njegovog političkog, ekonomskog, socijalnog i svakog drugog napretka. U poslenjoj deceniji „narodni“ dohodak stanovnika u regionu Sandžak beleži drastičan pad za oko 40 odsto i u odnosu na nivo republike iznosi samo trećinu. Ja, kao anonimni ekonomista sa velikom sigurnošću mogu da tvrdim da je pad „narodnog“ dohotka i veći od 50 odsto. Šta mi je argument? Argument mi je popis stanovništva iz 2002. godine. Na ovom prostoru su se, naročito posle 2002. godine desile

stravične demografske promene, odnosno kretanja koja su se upravo reflektovala na kretanje populacije i stanovništva, posebno u Novom Pazaru i Tutinu, što zvanična statistika i nije mogla da zabeleži, jer je popis bio još 2002. godine, pa mi imamo i prekobrojne. Ali, nevladine organizacije znaju da dođu do egzaktnih, relevantnih podataka i da budu mnogo ekskluzivnije – ja bih rekla, mnogo pametnije i operativnije – čak i pametnije od Republičkog zavoda za statistiku.

Privredna struktura Sandžaka je glavni argument zbog čega je ovaj region svrstavan u red najnerazvijenijih regiona Srbije. Sve do demokratskih promena 2000. godine, regionalni razvoj nije se posmatrao kao deo ukupnog ekonomskeg razvoja. Posmatrao se samo s aspekta statistike, beleženja, prethodno smo rekli, najnerazvijenijih, nedovoljno razvijenih i ostalih opština i takav pristup neminovno je vodio produbljavanju, kako unutarregionalnih tako i međuregionalnih, pa je i u samom Sandžaku kao neformalnom regionu, napravio stravične rascepe zato što nije usvojio posebne specifičnosti ovog regiona, a to su upravo demografske promene i kretanja stanovništva koja su se zbivala i do 2000, i posle 2000.

Sinonim za ekonomiju Sandžaka je samonikla privreda, verujem da se vi prvi put susrećete sa ovim terminom, samonikla privreda je forma biznis sektora preduzimljivih poslovnih ljudi ovog regiona i to je nešto što je najdragocenije kada je o Sandžaku reč. To su preduzimljivi poslovni ljudi koji su krenuli početkom devedesetih, kada se društvena privreda urušavala, bez pomoći države, banaka i bilo čije pomoći, napravili su nešto, doduše tada u pravno neregulisanom ambijentu, ali danas je to jedini oslonac koji imamo, jer boljeg nemamo. Naravno, da je promena vlasništva promenili i vlasničku strukturu – u Sandžaku je više od 97 odsto društvenih preduzeća, dobro zapamtite ovaj podatak – u privatnom vlasništvu, samo 2 odsto je državno, 1 odsto je mešovito i 1 odsto su preduzeća u zadružnoj svojini. Dakle, privatna preduzetnička inicijativa, privatni biznis sektor je jedini oslonac u regionu Sandžaka. Privatna preduzeća su stara od 5 do 15, pa i više godina sa složenom, najsloženijom i prostom organizacionom strukturom, oko 97 odsto preduzeća ima prostu organizacionu strukturu – to znači do 50 zaposlenih, složenija do 250 i oko 1 odsto više od 250 zaposlenih.

Opšta nerazvijenost regiona determinisala je izrazito nepovoljnu privrednu strukturu Sandžaka koja se reflektuje kroz trgovinu, jer oko

45 odsto preduzeća posluje u sektoru trgovine koja nije proizvodna, ne stvara novi proizvod nego se tu menja novac, menja se obrt, nema akumulacije, nema investicija; dakle, i ta opšta nerazvijenost regiona jeste nešto što smo mi nasledili. U svakoj od opština Sandžaka, u zavisnosti od sektora koji su bili i ostali oslonac na lokalnom nivou – naravno da je privatni, preduzetnički sektor angažovao najveći broj zaposlenih i, videćemo kasnije kroz podatke, da je to danas i sektor preko koga ova regija i preživljava. Ja ću se osvrnuti malo u priči i o novopazarskom biznis sektoru koji svakako zaslužuje posebnu pažnju i značaj jer je sve do polovine devedesetih godina ovaj grad predstavljao jedinstvenu koncentraciju proizvoda od „džinsa“. U prethodnih 15 godina mi smo bili poznati po, eto, toj slici, jer je sredinom devedesetih dakle, period '94/'95 Novi Pazar kao jedinstvena koncentracija kapaciteta za proizvodnju „džinsa“, ne samo na Balkanu nego i u Evropi, na godišnjem nivou proizvodio 20.000.000 komada farmerica. Dakle, kapacitet koji je mogao da vuče celu ex Jugoslaviju, danas nema ni 5 odsto kapaciteta. Vidite, kako se u jednoj dekadi doživi i ekspanzija i recesija. I to je nešto što je specifikum ovog regiona što ni svetska ekonomska kriza danas ne beleži, ali ekonomija ima neke očekivane i neke neočekivane promene i trendove i mi ekonomisti moramo uvek da znamo kako da reagujemo. Ništa ne može da nas iznenadi. Čak ni statistika koja je takva kakva je – zvanična.

Ovi podaci ne mogu se jednostavno, sažeti, ali zaposlenost i nezaposlenost u Sandžaku daje taj okvir pošto sam čula da je stopa nezaposlenosti u Sandžaku 55 odsto, u Srbiji 19 odsto, znači dvostruko uvećan u Novom Pazaru i Tutinu koji je po kategoriji Zavoda za statsitiku bio kategorisan u „ostale“ opštine. Zarada po zaposlenom – zaokružuje pregled ekonomske situacije – i u Novom Pazaru danas iznose 60 odsto zarade na republičkom nivou, dakle, gde god taknete tu je ispod 50 odsto. Osvrnuću se posebno na demografska kretanja koja su poremetila svaku drugu sliku, jer je Novi Pazar, od popisa 2002, do 30. juna 2007, dobio 7863 nova stanovnika. A nećete verovati, juče sam otišla u Zavod za zdravstveno osiguranje i treći podatak sam dobila – vidite kako je zvanična statistika nepouzdana – sa jučerašnjim danom ima 98.000 korisnika zdravstvene knjižice sa pravom na zdravstvenu zaštitu u Novom Pazaru. Dakle, i ovaj poslednji podatak je nov, svaki dan se ovde nešto menja.

Drugi deo mog izlaganja je takođe, vrlo važan i u njemu govorim o socijalnim kretanjima u opštini Novi Pazar sa posebnim osvrtom na štrajk. Mi jednostavno nemamo pravo da ne govorimo o tome i ne otvorimo diskusiju, i sa studentima, pa da se suočimo, možda oni imaju neko rešenje. Ja sam za potrebe ove konferencije uradila socijalnu kartu Novog Pazara na osnovu kriterija zadatih preko Strategije za smanjenje siromaštva koju je vlada u sazivu 2003. godine usvojila. I Republički zavod za statistiku, po kriterijima iz 2003. godine do danas utvrđuje liniju siromaštva, tzv. prag siromaštva, koji je za 2009/2010. godinu iznosio 8360 dinara po potrošačkoj jedinici, odnosno po osobi. Analogno kriterijima koje je zadala sama vlada i determinisala sama Strategija za smanjenje siromaštva, u Novom Pazaru postoje dve varijante siromašnih: po jednoj varijanti, po broju stanovnika iz popisa iz 2002. godine, a po drugoj varijanti, po mojim podacima o stanovništvu Novog Pazara koje sam dobila kod republičkih institucija. Dakle, po prvoj varijanti 62,24 odsto stanovnika Novog Pazara je siromašno. U tome je 72,22 odsto žena siromašno u odnosu na ukupnu žensku populaciju. Po drugoj varijanti, 57,02 odsto stanovnika je siromašno, odnosno 64,76 odsto žena Novog Pazara je siromašno u odnosu na ukupan broj u ženskoj populaciji. U obe varijante sumorna statistika neumoljivo pokazuje da je svaki drugi građanin, odnosno građanka Novog Pazara siromašna. Ali, da sam dodala izbegla i raseljena lica ovom broju, pa da dodam 2500 penzionera korisnika penzije kojima limit „beži“ samo za 24 dinara, onda bi nas surova i sumorna statistika odvela ne znam dokle.

Kako posle ovako sumorne slike žive građani Novog Pazara? Pretežno su u štrajku oko napuštenih i sablasnih, napuštenih kapaciteta društvene privrede po sumnjivoj, okončanoj ili neokončanoj spornoj privatizaciji, na robnoj zelenoj pijaci, u praznim instalisanim kapacitetima privatnog vlasništva – oni rade na granici kapaciteta od 3-5 odsto. Danas „džins“ i obuća ne angažuju više od 5000 radnika za razliku od 1994. godine kada su angažovali u oba sektora 20.000 radnika, a za 1500 radnika sa 30. martom ove godine, nemamo da je zaposleno. Vidite kako to ide i oscilira od ekspanzije do recesije u samo jednoj deceniji.

Ko su radnici koji danas štrajkuju u Novom Pazaru?

Sa današnjim danom, preko svojih predstavnika iz štrajkačkih odbora, u Novom Pazaru štrajkuje 3500 radnika. To je 15 odsto od broja nezaposlenih lica sa evidencije tržišta rada.

„Raška“, 1991. godine zapošljava 1100 radnika, od tog broja neki su stekli pravo na odlazak u penziju, 700 radnika je završilo na zavodu za tržište rada. Od ovog broja 60-70 odsto je ženska radna snaga sa I, II i III stepenom kvalifikacije. Rezime: radnicima trikotaže „Raška“ nije povezan radni staž do juna 2009. godine. Bez obzira na dobijenu presudu o poništaju ugovora o privatizaciji iz 2002. godine. Dakle, 7 godina je trajao njihov postupak i broba da ospore privatizaciju i da spor dobiju pred Vrhovnim sudom. TK „Raška“ kao deo holding kompanije zapošljavao je do 1991. godine 4500 radnika, danas se bori i štrajkuje i, u dogovoru sa Vladom Srbije i lokalnom samoupravom da se za 1523 radnika, do juna 2009. godine poveže radni staž. Fabrika obuće „Ras“ u najtežem je položaju, žalosno je što nju niko ne pominje, žalosno je što nju niko ne predstavlja, što je neizvesna sudbina 1260 radnika ove fabrike koja je paljena dva puta pod sumnjivim i do sada nerasvetljenim okolnostima – prvi put 1979. godine, a drugi put 2003. godine. Holding kompanija „Vojin Popović“ – uveden je stečaj 2005. godine, uveden u vreme vlade Koštunice pod famoznom upavnicom, koja je uhapšena 2007. godine koja je procenila imovinu „Vojina Popovića“ na 1,5 miliona eura da bi 5 godina kasnije Ekonomski institut u Beogradu procenio tu imovinu na 25 miliona eura. Sindikat kompanije je 10. aprila zaposeo upravnu zgradu, traže povezivanje staža i 30 odsto deonica. „Iskra-metal“, do uvođenja stečaja 2005. godine zapošljava 200 radnika, slučaj je poznat u medijima po tome što 16 radnika, invalida rada, štrajkuje i traže zakonom utvrđena prava da im se isplate invalidnine od 1991. godine do danas.

Vidite, nisam imala moralno pravo da ne otvorim ovu priču i ovo je nešto što bi predstavnike međunarodnih organizacija moglo interesovati.

Zaključak: bez sumnje se može zaključiti da se region Sandžaka kao najnerazvijeniji deo Srbije definitivno održava na preduzetničkom duhu poslovnih ljudi, što je istovremeno najveći potencijal ovog regiona. Malopre smo brzo preleteli po vlasničkoj strukturi, onih 97 odsto su privatnici – mi nemamo EPS, mi nemamo NIS, mi nemamo Telekom, mi nemamo ništa – imamo najveći potencijal, privatne preduzetnike koje moramo

da mazimo, pazimo, da im pomognemo i da smo im uvek na usluzi, a videćete sa kakvim se problemima oni bore.

Prema percepciji biznis sektora Sandžaka, dosadašnja sredstva Fonda za razvoj republike Srbije – ovo je za Agenciju za borbu protiv korupcije veoma važno – bila su usmeravana uglavnom, u zavisnosti od resornih ministarstava u delove države iz kojih potiču ti resorni ministri. Tako su i podsticajne mere Republike još više getoizirale ovaj prostor i region Sandžaka, njegovih 3500 radnika koji su u štrajku, koji traže svoja prava na osnovu propisa ove države. Ovom regionu nije pružena istinska institucionalna podrška u procesu transformacije i podsticaja da se iz pozicije egzistencijalne borbe za opstanak privatnog preduzetničkog sektora pređe u osmišljavanje realne, kreativne i perspektivne poslovne ideje kao osnove za njegov razvoj.

I, na kraju, kao ekonomisti ostali bismo nedorečeni, kad ne bismo dali preporuke. Ono što sam ja uspela da definišem, jesu preporuke na četiri nivoa: preporuke samom biznis sektoru koji je dostigao određeni stepen razvoja i bez pomoći šire društvene zajednice ne može dalje. Pojedinci su postigli svetski kvalitet, ali suočeni sa mnogo lokalnih, nacionalnih, ambijentalnih zapadnoevropskih problema i problema izazvanih globalnom svetskom ekonomskom krizom, jednostavno ne mogu sami.

ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

Takođe, poslednjih dana devizni kurs raste, a preduzetnici imaju kredite vezane za deviznu klauzulu i td. Vi ste govorili o strukturnoj usklađenosti privrede, podaci su zaista važni, ali je pitanje preporuka – koliko smo mi u mogućnosti da ostvarimo te preporuke. Ako diskusija može da bude objedinjena, ja bih se vratio i na temu korupcije. Marija Obradović je govorila o korupciji, ali da kažem samo jedno, ukoliko nema onoga ko hoće da da nećemo imati ni onoga ko prima novac, tako da je važno da utičemo na ljude, da znaju da li je to njihovo pravo, da li je njihova obaveza da daju novac, ili je njihovo pravo da dobiju uslugu koja treba da im se da. Naši studenti ekonomije, sa 4. godine kažu: „Dobro, korupcija je izuzetna priča, ali hteli bismo da nam neko da podatak koliko je ljudi procesuirano, koliko je tuženo i na koji način ja iz Novog Pazara mogu nekoga da prijavim“. Ukoliko govorimo o funkcionerima koji su korumpirani, a oni su uglavnom iz partija, pitanje je kolika je politička moć da ja nekoga ko

pripada mojoj partiji, ko finansira moju partiju mogu da kažem: „e, izvinite, vama treba suditi, vas treba skloniti. Vi ste govorili, dalje, o onih 97 odsto preduzetnika-privatnika koji su u posedu kapaciteta, ali nisu ljudi zaposleni tamo, više ljudi ima u bolnici, u opštini nego u preduzećima, tako da nije tačno da se grad, tržište, finansije, oslanja samo na privatni sektor. E sad, kad ima toliko ljudi koji rade u državnom sektoru i lokalnoj upravi, onda je posledica korupcija. Kako ja, koji sam kvalifikovan i sposoban da budem tamo gde treba, i zaista budem tamo? Drugim rečima, kako su birani ljudi koji se tamo zapošljavaju? Dalje, kad govorimo o broju nezaposlenih, tu se statistika i podaci stalno menjaju, posebno tekstilni sektor i otpuštanje radnika, a što se tiče štrajkova, vi ste naveli mnogo podataka, međutim, smatram da jedna rečenica tu nedostaje, a to je da ne gajimo nadu o onome što nije u našim rukama. Štrajkači su u pravu za sve što traže, pa ako jesu u pravu, onda da ih podržimo da to ide kroz institucije. Danas ljudi često hoće da budu podržani van institucija, ako treba danas da idemo svi, da blokiramo neku zgradu, ceo grad da ode, ako su oni u pravu. Međutim, postavlja se pitanje, da li ti štrajkači uz sebe imaju adekvatne pravnike, nekog ekonomistu, ljude koji znaju da ih posavetuju i smatram da u taj deo treba uključiti univerzitet i druge ustanove da se pruži neophodna pomoć. Otvoriću diskusiju na ove teme.

DŽEMO GRACA, ASOCIJACIJA SLOBODNIH I NEZAVISNIH SINDIKATA ASNS

MINISTAR RADNIKA, A NE MINISTAR TAJKUNA

Govorite o pomoći štrajkačima, ali ja znam da imamo mi i presude, sudske presude, ali ne vredi, ne može se nigde ništa naplatiti. Ono što je gospođa Šećeragić rekla, o štrajku onih 16 invalida rada već pedesetak dana štrajkuju glađu, oni to rade zato što imaju izvršne presude, ali od koga da naplate, na koji način? Sve je korumpirano! Evo, i sada štrajkuju radnici „Talasa“ u Tutinu, trenutno štrajkuju, primili su poslednju platu za februar mesec, 8 – 10 hiljada, primili su u kovertama, nisu primili preko žiro računa! Znači, kako postoji mogućnost da se u jednoj državi, pravnoj državi, događaju takve stvari da jednostavno staviš u koverat novac i koliko stavimo to nije bitno? Kako su oni sračunali te plate to niko ne zna. Evo, i radnici JKP Vodovod za sutra su najavili štrajk, generalni štrajk,

nisu im plaćeni doprinosi od juna meseca prošle godine. Pazite, kakav je zakon država donela: ne možete overiti zdravstvenu knjižicu ako nisu plaćeni doprinosi. Pa, stanite, a ko treba da natera one ljude iz Vodovoda da plate doprinosi? Treba ja da razmišljam o tome? Ja sam radnik i meni treba da bude omogućeno da radim i živim od svoga rada! Kako? Slična situacija je i u drugom javnom komunalnom preduzeći, Čistoća, doprinosi im nisu plaćeni od juna prošle godine, prevoz nisu dobili već nekoliko meseci. To se dešava i u privatnim preduzećima, recimo pomenuti „Talas“ koji od juna meseca prošle godine nije uplatio članarinu za sindikat, a odbijeno je radnicima. Mi smo ih tužili, ali na koji način oni to rade, kako ne odgovaraju nikome?

Pritisak na Asocijaciju slobodnih i nezavisnih sindikata je evidentan, mi, kada pokušamo da registrujemo organizaciju u nekom preduzeći, rešenje ne stigne i po pola godine, a to može da se uradi za tri dana. I kada odem da proverim zašto se to dešava, dobijem odgovor da se „čeka na potpis“!!! Jedino naš sindikat ne može da dobije rešenje po nekoliko meseci, ponekad čak i više od pola godine, tužili smo ih zbog toga, ali – kome? Vi kažete – treba pomoći radnicima, treba pravnika, treba ekonomista! Mi imamo fantastične pravnike, imamo 200.000 članova u Srbiji, ali nemamo mogućnost da dođemo do običnog rešenja. Zašto? Zato što ministar Rasim Ljajić i gospodin Ljubisav Orbović imaju potpisan ugovor o saradnji. I njih dvojica sarađuju, evo pogledajte, sindikat Srbije, samostalni, prima 200.000 euro mesečno za najam sindikalnih zgrada po gradovima Srbije i taj sindikat ne zanimaju radnici, ne zanimaju ih štrajkovi, ne zanima ih niko. Njega zanima samo Rasim Ljajić, što mu on kaže, on završi i gotova priča. Mi tražimo, mi, nezavisni sindikat, tražimo, dakle, da ministar rada bude ministar radnika, a ne ministar tajkuna!?

Moderator Šemsudin Plojović

Ako oni nađu način i mi ne završimo posao ispada da su oni pametniji. Vaši podaci, Bisera, su dragoceni, ali za dalju priču. Ukoliko mi nemamo dalju priču, zaista smo u problemu. I ukoliko mi stanemo pred tim i kažemo: „mi smo u pravu“, onda nemamo ništa, oni koji se trude da suzbiju radničke proteste za sada uspevaju.

Evo, još jednog paradoksalnog podatka koji u velikoj meri objašnjava namere, pravljenje okvira da se vodi ovakva politika: za registraciju političke stranke, koja učestvuje u političkom životu i može da vodi državu, potrebno je 10.000 potpisa.

Za registraciju jednog sindikata na nacionalnom nivou potrebno je 10 odsto od ukupnog broja radnika u zemlji, a to je oko 180.000. I to svake 4. godine mora da se verifikuje. Znači, njima treba 10.000 da bi vladali državom, a nama je potrebno 180.000 da bi smo štitili i zastupali interese radnika.

MARIJA OBRADOVIĆ

POSTOJI SISTEMSKA KORUPCIJA

Jedino što mogu ovde da kažem jeste sledeće: očigledno nije problem samo u toj priči, ja mislim da je problem na svim nivoima i to je ono što je apsolutna činjenica, da *de facto* postoji sistemska korupcija, a ona postoji uvek tamo gde postoji monopol, gde postoji gomila diskrecionih ovlašćenja – to je ono o čemu vi govorite – zapravo, da neko može slobodnom procenom da odluči kada će vam izdati neko rešenje, koliko će to trajati, da li će ga izdati i – ono što je najbitnije – ne postoji nikakva odgovornost za ono što je urađeno na tome. Dakle, moja zaključak je sledeći: razbijanje monopola, oduzimanje diskrecionih ovlašćenja na svim nivoima i jačanje odgovornosti zapravo jeste smisao i način na koji se gradi jedan sistem kojim se otklanjaju uzroci korupcije koja je u ovom slučaju apsolutno sistemska. Znači, mi ne govorimo, ne govorimo o nekakvoj pojedinačnoj korupciji, tzv. „uličnoj korupciji“ gde pojedinci uzimaju pare, nego je jednostavno ta cela priča mnogo, mnogo složenija i mnogo dublja. Moraće biti uloženo jako mnogo napora i to na svim nivoima da se to pitanje reši.

ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

Možda bi država trebalo da konkuriše za ova sredstva pristupnih fondova za uvođenje istih standarda.

M.OBRADOVIĆ

Sigurno! To je upravo ono o čemu sam ja govorila, svi će morati da donesu te planove integriteta, ti planovi integriteta su upravo to, da danas-sutra nema takvu vrstu diskrecionih ovlašćenja nego će usluga morati biti garantovana. Ovo se ne odnosi samo na republički nivo, već i na lokalni nivo vlasti. Znači, ako ja prikupim sve papire koji su neophodni da bi ti meni pružio neku uslugu, da bi realizovao neko moje pravo i ja ti to podnesem, ti moraš da mi garantuješ da ćeš u roku od 24 sata, 48 sati, 30 dana... uslugu i da mi pružiš. I to je cela poenta. Ukoliko mi ne pružiš, odgovaraš! I konkretno – ko odgovara i kako.

BISERA ŠEĆERAGIĆ

Kad smo već kod univerziteta, kod obrazovanja, mogu samo da kažem da sam svratila do Nacionalne službe zapošljavanja nedavno i dobila podatak da sa 31. marta ove godine na evidenciji Zavoda sa VII stepenom stručne sprema ima 452 diplomca. To je oko 8 odsto ukupno nezaposlenih radnika, a evo, i profesija kojima bi trebalo da se bave oni koji čekaju posao: diplomirani ekonomista – 142, informatičari – 27, profesori razredne nastave – 38, profesori fizičke kulture – 13, diplomirani pravici – 51, doktora medicine – 15, diplomiranih stomatologa – 16; odlično mesto za sledeće pitanje i za sledeću preporuku – Novi Pazar ima dva univerziteta – preispitati nastavne programe, kako može i da li može sve apsorbovati ovakva privatna preduzetnička inicijativa. Ovi na zavodu, kad će se oni zaposliti?

ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

Zanimljivo je ono pitanje koje ovde nemamo – šta je to što se traži? Da li mi imamo mogućnosti da ono što se traži i školujemo? Na primer, neki profesori govore da je budućnost Sandžaka primarna poljoprivredna proizvodnja i prerađivačka delatnost i mi za to nemamo uopšte kadrova. A, s druge strane, nemamo ni profesorskog kadra koji bi obrazovao te buduće stručnjake i vi ne možete na brzinu menjati stvari koje su ovde funkcionisale unazad 50 i više godina. Dalje, mladi ljudi moraju da se različito i dodatno obrazuju i tokom samog školovanja na fakultetu, da bi veštine

i znanja kojima vladaju u svakom trenutku mogle biti konkretne na tržištu.

DISKUTANT 2 – JEDAN OD PROFESORA (MISLIM DA JE RIFAT REDŽOVIĆ, SLIČAN JE GLAS)

UNIVERZITET BEZ STALNE AKREDITACIJE

Vi očitó posmatrate taj problem sa ekonomske strane, ja kao, hajde da kaŕem, društveni mislilac, imam drugačiji pristup. Nije problem u obrazovanju što ne radi dobro svoj posao, nego je problem u državi koja je dovela ovu sredinu u situaciju da 50 i više procenata ima nezaposlenih, a na nivou republike taj broj je 18 odsto. Dakle, posao univerziteta je da edukuje, da školuje, a posao je države, lokalne samouprave i ostalih institucija da obezbede radna mesta za ljude koji se školuju na univerzitetima. Normalno da treba imati i starategiju upisa na univerzitete, međutim, znate i sami u kakvom je problemu Internacionalni univerzitet da malo, malo pa nam traŕe nekakve papire, nekakva dokumenta. Evo, vi ste očevici o kakvom se znanju radi, energiji, potencijalima, a nemamo akreditaciju za stalno, nego nam se stalno produŕava na nekakvo određeno vrijeme. Dakle, u tom pogledu, mislim da država treba da zasuče rukave, da je ovo problem globalne prirode, a ne samo jednog segmenta, u ovom slučaju obrazovanja.

DISKUTANT 3 (STUDENT EKONOMIJE)

KOME SE OBRATITI

Ja bih priču malo vratio na pitanje korupcije. Naime, čuli smo da sindikati imaju problem da dođu do pozicije da legalno deluju, pomenuto je da je reč o o sistemskoj korupciji i sigurno je da je u državnoj upravi, u lokalnoj upravi dostignut neki limit koji ne može da se probije i ne može se dalje zbog tih okova korupcije. Moje pitanje je, koliko novca u Agenciji imate više u ovoj nego u prošloj godini, a drugo je, da li će građanin, suočen sa korupcionaškim ponašanjem, odnosno, prinuđen da odgovori na zahtev da se plati za određenu uslugu, imati kome da se obrati? Jer, ako se obraća sudu, policiji i slično, on će izgubiti mnogo više enegrije, vremena i novca

i opet neće da završi ono što mu je potrebno. To je, vidite, deo one priče da „ako ima neko ko je spreman da daje, i ako postoji neko ko hoće da primi“, šta raditi kada si u situaciji da MORAŠ da daš da bi ostvario neko pravo koje imaš, ali je neostvarivo zbog te prepreke. Marijana Obradović: Nadležna samo za „pritisak“

Mogu da vam kažem da smo mi tek počeli sa radom tako da ne mogu da poredim budžet u odnosu na prošlu godinu, ali mogu reći da smo dobili onoliko novca koliko je traženo, znači, nisu nam zakinuli budžet. Posle godinu dana, ne znam kako će biti, s obzirom da smo sada počeli, znači, videćemo kako će država reagovati sledeće godine. Vidite, nismo imali tih problema kao što je imala revizorska komisija niti ombudsman, dakle, dobili smo odmah prostorije za rad i dobili smo odmah budžet, tako da mogu reći da tu nije bilo problema.

Što se tiče ovog drugog pitanja vezanog za mogućnost da se građani direktno obraćaju u ostvarivanju svojih prava i zaštiti od korupcije, ja sam rekla da Agencija nema te nadležnosti vezane za istragu. Primanje i davanje mita spada u korpus krivičnih dela, to radi policija, to radi tužilaštvo. Ono gde Agencija može, na neki način da pomogne jeste sledeće: ukoliko se Agenciji obratite sa pritužbom da na određene situacije sumnjate da je korupcija, ono što Agencija može da uradi jeste da izvrši neku vrstu administrativne istrage, da jednostavno traži iz tog nekog postupka neke podatke i informacije. Najčešće se ljudi obraćaju, ili dostavljaju pritužbe Agenciji, kad ne mogu da ostvare neko svoje pravo. I kad im je uskraćeno neko ljudsko, građansko pravo, opravdano sumnjaju da je to korupcija. Ono što Agencija može da uradi i što su svi državni organi dužni da urade, jeste da dostave sva tražena dokumenta. Agencija može da pogleda, izvrši analizu tih dokumenata u određenom postupku i da, ukoliko primeti da postoji problem, da posumnja kako je verovatno reč o korupciji, onda ono što može da uradi jeste da podnese, ili lice koje smatra da je bilo žrtva korupcije ili Agencija, da podnese krivičnu prijavu i ono što može Agencija da radi jeste da prati predmet. Znači, na neki način da vrši – uslovno rečeno, pritisak na MUP, na tužilaštvo i da, naprosto, traži stalno izveštaj šta su uradili po predmetu.

ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

Da li postoji mogućnost da se objavi CV kandidata i ljudi koji se zapošljavaju u nekim organima državne ili lokalne uprave, da prijem bude transparentan i da znamo ko su ti ljudi koji će raditi posao za nas i zbog nas?

MARIJANA OBRADOVIĆ

Da, naravno. Mislim da ako tražite od Agencije da proveriti i imate sumnju da je određen konkurs podešen, namešten, ono što Agencija može da uradi jeste da traži da pogleda dokumenta i da vidimo da li zaista postoji osnovana sumnja da je reč o korupciji ili ne iako je to teško dokazati. Znaite i sami. Najčešće onaj ko je platio, on je zadovoljan što je završio nešto i on prosto neće da bude tu akter i da podrži tu priču. Te stvari se rade mimo javnosti.

ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

Ako mogu da postavim ja jedno pitanje... Vidite, na svim listama gde se određuje konkurentnost Srbije, ja ne znam ko daje te liste, ima deo konkurentnost i korupcija. Čini mi se da smo mi na trećem mestu, znači gotovo najgori, to je valjda ono... percepcija korupcije. Ako je to tako loš rezultat, a korupcija ocenjena kao vrlo visoka, kako to da je tako malo procesuiranih slučajeva?

MARIJANA OBRADOVIĆ

BEZ STATISTIKE

Što se tiče te statistike, ono što će Agencija u buduće raditi jeste, zapravo, koordiniranje svih učesnika – implemenata akcionog plana, između ostalog tužilaštva i sudstva. Ono što je problem trenutno kada je reč o statistici jeste da ne postoji statistika na nivou Srbije, koliko je krivičnih dela korupcije procesuirano i presuđeno. Jednu statistiku vodi MUP i to je statistika podnetih krivičnih prijava, sud ima potpuno drugu statistiku, ono što znate i sami to je, da podneta krivična prijava i čak pokrenut postupak, istraga pa i suđenje, ne znači istovremeno da je to rezultiralo

sudskom presudom. Tako da vi, zapravo, nemate nigde egzaktan podatak koliko je krivičnih dela korupcije procesuirano u određenom periodu, koliko je presuđeno, kolike su kazne. Koliko je meni poznato postoji ideja da se napravi jedna takva baza podataka, da se napravi jedinstven sistem koji će omogućiti da se vrši ta vrlo značajna statistika. Za sada, nažalost, ni Agencija nema takve podatke.

ŠEMSUDIN PLOJOVIĆ

KAKO POVEĆATI BROJ ZAPOSLENIH

Dakle, prvo smo rekli da imamo sistemsku korupciju i trebalo bi smisliti neki sistem borbe protiv sistemske korupcije. Koliko sam shvatio, to nije ona korupcija koja je vezana za novac već za pozicije, položaj i ceo sistem.

Imamo dalje standarde i kvalitete u upravi – to je nešto čemu treba težiti.

Nezaposlenost i strategija u obrazovanju – mi smo nedavno imali sajam zapošljavanja, gde su otprilike date neke smernice o tome koju su smerovi i profili koje treba obrazovati.

Da li postoji obaveza države da rešava probleme nezaposlenosti – meni je lično poznato da se Zavod za zapošljavanja u Novom Pazaru maksimalno trudi da poveća broj zaposlenih, smanji broj nezaposlenih, a postavlja se pitanje da li bi moglo više da se uradi preko Fonda za razvoj, preko beneficija onima koji bi doneli nova zapošljavanja, bolje korišćenje kapaciteta u postojećoj industriji i pitanje je, da li postoji interes države da to ponovo pokrene ili to treba da kupe ljudi koji su bliski političkim partijama, ali uglavnom mislim da bi država trebalo tim pitanjima da se pozabavi.

Olakšati proceduru za prijavu korupcije – ja lično ne znam kako bih prijavio i kome slučaj koji mi liči na korupciju.

Radionice Helsinškog odbora

Položaj žena u Sandžaku

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji u saradnji sa Sandžačkim odborom za zaštitu ljudskih prava i sloboda, organizovao je u Tutinu, 16. maja 2009, radionicu o položaju žena u Sandžaku. Moderatorke su bile Vera Marković, potpredsednica SDU i Hankija Bahović iz organizacije Muslimansko humanitarno društvo „Merhamet – Sandžak“.

Ovo je prva u nizu radionica u okviru projekta HO *Sandžački dijalozi – podrška prevazilaženju podela i artikulisanju stvarnih interesa regiona*. Imajući u vidu socio – politički kontekst podeljenosti ovog regiona, njegov konzervativizam i nesekularni karakter, u društvu jača patrijarhat. Učesnice i učesnici radionice su se složili da su žene na udaru tih procesa. One se posmatraju kao nosioci promena, koje propagiraju verske strukture, a tu se prvenstveno misli na očuvanje patrijarhalne porodice. U tom smislu, islam se ne razlikuje od ideologije koju propagira Srpska pravoslavna crkva (u praksi, obe konfesije su seksističke) .

Na Radionici su prisustvovali uglavnom predstavnici iz nevladinog sektora („Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda – Novi Pazar”, NVO “Damad”, NVO “Impuls” i “Fotos” iz Tutina, kao i novinarka lokalne televizije). Predrasude, stereotipne slike o ženi koja treba da sedi kući a ne da posećuje kojekakva javna dešavanja, i nepostojanje razvijene svesti kod žene da ona nešto može promeniti, su razlozi zbog kojih se one slabo angažuju i uključuju u projekte i aktivnosti koje se odnose na položaj i ulogu žena. U tri sata razgovora i izlaganja moderatorki razvila se produktivna diskusija i otvorilee teme koje su inače tabuizirane, kao što su uticaj religije na sve veći broj “pokrivenih žena”,²⁴ slučajevi nasilja i seksualnog zlostavljanja u porodici, diskriminacija ženske dece u obrazovanju, potreba za otvaranjem sigurnih ženskih kuća i dr.

---

24 Neke učesnice su jasno istakle da su protiv ovog običaja, a neke da su “za demokratsko pravo, tj. da žena bira da li hoće da se pokriva ili ne, ali protiv prisile bilo da dolazi od porodice ili nekog drugog ko to njoj nameće”.

Procenat zaposlenosti žena u Srbiji je 43,4 odsto (u Vojvodini nešto manja 43,1 odsto) prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iz 2007.²⁵ U poređenju sa ostatkom Srbije položaj žena u Sandžaku je lošiji. U Novom Pazaru 40,5 odsto zaposlenih žena, Priboj 41,4 odsto, Prijepolje 40,5 odsto, Sjenica 42,0 i Tutin sa svega 31,0 zaposlenih žena od ukupnog broja zaposlenih u Srbiji. Prema rečima učesnika u radionici, sada se taj broj znatno smanjio, pa je siromaštvo feminizirano tj. 60 odsto radno sposobnih žena nema zaposlenje (u Novom Pazaru, navedeno je da je u pitanju cifra od 67 odsto žena).

Jedan od najvećih uzorčnika ali i efekata lošeg položaja žena u Sandžaku jeste nizak nivo obrazovanosti. U dosta slučajeva siromaštvo je presuđujući faktor zbog koga jedan broj dece u ovom kraju nakon osmogodišnje škole ne nastavlja sa školovanjem. Ali, neki slučajevi pokazuju da je siromaštvo samo izgovor, i da kada je i prisutno, obavezno pogađa žensku decu. Problem diskriminacije ženske dece u obrazovanju izneo je pedagog u lokalnoj školi (škola inače broji 1400 učenika i učenica (ravnomerno zastupljeni), i u kojoj se zbog nedostatka kapaciteta, nastava odvija u tri smene). Najdrastičniji slučaj, po njegovim rečima, je da je ove godine, šest devojčica iz jednog sela, ostalo neupisano u srednju školu, pa čak i učenica generacije u osmom razredu. U takvim slučajevima, najčešće očevi donose odluku da se devojčica ne upisuje u srednju školu.

Uzrok niskom stepenu obrazovanja žena u Sandžaku, pored represije tradicionalnih normi, jeste, po rečima prisutnih, i uticaj islama u ovom regionu. U procesu revitalizacije religije i nacionalizma devedestih godina, u periodu državne represije nad bošnjačkom populacijom, žena u Sandžaku je pored brige o deci i svim članovima porodice, morala da pomaže i u obezbeđivanju osnovnih potreba za život, radeći razne poslove van kuće. Osim represije državnog aparata, ona je trpila i pojačan uticaj religije. Tada, "islamski propisi i hadisi iz Kurana počeli su se tumačiti i pimenjivati više kao tradicionalni običaji, a ne kao lična intelektualna vjerska opredeljenja" (Hankija Bahović). Učesnik u raspravi je imao drugačije mišljenje. Istakao je i da sami sveti spisi predstavljaju diskriminaciju žena, jer po Kuranu (kao i u pravoslavlju), žena je dužna da se brine o porodici i deci, a tu je i šerijatski zakon. Ako je htela da se posveti

---

25 Iz publikacije "Opštine u Srbiji, 2008", <http://webzrzs.stat.gov.rs/axd/opstinski/2008/04.pdf>

obrazovanju, nailazila je na osudu okoline, jer to njeno opredeljenje se vidi kao izdaja njene osnovne uloge po veri i tradiciji – da bude majka i supruga, da služi porodici i stvara novo potomstvo.

Postavilo se i pitanje o sigurnim kućama – da li ih treba zatvoriti ili otvarati više njih. Istaknuto je da se ne poštuje sadašnji porodični zakon po kome se izriče mera udaljenja nasilnika iz kuće i zabrana njegovog približavanja žrtvi iz kuće, kao i upućivanje na određene terapije ako je u pitanju alkoholičar. Problem je, kako je istakla Vera Marković, u tome što se zakon ne primenjuje, što nije doneta još nijedna presuda sa tim odrednicama. U tom slučaju, sigurne kuće treba da postoje sve dok se ne počne postupati po zakonu, ili da žrtve porodičnog nasilja budu u njima, u periodu dok se čeka na presudu. „Sada su sigurne ženske kuće cilj, i postoje kampanje za njihovo otvaranje (kao ona B92) a, niko ne govori o tome šta je sa zakonom za koji smo se jedva izborile!”

Zibija Dh-Šarenkapić iz NVO “Damad” istakla je da je porodično nasilje permanentno prisutna pojava, tako da sigurne kuće ne utiču na smanjenje tog nasilja. Postoje problemi zanemarivanja i seksualnog zlostavljanja dece, pa je pomenut slučaj silovanja jedanaestogodišnje devojčice. Ta tema još uvek je jako tabuizirana, istakla je Šarenkapić, jer negiranje kreće od kolektivnog stava kako je „naše društvo patrijarhalno i da se to u njemu ne dešava”. Ali nakon slučaja silovanja devojčice, zajednica je morala da prizna da nije čista, da se najgori zločini dešavaju, a da je ovo tek jedan od mnogih, koji je dospelo u javnost („ko zna koliko se njih, na stotine, takvih strašnih zločina desilo, samo mi nismo bili spremni da se sa tim suočimo”). Zibija Šarenkapić smatra, da nema pouzdanih informacija o porodičnom nasilju u Sandžaku, jer se malo ljudi bavi tom temom. Istaknuta je bitna činjenica da je nasilje jedan društveni fenomen, a ne nešto što bi se moglo pripisati Balkanu ili specifično Sandžaku.

Nasilje ne poznaje versku i nacionalnu pripadnost: „Baš briga nasilje je li žena pokrivena ili nije!”

Prema podacima Muslimanskog humanitarnog društva “Merhamet – Sandžak”, u ovom regionu postoji značajan stepen nasilja u porodici (što je nažalost opšti trend u Srbije u celini, prema podacima ženskih nevladinih organizacija). Ova organizacija je sprovedla anketu na uzorku od 300 ispitanica sa područja opština Novi Pazar, Tutin i Sjenica. Došlo se do podataka da je nasilje u porodici prisutno najviše iz razloga, što je ta

sredina ekonomski najnerazvijenije područje u Srbiji, i zbog tradicionalnog modela vaspitanja dece, gde muška deca imaju veće privilegije ("Oni se posmatraju kao jedini naslednici porodične loze a ženska deca su samo slepe poslušnice i 'tuđa kuća'").

Pored ove ankete, organizacije poput "Merhameta" i one koje bave ljudskim pravima, navode da je porodično nasilje (prema ženi, majki, sestri, kćerki) u Novom Pazaru u porastu. Prema podacima dva stručnjaka iz Centra za socijalni rad zaduženih za praćenje porodičnog nasilja i uzroka razvoda braka, kao i prisustva seksualnog zlostavljanja, kako u braku tako i nad maloletnom ženskom decom od strane nasilnika obično neidentifikovanih i neprocesuiranih kao i procesuiranih, prisutno je:

- Seksualno zlostavljanje u braku i prinuđivanje na seks i seksualne radnje koje vređaju dostojanstvo žene. Taj broj je u porastu, kako navode u "Merhametu.
- Povećan broj klasičnog silovanja nad punoletnim ženama i to su podaci preneti iz sudskih dosijea.
- Povećan broj silovanja nad maloletnim devojkicama i za poslednje dve godine je bilo oko 12 procesuiranih slučajeva od čega su za 6 slučajeva izrečene kaznene mere. To su podaci koje Centar za socijalni rad dobija od suda i od žrtava porodičnog nasilja koje se obraćaju centru za socijalnu pomoć i za psiho-socijalnu podršku.

Neuropsihijatar u Merhametovom timu koji radi na projektu "Nasilje u porodici" i kao ovlašćeni sudski veštak za kriminalne radnje ističe da je za poslednjih 6 meseci imao obraćanje i veštačenja na sudu za :

- 16 slučajeva fizičkog nasilja od strane dece narkomana i alkoholičara prema majci, sestri i sl.
- U poslednjih 6 meseci bilo 6 procesuiranih slučajeva, kao i slučaj napastvovanja maloletne ćerke od strane oca.
- Veštačenje za uzroke razvoda braka u 3 slučajeva zbog muža nasilnika.

Stručno lice iz Sandžačkog foruma za zaštitu ljudskih prava i sloboda je iznelo podatke da se od početka ove godine javilo za pravnu pomoć 6 žena. Od toga:

- dve žene iz radnog odnosa
- dve žene žrtve nasilja
- jedna žena u vezi predugog trajanja sudskog postupka oko utvrđivanja bračnog nasleđa. Ovaj process traje 17 godina.
- Jedna žena u vezi problema sa utvrđivanje očinstva. Postupak traje 11godina-još malo pa će dete postati punoletno.

Treba napomenuti da organizacije koje rade na ovim i sličnim projektima, često nailaze na probleme nerazumevanja od strane policije, suda, ali neretko su i pod pritiskom nekih političara i verskih aktera.

Istaknut je problem neosvešćenosti žena u seoskim područjima. One su izolovane, ne bave se poljoprivredom, vezane su za kuću („sretne što imaju nove zavese ili mašinu za pranje sudova kao one u gradu”), nemaju nikakva očekivanja, i osećaju da je to najviši domet njihovih prava. Problemi u ovim sredinama su mnogo teži, jer radi se o područjima izrazite ekonomske zaostalosti, kao i o porodicama proširenog tipa sa 5/6 članova.

U cilju zajedničkog rešavanja ovih problema, na radionici su predložene neke od aktivnosti:

- Zahtev za doslednom primenom porodičnog zakona;
- Lobiranje za formiranje posebnog tima u Sekretarijatu Unutrašnjih poslova – Novi Pazar za suprostavljanje porodičnom nasilju;
- Inicirati uspostavljanje lokalne mreže za borbu protiv nasilja u porodici;
- Angažovati stručno lice iz Centra za socijalni rad koji/a bi se bavio/la statističkim podacima nasilja nad ženama;
- Inicirati otvaranje sigurnih ženskih kuća (sve dok se zakon ne primenjuje), bračnih savetovališta, specijalnih rehabilitacionih programa;
- Edukacija žena, mladih devojaka i devojčica kako u osnovnoj tako i srednjoj školi;
- Obezbeđivanje SOS telefona.

Prevazilaženje podela i artikulisanje stvarnih interesa regiona

“Vlasti u Beogradu opstruišu promene u Sandžaku, dok Agencija za privatizaciju fabrikuje socijalne slučajeve –ona funkcioniše po principu: malo mafija, malo političari, malo neznanje radnika”

Druga u nizu radionica u okviru projekta “Sandžački dijalozi: podrška prevazilaženju podela i artikulisanju stvarnih interesa regiona”

Helsinški odbor za ljudska prava, organizovao je 29. juna 2009 u Novom Pazaru, drugu po redu radionicu, u okviru projekta koji je podržan od strane Delegacije Evropske komisije u Republici Srbiji (EIDHR). U okviru teme ovog skupa, “Ekonomski problemi i razvojne perspektive Sandžaka”, diskutovalo je više od 30 učesnika, među kojima su bili preduzetnici, predstavnici udruženja poljoprivrednika, predstavnici udruženja zanatlija, predstavnici udruženja obučara, predstavnici udruženja tekstilnih radnika kao i predstavnici međunarodnih organizacija (USAID, Evropski pokret – Novi Pazar). Uvodničari, Dimitije Boarov (novinar i ekonomski analitičar) i Ramiz Paljevac (načelnik Odeljenja za privredu Novi Pazar), izneli su svoja viđenja svetske ekonomske krize i problema na “domaćem terenu”, ali su i oštro kritikovali socijalne i ekonomske mere Vlade Republike Srbije.

Ono što je istaknuto u samom uvodu, jeste specifičnost Sandžaka u ekonomskom smislu – to je jedan od najnerazvijenijih regiona Srbije, sa ekonomskim pokazateljima koji pokazuju devastiranost privrede, uzrokovanu ponajviše nebrigom države i svake vlasti nakon 2000. Tokom devedestih godina, gradovi ovog područja bili su poznati po visoko razvijenoj industriji tekstila (džins platna), kože i obuće. Sredinom devedesetih,

samo u proizvodnji džinsa radilo je 15.000 ljudi (2007 godine taj broj je spao na pet do šest hiljada). Po podacima Evropskog pokreta sa sedištem u Novom Pazaru, u periodu 1994/5, proizvodilo se i prodavalo, 20 miliona pari farmerica na godišnjem nivou, i oko 3 miliona pari cipela. Danas se, u Novom Pazaru proizvodi do milion, što znači da je pad do 95%, a 5% se proizvodi, ali u diskontinuitetu. To je bio zlatni period privrednog rasta ovog prostora – industrijski bum koji je u periodu ratova, sankcija i izbegličkih talasa iz BiH, uspevao da se održi i razvija, zahvaljujući ponajviše trgovinskim vezama sa Istanbulom. Kasnije, uvoz jeftine robe iz Kine i Turske primorao je lokalne tekstilne kompanije da izađu iz posla.

Danas u Sandžaku, prema podacima Svetske banke, živi aktivno siromašna populacija. Samo dve opštine, Novi Pazar i Tutin, u ukupnom broju nezaposlenih Raškog regiona (koji je sastavljen od 5 opština) čine 55%. U Zlatiborskom regionu, preostale 4 opštine koje čine celinu Sandžaka (Sjenica, Priboj, Prijepolje i Nova Varoš), čine od ukupnog broja nezaposlenih 52% (Zlatiborski region čini 10 opština). Primera radi, u Novom Pazaru ima 22.000 nezaposlenih, a procenjuje se da grad ima blizu 125.000 stanovnika. To je grad koji poseduje dva univerziteta, te u tom smislu već ima visoko obrazovane mlade ljude, ali oni nemaju prostora za rad. Siromaštvo u Sandžaku, po nekim procenama, najviše pogađa te mlade ljude, zatim osobe sa invaliditetom i Rome. Industrijska proizvodnja je stala. Firme koje su nekada radile, tekstilni kombinat “Raška”,²⁶ fabrika, tepiha, nameštaja i ribnjak “Vojin Popović”²⁷, “Sandžak Trans”, ugostiteljsko pre-

26 Što se tiče konfekcije, trenutno se u Novom Pazaru godišnje prerađuje od 6 do 7 miliona metara taksas platna. A godišnje bi trebalo, po instaliranim konfekcijskim kapacitetima, da se godišnje preradi od 18 do 19 miliona metara tog platna. Ako se uzme u obzir da je ovo projektovana cifra samo za grad Novi Pazar, onda bi prema nekim procenama godišnje, region mogao da izvozi do 60 miliona platna u glavne zemlje izvoza. Nekada je ovaj kombinat zapošljavao 28 diplomiranih inženjera, Italija je bila glavna zemlja uvoza. Danas, postoje firme gde ima zainteresovanih inženjera iz Turske, ali oni nemaju gde da ulože, jer je status firme nerešen, i oni nemaju poverenja u državu i njenu ekonomsku politiku.

27 Podsećanja radi, ovlašćenja koja bi dobila AP Vojvodina po Nacrtu statuta, u oblasti osnivanja predstavništva u inostranstvu, ocenjena su kao “nukleus stvaranja ministarstva inostranih poslova”, dok je akt o osnivanju Razvojne banke Vojvodine nazvan “drugo ime za Narodnu banku Vojvodine” (Milorad Mirčić, SRS). Ako je opstrukcija donošenja Statuta Vojvodine naišla na hajku koja traje skoro godinu dana, onda je teško prognozirati da će sadašnji plan Vlade o regionalizaciji i decentralizaciji države, uopšte zaživeti.

dužeće “Lipa” su ili pod stečajem ili prodate po bagatelnoj ceni (“Lipa” je prodana za milion i trista eura).

“Sandžaku treba da se da neki vid regionalne autonomije” – naglašava Dimitrije Boarov, jer svi ekonomski pokazatelji upućuju na to, da od države ne treba očekivati ništa iako je Sandžaku neophodna pomoć države. Boarov tu tezu obrazlaže nizom podataka koji upućuju na to da država koja je u krizi, koja nema devizne rezerve i koja je centralizovana, nije u stanju da pomogne, “jer regioni se ne mogu razvijati iz Beograda”. Da bi Sandžak imao neke šanse, on mora imati neka ovlašćenja⁸.

A u kakvoj je država krizi, Boarov prezentuje nizom ekonomskih pokazatelja: Srbija je prošlu godinu završila sa 8.5 % stope rasta (iako se kriza osećala sredinom godine), a u 2007 je bila isto visoka stopa rasta od 6 %. Srbija je znači imala vrlo visoku ekspanziju dve tri godine. Ali aprilu 2009 je već osetna katastrofa o čemu svedoče sledeći podaci: zabeležen pad industrijske proizvodnje kakav nije bio u prošlih osam godina, od 7,1 %. A u odnosu na mart 2008 pad industrijske proizvodnje je 21,1% (to smo imali samo 1991/ 92, u Miloševićevo doba). Uvoz je opao 31 posto, izvoz je opao 25 posto. Kriza je devastirala državne finansije i pitanje je, po Boarovu, da li ćemo i naoklon rebalansa budžeta (rebalans od 30. aprila 2009), morati dalje da rebalansiramo budžete. Samo u aprilu iako je planiran pad priliva u budžetu od 10 odsto, imali smo pad prihoda od PDV-a od 26 odsto, prihoda od PDV-a iz uvoza 28 posto. Zatim, na domaćem tržištu 20 posto manje PDV-a, carinskih prihoda minus 38 posto. Prihodi od akciza su pali 8, 2 odsto, jer npr. 40 % je smanjen uvoz sirove nafte, a 50% je pala potrošnja tečnog naftnog gasa. Za 55% je pala potrošnja gasa.

Tako da je projektovani pad BDP-a, od 2 odsto neodrživ i verovatno će biti oko 5 do 6 odsto. A svaki taj 1% nosi 30 milijardi deficita novog u državnom budžetu (po rečima Jelašića). Boarov precizira da kriza nije predviđena na vreme i da je ozbiljna i teška. Međutim, njegove prognoze su optimistične: “Kriza će se zaustaviti kroz godinu dana, ali trebace 5 do 6 god. da se dostigne ono što smo imali 2006, 07, 08 godine”.

U tom smislu, kao povoljne okolnosti, predstavljaju aranžman sa MMF-om, koji ima efekat od 6 milijardi evra, iako je 2 milijarde ono što je pomoć tekuće likvidnosti. Treba napomenuti da je ova cifra od 6 milijardi za održanje ekonomije ali ne i za razvoj. Ali, država će se izvući, napominje Boarov, “jer jer od 2 miliona i 400 hiljada zaposlenih, preko milion

ljudi direktno prima platu od budžeta, tako da se zapravo ne zna od čega Srbija živi! Jer uzimaš od jedne polovine, a druga polovina živi od toga“. To jeste prevelik teret za prevelik teret za privrednike, za preduzetnike, ali to je nerešiva situacija. Država, pored toga što ne može mnogo pomoći, duguje milijardu i 400 miliona eura. Znaci propadanja su osetni u nekim vodećim granama privrede – u građevinarstvu, samo u ovoj godini 52 posto je opao obim ugovorenih građevinskih radova u odnosu na prošlu.

Država ne može više da uštedi, a svaka dalja štednja bila bi opasna jer bi time država povećala svoje dugove prema privredi. A opala bi i tražnja.

Rešenje se ne vidi u obaranju javne potrošnje kako neki analitičari predlažu. To se ne može primeniti u Srbiji u velikim razmerama, jer ako npr. Srbija ima 7 milijardi evra godišnji budžet, Hrvatska koja ima skoro dvostruko manje stanovništva, posle rebalansa ovogodišnjeg, njen budžet je 15 milijardi evra. Naš je budžet isti kao i Slovenije koja ima 4 puta manje stanovnika. Ako hoće da se održi država, njena infrastruktura, neki minimum mora da plati (policija, administracija, čitav javni sektor). Tako da Srbija ima prevelik javni sektor za naše potrebe, ali država ima i svoj donji prag troškova. „U tom smislu, jedina preporuka je držati se za kaput Evropske unije. A od Rusije ne očekivati mnogo. Što se tiče političkog uslovljavanja, svi vas politički uslovljavaju pa treba po nekoj logici biti uz one koji vam po istu cenu političkog uslovljavanja nude više“, zaključuje Boarov.

Ramiz Paljevac se slaže sa stavom da država neće pomoći. To prosuđuje na osnov konataкта sa Agencijom za privatizaciju (“agencija je za mene država”), koja je u okviru Ministarstava ekonomije, pod nadležnošću potpredsednika vlade Dinkića: ““Meni ovih dana kažu, nemoj da si mnogo grlat, napadaš suviše Vladu, Dinkića, mnogo imenuješ. Pa ja ne znam kako se problemi rešavaju ako tom problemu ne daš ime. Pa kako neko ko ode kod lekara neće da kaže šta ga boli. Moraš da kažeš šta te boli da bi se lečio. Mi moramo da idemo ovim redom, da stvari postavljamo na svoje mesto”. A problemi se vide prvenstveno u komunikaciji sa Agencijom za privatizaciju. Naime, Paljevac iz iskustva rada sa preduzetnicima, kao i sa sindikatima u Novom Pazaru, detektuje praznine u primeni zakona i u radu pojedinih službi. Kao primer navodi to da je teško napraviti industrijsku zonu u tom području, posebno kada se uzmu u obzir cene stambenog prostora u samom gradu i zemljišta u

okolini – strani investitori ne nalaze to kao povoljne uslove za investiranje. Dodatni problem su nerešena pitanja vlasništva tog zemljišta. Ako investitor pita “čije je”, dobiće odgovor da je “društveno”. Zatim, po proceduri, trebalo bi da Agencija za privatizaciju izda uverenje o vlasništvu kako bi se uopšte ušlo u pregovore sa potencijalnim kupcem. Međutim, po iskustvu preduzetnika, njihova služba je jako spora i neefikasna, čak i na tom prvom koraku.²⁸

Dalje, upućena je i kritika vladi na diskriminatornoj politici prema Sandžaku. Naime, jedna od poslednjih odluka vlade bila smanjenje administracije, a po rečima Paljevca, njima u Novom Pazaru, rečeno je, da će se umesto broja radnika u administraciji, smanjivati plate (ova odluka je donesena, pošto su već bila dva smanjenja ličnih dohodaka). Takođe, navodi i da ne postoji novac od privatizacije koji je bio namenjen za razvoj privrede – krediti za pospešivanje likvidnosti ne postoje, njih je dobilo možda pet ili šest firmi: “Kada odete u banku, kažu da tog novca nema”.

Razvoj preduzetništva koči i to što zbog sve većeg siromašjenja građana, preduzetnici ne uspevaju da naplate svoje proizvode (kupci im plate 5 do 10 odsto cene).

Kao makroekonomske problemi, izneseni su: nepostojanje autoputa kroz Novi Pazar i to područje, zatim nepostojanje železnice – dakle, nema bazičnih uslova koji bi privukli strane kompanije.

Paljevac kao političke probleme, navodi decentralizaciju, tj. njeno sprovođenje: “Mora da dođe do deakumulacije novca u Beogradu”.

Što se tiče položaja radnika, (od kojih je većina prisutnih na radionici već duže vreme, i po više godina u štrajku) privatizacija se sprovodi tako što se “obija o glave radnicima”, jer ako se pogledaju npr. ugovori o privatizaciji, najviše članova se odnosi na to kako otpustiti radnike.

U toku diskusije, veći broj radnika iz pomenutih firmi u Novom Pazaru, izneo je svoje viđenje problema. Njihovo poverenje u državu ne postoji, smatraju da je privatizacija sprovedena štetu radnika, i oni trenutno razmišljaju o tome da li i na koji način treba radikalizovati proteste²⁹.

28 O lošem radu Agencije za privatizaciju govore činjenice, da je to institucija koja sama planira, sprovodi i kontroliše proces privatizacije nekog preduzeća (kao u slučaju zrenjaniske firme AD “Šinvoz” po rečima Verice Barać, Savet za borbu protiv korupcije).

29 Poznat je slučaj radnika Zorana Bulatovića, tekstilnog kombinata “Raška” koji je u znak protesta, i da bi privukao medijsku pažnju, odsekao sebi deo prsta. Takve mere

Bivši radnik firme “Vojin Popović”: “Želim da se ministri, predsednik vlade i svi oni koji su nekad dolazili u Pazar podsete gdje je Pazar, jer ako žele u Evropu, prvo mora Pazar da uđe u Srbiju”. Oni osećaju diskriminaciju iz Beograda bilo da su Srbi ili Bošnjaci, te u tom kontekstu nije vidljiva etnička distanca među radnicima:

“Jer ja kao Srbin ne osjećam se Srbinom, ne znam šta sam...toliko su nam ugrožena prava da ne znamo ni gdje smo ni šta smo...ovdje ne postoje nikakvi zakoni”. Država se, po rečima ovog radnika, manifestuje ne po primeni zakona, već po naplati poreza, po slanju inspekcija iz Beograda ili “po plaćanju kazne ako nisi vezao pojas”. Napominje, da oni (kao radnici) još neće radikalizovati proteste, jer očekuju da neko primeti da je i Sandžak deo Srbije.³⁰

Drugi radnik iz iste firme vidi problem u Agenciji za privatizaciju:

“Vlasti u Beogradu opstruišu promene u Sandžaku. Agencija za privatizaciju fabrikuje socijalne slučajeve”. “Ova institucija funkcioniše po principu, malo mafija, malo političari, malo neznanje radnika”. Smatra da privatizacija nije donela korist, već se samo radilo na otpuštanju radnika, a ne na tome kako unaprediti proizvodnju.

Preduzetnici su uglavnom kritikovali politiku vlade: “Tranzicija, prelazak na sistem tržišne privrede je doneo mnoge probleme i mnoge države su se sa tim suočavale. Ali ovde postoji diskriminacija i to od strane države, prema radnicima, regionima, gradovima i to traje još uvek, nesmanjenom žestinom. Politika se debelo meša, i to najviše kroz kurs dinara, jer on se veštački održava, zatim smatra da se mnoga preduzeća prodaju po nižim cenama od tržišne (primer NIS-a) i to zbog političkih razloga”.

Predsednik udruženja tekstilnih radnika, Zoran Bulatović, izneo je niz kritika na račun aktuelne politike: “Devedesetih, privrednici su radili na ovim prostorima. Privreda je bila jako razvijena i ona odjednom propada. Radi o odgovornosti države Srbije za propast privrede. Udruženje

---

su kasnije mnogi pokušali predstaviti kao čin “psihotične, nestabilne osobe”.

30 U vezi postojanja ili nepostojanja etničke distance u Sandžaku (bar kada su u pitanju radnička prava) jedno upozorenje izneo je zvaničnik SDP-a, Munir Poturak. On je u maju 2009, izjavio za *Southeast European Times* da bi duža kriza mogla da radikalizuje javnost na razne načine, uključujući veru: “Sandžak je već opterećen političkim sukobima i neslaganjem unutar islamske zajednice, a ljudi su nezadovoljni zbog nezaposlenosti. U takvim uslovima nezadovoljnima se može manipulirati”.

tekstilnih radnika podržava samostalne privrednike Novog Pazara, jer u takvoj krizi oni ipak opstaju i rade. Radnicima ova država ne može da pomogne, jer da su htjeli ne bi nas doveli u ovaj položaj. Ali zato može privrednicima Novog Pazara”.

Bisera Šećeragić, (Evropski pokret – Novi Pazar) se slaže sa Boarovicim, da region Sandžaka, u konetkstu ekonomije i siromaštva, ne treba da očekuje pomoć od države: “Posmatrano istorijski, država nije shvatala Sandžak kao prostor sopstvenog, samoniklog preduzetničkog duha. Samonikla privreda koja je stvorena samo na ovim prostorima, ubrajajući tu razvijena mala i srednja preduzeća”. To jedan od preduslova ekonomskog razvoja u procesu evropskih integracija, kojima, kako navodi Šećeragić, treba da teži svaka zajednica, svaka lokalna jedinica. Napominje, da sve prethodne vlade, od 2000 do danas, nisu shvatile koliki je značaj upravo te, samonikle privrede.

Koliko će država učiniti na poboljšanju ekonomskog rasta u Sandžaku, zavisi od opštih političkih kretanja. Jedinstvena preporuka je borba protiv korupcije, utvrđivanje jasnih mehanizama kontrole rada Agencije za privatizaciju koja povlači čitav sistem mera i njihovo sprovođenje, kao i ustavne promene u cilju decentralizacije i regionalizacije.

Prevazilaženje podela i artikulisanje stvarnih interesa regiona

“Država treba da se ponaša u skladu sa zakonima koje je sama donela, sto znači da je država donela zakon po kome postoji sedam verskih zajednica, a ustav kaže da postoji samo jedna islamska zajednica. I mi govorimo po ko zna koji put o posledicama a ne govorimo o uzrocima: uzrok je sama država. Ona se uvek ponaša tako da ne poštuje zakon koji sama donosi, ispostavi program, koji se pretvori u konflikt, konflikt se pretvori u sukob i tako mi dolazimo do ove radionice. Ovaj skup bi dakle, trebalo premestiti u institucije sistema”

Treća u nizu radionica u okviru projekta “Sandžački dijalozi: podrška prevazilaženju podela i artikulisanju stvarnih interesa regiona”

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, organizovao je 5. oktobra 2009 u Novom Pazaru, radionicu o mogućnostima međuveruskog dijaloga u islamskoj zajednici Srbije. Ovo je treća u nizu radionica u okviru projekta *Sandžački dijalozi: podrška prevazilaženju podela i artikulisanju stvarnih interesa regiona* koji je podržan od strane Delegacije Evropske komisije u Republici Srbiji (EIDHR). O odnosu države prema islamskoj zajednici, aktuelnom Zakonu o crkvama i verskim zajednicama i problemu sekularizma i klerikalizma govorili su panelisti Pavel Domonji (Helsinški odbor za ljudska prava) i Srđan Barišić (sociolog religije), a svoje stavove izneli su i prisutni predstavnici Mešihata Islamske zajednice u Srbiji (muftija R Plajović), predstavnici Evropskog pokreta, USAID kao i tridesetak ostalih učesnika.

U prvom izlaganju iznete su teze o razdvajanju crkve i države, privatizaciji vere i problemu kulturnog pluralizma u Srbiji. Sekularizam shvaćen kao razdvajanje crkve i države se u našem društvu posmatra kao

“komunistička izmišljotina”, istakao je Pavel Domonji – kao da je prosvetiteljstvo Srbima donelo samo zlo, a da crkva i država treba da se ujedine u brizi za narod. Razdavajanje crkve i države ne znači kako se to obično misli, likvidaciju vere, već njenu privatizaciju – versko ubeđenje postaje privatna stvar svakog pojedinca i stvar njenog ili njegovog slobodnog izbora. Privatizacija vere znači izbor i da se ne bude vernik ili vernica, znači da vera nije nešto što se pripisuje po rođenju ili što je svojstveno nečijem etničkom poreklu (kao što je “Srbin pravoslavac” a ne npr. Srbin koji veruje u Alaha, primer poželjnog, stabilnog identiteta danas u Srbiji). Međutim u našem društvu se kako navodi Domonji, taj verski pluralizam teško ostvaruje jer vera se esencijalizuje, postaje ključna stvar nacionalnog identiteta. Verski pluralizam se zato percipira kao opasnost po srpsko nacionalno biće. U tom smislu najupadljiviji slučaj “zloupotrebe crkve” ili mešanja crkve u državne poslove jeste uticaj koji je SPC imala na odluku o povlačenju predloga antidiskriminacionog zakona, što je za jedan period usporilo njegovo izglasavanje u Skupštini.

Za razliku od sekularizacije shvaćene na ovaj način, u savremenoj teoriji postoje nešto drugačija stanovišta. Naime, sekularni karakter države u modernim demokratskim državama ima u praksi često različite forme (u Francuskoj i država i građani su sekularno opredeljeni, u Americi je federalna država sekularna dok su građani većinom religiozni, dok su u Britaniji građani većinom nereligiozni). Prema Talal Asadu, američkom antropologu koji se bavi pitanjem sekularizma u zapadnim društvima, pretpostavka da je liberalno demokratsko društvo, društvo “direktnog pristupa” (građani imaju neposredniji uticaj na donošenje odluka) je problematična iz više razloga. U tom smislu on smatra da sekularna država ne znači direktno garantovanje tolerancije – “Zakon nikad ne teži da eliminiše nasilje jer je njegov cilj uvek da reguliše nasilje”.³¹ Ako se oslonimo na ovo tumačenje može se reći da je položaj verskih organizacija više podložan delovanju državnog aparata nego što je u rukama samih vernika ili

31 Talal Asad, “Formacije sekularnog – Hrišćanstvo, Islam, Modernost”, *Beogradski krug*, Beograd 2008. Autor objašnjava svoju tezu događajima u Americi koji su usledili nakon 11 septembra. Tragedija koja se tada dogodila uslovlila je to da na površinu isplivaju tendencije glasnogovornika američke nacije – “naime, da se ona definiše kao “dobro”, za razliku od njenih “zlih” neprijatelja u zemlji i inostranstvu. ... mediji su se ograničili na dve vrste pitanja: s jedne strane, potrebe nacionalne bezbednosti i opasnost po građanske slobode “rata protiv terorizma”, i, s druge, odgovornost Islama kao religije i Arapa kao naroda za dela terorizma”.

njihovih verskih lidera. U Srbiji, kako su naveli i panelisti i učesnici postojanje zakona o verskim zajednicama ne znači regulaciju u ovoj oblasti – to je najupadljivije u primeru odnosa države prema islamskoj zajednici.

U Sandžaku postoje dve suprostavljene verske struje (Islamska zajednica Srbije sa sedištem u Beogradu i Islamska zajednica u Srbiji sa sedištem u Novom Pazaru).³² Mešihat Islamske zajednice Sandžaka (koja je preteča IZ u Srbiji) je osnovana 1993, a 1994 u Nišu je konstituisana Islamska zajednica Srbije (njeno sedište je u Beogradu, Bajrakli džamija). U Beogradu postoji zvanično oko 20,335 vernika. Srđan Barišić je u svom izlaganju dao kratak pregled odnosa dve organizacione strukture unutar islamske zajednice tj. sukoba između dve koncepcije ovih organizacionih struktura (ako se uzme u obzir da je islamska zajednica jedna, i da su muslimani deo jednog ummeta onda je preciznije govoriti o sukobu verskih predstavnika nego o sukobu “običnih” vernika). Pre 1990 godine, dezintegracija jugoslovenske države je povukla dovela je do dezintegracije tih islamskih institucija i danas postoji nekolicina islamskih zajednica na tom prostoru. U Bosni i Hercegovini je organizaciono najrazvijenija (Rijaset BiH je zadržao najveću jurisdikciju, a to je jurisdikcija nad islamskom zajednicom u Hrvatskoj, Sloveniji i na prostoru Sandžaka u srbijanskom delu). Pored toga stvoren je Rijaset u Makedoniji i Rijaset u Crnoj Gori. Specifične tenzije kao u Srbiji postoje na nižem ili višem nivou i u ostalim bivšim republikama SFRJ. Što se tiče teritorije Balkana slična situacija je u Grčkoj i Bugarskoj samo što su kontekst i determinante sukoba različiti (u Bugarskoj je bio drugačiji tip socijalizma, dok ga u Grčkoj nije bilo). A situacija je, kako navodi Barišić, najsloženija u Srbiji – problemi egzistiraju od 1993, gde je država potpuno indiferentna prema osnovnim ljudskim pravima a kamoli verskim. Bitno je i to, što je postojao pravni vakuum između 1993 i 2006 (Zakon o crkvama i verskim zajednicama), gde je država samo naizgled stajala po strani jer to je bio period prevlasti Srpske pravoslavne crkve i jednog dominantnog etnokofesionalnog modela koji je obeležio čitave devedesete (od 2000 možda i više popu-

32 Prema Zaknu o crkvama i verskim zajednicama postoji sedam “tradicionalnih” verskih zajednica: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Jevrejska zajednica, Islamska zajednica, Slovačka evangelistička crkva, Reformatska hrišćanska crkva i Evangelistička hrišćanska crkva. Država 2007 priznaje dve islamske struje, kao i njihov upis u registar, samo pod jednim nazivom – Islamska zajednica.

štajući većinskoj crkvi čiji je najbolji indikator uvođenje veronauke gde se na jedan protivpravan način narušio laički karakter obrazovanja). Što se tiče stavova o opasnostima klerikalizma u Srbiji, neke struje su sklone da u tome ne vide ulogu države već se usmeravaju prema crkvi kao “glavnom krivcu”. U tom smislu, može se reći da verske zajednice mogu od države da zahtevaju skoro pa “bilo šta”, ali država je ta koja je dužna da zaštiti prava svih građana pa i samih vernika i vernica.

Tako i u slučaju sukoba dve organizacione strukture, Barišić naglašava da je skoro sva odgovornost na ulozu države: “Na prostoru Sandžaka, bili smo svedoci 2006, 2007 pa i 2008 godine, burnih dešavanja u tom trouglu odnosa države i organizacionih struktura islamskih zajednica u Sandžaku i Beogradu. Država je često nastupala kao jednak partner ovim dvema institucijama i prekršila je sve ono što je sama propisala zakonom o crkvama i verskim zajednicama iz 2006. U tom odnosu manevrisanja između dve islamske organizacione struje, država je nastupila agresivno, poricanjem ne samo verskih prava već i nekih osnovnih ljudskih prava, prava na izbor svakog pojedinca”.³³ Taj odnos dvostrukih aršina države ne odnosi se samo na islamsku versku zajednicu već i na različit tretman SPC u odnosu na Rumunsku pravoslavnu crkvu kao i u slučaju Crnogorske pravoslavne crkve.

U skladu sa tim je i uloga Ministarstva vera čiji angažman je isključivo usmeren na interese SRC što se može videti i iz distribucije finansijskih sredstava koje dobijaju verske zajednice iz budžeta ovog ministarstva.

Problem se i terminološki usložnjava. Postojanje multikonfesionalnog društva ne proizvodi i međuveršku toleranciju samo po sebi – pluralitet nije isto što i pluralizam.³⁴ Ako se pogleda čisto pravnički, stekao bi

33 Samo neki od primera su upad pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova u džamiju u čizmama, paljenje džamija u Beogradu i Nišu, ugrožavanje bezbednosti građana u sukobima koji su dogodili ove godine u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici, a imaju karakter međuverških sukoba (organi izvršne vlasti su stajali po strani).

34 Pluralitet je prosto prisustvo različitosti, dok je pluralizam prihvatanje različitosti. Često se pluralizam nekritički menja terminom pluralitet, o čemu svedoči da je Srbija iako multikonfesionalno društvo, svojim zakonom o crkvama i verskim zajednicama i njegovom primenom dozvolila registraciju 11 “ne-tradicionalnih” verskih zajednica, 7 je odbijeno, dok je 170 verskih zajednica neregistrovano (period od tri zadnje godine).

Pluralitet se politizuje i na ovaj način: iz redova Demokratske stranke može se čuti da su prava Bošnjaka zastupljena u dovoljnoj meri jer u Vladi Republike Srbije sede dva ministra bošnjačke nacionalnosti (želi se prikazati da etnička pripadnost po defaultu znači i zastupanje stavova

se utisak da je srbijansko društvo tolerantna država ali realnost osporava taj privid legalnosti.³⁵

Što se tiče pravne regulative, panelisti kao i učesnicu posebno su istakli diskriminatorni karakter Zakona o crkvama i verskim zajednicama.³⁶ Zakon koji prethodi Ustavu uslovljava sam ustav što je potpuno suprotno hijerarhiji pravnih akata. Barišić je naveo da “iako postoje istorijski pokazatelji, iako postoje arheološke činjenice, ako težimo slobodnom i otvorenom društvu, gde pluralitet podrazumeva pluralizam, favorizovati tradiciju, posebno po tom jednonacionalnom ključu (što se odnosi na sedam tradicionalnih verskih zajednica), je isključiv pristup (sta bi tek onda trebalo da rade male verske zajednice na ovim prostorima?). Samo favorizovanje sedam verskih zajednica, dakle sam zakon, ukida ravnopravnost”. Predstavnik IZ u Srbiji, Rešad Plojović, muftija beogradskosnovosadski, naglasio je u ovom slučaju da islamska zajednica traži prava u onom okviru (tradicionalna verska zajednica) koji joj je država propisala – “ako je to zakon predvidio mene ne zanima pravni okvir, ja svoje pravo tražim u okviru onoga što mi je država dala”.

Brojni komentari su bili saglasni sa kritikom postojećeg zakona:

“Kada je islamska zajednica postavila pitanje očigledne diskriminacije na ovom prostoru, regije i uopšte muslimana, onda je ta islamska zajednica postala smetnja ili problem i shvaćena je kao opasnost. Od 1996 počinju problemi unutar islamske zajednice u Srbiji. Ono što se desilo 2007 trebalo je da se desi i ranije, odnosno, postojale su inicijative na državnom nivou (1998), ali vodeća struktura islamske zajednice u Novom Pazaru to nije prihvatila. Onda je nastupio period zatišja,

---

određene etničke grupe, što je i svojevrsna uvreda profesionalnog statusa tih ljudi)

- 35 Mnogo veću težinu i opasnost po današnje poimanje islama kao vere, nose neka istorijska tumačenja po kojima se balkanski sukob devedetih godina tumači kao religijski a zanemaruje se da je vera tu više poslužila kao sredstvo u toj etnokonfesionalnoj identifikaciji – “tako se može objasniti kako su za tako kratko vreme bliski ljudi morali da pronađu velike razlike među sobom”. Verska ubeđenja su tu iskorištena o čemu svedoči i toliki broj stradalih verskih objekata (mada, bilo je i perioda čisto verskog rata, uglavnom zaslugom crkvenih velikodostojnika).
- 36 Venecijanska komisija kao i Evropska komisija u više navrata su izražavali zabrinutost za verske slobode u Srbiji, posebno imajući u vidu diskriminaciju malih verskih zajednica kojima se usled postojećih odredaba zakona gotovo onemogućava registracija i pravna vidljivost (o registru odlučuje Ministarstvo vera koje između ostalog odlučuje o tome da li će zahtev neke crkve ili verske zajednice za upis biti odbijen. Razlozi mogu biti ciljevi, obredi ili delovanja suprotna Ustavu i javnom poretku, ugrožavaju život, zdravlje, slobodu i imovinu drugih ljudi).

zbog dešavanja na Kosovu, i 2007 ista inicijativa stupa na snagu sa istim ljudima. Ne postoji nikakva dvojnost islamske zajednice ... sukob unutar islamske zajednice je ubačen sa strane”.³⁷

“Ne možete po zakonu da registrujete nešto sto već postoji, tako što ćete da prepíšete naziv te organizacije, firme ili institucije koja je već po postojećim zakonima registrovana. Država treba da se ponaša u skladu sa zakonima koje je sama donela, sto znači da je država donela zakon po kome postoji sedam verskih zajednica, a ustav kaže da postoji samo jedna islamska zajednica. Država se ponašala drugačije – dozvolila je da postoji Islamska zajednica u Srbiji i Islamska zajednica Srbije. I mi govorimo po ko zna koji put o posledicama a ne govorimo o uzrocima: uzrok je sama država. Ona se uvek ponaša tako da ne poštuje zakon koji sama donosi, ispostavi program, koji se pretvori u konflikt, konflikt se pretvori u sukob i tako mi dolazimo do ove radionice. Ovaj skup bi dakle, trebalo premeštiti u institucije sistema”.

“Potrebna je i kritičnost prema našoj islamskoj verskoj zajednici kao što je i kritika delovanja SPC”.

“Ako je sukob ako se može tako nazvati i postojao, zar onda nije logično da se on rešava unutar islamske zajednice, samoorganizovanjem. Ovde imamo slučaj usiljenog “rešavanja” od strane države”.

“Postoje dvostruki standardi kada je u pitanju islamska zajednica i to u odnosu na slučaj odbijanja države da dozvoli autonomiju Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi”.

Nekolicina učesnika skupa iznela je kritike na račun centralizacije i jedne i druge islamske zajednice:

“U islamu nema sveštenstva, u islamu je vernik neposredno vezan sa bogom. Njemu ne treba ni hadžija ni imam da bi se on molio bogu. Kod nas je ustvari antislamski konstituisano sveštenstvo. Džamija bi trebalo da bude jedna multikulturalna društvena ustanova, ali ona se pretvorila u svojinu imama – pa se kaže imam te i te džamije – ne može da bude imam džamije, već imam džemata. Ni islamska zajednica nije samo zajednica imama već je to zajednica vernika. Napadaju jedni druge što nije “islamski”, nema dijaloga ... u našim zajednicama se vodi dijalog za oči

---

37 Potpredsednik mešihata IZ u Srbiji i muftija beogradsko-novosadski Plojović. Naveo je argument da je je on kao muftija mogao biti uz pomoć policije izbačen iz džamije u Sjenici: “Otkud objašnjenje osobe koja predvodila tu policiju: “Imam naređenje od Jočića da vas izbacim!?”.

– jedni se nazivaju vlastodršcima, autokratama, a drugi lažnim vođama ili udbašima”.

“Same verske zajednice po sebi neguju jedan sistem idolopoklonstva prema svojim verskim poglavarima. Time daju jedan negativan primer vernicima; ne bi trebali da se bave temama koje se njih ne tiču, ne bi trebali da se voze u preskupim automobilima. Trebalo bi da se u praksi pokaže to, da smo svi pred bogom jednaki. Govorim kao vernik, tako da ne mislim da je samo država kriva, ima krivice i drugih”.

Kako je rečeno na skupu, država koristi sukob u islamskoj zajednici. Može se dalje tumačiti na koji način država koristi taj sukob – čini se da njoj odgovaraju verski lideri (koji se bore za prava Bošnjaka kao vernika, a ne isključivo kao građana), zatim, jačanje nacionalnog identiteta Bošnjaka kao pripadnika islamske veroispovesti. U suprotnom, država bi imala građane bošnjačke nacionalnosti koji na primer ne “troše” svoju energiju na zahteve za veroučiteljima ove ili one verske organizacije već se bore za povećanje ulaganja iz državnog budžeta koji bi omogućio otvaranje većeg broja škola ili radnih mesta. Evropski pokret u Srbiji – lokalno veće Novi Pazar u ovogodišnjoj studiji o ekonomskim problemima Sandžaka kao primarni razlog marginalizacije i nerazvijenosti ovog regiona navodi upravo konflikt unutar islamske zajednice koji deli Bošnjačku zajednicu. Pored verskih struja svoju ulogu u inteziviranju konflikta imaju i dve polarizovane političke partije: “Pod maskom ideoloških nesuglasica, vodi se borba za moć i pristup izvorima finansiranja”.³⁸ Verski sukob u sprezi sa privrednim kolapsom, čine od Sandžaka jedan od najnerazvijenih područja u državi. Narodni dohodak po glavi stanovnika (najznačajniji ekonomski pokazatelj egzistencije stanovništva kao i njegovog socijalnog i političkog napretka) je u Sandžaku u zadnjoj deceniji zabeležio pad za 25 odsto, i krajem 2005 iznosi malo više od jedne trećine nivoa Republike Srbije (37,9%).³⁹ Takođe, sukob u islamskoj zajednici se upotrebljava za radikalizaciju etničkih i političkih sukoba u Sandžaku, što je dobro poznat scenario političkih elita u Srbiji kada su u pitanju manjine (i dalje je snažna etnokonfesionalna orijentacija koja dominira od devedesetih pa do danas).

38 <http://www.unescochair.uns.ac.rs/sr/docs/percepcijaSandzak.pdf>

39 Podaci Evropskog pokreta – lokalno veće Novi Pazar.

Najmanje što se od vlasti u slučaju poštovanja zakona o crkvama i verskim zajednicama može tražiti je zahtev za nepristrasnošću, a na širem planu poštovanje laičkog karaktera države – sekularizam iz te perspektive je odgovornost verskih zajednica prema sopstvenim vernicima zbog kojih postoji i zbog kojih se organizuje na institucionalnom nivou, a država je ta koja treba se distancira do tog nivoa i da kontroliše da li ta verske zajednica svojim delovanjem zadire u slobode i prava nekog drugog ma ko to bio.

Korupcija kao prepreka na putu EU – institucionalni mehanizmi delovanja na lokalnom nivou

“Korupcija ne kreće odzdo tako da je meni žao što ne vidim ovde osobe na rukovodećim položajima. Jer zna se ko drži vlast u društvu i zna se da je korupcija sistemska greška i jedino tako se može i rešavati (reforme u tužilaštvu, sudu, sup). Ja se sećam Novog Pazara od nekad kada su nicalle fabrike i kada je TK Raška imala je 5000 radnika. Pa tada se na radničkim savetima odlučivalo nešto, direktor je mogao biti izbačen napolje”

Četvrta u nizu radionica u okviru projekta “Sandžački dijalozi: podrška prevazilaženju podela i artikulisanju stvarnih interesa regiona”

Helsinški odbor za ljudska prava, organizovao je 10. decembra 2009 u Novom Pazaru, četvrtu po redu, radionicu u okviru projekta koji je podržan od strane Delegacije Evropske komisije u Republici Srbiji (EIDHR). U okviru teme ovog skupa, „*Korupcija kao prepreka na putu EU – institucionalni mehanizmi delovanja na lokalnom nivou*”, diskutovalo je više od 30 učesnika, među kojima su bili lokalni odbornici, predstavnici nevladinog sektora i građani. Razgovaralo se o problemima korupcije kako na republičkom tako i na nivou regije. Posebno značajan doprinos ovog skupa jesu preporuke koje su potvrdile dosadašnje inicijative koje su u Novom Pazaru pokrenule dve organizacije: Evropski pokret u Srbiji – Lokalno veće Novi Pazar i NVO Kulturni centar DamaD. Radi se o inicijativi da se u Novom Pazaru formira jedno telo sa institucionalnim mehanizmima anti-korupcijskog delovanja na lokalniom nivou. Slično telo postoji jedino u nemačkom gradu Bremenu. O toj inicijativi, kao i drugim problemima koji usporavaju borbu protiv korupcije na lokalnom nivou, govorili su Bisera Šećeragić (Evropski pokret u Srbiji – Lokalno veće Novi Pazar) i Zoran Gavrilović (Biro za društvena istraživanja).

Srbija se nalazi na 83. mestu liste međunarodne nevladine organizacije Transparency International, sa indeksom korupcije 3,5 i svake godine je sve slabije rangirana.⁴⁰ Takođe, ove godine, Srbija je četvrta zemlja u svetu po korupciji u zdravstvu (odmah iza Moldavije, Maroka i Tadžikistana). U 2009, kao jedan od gorućih uzroka korupcije, predstavljen je postojeći Zakon o finansiranju političkih stranka po kome se kontrola tokova stranačkog novca vrši putem tela u kojima sede upravo stranački kadrovi. Da bi javnosti bilo obelodanjeno kako partije prikupljaju novac za svoje potrebe i kako njime raspolažu, pokrenuta je inicijativa za izmenu ovog zakona ili za izradu novog. Za sada, ovim problemom se bavi novoformirana *Agencija za borbu protiv korupcije*. Finansiranje partija, kao i sukob interesa, su prioriteta Agencije koja je preuzela taj posao od Republičkog odbora za rešavanje sukoba interesa.⁴¹ Vodeći ekonomski analitičari navode da je formiranje ovog antikorupcijskog tela pokušaj države da leči posledice a da uzroke zapostavlja, jer su svi uzroci uglavnom “sistemski” – “politički model državnog uređenja, institucije i zakoni”.⁴²

Objavljivanje podataka o finansiranju stranaka i uređivanje ove oblasti po težini važno je isto kao i kada govorimo o postojanju poslaničkih blanko ostavki čije neukidanje su kritikovale OEBS i Evropska komisija u izveštaju o napretku Srbije za 2009. Za potencijal borbe protiv korupcije na lokalnom nivou ove dve stvari su možda ključne, posebno ako se uzme

40 Poređenja radi, na vrhu liste su kao najmanje korumpirane Novi Zeland, Danska, Švedska, Švajcarska, Finska i Holandija, čiji indeks je preko 8,5, dok su najviše korumpirane Irak, Sudan, Mjanmar, Avganistan i Somalija, a njihovi indeksi korupcije su ispod 1,5. Od država bivše SFRJ, jedino u lošijem stanju od Srbije je BiH sa indeksom od 3,0, dok su rezultati ostalih država: Hrvatska 4,1, Crna Gora 3,9, Makedonija 3,8. Slovenija ima bolji rejting od nekih razvijenijih zemalja EU i zauzima 27. mesto na listi Transparency International.

41 U Srbiji već skoro osam godina postoji Savet za borbu protiv korupcije dok je Republički odbor za rešavanje o sukobu interesa formiran 2004.

42 “Politički model države veoma je pogodan za nastanak takozvane velike korupcije. Zemlja u kojoj je država vlasnik trećine privredne imovine, određuje i kontroliše 45 do 50 odsto cena, „proizvodi” polovinu bruto društvenog proizvoda, daje dozvole, propisuje kontingente, alocira milione evra i tako direktno podstiče jedna a guši druga tržišta... – zakonito proizvodi korupciju kao model poslovanja. O tome uverljivo svedoče slučajevi vezani za javne nabavke i poslovanje velikih državnih preduzeća (Jat, Aerodrom, Železnice, EPS i doskora NIS). Opasnost od korupcije postaje još veća namerom države da uđe u neka još neprivatizovane a prilično propale firme (RTB „Bor”, „Azotara”, „Petrohemija”...). Nespornom bi se mogla smatrati, na primer, činjenica da je kadrovski sastav do sada otkrivenih „mafija” uglavnom regrutovan iz državnih struktura (Miša Brkić, Manje države, manje korupcije, *Politika*, 6 decembar 2009).

u obzir realna opasnost od pritiska koji stranačke centrale u Beogradu vrše na lokalne odbore. Nevladina organizacija *Transparentnost Srbija* navodi da je glavna prepreka za borbu protiv korupcije “partitokratija”, odnosno “partitotiranija” i da akcije te borbe ostaju na lokalnom nivou, ali da se ne rešavaju na nivou države i to zbog svemoći političkih partija.⁴³

U izvještaju međunarodne organizacije GREKO (organizacija koja okuplja države koje su nekada bile socijalističke i organizacija koja je posvećena borbi protiv korupcije), kaže se da je najslabija tačka, ako se može reći najslabija jer govorimo o državama u kojima ne postoje efikasni sistemi za borbu protiv korupcije, lokalna samouprava. Dok na republičkom nivou postoje izgrađena neka zakonodavstva koja se relativno upešno primenjuju, na lokalnom odnosno regionalnom nivou, po zaključcima GREKA, problem korupcije nije još dovoljno ni istražen niti su uspostavljeni adekvatni mehanizmi borbe.

Zoran Gavrilović, sociolog (Biro za društveno istraživanje), ističe da je Srbija pokrenula pitanje korupcije oko 2000 godine: “Do tada i nije bilo priče o korupciji jer je ona bila deo sistema koji je počivao na njoj. Nakon 2000. godine nastupa faza kada se formiraju tela kao što je Savet za borbu protiv korupcije, a korupcija postaje tema o kojoj govore i NVO i intelektualci i raste pritisak prema političkim strankama koje ne žele da se obračunaju sa korupcijom. Nakon 2005/6 donošenjem Strategije za borbu protiv korupcije, formiranje Odbora za rešavanje sukoba interesa, donošenje Zakona o finansiranju političkih stranaka, Zakon o javnim nabavkama počinje da se eksplicitnije primenjuje... No, to su samo obrisi borbe protiv korupcije”. Gavrilović tvrdi da borba protiv korupcije na lokalnom nivou i dalje u velikoj meri zavisi od volje političkih partija, ali postoji i odgovornost civilnog društva jer ako bude postojao dosta jasan i efektiivan pritisak, to će ove naterati da se bore protiv korupcije.

U saradnji sa Evropskim pokretom – lokalno veće Novi Pazar i Kulturni centar DamaD, Zoran Gavrilović je sproveo istraživanje o krupciji i mladima (“Šta mladi misle o korupciji”), prvo u Srbiji. Fokus je bio na tome koliko mladi imaju znanja o korupciji, imaju li lična iskustva, kako procenjuju korupciju u svojoj lokalnoj zajednici (naročito u oblasti obrazovanja sa fokusom na Univerzitetu) i kako se po njihovom mišljenju

---

43 *Danas*, 19.novembar 2009.

može suzbijati ili, eventualno, iskorenjivati ova pojava. Istraživanje je obavljeno na reprezentativnom uzorku od 500 ispitanika.

Rezultati nisu bili optimistični – 4 od 10 ispitanika ima tolerantan stav prema korupciji ako je to jedini načina da ostvari svoje interese. 24% ispitanih je spremno da prijavi korupciju (od toga veći deo bi prijavio na primer Savetu koje je, ustvari, savetodavno telo ili verskoj zajednici, dok samo 10% bi prijavilo korupciju organima koji mogu da procesuiraju slučaj – policija i tužilaštvo).⁴⁴

Prema rezultatima tog istraživanja državne institucije na lokalnom i državnom nivou imaju problem legitimiteta (što nije specifičnost samo malih sredina već je opšti trend u Srbiji): “Mladi su, ustvari, prepoznali kvarljivost institucija, poverenje koje je dato političarima na izborima i kako ono najčešće bude izigrano”. S druge strane, prema istraživanju, raste poverenje u civilni sektor što može da bude potencijal za promene, jer civilni sektor ima daleko veći kredibilitet i znanje. Istraživanje je pokazalo i visoko poverenje u versku zajednicu.

Zibija Šarenkapić (Kulturni cenatra DamaD) iznela je sledeću ocenu ovog istraživanja: “Postoji mišljenje mladih da je celokupni obrazovni sistem u Srbiji, i u Novom Pazaru, korumpiran sistem. U istraživanju je postavljano pitanje ‘da li ste čuli za korupciju’ – samo 5% mladih misli da nema korupcije u našem obrazovnom sistemu. Ja sam privatno pitala mlade ‘pa kako to’ i oni kažu ‘pa na pravnom fakultetu tog i tog univerziteta uslov je da slušaš predavanja da kupiš udžbenik, ali ne da koristiš isti taj udžbenik od prošle godine sa tog univerziteta od tog profesora koji je koštao 950 dinara, nego moraš da kupiš novi koji košta 1350 din.’ I ovo se dešava na svim našim Univezitetima i ako to nije korupcija ja ne znam šta je onda!”

Da sam na poziciji moći u ovom gradu ja bih se ozbiljno zabrinula što 60% mladih kaže ‘pa zavisi, ako mi se ukaže prilika, ja ću biti učesnik u korupciji’, dok 20% kaže, ‘bez obzira na situaciju ja hoću da korumpiram druge’. Mi dakle, imamo potencijal koji čini 80% građana koji misle

---

44 Sprovedeno je još jedno istraživanje o stavovima mladih o korupciji. Centar za ljudska prava iz Niša i beogradski Centar za mir i razvoj demokratije ispitivali su na uzorku od 100 mladih od 19 do 25 godina. Rezultati pokazuju da čak 94 odsto ispitanih uglavnom veruje da bi korupcija bila manja kada se “ljudi ne bi plašili posledica prijavljivanja nekog slučaja korupcije”. Na pitanje da li su čuli za slučajeve korupcije na fakultetima 84 odsto je potvrdilo, dok 16 odsto nije čulo.

da drugačije ne možeš završiti posao. Naši mladi imaju dežurnu rečenicu: 'Svi su isti i pitanje je samo koliko si spreman da platiš da nekog čoveka kupiš'. To je ono sa čim se mladi ljudi sreću i što su već usvojili. Rezultati ovog istraživanja su kranje zabrinjavajući, jer ti mladi ljudi ulaze u sistem odlučivanja, poslovanja, rada, sa uverenjem (njih 80%) da se ne može ostati častan i pošten.

Bisera Šećeragić, Evropski pokret, navela je da su rezultati istraživanja bili porazni: "Lokalne samouprave nisu imale potreban autoritet u borbi protiv korupcije, odnosno, naša lokalna zajednica i lokalne institucije. Mladi smatraju da nevladine organizacije treba da se angažuju u borbi protiv korupcije tako što bi kontrolisale rad organa lokalne samouprave, a to je upravo i jedan od mehanizama". Ona je iznela i predlog o formiranju institucionalnih mehanizama u borbi protiv korupcije na lokalnom nivou. Ona smatra da su lokalni odbornici neopohodan faktor u institucionalizaciji tog antikorupcijskog delovanja i podsetila je prisutne na **inicijativu o osnivanju lokalnog anti-korupcijskog tela, koja je pokrenuta godinu dana ranije u Novom Pazaru.**

Glavni mehanizmi u borbi protiv korupcije na lokalnom nivou, kao i na republičkom su: lokalna samouprava, nezavisni i slobodni mediji, poslovni sektor i nevladine organizacije.

U okviru lokalne samouprave, po rečima Šećeragić, bio bi formiran lokalni savet za borbu protiv korupcije i postojao bi antikorupcijski ombudsman. Lokalni savet podrazumeva uspostavljanje antikorupcijskih tela i razvijanje mehanizama za delovanje, kao i sprovođenje normativnih akata koje se donose na lokalnom nivou. Dalje, bitan je dosledan rad na uspostavljanju mehanizama etičkog upravljanja u cilju povećanja poverenja građana u organe lokalne samouprave. Od posebnog značaja bilo bi uspostavljanje saradnje sa građanima EU koji imaju razvijene sisteme za borbu protiv korupcije, kao što je primer Bremena u Nemačkoj koji je, zapravo, jedini grad u EU koji poseduje baš ove institucionalne mahanizme na lokalnom nivou.

Antikorupcijski ombudsman je mehanizam koga predvidja Zakon o lokalnoj samoupravi. Zakon nudi lokalnim samupravama mogućnost da formiraju takav mehanizam. Omudsman je drugi mehanizam na lokalnom nivou koji je ponuđen parlamentarcima. U pitanju je inicijativa da to uđe u proceduru lokalnog parlamenta. Ombudsman kao građanski

branilac ne može da naređuje i zabranjuje, njegove preporuke nemaju izvršnu snagu i nisu obavezujuće. Nadležnosti ombudsmana su sledeće:

- Zaštita individualnih i kolektivnih prava i interesa građana i kontrola rada gradske uprave;
- Zatim podnošenje inicijative za izmene, dopune ili donošenje novih zakona i drugih propisa i opštih akata ako se smatra da je došlo do povrede prava građana (zbog nedostatka u propisima);
- Davanje mišljenja na nacrt propisa ili opšteg akta grada kada se njime uređuju pitanja od značaja za zaštitu i unapređenje prava i interesa građana;
- Podnošenje inicijative za pokretanje pred ustavnim sudom Republike Srbije za ocenu ustavnosti i zakonitosti drugih propisa i akata koji se uređuju i donose na lokalnom nivou a tiču se interesa građana. Pravna forma je podnošenje pritužbe građanina na relaciji građanin – ombudsman.

Ova inicijativa je podržana i odlučeno je da stavi u proceduru lokalnog parlamenta.

REAKCIJE

Prisutni odbornici i ostali, izneli su svoje viđenje problema korupcije, i naveli pojedine primere:

“Vi ste imali situaciju, da je današnji predsednik Vlade imao svoju firmu za procenu kapitala koja se zvala ‘Ces Mekon’ koju je on angažovao dok je bio direktor Agencije za privatizaciju. Pa gde ćete bolji udžbenički primer za korupciju”.

“Naš zadatak je ne da ostanemo kod ovih konstatacija jer one nisu ništa što je specifično za Novi Pazar. Nego mi je Beograd čist, a mi smo svi iskorumpirani. Zašto onda država još od 2003 ne radi da se sredi ovaj novopazarski budžet? Nego, kad je to počelo da pogađa 25 opština u državi onda oni kažu ne znamo kako ovo. Ja znam – prvi put se desilo u Pazaru – tamo je skupština zasedala u kafani i sve je to bilo po zakonu”.

“Korupcija u Novom Pazaru – nisu ovde problem samo mladi, niti je korupcija počela juče, a nije samo Pazar tu. Svima je jasno kako je to funkcionisalo u prethodnoj vlasti, kako je to jednostavno i lako funkcionisalo – u lokalnoj vlasti je doveden čovek, doveden da radi te, za nas prljave poslove, ali za njih mnogo unosne, bogate i isplative. Taj čovek je ovlašćen direktno od predsednika opštine tj. skupštinskom odlukom, da prodaje lokale, stanove, da prodaje parcele i da kupi pare. Time je opštinska imovina praktično uništena. To je svima jasno, kako se dolazilo do posla, kako se dolazilo do svih drugih beneficija i olakšica. Interesantno je da je korupcija sve više jačala u našoj sredini a najtragičnije je da je običan građanin uvideo da drugačije ne može da živi tj. moralne veze su toliko srozane.

Kada mi je načelnik MUP rekao da imaju protiv jednog čoveka koji se bavi kriminalom preko 30 prijava, a čovek je mlad, oko 25 godina, da je odgovarao da su sve te prijave u proceduri, da je bio 2-3 meseca u zatvoru ... sve to znači leži, čeka ili je osuđen uslovno ili blagom novčanom kaznom. Kako se protiv toga boriti i na koji način? Sada je i reizbor sudija, pa svaka partija sigurno će uticati na taj proces jer im to koristi, da imaju nekog svog. Najbolje bi bilo dovesti nove ljude, koji nisu deo starog sistema”.

“Priča o korupciji je i priča o antikoruptivnom aktivizmu (dok sa druge strane malo se radi na tom polju, atmosfera nerešenih slučajeva je prosto destimulativna i pojačava dalje nedelovanje. Do sada se, na primer, ne zna za korupciju C market-a, robne kuće ... niko nije odgovarao ... nije-dan afera nije rešena osim u zdravstvu, lekari koji su primali mito)”.

“Za suzbijanje korupcije su potrebne društvene pretpostavke. Ako se za jedno radno mesto javlja sto ljudi, tu niko ne može da iskoreni korupciju. I šta tu na primer može omladina, pogotovo što je kod nas omladina irelevantan faktor. Ovde je društvo korumpirano. Šta može neko ako se prodaje fabrike “Raška”, pa se njih deset dogovore kako će da licitiraju. U najboljoj meri može da se radi na tome da se kriterijumi objektiviziraju, da se najviše što može, isključi subjektivizam. U kapitalizmu postoje nova pravila igre koja mi još ne shvatamo. Vi imate lobiranje na primer. A šta je lobiranje nego legalna korupcija. U gradu u kome je 20 do 30 hiljada nezaposlenih mora biti korupcije”.

“Meni je kao predstavnici nevladinog sektora drago da čujem ovde i odbornike. Oni su ti koji treba najviše da rade na problemu korupcije ili bar da ne ćute o tome. Obično pričaju vani a unutra ćute. Zaključila sam za vreme mog javnog rada ovde, da svako čuva svoju stolicu. Razmišljaju tako – šta će da im kaže onaj zamenik ministra, pa čak i ako rade po zakonu jer to možda nekom ne odgovara. To je isto korupcija. Moj grad je na svakom mestu, ako uđete u narod, među obične ljude, na ulici, bilo gde. Problemi moraju da se iznose javno, jer samo tako ih možemo rešiti, ako sednemo i razgovaramo o problemima”.

“Korupcija ne kreće odozdo tako da je meni žao što ne vidim ovde osobe na rukovodećim položajima. Jer zna se ko drži vlast u društvu i zna se da je korupcija sistemska greška i jedino tako se može i rešavati (reforme u tužilaštvu, sudu, sup). Ja se sećam Novog Pazara od nekad kada su nicalle fabrike i kada je TK Raška imala je 5000 radnika. Pa tada se na radničkim savetima odlučivalo nešto, direktor je mogao biti izbačen napolje. Korupcije je bilo mnogo manje. Ja se slažem da postoje greške i u lokalnoj samoupravi, ali po meni – najveća greška lokalne samouprave je što nije pritegla upravo ove koje pominjem u rukovodećim institucijama. Lokalna samouprava mora da ima pod svojom kontrolom i tužilaštvo i sud i sup. Kada ovo kažem ne mislim na one službenike, činovnike koji rade u tim ustanovama jer oni izvršavaju naređenja i šta oni mogu da zlopotrebe. On ne može mnogo da utiče i ako to želi”. (Jedan od odbornika)

“Danas se više pitaju stranke nego što se pita odbornik, pa ti hajde stegni petlju i glasaj kontra ako misliš tako. Stranka ti je rekla da je opšti interes u pitanju i da treba tako da glasaš. O tome treba da se razgovara i da se krene napred jer mi imamo ljude, pozicije koje to i žele i koji se trude”. (Odbornik)

“Ja sam dosta vremena proveo u inostranstvu pa poznajem i evropske zakone. Tamo, moraš poštovati zakone a šta je kod nas problem?! Ukupna bivša Jugoslavije je vodila ratove pa se sve svodi na to da treba da prođe dosta vremena da bi došli do jednog pravnog sistema. Ja ovde ne vidim problem ni u lokalnoj samoupravi ni u preduzećima već u parama koje ne možeš da dobiješ od države. Pa na primer, kako opština da ne bude korumpirana ako država neće da joj prebaci sredstva. Javno preduzeće za urbanizam je u blokadi već godinu dana i ne može da radi jer nema novca. Imali smo razgovor sa načelnikom MUP. Utvrđeno je da je 2000 pljački

izvršeno u prethodnoj godini, a u ovoj 1700. I to je za njih uspeh, ali ja mu postavim pitanje ‘zašto nijedan taj slučaj nije rasvetljen?’. Zašto se ne pitamo ko je tu problem, zašto neko ne radi?!’ (Odbornik)

“Ovo je udžbenički primer. Pored mnogih privatizacija koje su se desile u Novom Pazaru jedan je bio drastičan primer i prosto upadljiv – to je privatizacija preduzeće Uniprom. Tu su učestvovali svi i sve što je moguće da se uključi u organizovani kriminal: od Agencije za privatizaciju, lokalna samouprava, sudstvo, upravni odbor i tadašnji direktor preduzeća i normalno uz sve njih, prateći tajkuni koje mi ovde poznajemo. Mi smo mala sredina i normalno da znamo šta se sve događalo, mada je to teško dokazivo za ovako kratko vreme (misli se na sudski proces), ali zamislite samo podatak da je u konzorcijumu za kupovinu tog preduzeća učestvovao tadašnji direktor i predsednik upravnog odbora. Oni su to mogli, ali za običnog građanina to je teško objašnjivo, jer postavlja se pitanje kako on može da prodaje i kupuje istu firmu. Mi smo povodom toga u jednoj komisiji koja je formirana po uspostavljanju nove vlasti koja se formalno zove “Komisija za ispitivanje i analizu rada prethodne uprave” a koja je ustvari jedno antikorupcijsko tijelo i ona je sigurno i iskreno krenula tim putem, međutim nismo imali odgovora ni od sudstva, ni od tužilaštva. Onda smo pokrenuli još jednu stvar, da vidimo kako to može da se rešava sa nivoa države, pa smo se obratili Ministarstvu pravde i sreli se sa ministrakom pravde, kao i sa republičkim tužiocem. Odnijeli smo brdo materijala, ali to je bilo u junu. Ja se ovdje potpuno pridružujem ovom skupu i ovakvom načinu rada i daću maksimalni doprinos”.

PREPORUKE:

Na osnovu diskusije u okviru radionice zaključeno je da je neophodno uspostaviti mere za smanjenje korupcije. Utom smislu usvojene su i preporuke koje bi trebalo usmeriti u sledećim pravcima:

- javna kontrola vlasti od strane građana
- dosledna primena postojećih antikorupcijskih zakona
- slobodan rad novinara koji bi bio u funkciji informisanja građana
- bolja motivisanost i veće plate zaposlenim u lokalnoj samoupravi
- efikasan rad policije
- dosledno kažnjavanje svih onih koji su eventualno učestvovali u korupciji
- planiranje nezavisne specijalizovane institucije, tela ili saveta za borbu protiv korupcije na lokalnom nivou
- uspostavljanje institucije antikorupcijskog ombudsmana na lokalnom nivou
- sprečavanje monopolskog uticaja na lokalnom nivou: izvršavanje obaveza prema državi u okviru postojećeg pravnog sistema
- donešenje plana borbe protiv korupcije na lokalnom nivou
- uspostavljanje godišnje nagrade za borbu protiv korupcije na lokalnom nivou
- donošenje antikorupcijskog kodeksa za lokalnu samoupravu, za poslovni sektor, za medije, za nevladine organizacije – upravo za one mehanizme koji se mogu institucionalizovati preko lokalne samouprave.

Mehanizmi borbe protiv korupcije i delovanje na lokalnom nivou zavise u velikoj meri od slobode medija i nepristrasnog izveštavanja a oni treba na lokalnom nivou da publikuju tekstove, rade emisije, unapređuju istraživačko novinarstvo a koje se tiče korupcije.

Poslovni sektor bi morao da institucionalizuje i usvoji kodeks profesionalne etike strukovnih udruženja. Novi Pazar ima određena strukovna i intelektualna udruženja: obučari, udruženje teskilaca, asocijacija advokata i ostale obrazovne institucije. Nevladine organizacije, sa svoje strane, trebalo bi da se bave kontrolom aktivnosti (monitoring, radionice, debate, istraživanja, rad sa mladima).

IV

O Sandžaku iz regionalne perspektive

Život obješen o čiviluk

| Glas islama | Broj 190 | Piše: Fahrudin Kladničanin |

Dvadeseti vijek je bio vijek paradoksa. U njemu je snaženo zaživjela ideja ljudskih prava kroz međunarodne povelje, paktove, konvencije i druge dokumente. Međutim, u isto vrijeme su se dešavala masovna kršenja osnovnih ljudskih prava čovjeka. Ova kršenja se i danas dešavaju, kako u ratu tako i u miru. Znanja Bošnjaka o svojim pravima, znanja o tome šta ona znače i na koji način se štite odlučujuća su da bi se aktivno moglo učestvovati u demokratkom životu jedne zemlje.

Mi Bošnjaci danas u Sandžaku imamo: “slobodu”, “jednakost pred sudovima”, “pravo na izbore”, “školovanje” “zdravstvenu zaštitu”, “slobodu misli”, “vjeroispovesti”, “ekonomski prosperitet”... Činjenica je da se čovječanstvo od svog postanka borilo i danas se bori za gore spomenute vijednosti. Mnogi Bošnjaci su se borili, patili, bili zatvarani, prebijani, mnogi su polagali svoje živote za neka prava koja mi danas imamo. Ali, mnogi i danas to čine, samo na malo drugačiji način. Ipak je ovo vrijeme “demokratije”, kakva god ona bila. Za svoje, moje, tvoje i naše pravo moramo se uvijek iznova boriti za njih. Inače, možemo ih izgubiti.

Kada je otpočeo krvavi raspad Titove Jugoslavije pitanja o ljudskim i manjinskim pravima na ovim prostorima ponovo su našla svoje utemeljenje i potrebu za raspravom. Poslije Drugog svjetskog rata i Nirnberške presude “nikada više”, u zadnjoj deceniji dvadesetog vijeka, na Balkanu, u srcu Evrope, naočogled svjetske javnosti, desila se Srebrenica! Dok je u susjednoj Bosni trajao “građanski rat” u Sandžaku se sprovodio otvoreni i sistematski organizovan teror od strane režima Slobodana Miloševića.

Činjenica je da rat u Bosni nije mogao a da ne utiče na pogoršenje međunarodnih odnosa između Srba i Bošnjaka u Sandžaku. Međutim "ratni mir" koji je trajao u Sandžaku više je potreba srpske političke elite da u Srbiji očuvaju stabilnost i pokažu svoju principijelnu politiku. Ali, situacija u "mirnom" Sandžaku bila je mnogo drugačija. I položaj nas Bošnjaka u Sandžaku je bio naročito težak tih godina, posebno u političkom višestranačkom sistemu, koji se formirao na temeljima raspada Jugoslavije. Decenijama "život u šutnji" i vjerovanju komunističke ideologije "bratstva i jedinstva" potiskivale su nacionalne strasti, koje su brzo oživljene, uz podršku Srpske akademije nauka i umjetnosti i Srpske pravoslavne crkve, pa smo prve konflikte probuđene nacionalne strasti prvi osjetili mi u Sandžaku.

Sandžak je postao teren za rasplamsavanje nacionalne strasti srpskih političara. U često citiranom obraćanju na Saboru Srpskog pokreta obnove kod Petrove crkve u Novom Pazaru, 12. septembra 1990. godine, Vuk Drašković je priprijetio Bošnjacima u Sandžaku: "Preseći ćemo taj čvor poput Aleksandra Velikog da bismo mogli da idemo i očistimo čir koji već dugo muči utrobu Srbije. Kad SPO dođe na vlast Srbijom će lepršati samo jedna zastava – srpska, a svako onaj ko uzme drugu, ostat će i bez zastave i bez ruke" (Vjesnik od 28. maja 1990). Ovakva i slične izjave bile su česte. One su, nažalost, dovele do pogoršanja međunarodnih odnosa, ali i najavile početak otvorenog nasilnog ponašanja od strane tadašnje srpske i crnogorske vlasti prema Bošnjacima. Blizina ratišta u Bosni, protjerivanje muslimana iz susjednog regiona Istočne Bosne i velika koncentracija Vojske Jugoslavije i paravojnih formacija u regionu, izazivali su strah kod bošnjačkog stanovništva koje je napuštalo sesoka područja, a dobar dio se iseljavao u zapadnoevropske države. Prema podacima Udruženja povratnika "Reintegracija" preko 70.000 građana i građanki Sandžaka izbjeglo je u zemlje Zapadne Evrope, "mnoga sela na Pešteri ostala su potpuno pusta, jer su zbog straha za život morali napustiti svoja ognjišta." (Informator, br. 3. Reintegracija, 2008.)

Od demokratskih promjena u Srbiji do danas stanje u ostvarivanju manjinskih prava Bošnjaka promijenjeno je u malim okvirima. Činjenica je da su Bošnjaci postali samo biračko tijelo interesantno za većinu srpskih političkih partija.

Od izbora do izbora Sandžak postaje infrastrukturno razvojno područje. Vlada na sve načine ulaže u ovaj region, gradi se i radi, zarad ubiranja bošnjačkih glasova. Kada izbori prođu, stanje ostaje isto, započeti radovi se rijetko kada završe, a srpski ministiri čekaju druge izbore da prošetaju stambolskim drumom, uz čevape i vruće pitice ispričaju još jednu “izbornu” priču.

Još jedan pomak je od 2000. godine evidentan u političkom životu Srbije. Bošnjaci dobijaju ministarska mjesta (u sadašnjoj Vladi participiraju dva ministra Bošnjaka, šest narodnih poslanika i povremeno sezonski neko od Bošnjaka obavlja funkcije državnih sekretara). Ali, konstanta u ponašanju bošnjačkih političara već više od 15 godina je obilježena podijeljenošću, političkim igrama, nerazumijevanju opšteg političkog konteksta. Oni koji su htjeli da sjeku ruke i unište čir koji muči utrobu Srbije često sa sandžačkim političarima vode izborne kampanje i vode nas zajednički put Evrope. Ali, mnogi zaboravljaju važne činjenice o stvarnom i jadnom položaju Sandžaka. Jedan od sumornih primjera je Priboj koji je jedna od najnerazvijenijih opština u Srbiji i Sandžaku. Ekonomski život u ovoj opštini ne postoji, njena skrhana privreda i ostaci nekada razvijene privrede polako propadaju, a vrijeme i ljudi, sarkastično rečeno, žive još u doba hiperinflacije, zarobljeni u vakumu svog hala. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Bošnjaka, tada Muslimana, u Priboju je bilo 33%. Danas je taj broj prepolovljen na 13% zbog događaja iz ranih 90-tih godina. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Okvirna konvencija o ostvarivanju prava nacionalnih manjina, ovdje se ne sprovede u praksi. Borba za uvođenje bosanskog jezika kao službenog jezika traje već godinama. Šanse da će se to ikada desiti su nikakve, nema dogovora, ali ni jasne političke volje! U javnom preduzeću za informisanje nema zaposlenih Bošnjaka, Centar za socijalni rad od 13 zaposlenih ima samo jednog Bošnjaka. Ovo je samo dio podataka koji očituje sumorno i jadno stanje i vidljivu diskriminaciju, ali i primjer kako se “većina” ophodi prema “manjini”. Grafiti o veličanju “patriota” i “junaka” minulog rata vidljivi su vrlo često na javnim mjestima. Valjda služe kao opomena i podsjetnik. Najteži je položaj Bošnjaka ovdje, gdje su putevi bili krvavi, atmosfera ratna, a život obešen o čiviluk. Hal Božji.

Nekome sve - ostalima ništa

SEAD EF. ŠAĆIROVIĆ

Glas islama br. 185

Nikada Ministarstvo vjera nije pokazalo interesovanje niti brigu za stanje i očuvanje objekata Islamske zajednice, džamija, medresa, hamama i ostalih nepokretnosti, poput vakufske imovine koja bi se, prema Zakonu o restituciji imovine crkvama i vjerskim zajednicama, trebala vraćati Islamskoj zajednici.

Samo u prošloj godini država je Srpskoj pravoslavnoj crkvi uplatila preko 500 miliona dinara. Ova sredstva su Crkvi izdvojena preko Ministarstva vjera. Još mnogo novca je uplaćeno preko Ministarstva za kulturu i nekih drugih ministarstava. Samo u prošloj godini Ministarstvo vjera je za različite projekte i programe SPC izdvojilo 501.734.677 dinara, što je više od 88% od cjelokupnog budžeta predviđenog za finansiranje i pomoć svih tradicionalnih crkava i vjerskih zajednica u Srbiji. Ako izračunamo onda dolazimo do činjenice da je svaki stanovnik Srbije za SPC izdvojio 66,92 dinara.

U Ministarstvu vjera su mnogo puta do sada istakli da ona crkva koja ima najviše vjernika dobija i najviše para, te da oni ne izdvajaju novac za pojedinačne vjerske zajednice već finansiraju projekte i programe. Izgleda da pomenuto Ministarstvo najviše brine o projektima SPC, dok ih projekti Islamske zajednice ne zanimaju niti interesuju.

„Za eparhije i Patrijaršiju SPC u prvih osam mjeseci 2009. godine iz budžeta Ministarstva vjera dato je 158.806.993 dinara. Za pomoć sveštenstvu i monaštvu na Kosovu izdvojeno je 50 miliona dinara. Poređenja radi, sredstva izdvojena za Katoličku crkvu u 2009. godini iznose 11.726.804 dinara.“ (Podaci dnevnog lista „Danas“)

Sredstva data eparhijama SPC u prvih osam mjeseci 2009. godine iz budžeta Ministarstva vjera:

- Srpska patrijaršija – 8.734.000 dinara
- Arhiepiskopija beogradsko-karlovačka – 11.924.000
- Eparhija banatska – 11.734.000
- Eparhija bačka – 10.304.152
- Eparhija braničevska – 4.674.854
- Eparhija valjevska – 4.951.596
- Eparhija vranjska – 10.654.987
- Eparhiju žička – 12.590.962
- Eparhija mileševska – 4.351.267
- Eparhija niška – 17.871.609
- Eparhija raško-prizrenska – 40.188.324
- Eparhija sremska – 4.776.770
- Eparhija timočka – 9.032.477
- Eparhija šabačka – 3.445.024
- Eparhija – šumadijska 3.572.971

BUDŽET MINISTARSTVA VJERA NAMIJENJEN CRKVAMA I VJERSKIM ZAJEDNICAMA U 2009. GODINI

Za Islamsku zajednicu se izdvaja samo 3.19% sredstava od ukupnog budžeta, što je jako malo i sramotno. Čak se ni to ne daje redovno i umanjuje se pravdanjem da nema novca. Nekada se radi o čistom kršenju zakona i vjerskih i ljudskih prava, te pritisku na slobodu govora kao što je to u slučaju sramne odluke Ministarstva vjera da „Glasu islama“ ukine dotacije. Sjetimo se sramnog ukidanja stipendija studentima Fakulteta za islamske studije, koje su kasnije, pod pritiskom studenata i demokratske javnosti, vraćene na snagu. Sve džamije koje su podignute u zadnjih petnaest godina u Sandžaku su finansirane od strane Bošnjaka muslimana. Nijednu izgradnju niti popravku bilo koje džamije nije finansiralo Ministarstvo vjera. Nijedan objekat Islamske zajednice, niti bilo koju obrazovnu ustanovu pri Islamskoj zajednici nije podiglo Ministarstvo vjera. Nikada Ministarstvo vjera nije pokazalo interesovanje niti brigu za stanje i očuvanje objekata Islamske zajednice, džamija, medresa, hamama i ostalih nepokretnosti, poput vakufske imovine koja bi se, prema Zakonu o restituciji imovine crkvama i vjerskim zajednicama, trebala vraćati Islamskoj zajednici. Ministarstvo vjera ne pomaže novčanim sredstvima službenike Islamske zajednice, osim u nekim izdvojenim slučajevima, kao što je plaćanje doprinosa PiO za pojedine profesore FIS-a. Nadamo se da će Ministarstvo vjera shvatiti da samo realnim sagledavanjem stanja i činjenica, poštivanjem zakona i pravde, može ostvariti dobru saradnju sa pripadnicima onih vjerskih zajednica koje ne čine većinu u Srbiji. Samo poštivanjem vjerskih i ljudskih prava, demokratskim radom i zalaganjem može se ostvariti bolja saradnja koja će doprinijeti razvoju dijaloga, međusobne tolerancije i uvažavanja različitosti, koja su u slučaju Srbije prednost, a ne nazadnost i kamen spoticanja. Na Ministarstvu vjera je da povuče sljedeći potez. Ili će mijenjati politiku prema nepravoslavnima, ili će imati nezadovoljstvo koje vodi ka produbljivanju jaza i stvaranju još većeg nepovjerenja kod onih koji su i de fakto i de jure ugroženi.

Spomenici islamske kulture u Srbiji iz ugla beogradske politike

REŠAD EF. PLOJOVIĆ

Što je za srpsku duhovnost Srpska pravoslavna crkva, za nauku i umjetnost Srpska akademija nauka i umjetnosti, to je među srpskim pisanim medijima drevni i dnevni list „Politika“. Ovaj dnevnik bio je i ostao uputstvo političke misli za srednji intelektualni stalež i šire novinsko čitalaštvo. Zato sadržaj edicije „Upoznaj Srbiju“ br. 38 pod naslovom „Spomenici islamske kulture u Srbiji“, objavljen kao poseban dodatak u „Politici“ od ponedjeljka 22.02.2010. god. u broju 34588, ne može se posmatrati kao obična edicija nastala iz površnog i neprofesionalnog pristupa uredništva.

Riječ je, zapravo, o dobro osmišljenom projektu koji samo na prvi pogled ima za cilj biti od pomoći turističkoj i široj javnosti Srbije, kako ne bi ostala uskraćena za činjenicu da u ovoj zemlji, pored Ustavom odbačenog srpskog naroda, žive i oni koji to nisu, poput Bošnjaka, Albanaca i Roma sa islamskom vjerom, kulturom i tradicijom. Pošto dosadašnje mape nisu uspjele sakriti istinu o ostacima nadmoćne islamske kulture i civilizacije koja je oblikovala Balkan od kraja 14. do početka 20. vijeka, a pošto je definitivno postalo jasno da dvjestogodišnji projekti čišćenja ovog prostora od muslimana (čitaj Turaka) nisu dali konačne rezultate, naprotiv, doživjeli su svoj apsolutni krah bezumnim genocidom u Srebrenici nad Bošnjacima 1995. i neuspjelim egzodusom Albanaca na Kosovu 1999., vrh je izabrao baš ovaj trenutak da prosvijetli znanje čitalaštva,

posebno dizajniranom informacijom i ilustracijom „duhovnog i spomeničkog bogatstva muslimana u Srbiji“.

Na naslovnoj stranici prikazana je Husein-pašina džamija u Pljevljima u Južnom Sandžaku, tj. u Crnoj Gori. Kako je moguće da džamija u Pljevljima spada u kulturnu baštinu Srbije?

U uvodnom dijelu pod naslovom „Zapis“ kratko se, kao, predstavlja učenje islama sa tačnom formom, ali neskrivenim neislamski duhovnim nabojem, ponajviše biblijskim. „Anđeo“, „Duh sveti“, „Mojsije“, „Jevanđeoske“, „Isusom“, termini su koji ne pripadaju islamskoj duhovnosti i za sada niko od pravih, pa ni krivih predstavnika islamske uleme, ako se izuzme Jusufspahić nasljednik, nije takvom terminologijom predstavljao islam. A svako iole upućen zna da je terminologija osnov identiteta svakog vrijednosnog, bilo duhovnog, naučnog, filozofskog ili umjetničkog sistema.

Pod naslovom „Pregled“, predstavljajući istorijat dolaska islama na Balkan, jasno se implicira da su Srbi i drugi narodi „ognjem i mačem“ utjerani u islam, što i oni iole upućeni u povijest islama na ovom prostoru znaju da je najobičnija neistina, jer da je bilo prisilne islamizacije za petsto godina osmanske vladavine vjerovatno među Srbima danas ne bi bilo pravoslavaca.

Spominje se islamizacija Srba i domaćih naroda. Koji su to domaći narodi? Šta znače navodnici kod izraza domaći narodi? Još jednom teza o negaciji Bošnjaka kao naroda, ali izgleda i još nekih balkanskih naroda. Ovaj pasus predstavlja uvredu na račun bošnjačkog naroda i islamske vjere. Izraz „postoje kažu tendencije“ i ostatak ove rečenice predstavlja jeftino dnevno-politikantsko ismijavanje prava muslimana u Srbiji da svoju zajednicu uredi prema svojim potrebama. Nabrojano je, pored Bošnjaka i Albanaca, više od deset naroda koji čine pripadnike islamske vjere u Srbiji. Koji postotak, naprimjer, čine Indonežani ili Pakistanci u ukupnom broju muslimana u Srbiji? Ima li u Srbiji muslimana koji su Somalijci, Marokanci ili Hrvati i ako ima zašto nisu spomenuti? Cilj ovog nabiranja je očito minimiziranje jake uloge bošnjačkog naroda i sandžačke regije u oblikovanju institucija Islamske zajednice u Srbiji.

Popis najznačajnijih hramova (čemu izraz hramovi) potpuno je proizvoljan. Neko je izgleda, sjedeći u kafani, nabrajao džamije koje su mu slučajno padale na pamet. Po čemu su, naprimjer, džamije u Sjenici važnije

od onih u Preševu ili Bujanovcu. Stiče se veoma ružan utisak da džamije u predjelima gdje žive Albanci nisu važne. Tema za sebe je pitanje ima li džamija na Kosovu i spadaju li one u kulturnu baštinu Srbije?

U sljedećem pasusu se nastavlja: „Mujezini se slobodno čuju i u Beogradu (na petnaest mesta u deset opština)...“. Kada se mujezini čuju to znači da se ezan uči glasno ili sa minare ili posredstvom ozvučenja. Da li je iko čuo ezan u Beogradu izvan džamije ili mesdžida? Nije i ne može ga čuti jer tamo nema vjerske slobode. Ezan se isključivo uči prigušenim glasom mujezina ili samo unutar vjerskog objekta.

A još jedna je u nizu neistina da u Prijepolju ima medresa, a u Beogradu medresa i islamska akademija. U Prijepolju postoji mejtepe koji se po srbofilskoj projekciji predstavlja kao medresa, a u Beogradu u okviru Bajrakli džamije postoji samo porodica Jusufspahić, uvijek odana svakom režimu sa svojom porodičnom manufakturom koja raspolaže hrpom pečata kojima se po potrebi ovjeravaju diplome i sertifikati, a bogme i hamajlije po želji kupaca, ma kojoj vjeri, naciji ili orijentaciji pripadali.

Pod naslovom „Kratka povest Islamske zajednice u Srbiji“ javnosti se podmeće kako Islamska zajednica postoji svega 140 godina, vezujući njen nastanak za ukaz kneza Mihajla Obrenovića kojim se islam „priznaje kao veroispovest“, što bi sličilo tvrdnji da Srpska pravoslavna crkva postoji od dobijanja svojevrsne autonomije Pečke patrijašije odlukom Sultana čiju gradnju je sam Sultan finansirao. Formulacija „muftija srbijanski“, čije je sjedište, navodno, bilo u Nišu prije Balkanskih ratova, ne postoji nigdje zapisana već predstavlja još jednu „porodičnu“ izmišljotinu sa ciljem srbizacije vjerskog identiteta muslimana i Islamske zajednice u Srbiji. U istom poglavlju se ističe da su „posle Prvog svetskog rata“ u Kraljevini SHS „muslimani ušli u tri odvojene verske zajednice“, navodno sa sjedištem u Beogradu, Baru i Sarajevu, što je apsolutno netačno. Opšte je poznato da je Islamska zajednica u to vrijeme imala dva ulema-i-medžlisa, i to u Sarajevu i Skoplju. Tvrdnja da je 1930 god. sjedište reisu-l-uleme prebačeno iz Sarajeva u Beograd, te da je reisu-l-ulema Maglajlić inaugurisan u Bajrakli džamiji istina je, ali po principu da je poluistina obično najveća laž, namjerno je izostavljena činjenica da je nakon samo šest godina Reisu-l-ulema vraćen u Sarajevo, a tadašnji pokušaj da se od Beograda napravi duhovno i administrativno sjedište Islamske zajednice

smatra se neuspjelim agresijom na vjeru i tradiciju muslimana, poput onog iz oktobra 2007. godine.

U komunističkom periodu se neprimjereno veliča Beogradsko muftijstvo. To muftijstvo nije učinilo ništa za muslimane izvan Beograda, a pitanje je i koja su mu dostignuća u samom Beogradu. Činjenica da muslimani Beograda nemaju čak ni groblje frapantana je. Ima li u Srbiji još koji milostivi knez da im nakon 140 godina to dodijeli?

Tvrđnja da je 1994. god. održan Sabor Islamske zajednice Srbije u Nišu je najobičniji falsifikat, što potvrđuje činjenica da ne postoji nikakav javni ili medijski zapis o takvom događaju iz tog vremena. Isto poglavlje sadrži još jednu dezinformaciju koja glasi da je reisu-l-ulema u Sarajevu formirao Odbor za objedinjavanje Islamske zajednice Srbije na čelu sa mr. Mevludom Dudićem. Zaključak da se ova sveska neće baviti problemom dvojnosti u Islamskoj zajednici zvuči, najblaže rečeno, cinično, pošto je kroz kompletan tekst i većinu ilustracija protkana promocija paravjerske tvorevine iz privatnog posjeda porodice Jusufspahić.

Pod naslovom „Hramovi“ u tekstu se govori o džamijama. Tekst sadrži dosta korisnih podataka i lijepih fotografija naših džamija, ali i obilje nepreciznosti i nejasnoća. Tako ostaje nejasno šta je alem na džamiji i zbunjujuće da je Arap džamija nevelikih dimenzija. Da li je džamija u Priboju spomenik kulture? Ako nije, zašto je izdvojena? Ponovo se potvrđuje utisak stihijskog rada. Možemo postaviti i pitanje zašto neke stare i lijepe džamije još nemaju status spomenika kulture, npr. Ibrahim-pašina džamija u Prijepolju.

Čudi, vrijeđa i zapanjuje da djelo koja nosi naslov „Spomenici islamske kulture“ obrađuje samo džamije i turbeta. Šta je sa hanovima, hama-mima, tekijama, musalama, mektebima, sahat-kulama...? Da li je to još jedan perfidan pokušaj da se islamska baština minimizira i svede samo na usko religijski koncept.

Skandalozno je i nemoralno opravdavanje paljenja Bajrakli džamije. Ona je, čitamo, spaljena kao reakcija na paljenje crkvi na Kosovu. Komentar je suvišan. Pod naslovom „Praznici i običaji“ tekst je korektan i donosi tačne informacije o muslimanskim blagdanima. Međutim, pod naslovom „Mezarja i turbeta“ pitamo se šta je izvor za podatak da je Šejh Mustafino turbe podignuto 1874. godine? Da li su i njega možda gradili Obrenovići. Ovo turbe nekada je bilo dio kompleksa tekije, a građeno je mnogo ranije.

U podnaslovima „Dva primera“ i „Dva citata“ govoriti o samo dvojici značajnih muslimana iz Srbije skandalozno je srozavanje. Možemo vidjeti u prethodne dvije sveske kako se govori o značajnim pojedincima iz redova manjina. Posebno čudi da nije spomenut nijedan živi musliman koji u ovoj zemlji nešto vrijedi. A nije da ih nema.

Ilustracije u ediciji su tek priča za sebe. One predstavljaju svojevrsan album Bajrakli džamije koju već više decenija u svom posjedu drži pomenuta porodica. Ova džamija je jedina u Beogradu i njeni posjednici špekulacijama uspijevaju da joj zadrže simboliku multikonfesionalnosti srpske prijestolnice. Da informacija o džamijama u Beogradu ne bi bila manjkava valjalo je spomenuti da ih je bilo 350, a da su sve osim jedne nestale u naletu razvoja savremene Srbije. Fotografije ove edicije jasno imaju ambiciju da iole vrata u život nosioce paravjerske tvorevine koji su se prije nekoliko dana skupili u okupiranoj Bor džamiji u Novom Pazaru kako bi, tobože, izabrali svog poglavara, i kad prije postadoše spomenici kulture? Posebno je uvjerljiva fotografija na kojoj pozira Muhamed Jusufspahić, nasljednik, prilikom nekog teferića u Beogradu, a koji sebe naziva muftijom srbijanskim, našta muslimansko uho nikako da se navikne pošto nam je do sada bilo poznato: srbijanska pršuta, srbijanski opanak, srbijanska šajkača, ali srbijanski muftija – e to je nečuveno.

Teško je povjerovati da je slučajnost objavljivanje ove edicije u istom danu kada Radio televizija Srbije na prvom kanalu emituje drugi dio italijanskog dokumentarnog filma u kome se, navodno, dokazuje sprega terorizma i trgovine narkoticima sa islamom, sa jasnim ciljem satanizacije islama, širenja islamofobije, huškajući na muslimane sa ambicijom da se hajka na pripadnike ove vjere i kršenje njihovih prava, kao i diskriminacija nad njima legalizuje.

U impresumu ove sveske stoji „Za izdavača: Dragan Bujošević, glavni urednik Politike“, a „Mišo Vujović, glavni urednik Srbije – Nacionalne revije“. Ova dvojica se ne mogu otpuziti za neznanje, ali se teško mogu odbraniti od optužbi za tendencioznost. A na kraju piše: „Ova publikacija je poklon čitaocima.“ Gospodo, iz elementarne uljudnosti je da se poklanjaju vrijedne stvari.

Nakon što je dnevni list „Politika“ 22.02.2010. u broju 34588 objavio kao poseban dodatak ediciju „Upoznaj Srbiju“ br. 38 pod naslovom „Spomenici islamske kulture u Srbiji“, Mešihat Islamske zajednice u Srbiji

uputio je ovom listu svoje reagovanje sa zahtjevom da se ono objavi u prvom narednom broju „Politike“. Reagovanje je objavljeno u cjelosti, osim prve dvije rečenice koje su u tekstu reagovanja označene **zelenom bojom**.

* * *

Nakon objavljenog reagovanja, redakcija „Politike“ je dala sljedeće pojašnjenje:

„Politika“ veoma dobro zna da su Pljevlja u Crnoj Gori i nema namjeru da tu činjenicu menja. „Politika“ nema pretenzija da prisvaja bilo čiju teritoriju, kulturu, duhovnost. Kao i dosad, tekstove za serijal „Upoznajte Srbiju“ pisala je „Nacionalna revija“. „Politika“ se izvinjava svima koji su uvređeni, ili mogu da budu uznemireni i pogođeni sadržajem sveske „Spomenici islamske kulture u Srbiji“.

Sječa sudija

NERMIN GICIĆ

Vjerovatno za poslove u Sudu i u drugim javnim institucijama ima dovoljno školovanih Bošnjaka, ali zahvaljujući lošoj politici koja se vodi sa najviših nivoa vlasti ove zemlje šansa im se ne pruža.

Na konkurs za opšti izbor 2.453 sudije, koji je raspisao Visoki savjet sudstva, prijavilo se 5.200 kandidata. Visoki savjet sudstva je u zakonskom roku napravio i objavio listu sudija viših i osnovnih sudova, kako se po novoj mreži sudovi zovu. Državno vijeće tužilaca također je saopštilo imena 416 zamjenika javnih tužilaca koji će od 1. januara sljedeće godine raditi u novoj mreži tužilaštava u Srbiji.

Visoki savjet sudstva izabrao je 12 sudija Osnovnog i 8 sudija Višeg suda u Novom Pazaru. Prema ovoj odluci, sudije Višeg, do sada Okružnog, suda u Novom Pazaru bit će: Ćamil Hubić, Fikreta Hodžić, Slađana Tripković, Dragiša Radisavljević, Safet Kadrić, Derviš Gašanin, Miroljub Vujović i Adil Bibić. Novoosnovani Osnovni sud u Novom Pazaru ima 12 sudija, od kojih su troje iz Tutina, dvoje iz Sjenice i sedam iz Novog Pazara. Prema tom spisku reizabrane sudije su: Redžep Ademović, Vina Veljović, Elvir Dedeić, Ahmedin Ibrović, Šefkija Kalač, Mira Marinović, Ibrahim Madžović, Ana Pejčinović, Vejsil Smajović, Dragija Sredojević, Ranko Tošović i Šemso Hadžić. Državno vijeće tužilaca prethodno je izabralo Miloša Miljkovića i Nuriju Rožajac za zamjenike javnog tužioca u Višem javnom tužilaštvu u Novom Pazaru. Za zamjenike tužioca u Osnovnom javnom tužilaštvu u Novom Pazaru Državno vijeće je izabralo

Hazbiju Alibašića i Miru Puzović iz Tutina, Radenka Lojanicu i Relju Petrovića iz Sjenice i Jovana Milanovića iz Novog Pazara.

Pažljivom posmatraču zapada za oko činjenica da kriterijumi kojima su se rukovodili ljudi koji su vršili izbor sudija i tužilaca u Novom Pazaru ne odgovaraju nacionalnoj strukturi stanovništva na području koje ovi sudovi pokrivaju. Bez namjere da ulazimo u stručnost i kvalitet izabranih sudija i tužilaca, želimo samo ukazati na činjenicu da na području grada Novog Pazara Bošnjaci čine većinu od preko 80% stanovništva, u opštini Tutin taj je procenat još izraženiji i Bošnjaci čine preko 95% stanovništva, a sa listi vidimo da je u Višem sudu od 8 sudija 5 Bošnjaka, ili 62%, a u Osnovnom sudu od 12 sudija 7 su Bošnjaci ili 58%. U tužilaštvu je ovaj negativni trend još izraženiji, pa je od 5 imenovanih zamjenika tužioca samo 1 Bošnjak ili 20%.

Gospodin Đorđe Ostojić, član Državnog vijeća i zamjenik republičkog javnog tužioca, u jednoj svojoj izjavi je rekao: „Izuzetno velika pažnja obraćala se na nacionalno mješovite sredine, pa su prilikom odabira zamjenika tužioca u potpunosti primjenjivani evropski standardi koji se tiču nacionalnih manjina u multietničkim sredinama. Sa zadovoljstvom mogu da konstatujem da su od 416 zamjenika tužilaca i 88 predloženih kandidata, 21 odsto predstavnici nacionalnih manjina. Izabrano je ili predloženo 20 odsto Albanaca u Vranju, u Novom Pazaru je izabrano 35 odsto Bošnjaka, u Novom Sadu je petina zamjenika Mađara, u Pančevu 40 odsto Rumuna.“

Da li su podaci za ostale gradove tačni – nismo provjeravali, ali u Novom Pazaru procenat nije 35 već 20% Bošnjaka na funkciji zamjenika tužilaca, a i da je 35% bilo bi malo, obzirom na nacionalnu strukturu stanovništva.

U Prijepolju je ova disproporcija još drastičnije izražena. Od svih izabranih sudija i zamjenika tužioca, a ima ih ukupno 11, samo je 1 Bošnjak ili 9%.

Ovakva slika je u svim javnim ustanovama u Sandžaku koje se finansiraju iz budžeta Republike Srbije. Slična situacija je u Policijskoj upravi, u Poreskoj upravi, u zdravstvu, u raznim inspeksijskim organima. Do sada je to pravdano time da nema dovoljno školovanog kadra među Bošnjacima za obavljanje ovih poslova, međutim akcija koju je Islamska zajednica pokrenula početkom mjeseca decembra pokazala je da samo za

poslove u policiji u Novom Pazaru ima preko stotinu mladih i školovanih kadrova kojima nije pružena šansa da se iskažu. Vjerovatno i za poslove u Sudu i u drugim javnim institucijama ima dovoljno školovanih Bošnjaka, ali zahvaljujući lošoj politici koja se vodi sa najviših nivoa vlasti ove zemlje šansa im se ne pruža.

Kome su potrebni ovakvi sudovi i tužilaštva vidjet ćemo u narednom periodu, ali ono što se u startu postavi na nezdravim temeljima ne može dugoročno davati dobre rezultate.

Sandžak rastrgan unutarbošnjačkim podjelama i stalnim pritiskom

ELVIR HUREMOVIĆ

Dnevni avaz, 3. april 2010

Sandžak tinja! Hoće li vatra biti ugašena ili će se rasplamsati i na koju stranu će vjetar okrenuti plamen, pitanja su na koja odgovore, prema svemu sudeći, neće trebati čekati dugo.

Proglašenjem crnogorske nezavisnosti već zvanično podijeljenom na južni i sjeverni dio, Sandžaku, onom u Srbiji, prijete nove podjele. Ovaj put na zapadni i istočni dio. Ekonomski potpuno uništena regija, obespravljani Bošnjaci, njih oko 250.000 hiljada, koji su novim Ustavom Srbije svedeni na nacionalnu manjinu, osjećaj prisustva zlih duhova iz Beograda, unutrašnje podjele i sve češće izgovarana riječ izdaja. Sve ovo podiže temperaturu u Sandžaku.

Istina, u ekonomskom, akademskom i kulturnom središtu Sandžaka Novom Pazaru na prvi pogled život se odvija uobičajenim tempom. Centralni gradski trg, koji je svojevrsna granica između starog, orijentalnog dijela grada preplavljenog zanatskim radnjama čiji vlasnici mušterije dočekuju na ulici i novogradnje koja ima sve osim urbanističkog smisla, tokom cijelog dana preplavljen je ljudima. Za grad od stotinjak hiljada ljudi, ništa neobično. Ne tako davno novopazarske ulice bile su poprište otvorenih sukoba politički podijeljenih Bošnjaka. Pristalice Sandžačke demokratske

partije (SDP) Rasima Ljajića i Stranke demokratske akcije (SDA) Sulejmana Ugljanina, svoje su političke nesuglasice znali rješavati šakama, a počesto i vatrenim oružjem. Ništa manje vatreni nisu bili ni sukobi pristalica novopazarskog muftije Muamera ef. Zukorlića i beograđskog reisa Adema ef. Zilkića. U poređenju s tim vremenima, današnja slika Novog Pazara gotovo je idilična. Ali, samo na prvi pogled.

Rasprave o nekada glavnoj i jedinoj temi u Sandžaku ko je čiji među običnim narodom gotovo da više i nema. Nakon kratkog lutanja, prepoznajući, ipak, podvalu s dvije islamske zajednice, sandžački Bošnjaci su se opredijelili. Glavni muftija IZ u Srbiji Muamer ef. Zukorlić dobio je gotovo plebiscitarnu podršku sandžačkih Bošnjaka i u ovom trenutku predstavlja nesumnjivi autoritet. I to ne samo vjerski. S druge strane, na političkom terenu situacija je mnogo kompliciranija. Dvije glavne grupacije, Rasimova i Suljina (Ljajić i Ugljanin), kako ih najčešće zovu, u najmanju ruku su zbunjenje. Obje opcije, pogotovo u intelektualnim krugovima, sve više gube pristalice. Osjećaj da su se i Rasim i Suljo „prodali Beogradu za fotelje”, sve manje ljudi krije.

Gotovo je opća ocjena da su sandžački Bošnjaci, izloženi stalnom pritisku Beograda i suočeni s vlastitim slabostima, dovedeni u situaciju kada se jasno moraju opredijeliti da li će se izboriti za svoju ravnopravnost u Srbiji ili potpuno nestati s ovih prostora. Jedan od ključnih događaja za političku situaciju koju sada imamo u Sandžaku je donošenje novog Ustava Srbije. Tim ustavom Srbija je definirana kao „država srpskog naroda i svih njenih građana”. To u praksi znači da Bošnjaci gube oznaku konstitutivnosti. Iako se radi o potpuno autohtonom narodu, koji vijekovima živi ovdje, svedeni su na nacionalnu manjinu, kao i svaka druga etnička grupacija koja živi u Srbiji smatra Mehmed Slezović, akademski slikar i univerzitetski profesor.

Slezović, inače, kopredsjednik Intelektualnog kruga, koji je svojevremeno bio zamjenik predsjednika Komisije za ljudska i manjinska prava u Skupštini Srbije, danas više nije direktno u politici. U dužem razgovoru u njegovom ateljeu, Slezović daje sjajnu analizu događaja koji su Sandžak doveli do stanja u kojem se nalazi.

Podršku takvom ustavu, iza kojeg je tada stajao Vojislav Koštunica, dao je Sulejman Ugljanin, koji je u tom trenutku imao najveću podršku sandžačkih Bošnjaka. Tim ustavom, sva nacionalna priča koja je prije

postojala pala je u vodu. U tom trenutku Ljajić se približava Tadiću. Tada imamo situaciju da su dvije vodeće stranke sandžačkih Bošnjaka našle svoje mentore i svrstale se u dva suprotstavljena srpska politička bloka Ljajić uz Tadića, Ugljanin uz Koštunicu govori Slezović.

U međuvremenu, na samom Sandžaku, Ugljanin na posljednim lokalnim izborima prvi put gubi vlast. Slezović, međutim, smatra da to nije posljedica činjenice da je Rasim Ljajić postao svojevrсни lider, već posljedica udara na Islamsku zajednicu i muftiju Zukorlića. S obzirom na to da je u beogradskom pokušaju uklanjanja muftije Zukorlića i stavljanja IZ pod kontrolu učestvovao i sam Ugljanin, Bošnjaci mu okreću leđa i traže alternativu. No, nakon posljednjih izbora u Srbiji, u potrazi za svakim glasom, Tadićev demokratski blok u svoje okrilje prihvata i Ugljanina.

Tako su svi bošnjački glasovi preliveni Tadiću. I Ljajić i Ugljanin postali su ministri u njegovoj vladi, što je do tada bilo nezamislivo. Donošenjem ustava, sva lokalna, nacionalna priča je praktično završena. Bošnjaci su i formalno postali nacionalna manjina. Odgovornost obje vodeće političke stranke u tome je jednaka. Od svog njihovog ministროvanja u Beogradu, Sandžak nema ništa smatra Slezović.

Slično mišljenje o dvije glavne sandžačke partije ima i Nusret Nicović, generalni menadžer Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru i zamjenik predsjednika nedavno formirane Kulturne zajednice Bošnjaka.

I jedni i drugi su trenutno režimski i rade samo za sebe i svoje fotelje. Uspjeli su da zbog vlastitih interesa zaborave na svoj narod kaže Nicević.

Sve ovo dovelo je do stanja u kojem su se pojavila dva potpuno nova bloka u Sandžaku. U jednom su, što je donedavno izgledalo nezamislivo, Ljajić i Ugljanin. Taj blok u Sandžaku se smatra beogradskim. S druge strane je Islamska zajednica u Srbiji na čelu s muftijom Zukorlićem i nemalim brojem pristalica, pogotovo u intelektualnim krugovima.

Ovdje više nisu u pitanju obične političke podjele na „Rasimove i Suljine“. To je duboka podjela između nečega što je autentično, što je naslonjeno na Bosnu i vezano za bošnjački korpus u Bosni i onoga što se odrodilo od toga. Sve to, uz veliki doprinos Beograda, uprkos trenutno prividnom miru, stvara u Sandžaku bure baruta zaključuje Slezović.

Sandžak je trenutno u političkom vakuumu. Slezović smatra da će to dovesti do formiranja nove političke stranke, koja će vjerovatno biti

pod okriljem Islamske zajednice u Srbiji. Sandžak, po svemu sudeći, čeka treću opciju.

I Nicević također smatra da postoji prostor za nove političke snage, ali dodaje da bilo koja nova politička partija neće značajno doprinijeti rješavanju pitanja Bošnjaka u Sandžaku.

Partije prije ili kasnije postanu predmetom trgovine. Puno bi značajnije bilo bošnjačko biće zaokružiti kroz institucije koje imaju kulturne, duhovne i intelektualne kapacitete. Političke partije ne moraju biti jedini okvir za djelovanje Bošnjaka u Srbiji. Interes Bošnjaka, koliko god to bio loš okvir, mogu se artikulirati kroz Nacionalni savjet kaže Nicević.

Dok se to „zaokruživanje” čeka, Bošnjacima Sandžaka nikada, čini se, nije bilo teže. U sve što se događa u ovoj regiji s većinskim bošnjačkim stanovništvom više je nego jasno upleteni su i prsti Beograda. Posljednji u nizu poteza Beograda, čiji je očiti cilj konačno rješavanje problema zvanog Sandžak i njegovo potpuno „brisanje” s mape, dešava se kroz proces regionalizacije i formiranje tzv. ekonomskih statističkih regija u Srbiji. Od prvobitnog plana da se Sandžak podijeli, a njegovi dijelovi pripoje užičkoj, odnosno kraljevskoj regiji, odustalo se nakon bure protesta. Situacije je samo donekle smirena. Sandžak bi mogao ostati cjelina, ali istovremeno bi bio pripojen regiji koja bi se trebala zvati Sumadija i Zapadna Srbija?!

Činjenica da su svedeni na nacionalnu manjinu, da su uz Rome jedini koji nemaju nastavu na vlastitom, bosanskom, jeziku, da su uprkos tome što su većinsko stanovništvo potpuno marginalizirani u državnim institucijama, muftija Zukorlić naziva genocidom u svilenim rukavicama i pokušajem raseljavanja, porobljavanja i asimilacije. Od njegovih stavova i izjava u Beogradu se počesto mnogima diže kosa na glavi, ali i u Sandžaku. Za stanje u kojem su se našli sandžački Bošnjaci muftija Zukorlić bez imalo zazora optužuje beogradski režim, ali i same Bošnjake.

Zla kob Bošnjaka Sandžaka je u tome da je većina institucija nastala s beograđskom pozadinom ili je kasnije Beograd sistemom pritisaka ili potkupljivanja ovladao tim institucijama. Za sada samo dvije institucije nisu kleknule Islamska zajednica i Internacionalni univerzitet. Vjerujem da će i Kulturna zajednica Bošnjaka ostati dosljedna. Ovdje, dakle, Bošnjaci imaju problema s Beogradom i domaćim izdajnicima, a to je, inače, sudbina porobljenih naroda kaže Zukorlić.

NISMO SLOBODNI

Na česte prigovore da koristi prejake riječi, Zukorlić odgovara da on samo koristi „adekvatne riječi i stvari naziva pravim imenom”.

Mi nismo slobodni ljudi. Vlast u Beogradu je navikla da mi i kad smo neslobodni govorimo da smo slobodni, jer su uvijek imali glasnogovornike u ime bošnjačkog naroda koji su slali takve poruke. U Beogradu, nažalost, još smatraju da samo ako Bošnjaci ne postoje ili su lišeni političkog utjecaja, da je samo to dobro za Srbiju. Mi to ne želimo prihvatiti. Uostalom, sve naše težnje, pa i ovakva retorika, imaju za cilj da dovedu do razgovora između Beograda i Bošnjaka, ali na ravnopravnim, a ne na politronskim osnovama. Mi smo autohtoni narod koji ovdje živi vijekovima, a ne manjina. I to je jedno od pitanja koje mora doći na sto u tim pregovorima kaže Zukorlić.

Očigledno rastrgan unutarbošnjačkim podjelama, pritisnut Beogradom, čekajući da se „nešto” dogodi, Sandžak se u ovom trenutku nalazi „ni na nebu, ni na zemlji”. A odatle bi vrlo lako mogao „preseliti” u Sumadiju.

V

U senci prošlosti

Bošnjaci u Sandžaku na velikosrpskom udaru

29. Januar 2009, autor: Fahrudin Kladničanin

Šovinstička ideologija koja je karakterisala višegodišnju vladavinu Slobodana Miloševića, teror, diskriminacija i represija koja je vršena nad Bošnjacima u Sandžaku ima svoje korijene u talasu diskriminatorskog odnosa još od Josipa Broza Tita. Ovakva politika je kulminirala u periodu vladavine Slobodana Miloševića, preko nacionalizma koji je pored zvaničine ideologije više poslužio kao instrument vlasti. Mediji Bošnjake nazivaju “fundamentalistima”, “islamskim ekstremistima”, koji traže “zeleni koridor Islama” i koji će preko Sandžaka povezati Bosnu sa Kosovom i Srednjim Istokom. Ova retorika medija, naročito državnih, tvrdila je da Bošnjaci imaju desetine hiljada naoružanih ljudi i da se otvoreno spremaju za rat protiv Srbije. Ovako medijsko etiketiranje dirigovano od strane tadašnjeg režima, poslužilo je kao opravdanje za represiju koja se od 1990. godine sprovodila u Sandžaku.

Početakom devedesetih godina, u vrijeme kada je Titova Jugoslavija počinjala da puca po svojim nacionalnim, kulturnim, etničkim i vjerskim šavovima[1], počinje da se realizuje sistematsko kršenje ljudskih prava Bošnjaka u Sandžaku. Ove aktivnosti su imale podršku od strane tadašnjeg režima Slobodana Miloševića, Srpske akademije nauka i umjetnosti, Srpske pravoslavne crkve i drugih protagonista represivnog režima. Iako Sandžak nije bio direktno obuhvaćen ratnim dejstvima, njegovo stanovništvo bilo je pod psihozom straha, neizvjesnosti, okruženo topovskom i tenkovskom artiljerijom [2]. Zvanično, ratovi u Bosni i Hercegovini, i Hrvatskoj su imali malo uticaja na Sandžak. [3]

Tokom Miloševićeve vladavine, srpske službe bezbjednosti preduzimale su niz radnji koje su predstavljale očiglednu povredu ljudskih prava. Aktivnosti ovih službi prije svega su bile usmjerene na etnička čišćenja sela, otmice, napade na vjerske objekte, prebijanja, montirane sudske procese, itd. U isto vrijeme, odvijala se sinhronizovana medijska satanizacija ovog regiona koja je imala za cilj da pokaže kako su Bošnjaci u Sandžaku „fundamentalisti“, „islamski ekstremisti“ da zagovaraju tzv. „zelenu transferzalu“. [4-5]

Kršnja ljudskih prava Bošnjaka od strane tadašnjeg režima prvenstveno su se dešavala između 1991. i 1995. godine, u periodu ratova u Bosni i Hrvatskoj. Već početkom 1991. godine pojavile su se naznake onoga što će se dogoditi u prvim ozbiljnim incidentima u Crnoj Gori, kada je 28 Bošnjaka vojnih rezervista osuđeno na kaznu zatvora zato što su odbili da se bore na frontu u Dubrovniku. U oktobru i novembru iste godine, desila su se ubistva, paljenja kuća i bombaški napadi na Bošnjake u crnogorskom Sandžaku. [6]

Tokom 1992. i 1993. godine jugoslovenske vojne snage, praćene srpskim i crnogorskim paravojnim i policijskim snagama, zauzele su sela sa većinskim bošnjačkim stanovništvom duž granice sa Bosnom i počela kampanju etničkog čišćenja. [7] Do početka ratova u Bosni 12.000 građana muslimanske nacionalnosti živjelo je u opštini Priboj. Nekontrolisano prisustvo različitih vojnih i paravojnih srpskih grupa iz Bosne, njihova međusobna povezanost i akcije sa lokalnim militantnim grupama, podstakli su masovno iseljavanje stanovništva 1992. godine. [8] Za vrijeme ovih akcija oko dvadeset sela je „očišćeno“ od Bošnjaka, zapaljeno je ili srušeno 185 kuća i ubijeno 23 Bošnjaka. [9]

Pored ovako represivne politike u Sandžaku su se dogodila tri slučaja masovnih otmica, odnosno ubistava. Prvi slučaj dogodio se u Sandžaku 22. oktobra 1992. godine, kada su srpske snage bezbjednosti u selu Mioče zaustavile autobus na putu između Priboja i Sjeverina. Oteli su šesnaest muškaraca i jednu ženu (svi Bošnjaci i građani tadašnje Jugoslavije), odveli su ih u Bosnu i Hercegovinu gdje su kasnije ubijeni u Višegradu. [10-11]

Drugi slučaj se dogodio za vrijeme akcije etničkog čišćenja u regionu Bukovice u opštini Pljevlja, kada je grupa uniformisanih osoba pretukla šestoro mještana muslimanske nacionalnosti. Ovaj događaj je opredijelio

grupu mladih porodica da se privremeno iseli sa područja Bukovice. Česti pretresi muslimanskih kuća, fizičko maltretiranje pojedinih ljudi, pljačka deviza i nakita doveli su do masovnog napuštanja sela. Do kraja 1992. godine iz bukoviških sela iselilo se više od 600 stanovnika bošnjačke (tada muslimanske) nacionalnosti. [12]

Zločinačka sačekuša u Sjeverinu

Treći poznati slučaj otmice/ubistva dogodio se 27. februara 1993. godine u selu Štrpci nedaleko od Priboja kada su bosansko-srpske snage zaustavile voz na pruzi Beograd – Bar i tom prilikom otele 20 Bošnjaka [13] koji nikada kasnije nisu viđeni, pa se pretpostavlja da su ubijeni. [14]

Zatim, srpska i crnogorska policija podvrgle su nekoliko hiljada Bošnjaka brutalnim ispitivanjima. Prema izjavi bivšeg načelnika SUP-a u Novom Pazaru, Suada Bulića, 17.000 Bošnjaka je od 1991. do 1995. godine privedeno na informativne razgovore. [15] Također, Miloševićev režim je započeo dva suđenja visokog profila protiv grupe Bošnjaka u Srbiji i Crnoj Gori. U ovom periodu represivnog režima mnogo Bošnjaka je izgubilo posao u državnoj administraciji i državnoj industriji, a veliki je broj onih koji su zbog diskriminacije i straha od etničkog čišćenja napustili Sandžak i emigrirali u zemlje Zapadne Evrope. Prema procjenama nekih organizacija, preko 70.000 Bošnjaka je izbjeglo u inostranstvo. [16]

Ovakva diskriminacija i zločini koje je država odobravalala, stavila je Bošnjake u poziciju građana drugog reda koji nisu uživali nikakvu zaštitu države. Bošnjaci su postali neželjeni i štetni strani organizam, čiji život i imovina nisu imali nikakvu vrijednost pred zakonom.

Šovinistička ideologija koja je karakterisala višegodišnju vladavinu Slobodana Miloševića, [17] teror, diskriminacija i represija koja je vršena nad Bošnjacima u Sandžaku, ima svoje korijene u talasu diskriminator-skog odnosa još od Josipa Broza Tita. [18] Ovakva politika je kulminirala u periodu vladavine Slobodana Miloševića, preko nacionalizma koji je pored zvaničine ideologije više poslužio kao instrument vlasti. [19] Mediji Bošnjake nazivaju “fundamentalistima”, “islamskim ekstremistima”, koji traže “zeleni koridor Islama” i koji će preko Sandžaka povezati Bosnu sa Kosovom i Srednjim Istokom. Ova retorika medija, naročito državnih, tvrdila je da Bošnjaci imaju desetine hiljada naoružanih ljudi i da se otvoreno spremaju za rat protiv Srbije. Ovako medijsko etiketiranje

dirigovano od strane tadašnjeg režima, poslužilo je kao opravdanje za represiju koja se od 1990. godine sprovodila u Sandžaku.

Za vrijeme trajanja ratova u u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, u Sandžaku je otpočela realizacija politike diskriminacije i zastrašivanja sa ciljem etničkog čišćenja Bošnjaka iz pograničnih djelova Sandžaka. Od avgusta 1992. godine povećan je broj incidenata koji su bili izazvani od strane različitih vojnih i paravojnih srpskih grupa iz Bosne, rezervista Vojske Jugoslavije, a povremeno i lokalne milicije. [20] Nekontrolisano i bezrazložno pucanje pojedinih rezervista, proizvoljni pretresi kuća, navodno zbog držanja oružja bez dozvole, i prijetnje mještanima naveli su 136 ljudi iz Sjeverina i svih pet domaćinstava iz Voskovine da se sredinom septembra presele u Priboj. [21] Neki od ljudi koji su se iselili iz spomenutih sela bili su podvrgnuti nasilničkom ponašanju paravojnih grupa, rezervista, pripadnika Jugoslovenske vojske. Česti su bili primjeri šamaranja, sprovođenja zavezanih ljudi kroz selo, prisiljavanja ljudi da puze po rijeci, izbacivanja ljudi iz autobusa, pretresi vjerskih kuća i slično. [22] Ovakva represija nad Bošnjacima od strane pripadnika Vojske Jugoslavije koja je imala dozvolu države da sprovodi strahovladu u Sandžaku i poslije ubistva Rama Berbe[23] dovela je do masovnog iseljavanja iz Sjeverina, krajem oktobra 1992. godine. Prema izvještaju Fonda za humanitarno pravo do 20. januara 1993. godine opljačkano je oko 50 i zapaljeno nekoliko kuća u Sjeverinu. Česti su bili slučajevi upada vojnih i paravojnih srpskih grupa iz Bosne u pogranična sela u kojima žive Muslimani. Bilo je očigledno da su rezervisti Vojske Jugoslavije namjerno ove grupe propuštali na teritoriju države Srbije. Tako je grupa pripadnika Srpske Vojske iz Bosne 8. februara 1993.godine upala u selo Batković, premlatila nekoliko starih žena i muškaraca, opljačkala džamiju i sve mještane koji su imali bilo kakav novac. Također, upadom u selo Kukurović 18. februara 1993. godine, pripadnici Srpske vojske iz Bosne ubili su troje ljudi, a dvoje teško ranili. [24]

Uhapšeni Bošnjaci 1992. na Crnogorskom primorju. Nekoliko njih je zvjerski ubijeno u CG, dok je veći broj deportovan srpsko-crnogorskom zločincu Radovanu Karadžiću na nož. Crnogorsko rukovodstvo na čelu sa zločincem Milom Đukanovićem do sada je šutjelo, a sada su malo odškrinuli vrata pravde. Ipak, ne zaboravite da su vanredni izbori zakazani. Vladajućoj hunti trebaju glasovi!

Otmica u Štrpcima

Ovakva planska zastrašivanja Muslimana u selima koja se graniče sa Bosnom i Hercegovinom a pripadaju opštini Priboj, dovela su do masovnih migracija. Kolektivnu seobu mještana Sjeverina pokreće otmica 18 ljudi bošnjačke nacionalnosti. Mještani Sjeverina 22. oktobra 1992. godine redovnim autobusom krenuli su na posao, a jedno dijete u školu. Na putu prema Priboju, u selu Mioče na teritoriji Bosne, naoružana grupa uniformisanih lica pod nazivom "Garavi sokak" zaustavlja autobus užičke "Rakete". Izvjesni Momir, Milan Lukić i Dragutin Dragičević vrše provjeru ličnih dokumenata putnika, potom izdvajaju Muslimane i ubacuju ih u kamion. [25] Svi oteti su likvidirani i masakrirani u Višegradskoj banji istog dana. Dakle, oteti su na teritoriji Republike Srbije a odvedeni i ubijeni desetak kilometara dalje na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Za ovaj zločin je okrivljen Milan Lukić iz Višegrada, komandant četničkog pokreta "Osvetnik". [26] Tih dana predsjednik SR Jugoslavije Dobrica Ćosić, imenovao specijalnu komisiju za utvrđivanje činjeničnog stanja. Komisija ni do danas nije objavila izvještaj o svom radu, a ni demantovala vijest iz vojnih izvora da su oteti ljudi istog dana likvidirani u blizini Višegrada. [27] Pošto je okončano suđenje za zločin u Sjeverinu, Dobrica Ćosić, tadašnji predsjednik SRJ je na pitanje novinara odgovorio da nikada nije čuo za Sjeverin. [28] U Okružnom sudu u Beogradu, 20. januara 2003. godine počelo je suđenje Milanu Lukiću, Oliveru Krsmanoviću (obojici u odsustvu), Dragutinu Dragičeviću i Đorđu Ševiću koji su optuženi za ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 142 KZ SRJ). [29] U 2006. godini okončano je suđenje za zločin u Sjeverinu i optuženi su osuđeni da su kao saizvršioc, izvršili krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva, na 20 i 15 godina zatvora. [30] Kako ističe Dragoljub Todorović ratove na prostoru bivše Jugoslavije nisu vodile paravojne formacije već država. Ratove je vodio Slobodan Milošević, a za zločine u Sandžaku je odgovoran Dobrica Ćosić, lično. [31]

Područje Bukovice sastoji se od većeg broja planinskih sela koja zauzimaju gotovo trećinu površine opštine Pljevlja. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, na ovom području je živjelo oko 1.500 stanovnika, a 70% su bili Muslimani. Taj izrazito zaostali i nerazvijeni planinski

kraj, bez izgrađenih puteva, graniči se sa tri opštine u Bosni i Hercegovini Fočom, Čajničem i Goraždom. [32] Sa izbijanjem rata u BiH dolazi do nesmetanih prelazaka tamošnjih paravojnih grupa i pripadnika vojske bosanskih Srba u ova pogranična sela u Crnoj Gori. Muslimansko stanovništvo takvu praksu prima s velim strahom, a osjećaj nesigurnosti dodatno je pojačan učestalim premetačinama njihovih kuća i sumnjivanjem da materijalno pomažu i priključuju se Zelenim beretkama. [33]

Incident u selu Bunguri 1. jula 1992. godine, kada je grupa uniformisanih osoba pretukla šestoro mještana bošnjačke nacionalnosti, opredjeljuje grupu mladih porodica da se isele iz Bukovice. U Bukovici počinje da se sprovodi teror i represija nad tamošnjim muslimanskim stanovništvom u cilju zaplašivanja i što hitnijeg iseljavanja sa ovog prostora. Takvom jasnom politikom sprovodi se čišćenje prostora na etničkoj osnovi. Reorganizacija Vojske Jugoslavije i uvođenje plaćenih vojnika isključivo srpske nacionalnosti izaziva još veće nepovjerenje mještana Bukovice. Ta ista vojska ne sprječava grupu vojske bosanskih Srba koja upada 15. februara 1992. godine u zaseok Selište i odvodi nekoliko mještana [34] Bukovice. Sljedećeg dana, u zatočeništvo je odvedeno još šestoro članova porodice Bungur, svi stariji od 60 godina. [35]

Treća i najbrutalnija masovna otmica izvršena je 27. februara 1993. godine kada je grupa uniformisanih naoružanih lica, na djelu pruge Beograd-Bar, u selu Štrpci, nedaleko od Priboja, iz brzog voza "Lovćen" br. 671 kidnapovala i u nepoznatom pravcu odvela 19 putnika [36] (18 Bošnjaka i 1 Hrvata). [37] Prema izvještaju Fonda za humanitarno pravo, tog dana je vozom putovala naoružana grupa s četničkim obilježjima; voz je nasilno zaustavljen u Štrpcima, sačekala ga je još jedna grupa naoružanih vojnika i oteti ljudi su odvedeni u nepoznatom pravcu. Prema jednoj verziji, oni su pobijeni na višegradskoj brani, a prema iskazu optuženog Nebojše Ranisavljevića, odvedeni su u neku zabačenu i napuštenu školu i zločin je tamo izvršen. [38]

Poslije otmice u Štrpcima advokat porodica otetih Velija Murić podnio je krivične prijave Tužilaštvu u Srbiji i Crnoj Gori protiv 14 visokih državnih funkcionera. [39] Otmica u Štrpcima planirana je uz znanje navedenih lica koji su raspolagali strogo povjerljivim informacijama o otmici, a nisu preduzeli niti jednu radnju u okviru svojih ovlašćenja da spriječe otmicu civila, državljana SRJ koju su izveli pripadnici Vojske

Republike Srpske, u to vrijeme pod komandom oficira Vojske Jugoslavije. [40] Da je otmica u Štrpcima bila isplanirana od strane visokih (čega, funkcionera!) države, ukazuju dokazi koji potkrepljuju njihovu krivicu i odgovornost u ovom strašnom zločinu nad Bošnjacima. [41] Nakon otmice Bošnjaka u Štrpcima, rodbina otetih se obratila Slobodanu Miloševiću, koji je tada obećao da će “prevrnuti nebo i zemlju” i rasvijetliti sudbinu njihovih bližnjih. [42]

Pored brutalnih otmica Bošnjaka u Sandžaku i ubijanja civila, sa ciljem zaplašivanja i primoravanja na iseljavanje kako bi se stvorio etnički čist prostor zacrtan u granicama Velike Srbije, država je sprovodila jasnu politiku diskriminacije prema Bošnjacima. Elementi te diskriminacije bili su progoni, maltretiranja, ponižavanja, lažna optuživanja itd. Prema podacima koje je bivši načelnik novopazarskog SUP-a Suad Bulić naveo na lokalnoj televiziji u Novom Pazaru, kroz tretmane u SUP-u prošlo je preko 17.000 građana [43] Sandžaka, mahom iz Novog Pazara, Sjenice, Tutina. “Informativni razgovori” [44] su podrazumijevali mučenje, batnanje i ponižavanje. [45] Bošnjaci koji su prošli kroz ovakvu torturu navodno su optuživani da imaju oružje koje im je potrebno za stvaranje države Sandžak. U periodu od oktobra 1993., do marta 1994. godine realizovala se policijska represija, kroz ispoljavanje nacionalne i vjerske netrpeljivosti. U policijskim stanicama u Novom Pazaru i Sjenici Bošnjaci su prolazili kroz tretmane pendrečenja po golim tabanima, hodanja po osušenom lijepku, uz čestu upotrebu metalne palice. [46]

U uslovima državne strahovlade i represije, politički život u Sandžaku je bio podijeljen i hirovit, a Novi Pazar je bio centar čitave oblasti. Sukobi bošnjačkih političara uz snažan pritisak iz Beograda učinili su da većina Bošnjaka bude politički nezainteresovana i apatična, sve do uklanjanja Miloševića sa vlasti 05. oktobra 2000. godine. [47] Uvođenjem višestranačkog sistema Bošnjaci u Sandžaku politički su se organizovali formiranjem Stranke demokratske akcije Sandžaka, čiji predsjednik je bio Sulejman Ugljanin.

Međutim zbog podijeljenosti unutar mnogih političkih partija koje su formirane polovinom devedestih godina, kao i zbog zvanične državne politike, nije došlo do bitnih promjena u položaju Bošnjaka. Godine 1997., uvedene su prinudne mjere u opštini Novi Pazar; vlast je predana članovima SPS-a i Jul-a koji su do 24. septembra 2000. godine ostali na vlasti.

[48] U Sandžaku su Bošnjaci napuštali posao, dobijali otkaze iz državnih fabrika tekstila i obuće. [49] Ovakva politika vođena je i prema pripadnicima i drugih manjinskih zajednica u Srbiji. U mnogim republičkim državnim organima tamo gdje su Bošnjaci većina, manjina su u strukturi zaposlenih, a gdje su manjina faktički oni ne participiraju u dovoljnoj mjeri u tim institucijama. [50]

Dešavanja u Sandžaku, naročito u periodu od 1992.-1995. godine, uklapala su se u politiku etničkog čišćenja bošnjačkog stanovništva. [51] I danas, osam godina nakon demokratskih promjena u Srbiji, u Sandžaku se i dalje osjećaju posljedice represivne politike 90-tih godina. To je posebno izraženo u Zapadnom Sandžaku, u Priboju. Ovakvo stanje se očituje u čestoj pojavi grafiti sa porukama “Nož, žica, Srebrenica,” “Radovan srpski junak” “proterati zelenog”. “treba ubiti, zaklati Šiptara”..

Za dešavanja u Sandžaku u periodu od 90-tih godina pa do oktobarskih promjena aktivnu ulogu u kršenju prava Bošnjaka i sprovođenju politike nasilja, etničkog čišćenja, represije i diskriminacije prevashodno je odgovorna tadašnja zvanična politika, koju je sprovođila Socijalistička partija Srbije i njen predsjednik Slobodan Milošević. Također, vrlo važnu ulogu u promovisanju nasilja, represije i satanizacije Sandžaka odigrala je Radio televizija Srbije i medijska mašinerija koja je imala za cilj da Sandžak predstavi kao “leglo” terorista i secesionista. Posebna medijska pažnja Sandžaku se počela davati od 1991. godine kada su se brojna novinarska pera nošena mržnjom i prividnim senzacionalizmom prosto utrki-vala u atacima na “žarište islamskog fundamentalizma” raspirujući svojim primitivnim, provokativnim vokabularom naci-šovinističke strasti... [52]

Propast komunističke ideologije obnovila je snagu Srpske pravoslavne crkve. Tako je u decembru 1990. godine, koji je nesumnjivo jedan od najznačajnijih mjeseci u historiji Srba, „srpski nacionalni brod dobio oba kormilara, i duhovnog i svetovnog. [53]“ Svjestan da komunistička retorika ne može spasiti Jugoslaviju niti ojačati njegovu moć, Slobodan Milošević je prihvatio nacionalizam. On je Srpskoj pravoslavnoj crkvi omogućio do tada neviđeni uticaj na javni život i pružio joj finansijsku podršku. [54] “Tokom ratova devedesetih godina, Srpska pravoslavna crkva je zauzimala stavove koji bi se mogli svrstati samo u ekstremističke, dok je, s druge strane, zatvarala oči pred etničkim čišćenjem, ili ih je u nekim slučajevima pravdala. Nikada se nije distancirala, niti se izvinila

za takve izjave”[55] SPC nije odreagovala na kršenje ljudskih i manjinskih prava Bošnjaka u Sandžaku.

Vrlo važnu ulogu za događaje u bivšoj Jugoslaviji odigrala je i Srpska akademija nauka i umjetnosti sa Memorandumom iz 1986. godine. Memorandum SANU je imao dalekosežan uticaj na razvoj i obnovu nacionalističkog pokreta u Srbiji. Memorandum je imao i izravan uticaj na Slobodana Miloševića koji je ideje izložene u memorandumu pokušao provesti u djelo: antibirokratska revolucija i ideja o velikoj Srbiji koja je kasnije bila uzrok rata u Sloveniji, Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. [56] Za dešavanja u Sandžaku ovaj “istorijski” dokument svakako ima uticaja, prevažodno uzimajući činjenicu na akademike koji su radili na pisanju ovog dokumenta nezaobilaznog Dobrice Ćosića, koji je odgovoran za mnoga dešavanja u Sandžaku. [57]

Politika diskriminacije koja se sprovodila nad Bošnjacima u Sandžaku prouzrokovala je dalekosežne posljedice. Vladavinu Slobodana Miloševića karakterisale su masovne otmice, prebijanja ljudi, zastrašivanje, paljenja kuća, pljačkanja, mučenja i diskriminacija na svakoj osnovi. Događaji 90-tih u Sandžaku doveli su do masovnih migracija stanovništva, naročito u pograničnim djelovima Bosne i Hercegovine, odnosno opštini Priboj koja je bila najviše obuhvaćena ratnim dejstvima, ali i u Prijeplju i ostalim opštinama u Sandžaku.

Zbog čestih upada vojnih, paravojnih formacija i lokalnih militantnih grupa na područje opštine Priboj mnoga sela su ostala prazna, što je posljedica sistematskog etničkog čišćenja Bošnjaka sa ovog područja. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine na ovom području je živjelo 33% muslimana, a posljednji popis iz 2002. godine pokazuje da u opštini Priboj živi oko 18% Bošnjaka. Ovi statistički podaci pokazuju odnos države i politiku koja se sprovodila u posljednjoj deceniji dvadesetog vijeka.

Nekoliko hiljada Bošnjaka je preživjelo različite oblike diskriminacije, prebijanja, mučenja, šamaranja, lažna optuživanja, pljačkanja imovine, protjerivanja. Veliki broj Bošnjaka je ostao bez posla u državnim firmama, bez ikakvih razloga upućivani su na godišnje odmore, dobijali otkaze. Privreda u Sandžaku je na niskom nivou, što i danas dovodi do ogromnih migracija stanovništva, ali ove migracije su prvenstveno posljedica diskriminatornog odnosa i institucionalne diskriminacije koja se decenijama sprovodila u Sandžaku.

Prema podacima Udruženja povratnika “Reintegracija” iz opštine Priboj u zemlje Zapadne Evrope u periodu od 1992-95 izbjeglo je preko 3000 građana i građanki. [58] Bošnjacima je vlast Slobodana Miloševića uskraćivala sva prava i time jasno sprovođila politiku kršenja osnovnih ljudskih prava, u ovom slučaju prava manjina. Država je bila jasna: Bošnjaci nisu bili poželjni, oni su bili “čir koji muči utrobu Srbije” [59] i taj čir je trebalo odstraniti. Iako je u Sandžaku danas mir, ovaj region je u velikoj mjeri još uvijek zapostavljen, marginalizovan i ignorisan, izolovan od glavnih privrednih i društvenih tokova u Srbiji. [60]

Uporedo sa kršenjem osnovnih ljudskih prava došlo je do nepoštovanja i kršenja manjinskih prava. Devedesetih godina Bošnjaci u svim sandžačkim opštinama [61] nisu imali pravo obrazovanja na maternjem jeziku, pravo afirmacije svoje kulture i tradicije, niti pravo na informisanje na maternjem jeziku. Tek dolaskom demokratskih promjena na ovom polju se počelo ozbiljnije raditi i država je zauzela jasnu politiku prema nacionalnim manjinama u Srbiji, pa i prema Bošnjacima. Donošenjem Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, počinju da se formiraju Savjeti/Vijeća za nacionalne manjine koji se bave pitanjima kulture, tradicije, obrazovanja i informisanja za pripadnike nacionalnih manjina. Kršenje osnovnih ljudskih prava odvijalo se uporedo sa nepoštovanjem osnovnih manjinskih prava Bošnjaka.

Fusnote:

- 1) Srpski Sandžak i dalje zaboravljen, Izveštaj za Evropu br,162-8 april 2005, International Crisis Group, strana 7
- 2) Svjedočenje iz Sandžaka, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, 2002 godina, strana 5
- 3) Ibid str 10
- 4) Ibid strana 5
- 5) 8. jun 1993 godine, Beograd U “Večernjim novostima” A. Dragojević piše “Pomeranje na zelenoj tranferzali niko nije čak na vreme ni registrovao: trećina Šiptara na Kosovu su nešto stariji i najnoviji emigranti iz Albanije, glavni “političari” zapravo teroristi u Sandžaku jesu Šiptari, a glavni koljači u Sarajevu – Sandžaklije. “ preuzeto Sandžak hronika zla (1990-1994) III, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Novi Pazar 1995. godina, strana 27.
- 6) Srpski Sandžak i dalje zaboravljen, Izveštaj za Evropu br,162-8 april 2005, International Crisis Group, strana 10
- 7) Ibid
- 8) Progoni i politički procesi u Sandžaku, priređivači (Vasvija Gusinac, Fehim Kajević, Safet Hadrović Vrbički), Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, 1996 godina, strana 18
- 9) Saopštenje za javnost, 23. februar 2005. godine, Centar za ljudska prava Priboj

- 10) Informacije o Sandžaku, Helsinški odbor za zaštitu ljudskih u Sandžaku, 1996 godine, strana 27
- 11) Žrtve ovog zločina su: Mehmed Šebo, Zafer Hadžić, Meda Hadžić, Medredin Hadžić, Ramiz Begović, Derviš Softić, Medhad Softić, Muja Alihodžić, Alija Mandal, Sead Pecikoza, Mustafa Bajramović, Hajrudin Sajtarević, Esad Džihic, Sabahudin Čatović, Ramahudin Čatović, Idriz Gibović i Melvida Koldžić. – Saopštenje za javnost Fonda za humanitarno pravo i Inicijative mladih za ljudska prava, 21 oktobar 2005. godine.
- 12) Pod lupom, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 1993. godina, strana 23.
- 13) Progoni i politički procesi u Sandžaku, priređivači (Vasvija Gusinac, Fehim Kajević, Safet Hadrović Vrbički), Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, 1996 godina, strana 27
- 14) Informacije o Sandžaku, Helsinški odbor za zaštitu ljudskih u Sandžaku, 1996 godine, strana 28
- 15) Izjava Suada Bulića, Regionalan televizija Novi Pazar, emisija Sandžak pita, novembar 2005. godine.
- 16) Informator br 1, Udruženje povratnika Reintegracija, Novi Pazar, 2006. godine, strana 6
- 17) Ljudska prava i kolektivni identitet – Srbija 2004, Beograd 2005, Helsinški odbor za zaštitu ljudskih prava u Srbiji, strana 262
- 18) Sandžak porobljena zemlja ,Crnovršanin Harun, Erich-Deutschland 2003, strana 477
- 19) Srpski Sandžak i dalje zaboravljen, Izveštaj za Evropu br,162-8 april 2005, International Crisis Group, strana 8
- 20) Fond za humanitarno pravo, Beograd, februar 1993, godine, Pod lupom.
- 21) Ibid
- 22) Progoni i politički procesi u Sandžaku, priređivači (Vasvija Gusinac, Fehim Kajević, Safet Hadrović Vrbički), Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, 1996 godina, strana 18
- 23) "Na pedesetak metara od Karaule u kojoj su se nalazili rezervisti Vojske Jugoslavije ubijen je meštatin Ramo Berba. On je 26. avgusta čekao autobus na raskrsnici puta Priboj-Rudi, kad su se, prema iskazima svedoka, ispred trgovine zaustavila dva kamiona marke "tam", od kojih je jedan nosio protivavionski tip. Izašlo je nekoliko vojnika sa sivomaslinastim unioformama sa oznakom četiri S. Dok su dvojica pretakali benzin, jedan vojnik je obišao kamion i zatražio lični dokument od Berba Rame koji je tu stajao. Nakon što je ovaj dao ispravu, vojnik je izvadio pištolj i nekoliko puta opalio u njega. Vojnici su, sa pretakanjem goriva, naredili prisutnima da leš bace u reku Lim. Na njihovo oklevanje zaprećeno im je pištoljem. Fond za humanitarno pravo, Beograd, februar 1993, godine, Pod lupom "
- 24) Fond za humanitarno pravo, Beograd, februar 1993, godine, Pod lupom
- 25) Fond za humanitarno pravo, Beograd, februar 1993, godine, Pod lupom.
- 26) Tekst Fehima Kajevića iz revije Sandžak, br 23 iz 1993. godine
- 27) Progoni i politički procesi u Sandžaku, priređivači (Vasvija Gusinac, Fehim Kajević, Safet Hadrović Vrbički), Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, 1996 godina, strana 20
- 28) Ćosić je u četvrtak govorio na skupu "Velika Srbija – istine, zablude i zloupotrebe" koji se održava u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti. Na naše pitanje kako komentariše završetak istrage o otmici 16 građana SRJ iz Sjeverina, Dobrica Ćosić je odgovorio: B92: G. Ćosiću, ako može, samo jedno pitanje? Ćosić: "Nijedno." B92: Okončan je slučaj Sjeverin. Vi ste formirali komisiju koja je trebalo to da ispita. Kakav je Vaš komentar? Ćosić: "Šta je to?" B92: Okončan je slučaj Sjeverin, otmica... Ćosić: "Nemam pojma. Ma, nemam nikakav komen... nemam pojma ni o čemu. Prvi put čujem, preuzeto sa sajta: <http://www.b92.net/specijal/sjeverin/press.php>
- 29) <http://www.hlc-rdc.org/uploads/editor/Sudjenje%20za%20ratni%20zlocin-slucaj%20Sjeveri.pdf> – Preuzeto 24. decembra 2008. godine.

- 30) <http://www.okruznisudbg.org.yu/content/2006/sjeverin>, preuzeto 24. decembra 2008. godine
- 31) Danas, 30 maj 2003. godine
- 32) Fond za humanitarno pravo, Beograd, februar 1993, godine, Pod lupom, br 4
- 33) Fond za humanitarno pravo, Beograd, februar 1993, godine, Pod lupom, br 4
- 34) pedesetogodišnju Ramizu, šesnaestogodišnjeg dečaka Mamka i dvadesetpetogodišnju Zlatiju Bungur.
- 35) Fond za humanitarno pravo, Beograd, februar 1993, godine, Pod lupom, br 4
- 36) Alomerović Adem, Bakija Fehim, Babičić Ismet, Hasović Rifat, Samir Rastoder, Kapetanović Esad, Ličina Iljaz, Nihad Šahman, Dečević Senad, Zupčević Halil, Ćorić Rasim, Nijazija Kajević, Memović Fikret, Nanić Muhedin, Softić Šećo, Topuzović Džafer, Preljević Safet, Zeković Fevzija, Toma Buzov.
- 37) Sandžak porobljena zemlja ,Crnovršanin Harun, Erich-Deutschland 2003, strana 706
- 38) Vreme, br 593, 16. maj 2002. godine.
- 39) Krivične prijave su podnete protiv: Živote Panića, bivšeg načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije, Milana Panića, bivšeg premijera Jugoslavije i v.d. ministra odbrane, Dobrice Ćosića, bivšeg predsjednika SRJ, Slobodana Miloševića, bivšeg predsjednika Srbije, Marka Negovanovića, bivšeg ministra odbrane Srbije, Dragoljuba Ojdanica, nekadašnjeg komandanta Užičkog korpusa, Jovice Stanišića, bivšeg načelnika Državne bezbednosti Srbije, Branislava Kuzmanovića, bivšeg pomoćnika ministra odbrane Srbije, Dušana Lončara, bivšeg zamjenika komandanta Užičkog korpusa, Luke Dragičevića, bivšeg komandanta Višegradske brigade, Damjana Mitrašinovića, bivšeg komandanta Goraždanske brigade, Boška Petrića, bivšeg načelnika SUP-a Užice, Đorđa Kerića, bivšeg komandanta milicije užičkog regiona, i Josipa Ujčića, bivšeg šefa odjeljenja za saobraćajne poslove ŽTP Beograd.-
- 40) BiH Dani, br 261, 14. jun 2002. godine
- 41) Predmet: Informacija o zadržavanju vozova i odvođenju putnika u ukrsnici Štrpci: obavješavamo Vas da je u poslednje vreme prisutna pojava nepredviđenog zaustavljanja i zadržavanja vozova s prevozom putnika na pruzi Beograd–Bar i to na delu pruge koja prolazi kroz teritoriju Republike Srpske, službeno mesto ukrsnica Štrpci...Dana 27. 02. 1993. godine prisilno je zaustavljen voz 671 u 15.50 časova i zadržan je 22 minuta. Ovo je uradila grupa uniformisanih lica koja je pod pretnjom zahtevala od vozača vozova da putem glavnog staničnog ulaznog signala zaustavi voz 671. Nakon zaustavljanja izvršen je pregled putnika u prisustvu dva milicionara – pratioca voza. Odvedena su 24 putnika, muškarca. Posebno naglašavamo da je među odvedenim licima i jedan radnik ŽTP-a Beograd i to vozač vozova u stanici Prijepolje teretna Memović Fikret. Dužni smo da Vas upoznamo da smo blagovremeno Ministarstvu odbrane RS i MUP-u RS ukazali na moguće posledice po bezbednost u saobraćaju vozova, bezbednost železničke infrastrukture i druge posledice koje mogu proizaći nakon ovakvih akcija. – Objavljeno u Vreme, br 593, 16. maj 2002. godine.
- 42) Sandžak porobljena zemlja ,Crnovršanin Harun, Erich-Deutschland 2003, strana 706
- 43) Izjava Suada Bulića, Regionalan televizija Novi Pazar, emisija Sandžak pita, novembar 2005. godine.
- 44) Mustafa Džigal (1935) iz Trijebina "U prostorije MUP-a Novi Pazar javio sam se 9. maja 1994. godine. Pita me jedan od njih: jesi li ti Mustafa? Jesam, kažem. Čekao sam petnaest minuta. Kaže on meni: Mustafa, znaš li zbog čega smo mi tebe ovdje pozvali? Ne znam, odgovorih mu, ja ne znam što ste me pozvali, već samo golu dušu da vam dadnem. Ja da sam imao to oružje ne bih dolazio da se ovaliko ljudi iživljava na mene. Kaže on meni, zove se Karličić, podignuvši se sa stolice – imaćeš, imaćeš tursku ti majku..... Psovali su me, bili me po tabanima onom palicom, po glavi i leđima. Krivio sam se od bolova. Jedan od njih koji me je najviše tukao stavljao mi je onu palicu u usta, nije pravo nego stranom. Pao sam dolje prebijen i ponižen" Svjedočenje

- iz Sandžaka, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, 2002 godina, strana 8
- 45) Svjedočenje iz Sandžaka, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, 2002 godina, strana 6
  - 46) Fond za humanitarno pravo, Beograd, mart 1994, godine, Pod lupom, br 11
  - 47) Srpski Sandžak i dalje zaboravljen, Izveštaj za Evropu br,162-8 april 2005, International Crisis Group, strana 12
  - 48) Ibid
  - 49) Ibid
  - 50) Ministarstvo unutrašnjih poslova, i druge republičke institucije.
  - 51) Sandžak: Identitet u procepu starog i novog, Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, 2008. godina, strana 11 i 12
  - 52) Hronika zla (1990-1994) III – Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, Novi Pazar 1995. strana 3
  - 53) Tomanić Milorad, Srpska crkva u ratu i ratovi unjoj, Beograd 2001, strana 2
  - 54) Srpski Sandžak i dalje zaboravljen, Izveštaj za Evropu br, 162-8 april 2005, International Crisis Group, strana 8
  - 55) Srpska pravoslavna crkva, patrijarh i rat, Žene za mir, Beograd 2002. strana 199
  - 56) http://hr.wikipedia.org/wiki/Memorandum_SANU, preuzeto 28. decembra 2008. godine
  - 57) Otmica u Sjeverinu
  - 58) Informator br 3, Udruženje povratnika Reintegracija, Novi Pazar, strana 13
  - 59) Izjava Vuka Draškovića, 1992. godine kod Petrove crkve blizu Novog Pazara.
  - 60) Srpski Sandžak i dalje zaboravljen, Izveštaj za Evropu br,162-8 april 2005, International Crisis Group, strana 48
  - 61) Novi Pazar, Tutin, Priboj, Prijepolje, Nova Varoš, Sjenica

Strogo povjerljivo

Glas islama br. 186. | autor Fahrudin Kladničanin

„Ne zaboravimo otmicu u Štrpcima, jer zaborav zločina je zločin!“
Devedesetih godina sproveden je otvoren teror, vršeno neviđeno nasilje, primjenjivana brutalna sila i diskriminacija nad Bošnjacima u Sandžaku.

„Sve smo preduzeli što je u mogućnosti i kod nas i tamo preko Drine... Mi moramo naći naše građane... Ovo što radi policija, ona nije moćna s druge strane. Ja sam razgovarao i sa Karadžićem, i sa Mladićem, i sa Koljevićem i Krajišnikom. Obećali su... Rekao sam: ‘Ako su mrtvi, dajte nam naše građane.’ Nikakvih viših interesa nema. I neće biti zataškano... Nije isključeno da se još neko u Beogradu uključio u otmicu... Istina, ovo do sada je bilo sporo i presporo, ali nije bilo nijednog kontakta preko Drine da o tome nismo govorili...“, rekao je predsjednik Slobodan Mladić u ime porodica otetih!

Devedesetih godina sproveden je otvoren teror, vršeno neviđeno nasilje, primjenjivana brutalna sila i diskriminacija nad Bošnjacima u Sandžaku. Ova politika tadašnjeg režima imala je precizan cilj, a to je sprovesti akcije zastrašivanja u formi otmica, ubistava i na taj način primorati Bošnjake na iseljavanje. Bila je teška bošnjačka muka tih godina. Život u prividnom miru, strah od novog jutra, činili su sastavni dio života Bošnjaka u pograničnim dijelovima Sandžaka sa Bosnom i Hercegovinom. Ali, Sandžak nije mogao da ostane netaknut. U godinama ludila, velikosrpske i nacionalne politike, poslije dvije otmice i masovnog protjerivanja Bošnjaka iz oba dijela Sandžaka, paravojna formacija „Osvetnici“ je sprovela najbrutalniju masovnu otmicu nad Bošnjacima izvršenu 27.

februara 1993. godine. Na dijelu pruge Beograd-Bar, u selu Štrpci, nedaleko od Priboja, iz brzog voza „Lovćen“, br. 671, kidnapovala i u nepoznatom pravcu odvela je 19 putnika (18 Bošnjaka i 1 Hrvata).

Gdje su pobijeni Bošnjaci

Prema izvještaju Fonda za humanitarno pravo, tog dana je vozom putovala naoružana grupa s četničkim obilježjima. Voz je nasilno zaustavljen u Štrpcima, sačekala ga je još jedna grupa naoružanih vojnika i oteti ljudi su odvedeni u nepoznatom pravcu. Prema jednoj verziji, oni su pobijeni na višegradskoj brani, a prema iskazu optuženog Nebojše Ranišavljevića, odvedeni su u neku zabačenu i napuštenu školu i zločin je tamo izvršen. Prema podacima međunarodne organizacija za ljudska prava, Lukić, Jovan Planojević i izvjesni Momir, ubili su 22 civila muslimanske nacionalnosti 18. juna 1992. godine na mostu u Višegradu. Mučili su ih na najsuroviji način. Muškarce su vezivali za automobile, koje su potom vozili ulicama. Nekoliko djece bacili su sa mosta, a zatim pucali u njih.

Krivične prijave

Poslije otmice u Štrpcima advokat porodica otetih Velija Murić podnio je krivične prijave Tužilaštvu u Srbiji i Crnoj Gori protiv 14 visokih državnih funkcionera, i to: Živote Panića – bivšeg načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije, Milana Panića – bivšeg premijera Jugoslavije i v.d. ministra odbrane, Dobrice Ćosića – bivšeg predsjednika SRJ, Slobodana Miloševića – bivšeg predsjednika Srbije, Marka Negovanovića – bivšeg ministra odbrane Srbije, Dragoljuba Ojdanića – nekadašnjeg komandanta Užičkog korpusa, Jovice Stanišića – bivšeg načelnika Državne bezbjednosti Srbije, Branislava Kuzmanovića – bivšeg pomoćnika ministra odbrane Srbije, Dušana Lončara – bivšeg zamjenika komandanta Užičkog korpusa, Luke Dragičevića – bivšeg komandanta Višegradske brigade, Damjana Mitrašinovića – bivšeg komandanta Goraždanske brigade, Boška Petrića – bivšeg načelnika SUP-a Užice, Đorđa Kerića – bivšeg komandanta milicije Užičkog regiona i Josipa Ujčića – bivšeg šefa odjeljenja za saobraćajne poslove ŽTP Beograd.

Ko je planirao otmicu u Štrpcima

Otmica u Štrpcima planirana je uz znanje navedenih lica koji su raspolagali strogo povjerljivim informacijama o otmici, a nisu preduzeli niti jednu radnju u okviru svojih ovlaštenja da spriječe otmicu civila, državljana SRJ, koju su izveli pripadnici Vojske Republike Srpske, u to vrijeme pod komandom oficira Vojske Jugoslavije. Da je otmica u Štrpcima bila isplanirana od strane visokih funkcionera države ukazuju dokazi koji potkrepljuju njihovu krivicu i odgovornost u ovom strašnom zločinu nad Bošnjacima. Nakon otmice Bošnjaka u Štrpcima, rodbina otetih se obratila Slobodanu Miloševiću, koji je tada obećao da će „prevrnuti nebo i zemlju“ i rasvijetliti sudbinu njihovih bližnjih. U toku razgovora sa rodbinom, predsjednik Srbije je kategorički odbio mogućnost da su muslimani oteti radi eventualne razmjene za zarobljenike koje drži vlada BH. Verziju po kojoj je otmica „muslimanska ujdurma“ predsjednik Srbije je okvalifikovao kao netačnu i plasiranu „s druge strane Drine“. Zajednički imenitelj otmice u Štrpcima je osim Milana Lukića i neefikasnost savezne policije i republičkih organa da sprovedu istragu i saopšte relevantne podatke vezane za kidnapovanje. Tadašnji režim je formirao komisiju čiji zadatak je bio da se istraži cio slučaj otmice u Štrpcima, ali dometi njihovog rada nisu bili vrijedni pažnje.

Zoran Lilić, tadašnji predsjednik Jugoslavije, septembra 1994. godine je izjavio „Političari“: „Svima je brzo postalo jasno da je izvršilac bio neka-kav Lukić... Istraga je sprovedena, ali niko, i slovima niko, nije htio da dođe do jedinog materijalnog dokaza. Na kraju su rekli iz RS da ce njihovo pravosuđe to završiti i da je to djelo, uostalom, izvršeno na njihovoj teritoriji... Kada je izručeni predat, odmah je pušten, čak i nagrađen od rukovodstva Republike Srpske. Tim činom je postalo jasno ko bi mogao da bude idejni tvorac otmice putnika i da je Lukić bio puki izvršilac.“ Svima je jasno da su arhitekta zločina i kreatori genocidne tvorevine Republike Srpske odgovorne za ovaj zločin, tim prije što se isti dogodio na njenoj teritoriji. Ime Milana Lukića, izvršioca ovog monstruoznog zločina, bilo je od maja 1992. godine pominjano u svim iskazima svjedoka vezanih za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Podatke su prikupili organi vlasti i humanitarne organizacije. Bilans žrtava za koje se sumnja da je Lukić sa svojim ljudima odgovoran jeste sljedeći: 70 žrtava u Bikavcu (predgrađe Višegrada), 60 u spaljenoj kući (spaljeni civili muslimanske

nacionalnosti, jedan svjedok preživio), više od 30 u Višegradskoj banji, 17 kod Hidrocentrale „Višegrad“.

I poslije 17 godina pravda šuti

Danas, nakon 17 godina od otmice u Štrpcima, detalji otmice nisu poznati, tijela otetih nisu pronađena, a državna vlast ne čini ništa da se stanje promijeni. Izvršitelji i naredbodavci ovog monstruoznog zločina, počinjenog na Bošnjacima u Sandžaku, još nisu kažnjeni. Otmice u Sjeverinu, Štrpcima, Bukovici i zločini počinjeni nad Bošnjacima u BiH, iz ove perspektive gledano, najavili su Srebrenicu. Država Srbija ne želi da učini nikakav pomak po pitanju događaja u Sandžaku. Do danas je za ovaj zločin optužen i osuđen samo Nebojša Ranisavljević, dok se ostali počinioci i naredbodavci još uvijek nalaze na slobodi. Viši sud u Bijelom Polju je 9. septembra 2002. godine osudio Ranisavljevića na 15 godina zatvora, a Vrhovni sud Crne Gore je 2004. godine ovu presudu potvrdio. Ipak, Haški tribunal je osudio Milana Lukića na doživotnu robiju zbog svirepih ubistava počinjenih na području Višegrada. Izričući presudu, sudsko vijeće je njegov zločin okarakterisalo kao „bezobzirno nepoštovanje ljudskog života i rijetko zabilježen primjer nečovječnosti“. Milan Lukić ostat će upamćen po tome što je spaljivao žive žene, djecu i starce.

U bližoj prošlosti na ovim prostorima počinjena su mnogo nedozvoljena djela u ime „posebnih“ interesa naroda. Dešavanja u prošlosti, za nas koji imamo obavezu da pričamo i suočavamo se sa njima, ne smiju biti neutralni događaji. Pišući ovu kolumnu i pretražujući svoju arhivu o Štrpcima, pronađoh jedan flajer i završit ću porukom koja je napisana na njemu: „Ne zaboravimo otmicu u Štrpcima, jer zaborav zločina je zločin!“

Povjerenje, ludom radovanje

Nermin GICIĆ

Uredba Vlade pocijepala Sandžak: U jedno se može biti potpuno siguran – nije u pitanju tehnička greška Vlade, već je po srijedi brižno smišljena i precizno izvedena namjera. Dvije slučajne greške, i to baš prema Bošnjacima, stipendije studenata FIS-a i regionalizacija, previše je omaški u razmaku od samo dva mjeseca za najviši organ izvršne vlasti.

Uredba Vlade Republike Srbije po kojoj se Sandžak cijepa u dva statistička regiona predstavlja vid brutalnog državnog nasilja i udara na nacionalni korpus Bošnjaka. Ovo ne čudi kada se zna da je jedan od strateških ciljeva vlasti multikulturalne i multietničke Srbije marginalizovanje drugih kultura i nacija i favorizovanje vlastite, većinske nacije. Ova strategija je i legalizovana usvajanjem diskriminatorskog Ustava od prije nekoliko godina, gdje se svi pripadnici nekih drugih naroda koji nisu Srbi svrstavaju u „ostale“. Nažalost, legitimnost donošenju diskriminatorskog Ustava dali su tada političari na vlasti u Sandžaku, falsifikujući rezultate izlaznosti na referendum. To je bila još jedna u nizu krupnih grešaka koje su pravili na račun Bošnjaka, trgujući nacionalnim interesima da bi ostvarili neke svoje ambicije i da bi zadovoljili vlastiti nefs. Ovdje se ne žele koristiti jake riječi tipa izdaja, poltronstvo, vazalni odnos, krađa. Možda su oni to uradili iz najbolje namjere, ali se ispostavilo da su zbog svoje političke kratkovidnosti i neznanja tim svojim činom nanijeli veliku štetu Bošnjacima.

Stranačka trvenja, nejedinstvo i svade bošnjačkih partija uvijek su kao krajnji rezultat imale to da vlasti u Beogradu zahtjeve bošnjačkih predstavnika ne shvataju ozbiljno i da donose štetne odluke po Bošnjake.

Kada se počelo govoriti o statističkoj regionalizaciji Srbije, Islamska zajednica u Srbiji je pozvala sve bošnjačke organizacije, ustanove i institucije, te predstavnike u državnim organima da zauzmu jedinstven stav po ovom pitanju i da potpišu zajedničku Deklaraciju, kako bi vlastodržci u Beogradu zahtjeve Bošnjaka napokon shvatili ozbiljno i donijeli odluku koja je povoljna za narod Sandžaka. Na sastanku održanom u Novom Pazaru 04.07.2009. godine usvojena je Deklaracija koju nisu podržale dvije najjače bošnjačke partije, koje su tim svojim činom poslale poruku Vladi da zahtjeve Bošnjaka ponovo ne mora da shvati ozbiljno.

Vlada je tu poruku pravilno protumačila i sada kao posljedicu imamo Uredbu o statističkim regionima po kojoj je Sandžak pocijepan. Da apsurd bude veći, za Uredbu o cijepanju Sandžaka glasala su i dva ministra koji za sebe tvrde da su legitimni predstavnici i zastupnici bošnjačkih nacionalnih interesa.

Objašnjenje nakon objavljivanja Uredbe da su ministri vjerovali koalicionim partnerima i da nisu ni čitali tekst Uredbe već su glasali po automatizmu, u najmanju ruku je smiješno i još jednom potvrđuje neozbiljnost bošnjačkih političara. I mala djeca znaju da ne treba vjerovati ljudima koji lažu, a posebno kada su u pitanju stvari od egzistencijalnog značaja.

Kroz istoriju je mnogo primjera da su Bošnjaci vjerovali vlastima, a poslije bili slagani i izigrani. Navest ćemo dva, radi podsjećanja kakve posljedice može da ima povjerenje u lažove. Ratni zločinac Ratko Mladić je Srebreničanima obećao da mogu da se odvezu u kojem god žele pravcu i napuste Srebrenicu. Kada su mu povjerovali uslijedio je genocid nad osam hiljada Bošnjaka. I Sjeničaci su 1809. godine imali povjerenja u Karađorđevo obećanje i prekinuli odbranu grada, a Karađorđeva vojska je nakon toga ubila 2.500 nenaoružanih ljudi, žena i djece. Nedavno je prof. dr. Smail Čekić na tribinama u Novom Pazaru i Sjenici govorio o ovim i mnogim drugim stradanjima Bošnjaka i konstatovao da su ona proizvod „velikosrpskog velikodržavnog projekta koji je i danas na sceni“ i zaključio „da će se sljedeći genocid nad Bošnjacima dogoditi kada Bošnjaci zaborave ovaj posljednji koji se dogodio u Srebrenici“. Da li je administrativno rasparčavanje Sandžaka uvod u neko novo stratište Bošnjaka, vrijeme pred nama će pokazati.

U jedno se može biti potpuno siguran – nije u pitanju tehnička greška Vlade, već je po srijedi brižno smišljana i precizno izvedena namjera.

Dvije slučajne greške, i to baš prema Bošnjacima, stipendije studenata FIS-a i regionalizacija, previše je omaški u razmaku od samo dva mjeseca za najviši organ izvršne vlasti.

Ali to samo govori o Bošnjacima. Bošnjaci se ne shvataju ozbiljno. Ne vide se kao partneri, već se raznim „omaškama i tehničkim greškama“ testira njihovo strpljenje. Politički marketing bošnjačkih partija, koji je nakon donošenja Uredbe uslijedio, nemušte izjave i prazne prijetnje o rušenju Vlade, ovaj cirkus čini još smješnijim, jer samo potvrđuje neozbiljnost, nejedinstvo, samobitnost i samoljubivost političara. U julu su bili upozoreni da će se nešto ovakvo dogoditi. Ponudena im je Deklaracija kao platforma za ozbiljan nastup prema beogradskim vlastima i nisu je podržali. Ovih dana im je ponovo ponuđeno da je potpišu. Da misle ozbiljno ovo što u medijima izjavljaju stavili bi svoj potpis na julsku Deklaraciju i na taj način pokazali ozbiljnost, i sebi obezbijedili podršku cjelokupnog bošnjačkog naroda. Političari, a i svi ostali građani Sandžaka, morali bi da podrže nešto što je za opšte dobro, ma ko to predložio. Tek kada SDP, SDA, sve druge bošnjačke institucije i organizacije, Vi poštovani čitaoče i ja podržimo dobre prijedloge i postupke, a kritikujemo one loše, možemo se nadati boljitku. Samo tako možemo opstati.

To su odavno shvatili Užičani koji žive u Beogradu, a i oni koji su ostali u Užicu. Oni su postigli konsenzus oko pitanja koja definišu njihov interes. Iznijeli su svoje stavove i objavili ih u časopisu „Letopis“. Tekstovi objavljeni u „Letopisu“ ukazuju na svojevrсну antisandžачku histeriju, a u njima možda ima i elemenata za tužbu za raspirivanje vjerske, etničke i nacionalne mržnje. Iako se ti tekstovi temelje na neistinama o događajima, bez ikakvog oslonca na arhivsku i dokumentacionu građu, oni pokazuju da su Užičani shvatili da treba biti jedinstven. U tim tekstovima je prisutna najbezočnija zloupotreba nauke od strane naučnika bez odgovornosti, kao i od kvazi-naučnika i istraživača. Ovakvim tekstovima, bez istorijske argumentacije, grade se i formiraju osnove za ideologiju, politiku i praksu zločina. Nacionalisti i dalje istrajavaju na ostvarivanju i sprovođenju velikodržavnog projekta, uvjereni da će u promijenjenim međunarodnim okolnostima ostvariti genocidni plan formiranja etnički čiste države Srbije. U tom procesu koriste se političke metode i sredstva i naglašeno se, pod uticajem ideologije, politike i prakse, zloupotrebljava istorijska nauka, a sve što nije srpsko negira se.

Premijer je pred usvajanje Zakona o regionalnom razvoju Forumu bošnjačkih poslanika obećao da će prilikom donošenja podzakonskih akata biti ispoštovan zahtjev Bošnjaka da šest sandžačkih opština budu u istom regionu. To obećanje nije ispunjeno. Časopis „Letopis“ je izašao iz štampe nekoliko dana prije donošenja Uredbe i u njemu je traženo da se Sandžak ukine i podijeli, a Uredbom je tako i učinjeno. Čije je zahtjeve Vlada shvatila ozbiljno, a koga je svrstala u šarlatane? Čiji su naši ministri?

VI

Regionalizacija Srbije
i mesto Sandžaka

Decentralizacija i regionalizacija Srbije zaobilazi regiju Sandžak

PROF. DR ŠEFKET KRČIĆ

Vladin prijedlog Zakona o regionalizaciji uzurbukao je duhove u regionalnom centru u Novom Pazaru. Napokon, postalo je jasno da je zvanični Beograd poslao poruku da su pravni paragrafi protiv regije Sandžak i historijske težnje njegovih građana. Statistička podjela Srbije u sedam vještačkih neprirodnih regiona, proglasila je prirodni region Sandžak – statističkom greškom?! Sadašnja procedura, regionalizacije i decentralizacije Srbije, iako se poziva na evropska pravila u cjelosti je diskriminirala, ne samo regiju Sandžak, već je dovela u pitanje pravni status Bošnjaka u ovoj zemlji. koja uz diktatorsku vlast Crne Gore, već duže vrijeme kuca na vrata Europske unije. Nažalost, ni sandžački prvaci, koji su legalno izabrani, zaokupljenim ličnim interesima zatvorili su oči pred ovim esencijalnim i egzistencijalnim pitanjem...

...Pred nama su veoma složena pitanja koja traže bržu reakciju relevantnih subjekata, ukoliko se ne očekuje da i ovaj preostali dio stanovništva Sandžaka iscuri prema Zapadu, upravo iz razloga što se teška ekonomska kriza reflektuje na Sandžak. Srbija i Crna Gora, zahtijevaju od raznih fondova od islamskih zemlja, velike beneficije za izgradnju puteva i objekata u Sandžaku, ali ta sredstva ne dolaze u Sandžak. Za sve to su odgovorni čelnici Beograda i Podgorice, koji diskriminišu i ugrožavaju građane Sandžaka.

...Evropski propisi dolaze kasno u Srbiju i Crnu Goru, jer ih ove dvije zemlje krivo primjenjuju i to diskriminišući prava Bošnjaka i drugih manjinskih naroda. Sandžaku se ne može vratiti regionlana autonomija, upravo zbog toga što bi i ostali regioni trebali imati regionlane skupštine,

koje bi funkcionisale po evropskim pravilima. Upravo iz tih razloga od 1992. godine u Sandžaku su bile postavljene, razne misije KEBS i OEPS, koje su istraživale i pratile razvoj ljudskih prava i sloboda u ovoj regiji.

...Otvaranje debate o regionalizaciji i decentralizaciji Srbije, u cilju primjene Ustava (koji je zahvaljujući Bošnjacima 2006, usvojen), sada se jasno prikazuje očigledna diskriminacija na djelu. Tom činu, značajano doprinose i legalno izabrani ministri i poslanici Sandžaka, koji zatvaraju oči pred problemima koji se sada javljaju od strane zvaničnog Beograda prema Sandžaku.

...Iznenadjeni smo šutnjom, i zatvaranjem očiju pred gorućim problemima od strane sandžačkih prvaka. Nažalost, kada su Bošnjaci iz Sandžaka ušli u vlast u Beogradu i Podgorici, sve manje se u štampi pominje sandžačko pitanje. Na taj način, Beograd i Podgorica su sebi birali podobne kadrove iz Sandžaka. Pitamo se, da li je to evropski, da zvaničnici iz Srbije i Crne Gore određuju tko može biti a tko ne može biti iz bošnjačkog naroda u organima vlasti.

Danas kada je najpotrebnije raspravljati o Sandžaku i njegovoj budućnosti, gotovo da nema relevantnih subjekata, koji bi organizirali znanstveni skup na ovu temu. Oni koji bi imali hrabrosti nemaju za to finansijskih sredstava, a oni brojniji se bave vlastitim problemima.

Potrebno je, uz pomoć agilnih intelektualaca i vrijednih biznismena iz dijaspore, da se u što kraćem roku organizira u Novom Pazaru Međunarodni znanstveni skup s fundmanetalnom temom "Sandžak u XXI stoljeću".

Naša je želja da budemo otvoreni, da Srbija i Crna Gora nastave svom demokratskom snagom na putu evropskih integracija, kako bi ostvarile krajnji cilj, a to je članstvo u Eurpskoj uniji. To je i veliki korak i izazov za Sandžak, jer će procesi integracije izbrisati mnoge granice i vještačke punktove, a time otvoriti nove puteve razvoja sandžačkog društva.

Sjetimo se samo obećanja visokih srpskih funkcionera od prije tri godine (2006), prilikom usvajanja novog Ustava, kada je građanima Sandžaka obećana regionalna autonomija. Zato su građani Sandžaka svojim glasovima doprinijeli usvajanju tog ustava. Ali, od obećanog regiona izgleda, nema ništa! U tome se ogleda nefunkcionalnost Srbije kao države, koja permanentno diskriminiše manjinske narode. Sandžak kao region ima sve uvjete da egzistira, ne samo historijske, već i ekonomske,

konfesionalne, etnološke i kulturološke sadržaje, tradiciju i naslijeđe. Sve to svjedoči, da je riječ o specifičnom evropskom regionu, koji u sebi sadrži sve elemente sadržaja koje Evropa traži: multietičnost, multikonfesionalnost, multipolitičnost, parlamentarizam, toleranciju i dobrosusjedske odnose. Međutim, ako je sve ovo istina, a prijedlog Zakona o regionalizaciji bude usvojen, eto još jednog dokaza da zvanična Srbija svojim propisima ekonomski, politički, kulturološki guši Sandžak.

Autor je profesor filozofije na Univerzitetu u Novom Pazaru i predjednik Matice Bošnjaka Sandžaka

Osnivanje Bošnjačke kulturne zajednice

PROF. DR ŠEFKET KRČIĆ

Djelovanje novoformirane Bošnjačke kulturne zajednice sa sjedištem u Novom Pazaru, (26. januara 2010), na čelu sa prof. dr Mevludom Dudićem, aktualnim rektorom Univerziteta u Novom Pazaru, daje novu nadu da se Bošnjaci sadržajnije organiziraju na kulturnom planu, uprkos već uočljivim podjelama na političko-vjerskoj osnovi. Upravo kultura je ona dimenzija koja bi trebalo da skrene pažnju politici i vjeri, koje su mnogo moćnije, da je jedinstvo Bošnjaka, sudbonosno za njihov opstanak na surovim balkanskim prostorima. Ciljevi ove institucije su neprestano pozivanje na jedinstvo Bošnjaka i za vođenje unutarbošnjačkog dijaloga. Ova institucija očigledno pravi zaokret u cilju da se konačno definira status Bošnjaka u Srbiji i Crnoj Gori.

Instituciju BKZ kao krovnu organizaciju Bošnjaka, podržale su institucije: Matica Bošnjaka – Društvo za kulturu, znanost i umjetnost Sandžaka, Sandžački intelektualni krug, Udruženje pisaca Sandžaka, a posebno rad je poduprela Islamska zajednica u Srbiji na čelu sa h. Muamerom ef. Zukorlićem. Jasno, to je bio povod da se u ovu instituciju transparentno uključe i mnogi intelektualci i kulturni poslenici koji su tokom protekle dvije decenije bili po strain; BKZ je takođe, znatno ojačana djelovanjem mladih profesora, pravnika, ekonomista, menadžera, informatičara, inženjera, umjetnika i posebno studenata. Prema tome, ova organizacija je ušla u široki front buđenja i jačanja kulturnog identiteta Bošnjaka na sandžačkim prostorima što je mnogim analitičarima bio povod da zakluče, da se na sandžačkom prostoru stvara jedna ozbiljna kulturna institucija, koja u svom javnom djelovanju ima više nego političke ciljeve. Međutim, politički subjekti imaju pravo da budu zabrinuti, jer su obmanuli narod koji ih je birao. Očigledno BKZ ima svoj jasan nacionalni i kulturni program.

Jelko Kacin u Novom Pazaru

Projekt Evropske Unije je utemeljen na uspjehu svih i tu nema i ne smije biti poraženih. Zbog toga želim da i vaša zemlja Srbija uspije da svi njeni građani budu dio evropske porodice i da žive bolje. To u mnogome zavisi od same Srbije, od njenih lidera ali i od svih građana.

Član Evropskog Parlamenta, izvijestilac Evropske Unije za Srbiju, njegova ekscelencija gospodin Jelko Kacin boravio je u dvodnevnoj zvaničnoj posjeti Sandžaku u utorak i srijedu sedmog i osmog aprila 2009. godine. Gospodin Kacin je posjetio Novi Pazar na poziv Internacionalnog Univerziteta u Novom Pazaru.

Visokog gosta na Univerzitetu je dočekaao Rektor prof.dr Mevlud Dudić koji ga je upoznao sa ovom visoko školskom ustanovom, sa istorijatom nastanka i sa planovima za budućnost.

Nakon prijema na Univerzitetu i srdačne dobrodošlice gospodin Kacin je posjetio Mešihat Islamske zajednice u Srbiji i Glavnog muftiju Muamera ef. Zukorlića. Glavni muftija je gosta u jednočasovnom razgovoru obavjestio o opštem stanju u Sandžaku i upoznao ga sa stanjem u Islamskoj zajednici i ukazao na brojne pojave kršenja vjerskih i ljudskih prava muslimana u Srbiji. Muftija je u razgovoru potencirao to da muslimani žele da nastale probleme rješavaju sa predstavnicima vlasti Srbije kroz dijalog i razgovore.

„Želim da istaknem da od Srbije očekujemo da bude motor evropskih integracija obzirom na njen značaj u regionu. To je naše pravo kao građana ove zemlje da od nje očekujemo da prevaziđe pitanja koja opterećuju opšti i politički život na ovim prostorima i da smogne snage da ispuni obaveze prema Hagu i sve druge međunarodne obaveze kako bi svim građanima bilo bolje.“ rekao je muftija i dodao „ želim takođe da istaknem moju zahvalnost prema njegovoj ekscelenciji gospodinu Kacinu zato što je uložio veliki trud da 11. jul dan genocida u Srebrenici bude u Evropskom Parlamentu proglašen za Dan sjećanja na genocid u Srebrenici. To

je zaista veliki moralni čin našega gosta, ali isto tako i svih članova Evropskog Parlamenta, i svih struktura Ujedinjene Evrope koja je time ovjerila svoje humano opredjeljenje. Svima su bitne evropske integracije a nama u Sandžaku posebno jer očekujemo da ćemo time prevazići sve one rane proistekle iz svih podjela prije svega od Bosne i Hercegovine a potom i granicama između Srbije i Crne Gore. U tom pogledu Islamska zajednica i Internacionalni Univerzitet nastaviće doprinosti evropskim integracijama i svemu onome što je dobro za građane ovog prostora.“

Nakon posjete Islamskoj zajednici visoki gost se vratio na Univerzitet gdje je upriličena svečanost dodjele diplome počasnog doktora nauka iz oblasti međunarodnih odnosa i diplomatije. U prepunoj Velikoj sali univerziteta, pred mnogobrojnim gostima, studentima i zvanicama iz kulturnog, naučnog i političkog života Novog Pazara, diplomu počasnog doktora nauka na Internacionalnom univerzitetu gospodinu Kacinu svečano je uručio Rektor Univerziteta prof.dr. Mevlud Dudić. Ovaj čin dodjele počasne diplome je izraz zahvalnosti i iskrenog divljenja Univerziteta gospodinu Kacinu za sve što je učinio i što čini da bi narodi ovih prostora bili u potpunosti integrisani u Evropske tokove.

Prilikom prijema počasnog doktorata nauka njegova ekscelencija gospodin Jelko Kacin obraćajući se prisutnim gostima je rekao:

„Izuzetna mi je čast da sam danas ovdje sa vama. Prije deset godina bilo je nezamislivo da će Novi Pazar i regija Sandžak imati Univerzitet, a danas, već sedam godina Internacionalni Univerzitet postoji kao realnost. Ovo sandžačko raspuće je mjesto susreta civilizacija, kultura i vjera i mi smo na to ponosni. Mi čvrsto vjerujemo da će Univerzitet u Novom Pazaru biti jedan od glavnih stubova promovisanja evropskih vrijednosti.“

U svom govoru gospodin Kacin se osvrnuo i na lik i ulogu pokojnog Premijera Srbije Zorana Đinđića i istakao njegov nemjerljiv doprinos u osnivanju i pokretanju Internacionalnog Univerziteta, jer je Đinđić bio političar sa vizijom koji je imao sposobnost da svoje vizije ostvaruje u realnom vremenu.

Govoreći o Evropskoj Uniji gospodin Kacin je rekao:

„Projekt Evropske Unije je utemeljen na uspjehu svih i tu nema i ne smije biti poraženih. Zbog toga želim da i vaša zemlja Srbija uspije da svi njeni građani budu dio evropske porodice i da žive bolje. To u mnogome zavisi od same Srbije, od njenih lidera ali i od svih građana. Evropska

Unija je otvorila svoja vrata za Srbiju i sve države Zapadnog Balkana. Ja ne dolazim iz takozvane Stare Evrope već sa prostora nekadašnjih zemalja socijalizma. Želimo da našim primjerom podstaknemo i druge da krenu odlučnije i brže naprijed ka Evropskoj Uniji. Srbija ima svoje mjesto u Evropi, ali ni jedna zemlja ne može ući u EU na bazi svojih želja i ne ispunjenih obećanja. Želje nisu dovoljne. Potrebne su i odluke iza kojih slijede djela. Svaki korak koji vodi u tom pravcu je velik korak i za Srbiju. Iskreno vjerujem da će Srbija nadoknaditi svoje zaostajanje u Evropskim integracijama i da će građanima Srbije biti uveden bez vizni režim za putovanje u EU. To Srbija može i Srbija će sama sebi ukinuti vize.“

Gospodin Kacin je tokom svog govora rekao da odlučno podržava i napore tužioca za ratne zločine Vladimira Vukčevića da ispuni sva očekivanja Haga i omogući Srbiji da krene brže ka EU.

„Poslije razgovora sa Vukčevićem, mogu reći da smo sve bliže trenutku hapšenja Ratka Mladića. Njegovo hapšenje će biti veliki podstrek i za Zagreb da u rješavanju pograničnih problema krene što brže i odlučnije“, rekao je Kacin.

Izvjestilac EP za Srbiju je ocijenio da je za Beograd veoma važno da što pre i potpuno iskoristiti sve instrumente i namjenska sredstva da bi što prije i što lakše izašao iz ekonomske krize. Gospodin Kacin se oštro usprotivio stavu nekih zapadnih političara koji najavljuju usporavanje proširenja EU i ograničavaju ga na Hrvatsku.

„EU nije integracija koja samo nešto zahtijeva. EU nudi i mnogo mogućnosti. Jedna od tih mogućnosti su ogromna finansijska sredstva koja se nalaze u raznim fondovima. I moja zemlja ima problem kako aktivirati i koristiti ta sredstva. U Sloveniji još uvijek nije izvršena regionalizacija države, kao ni u Srbiji. Regionalizacijom se otvaraju velike mogućnosti za dobijanje sredstava za regije. Tu je mogućnost i prekogranične regionalne saradnje. Upravo Sandžak može biti pozitivan primjer te saradnje jer može povezivati Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu. Sandžak je regija koja ne dijeli već povezuje. Uspostava saradnje kroz korištenje sredstava iz Evropskih fondova može doprinijeti povezivanju država i naroda koji žive na tom području. Manjine su ogromna prednost Srbije na putu evropskih integracija i tu prednost treba znati iskoristiti.“

Govoreći o izglasavanju 11. jul za Dana sjećanja na žrtve u Srebrenici u Evropskom Parlamentu gospodin Kacin je rekao:

„I ako je rezolucija govori o mrtvima ona je prije svega namijenjena živima i njihovoj budućnosti. Srebrenica je strašnija od svih drugih ratnih zločina na području Bosne i Hercegovine i zaslužuje takvu pažnju i takav odnos. Usvajali smo je da bi smo pomogli pomirenju, međusobnom poštovanju i koracima koji moraju uslijediti.“

Govoreći o samom činu dodjele počasnog doktorata Gospodin Kacin je rekao da ga je ta odluka prijatno iznenadila i da mu pričinjava čast i zadovoljstvo da bude prvi počasni doktor nauka na Internacionalnom Univerzitetu:

„Ovaj počasni doktorat primam i razumijem ga kao dokaz bezgranične energije, volje za životom i napretkom koja je Bošnjačkom narodu oduvijek omogućavala da preživi, i donosila mu budućnost. Radujem se što taj dio Srbije producira toliko pozitivne energije, ambicija i iskrene želje da Srbiju i sve druge zemlje Zapadnog Balkana uključi u Evropsku Uniju. Zahvaljujem vam se za sve to što radite u korist Srbije. Iskreno hvala za vaše priznanje. To svakako godi ali i obavezuje. Kao što znam da Srbija može dosta uraditi za Evropsku budućnost Sandžaka i Srbije i sam moram raditi bolje i brže. Sadašnjost će već sutra postati istorija, a baš sutra će sutra već biti sadašnjost. Moramo misliti na budućnost i odraditi sve da cio kulturni, ekonomski i politički prostor od Ljubljane do Soluna napunimo sa evropskom praksom i da se ponovo družimo zajedno kao što smo živjeli prije dvije decenije. Dobro došli u Evropsku Uniju i hvala vam.“

Nakon gospodina Jelka Kacina prisutnima se obratio i Predsjednik Univerziteta muftija Muamer ef. Zukorlić:

„Ovo čemu danas prisustvujem je ovjera naših obećanja od prije sedam godina da ćemo imati Univerzitet koji će premostiti granice i odgajati i obrazovati ljude. Danas iskazujemo počast čovjeku koji je dokazao da je sa Balkana i da se ne libi toga i da se činjenica da dolazi iz po broju stanovnika ne velike zemlje, kvalitetom može nadoknaditi i da se može biti veliki. Svi narodi na Balkanu imaju želju za EU, ali sam siguran da niko nema želju, volju pa čak i žeđ za EU kao mi ovdje u Sandžaku. U pitanju je činjenica da smo mi raspadom bivše Jugoslavije, pa onda i razdvajanjem Srbije i Crne Gore najviše izgubili. Mi vidimo šansu da se taj gubitak jedino može ukloniti i nadoknaditi evropskim integracijama i brisanjem granica.“rekao je muftija i dodao „Sandžak danas ima svoje

institucije, a jedna od tih institucija je nesumnjivo Internacionalni Univerzitet koji ima pravo da bude lučonoša cjelokupnog političkog, privrednog i opšteg civilizacijskog razvoja Sandžaka. Mi ne želimo da mrzimo i da rušimo kuću u kojoj živimo, i ako nailazimo na ne razumijevanje od strane vlasti. Mi želimo da tu kuću gradimo i popravljamo. Mi ćemo svim našim aktivnostima dokazati da je moguće biti patriota i u okviru svog etničkog, vjerskog, kulturnog entiteta, a da to ne mora biti protiv drugog entiteta ili države.“

Posjeta gospodina Jelka Kacina Novom Pazaru završena je u srijedu 08.04.2009. godine konferencijom za novinare koja je održana u Multimedijalnoj sali Univerziteta i na kojoj je gospodin Kacin još jednom istakao značaj i obavezu koju za njega ima počasni doktorat koji mu je dodijeljen na Univerzitetu.

Posjetom njegove ekscelencije gospodina Jelka Kacina Univerzitetu u Novom Pazaru i sandžačkoj regiji ostvaren je značajan pomak ka intezivnoj komunikaciji naroda ove regije sa predstavnicima Evropske Unije. Univerzitet u Novom Pazaru je ulogom posrednika u inteziviranju kontakata ostvario još jedni značajnu dimenziju u okviru proklamovane internacionalne misije.

Ono što ne halalite nikada nije izgubljeno

SEAD ŠAĆIROVIĆ

Izvor: Glas islama br. 188.

Gradani Sandžaka, Bošnjaci koji žive u Srbiji, neće biti zadovoljni rješenjem u kome se Sandžak tjera u Šumadiju. Nikada „krivi“ opanak nije bio zaštitni znak Bošnjaka i Sandžaka, pa neće biti ni sada. Nikada Sandžak nije bio u Šumadiji, niti je Šumadija doprla do njega, pa neće ni sada.

Neko je davno rekao: „Ko se odluči na laž mora da ima dobro pamćenje.“ Ima ljudi koji govore i brzo zaborave šta su rekli, pa već isti dan slažu i praktično opovrgnu ono šta su govorili. Posebno se tu ističu pojedini političari iz Sandžaka. Među njima prednjači novopečeni nosilac Bošnjačke liste na izborima za Nacionalni savjet i stari „doktorov“ poslušnik iz Tutina. Prekaljeni borac za račun svog mentora i svoj privatni status, a sve na štetu sopstvenog naroda. „Doktorov“ čovjek za sve i svašta nema dobro pamćenje ili mu je neistina toliko udarila u glavu da drugo ne umije ni govoriti. On je u vezi Deklaracije o Srebrenici rekao: „Mi ćemo pozvati Narodnu skupštinu da usvoji tekst Rezolucije Evropskog parlamenta o Srebrenici. Ne možemo podržati tekst Deklaracije ukoliko se u njoj na nedvosmislen način ne osudi genocid u Srebrenici.“ Isti dan, naveče, u Skupštini Srbije, zajedno sa svojim kolegama, bošnjačkim poslanicima, glasao je za nakaradnu deklaraciju u kojoj se ne spominje riječ „genocid“. Po ko zna koji put ovaj insan je obmanuo Bošnjake i uradio nešto mimo njihovih interesa. Slično se dešavalo i prije nekoliko mjeseci kada se govorilo o regionalizaciji Srbije. Tada su srpski ministri iz redova Bošnjaka ispali glupi tvrdeći „da nisu čitali dokumenta“ koja su im danima prije data

na uvid. Nešto kasnije je u srpskoj skupštini formiran Forum bošnjačkih poslanika, a nakon što se u Mešihatu IZ-e u Srbiji okupila elita bošnjačkog naroda i izglasala Deklaraciju u kojoj stoji: „U skladu sa principima i standardima evropskog regionalizma u procesu decentralizacije i regionalizacije Srbije, u budućim ustavnim i zakonskim rješenjima od nadležnih državnih organa zahtijevamo uvažavanje osobenosti regije Sandžak, što podrazumijeva njenu cjelovitost sa sjedištem u Novom Pazaru.“

Podsjećanja radi, ni suljovci ni rasimovci nisu potpisnici Deklaracije u Mešihatu. Upućeni kažu da oni i nisu neka elita.

Pomenuti Forum je formiran sa ciljem da Sandžak dobije status koji zaslužuje. Evidentno je i jasno, da nije bilo Deklaracije u Mešihatu ne bi bilo ni Foruma bošnjačkih poslanika.

Šta je Forum radio

Koliko su dobro radili i kakvo je bilo njihovo zalaganje govori činjenica da su srpska Vlada i Skupština podijelile Sandžak na dva dijela. Što znači da oni nikakvog dobra za Sandžak nisu uradili. Uslijedila je žestoka reakcija bošnjačkog javnog mnjenja predvođenog Islamskom zajednicom, što je dovelo do gubitka političkih poena i poljuljalo ionako nisku popularnost dva Vladina ministra mezimca. Da bi ih Vlada spasila od političke propasti i sunovrata, pronađeno je solomonsko rješenje da se Srbija sa sedam regiona smanji na pet. A da bi se šest sandžačkih opština našle u jednom regionu Sandžak je „uguran“ u Šumadijsko-zapadni region. Ovako je udovoljeno zahtjevima bošnjačkih ministara i poslanika koji su tražili samo to – da rok trajanja. Međutim, Bošnjaci se ne daju prevariti. Nije nikakav ustupak Bošnjacima to što Sandžak tjeraju u Šumadiju.

U svoj toj alaj-begovoj slami bilo je priče o subregionu, tj. Sandžačkom regionu unutar, recimo, Šumadijsko-zapadnog regiona. Pa je na tu temu bilo izjava od strane SDP-ovaca i SDA-ovaca. Sve same šarene laže. Rahat su mogli učestvovati na Svjetskom šampionatu lažova, ali pod uslovom da nisu političari, jer je njima zabranjeno učešće na takvom takmičenju. Prema predispozicijama tog takmičenja političarima je zabranjeno da učestvuju na Svjetskom prvenstvu lažova, jer političari po profesionalizmu lažu. Kažu da im je to u opisu posla, tako da su u lažama političari pobjednici unaprijed.

Izjave pomenutih su bile mlitave, neprofesionalne i neiskrene. Opet je prednjačio „ljiderov“ poslušnik, poznat kao osoba koja svoj život ispunjava izmišljanjem nebuloza i praznih maštanja. Davao je sljedeće izjave: „Mi smo Bošnjaci u Sandžaku autohtono stanovništvo.... Zato i tražimo da budu ispoštovani međunarodni standardi prema kojima je Sandžak posebna administrativna cjelina u Srbiji.“

Na kraju se „rodio miš“. Od zasebnog Sandžačkog regiona u planovima i praksi srpske vlasti nema ništa. Najnovija dešavanja oko regionalizacije to potvrđuju.

Ovakve neistine i lažne zahtjeve, potpuno neiskrene, date sa ciljem obmanjivanja bošnjačke javnosti, te njenog dezavuisanja, može davati samo insan koji ima „slabo pamćenje“. Odmah nakon datih izjava postupio je drugačije, on i njegovi kolege, radeći po direktivi svojih političkih mentora i režima. Da je narodne volje ovaj čovjek i njegovi kolege bi odavno bili na margini političkog života u Sandžaku. Međutim, tu je srpska Vlada da im daje vještačko političko disanje.

Građani Sandžaka, Bošnjaci koji žive u Srbiji, neće biti zadovoljni rješenjem u kome se Sandžak tjera u Šumadiju. Nikada „krivi“ opanak nije bio zaštitni znak Bošnjaka i Sandžaka, pa neće biti ni sada. Nikada Sandžak nije bio u Šumadiji, niti je Šumadija doprla do njega, pa neće ni sada. Bošnjaci se nikada sa time neće pomiriti niti će to halaliti. Ono što ne halalite nikada nije izgubljeno. Tako je i sa Sandžakom. Poklanjali ga srpski ministri iz bošnjačkih redova, cijepala ga Vlada na dva dijela ili ne, „gurali“ ga zorom u Šumadiju – Sandžak je naš, bošnjački, i ostat će naš, bošnjački, u državi Srbiji.

Bez napretka

Nema napretka niti bilo kakvog prosperiteta Sandžaku ukoliko nije jedinstven region sa centrom u Novom Pazaru. Kako Sandžak da opstane i u ekonomskom smislu kada „naši“ ministri sjedeći u srpskoj vladi godinama nisu nikakvog doprinosa dali ekonomskom razvoju kraja iz kog dolaze. Ako nisu „naši“ ništa doprinijeli šta tek Sandžaklije mogu da očekuju „od tamo njihovih“. Niko ne pamti da je u zadnjih 20 godina Vlada otvorila neku fabriku u Sandžaku. Kako se to može desiti u situaciji kada se šest sandžačkih opština nađe među velikim gradovima poput

Kragujevca, Čačka, Užica, Šapca i dr. koji su se bogatili i izgrađivali i od sandžačkih para. Zauzvrat, Sandžak nije dobio ništa, osim bijede i siromaštva. Od kako je Srbija ušla u Šengen zonu, zbog lošeg ekonomskog stanja oko 15.000 ljudi samo iz Novog Pazara je otišlo put Zapada. Strategija režima je da ugnjavi Sandžak i dovede ga na rub siromaštva i bijede, ne bi li se Bošnjaci odselili, onako kako su se selili (čitaj: protjerani, pobijeni) iz Užica, Kolašina, Nove Varoši, Priboja, Pljevalja i drugih krajeva.

Sandžak ne može imati, recimo, klinički centar, jer ga ima Kragujevac, a pošto ćemo biti u jednom regionu tome dobru se ne možemo nadati. Sandžak ne može dobijati novce i strane donacije, jer će veliki centri većinu usisati za sebe, a Sandžaku ostaju trohe, kao što je i do sada bio običaj. Sandžak može imati regionalnu deponiju. Ministar Dulić je prilikom posjete Novom Pazaru obećao izgradnju savremene deponije u Sandžaku u kojoj će svoje smeće istresati i ostatak obližnje Srbije. Ako je za utjehu, onda nam ostaje nada da Nijemci što prije izgrade i otvore savremeni centar za reciklažu otpada u Kraljevu.

Bošnjaci imaju dosta svog smeća da pošalju u unutrašnju Srbiju, posebno političkog. Centar za reciklažu će dobro raditi.

VII

Ekonomska situacija

PERCEPCIJA PRIVATNOG BIZNIS SEKTORA SANDŽAKA O POLITIČKOM I EKONOMSKOM AMBIJENTU

EMPIRIJSKA STUDIJA | Novi Pazar, jul 2009, |
Forum ZFD – Regional Office Novi Pazar

PREDGOVOR

Retka su istraživanja u Srbiji koja se bave preduzetnicima, njihovim problemima, ulogom koju zauzimaju u privredi i društvu i njihovim viđenjem političkog i ekonomskog ambijenta u kome deluju. Posebno su retka takva istraživanja koja su rađena na lokalnom ili regionalnom nivou. Studija „Percepcija privatnog biznis-sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu“ je zato višestruko značajna.

Pored specifičnih uslova u kojima deluju privatni preduzetnicu u Sandžaku, kao i razvoja određenih delatnosti vezanih za prirodne resurse, poseban geografski položaj ili okolnosti tokom 1990-ih i 2000-ih, mnogi nalazi važe ne samo i za druge privrednike u Srbiji, već i na širem prostoru zapadnog Balkana. To se odnosi i na preporuke partnerima na raznim nivoima vlasti, međunarodnim institucijama, ali i samim preduzetnicima vezano za potrebu njihovog boljeg organizovanja u zastupanju sopstvenih interesa. Za svaku pohvalu je pristup da se uprkos svim ograničenjima koja dolaze spolja uvek moramo zapitati koliko smo spremni da nešto uradimo i sami za sebe, kako bi izmenili položaj koji nam ne odgovara.

Vrlo detaljna slika privatnog sektora u Sandžaku, ambijenta u kome deluje i predstave koju gaji o sopstvenoj ulozi, uz uporednu analizu političkih aktera i njihovih sukobljavanja, ovoj studiji, pored dominantno ekonomskog pristupa, daju i karakter ozbiljne političke i socijalne analize, koja definiše opšte razvojne okvire u regionu. Ako ova studija najavljuje

talas ozbiljnih proučavanja regionalnog razvoja u Srbiji, koji je nedavno pokrenuo i Centar za strateška ekonomska istraživanja, u Novom Sadu, a na tom tragu su i neke regionalne privredne komore (Užice, Kragujevac, Niš i dr.), onda se Srbija spontano pokrenula u susret novim obavezama koje proizilaze iz procesa evropske integracije i prilagođavanja Evropskoj regionalnoj politici, koja regionalni razvoj stavlja na visoko mesto u politici prema kandidatima za članstvo i prema novim članicama. Posebno ohrabruje što se radi o lokalnim akterima koji definišu istraživačke zadatke, vode istraživanja i identifikuju mere politike koju bi na osnovu njihovih rezultata trebalo voditi. Ovakav pristup nosi autentične poruke lokalne sredine i ne može biti nadomešten nikakvim školskim receptima ekonomske nauke – može ih samo obogatiti, prilagoditi i tako učiniti delotvornim.

Budući da zemlje regiona učestvuju poslednjih godina u programima prekogranične saradnje, koje podržava Evropska komisija, ovakva istraživanja mogu biti od velike pomoći za identifikovanje konkretnih projekata. Jedan od važnih pravaca je i utvrđivanje proizvodnih ili servisnih klastera u nacionalnoj privredi, ali i u prekograničnim programima koji bi mogli privući ozbiljnije strane investicije. Udruživanje – znanje – institucionalne mere podrške, predstavljaju jednačinu za uspeh koju nudi ova obuhvatna analiza. Važna je i poruka političarima, da dugoročna perspektiva ponuđenih političkih programa ne može biti održiva ukoliko se ne zasniva na osmišljenom partnerstvu sa realnim nosiocima razvoja, a to su pre svega preduzetnici.

Jedna od važnih poruka ove studije je karakterisanje sadašnje privredne strukture u Sandžaku kao „samonikle“, spontano razvijene da bi se opstalo u vremenima konflikata, tranzicije i krize. To je svakako njen veliki kvalitet i pokazatelj da u regionu nema „straha od preduzetništva“. Date su i brojne preporuke na temu: sta da se radi? Da bi one postale delotvorne, bilo bi dobro da ovo vredno istraživanje postane osnov šire javne debate, pre svega u Sandžaku, ali i u Srbiji. Sigurno bi i mnogi regioni na širem prostoru zapadnog Balkana bili spremni da na zadata pitanja ponude neke svoje odgovore, koji bi upotpunili dijagnozu i puteve do rešenja.

Dr Jelica Minić, Zamenik generalnog sekretara i rukovodilac ekspertskeg pula, Savet za regionalnu saradnju, Sarajevo, jul 2009.

IZVRŠNI REZIME

U srbijanskom delu regiona⁴⁵ Sandžak, vlasnici privatnih kompanija shvataju konflikt kao prepreku za ekonomski razvoj. To se naročito odnosi na unutar bošnjački konflikt koji ima negativne posledice, ne samo u opštinama sa većinskim bošnjačkim stanovništvom, već i u opštinama u kojima dominira srpsko stanovništvo kao što je Nova Varoš. Međusobni odnosi između Srba i Bošnjaka ne smatraju se problematičnim kada su u pitanju poslovni kontakti. Velika većina privrednika nije aktivno uključena u promociju niti jedne od suprotstavljenih strana. Umesto toga, oni se fokusiraju na unapređenje rada svojih kompanija.

Privatne kompanije su ugrožene konfliktima u Sandžaku na više načina. Uloga političkih partija je od krucijalnog značaja, a partije na vlasti su višestruko odgovorne za kreiranje uslova za strane investicije i podršku lokalnoj ekonomiji. Da bi se primenili uspešni biznis-programi, saradnja sa lokalnim kompanijama je najbitnija. U skladu sa percepcijom lokalnih poslovnih ljudi, može se reći da takva kooperacija još uvek nije ostvarena. Identifikovana su dva glavna razloga za to: prvi je da političke partije uglavnom nastoje da zaposle svoje članove u javnim institucijama i nisu zainteresovane za uključivanje spoljnih stručnjaka u kreiranje sveopšteg ambijenta. Drugi, bitan razlog je nepostojanje jake, politički nezavisne biznis-asocijacije koja bi lobirala u interesu biznis-sektora i tako aktivno uticala na promene u političkim i ekonomskim odnosima. Jače fokusiranje lokalne uprave prema ekonomskom razvoju vodilo bi više ka pragmatizmu, a manje ka polemisanju o lokalnoj politici. To bi umanjilo tenzije izazvane konfliktima.

Intervjuisani poslovni ljudi naveli su sledeće preporuke koje se upravo odnose na ekonomski razvoja sandžačkog regiona:

- Biznis-sektor mora biti osnažen podizanjem nivoa organizacije unutar samog sektora. Moraju postojati jake i politički nezavisne poslovne asocijacije;
- Pojačane aktivnosti lobiranja od strane biznis-sektora moraju biti usmerene ka donosiocima političkih odluka;
- Mora se promeniti negativan imidž o privatnim kompanijama;

45 Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje, Priboj.

- Moraju se profesionalizovati menadžerske strukture unutar samih kompanija;
- Lokalne uprave moraju se otvoriti prema potrebama kompanija u opštinama i razviti praksu saradnje sa poslovnim ljudima čak iako ne pripadaju nekoj od partija;
- Ekonomija i politika moraju zajedničkim naporima povećati nivo stranih investicija u regionu Sandžaka;
- Fiskalna politika se mora promerniti u pravcu stimulativnijeg delovanja na ekonomski razvoj regiona;
- Administrativna centralizacija mora biti smanjena;
- Mora se isntitucionalizovati revizija namenskog trošenja novca razvojnih fondova /Fond za razvoj Republike Srbije/;
- Mora se obezbediti tehnička podrška malim i srednjim preduzećima iz regiona Sandžak kako bi povećala šanse za izlazak na strano tržište. Ovakva podrška se očekuje od međunarodnih institucija.

1. UVODNI DEO

1.1. Kontekst

Region Sandžak je jedan od najnerazvijenijih regiona u Srbiji. Suočen je sa mnogobrojnim problemima koji ga marginalizuju i čine politički nestabilnim prostorom. Glavni razlog za ovu marginalizaciju je konflikt unutar Islamske zajednice koji polarizuje, odnosno, deli Bošnjačku zajednicu. Usko povezane sa ovim konfliktom su dve glavne političke partije, koje daju podršku nekoj od rivalskih Islamskih zajednica. Pod maskom ideoloških nesuglasica, vodi se borba za moć i pristup izvorima finansiranja.

Stanje u privatnom sektoru u privredi je veoma važan faktor koji utiče na konflikte. Ono je povezano sa konfliktima u vidu izročno posledičnih krugova: sa jedne strane, privatne kompanije nisu dovoljno snažne da zaposle veći broj ljudi kako bi ih udaljili od konflikata, a sa druge strane, postojeći konflikti sprečavaju privatni biznis-sektor da poveća kapacitete. Osažene privatne kompanije bi apsorbovale one koji podržavaju konflikte obe partije, jer se većina pristalica konflikata opredeljuje iz ekonomskih razloga. Političke partije, kao i Islamske zajednice, najvažniji su donosioci odluka u regionu. U institucijama koje oni kontrolišu zaposlen je najveći broj ljudi i to je ključni razlog za njihov disproporcionalni veliki uticaj u sandžačkim opštinama. U isto vreme, konfliktne situacije primoravaju privatni biznis da se prilagodi jer region nije atraktivan za strane ulagače, a izostaje i podrška od strane lokalne samouprave.

Ekonomski sektor ne može uticati na konflikte samo zapošljavanjem ljudi. U funkcionalnim demokratskim sistemima, privatne kompanije imaju veoma snažan uticaj na svakodnevne političke odluke kroz različite biznis-asocijacije. Samo mali broj velikih preduzeća bi mogao uticati na donošenje takvih odluka nasuprot malim i srednjim kompanijama, koje same nikada ne bi mogle ostvariti takav uticaj. Moraju delovati udruženo zarad zajedničkih interesa. Njihov glavni uticaj treba da se odvija u pravcu lobiranja na donosioce političkih odluka i vršenje javnog pritiska. To je moguće zato što javnost doživljava uspešne privatne kompanije kao pozitivne primere za javni interes, pa stoga i za njihov lični interes. Ljudi su zainteresovani za opstanak u poslu i za povećanje plaćanja poreza

zajednici. Stoga, politički lideri deluju u interesu lokalnog biznis-sektora. Ako nije tako, najčešće se moraju suočiti sa negativnim posledicama na narednim izborima. Ovaj krug demokratije vodi ka politici pragmatizma, koji favorizuje (postavlja) poslovne interese iznad interesa partije⁴⁶. Pragmatičan pristup može da redukuje intenzitet konflikata kakve vidimo u Sandžaku, jer je ova vrsta konflikata suprotna javnim interesima. Nosioци konflikata u regionu se vode interesima malog broja ljudi koji iz toga ekonomski profitiraju. Zato bi veći uticaj biznis-sektora vodio ka pragmatičnijem pristupu prema donosiocima političkih odluka, što bi, izvesno je, smanjilo tenzije. Rukovodeći se ovim primerom delovanja demokratskog kruga međuzavisnosti, ekonomski sektor je od najvećeg značaja za rešavanje konflikata.

Studija ilustruje posledice konfliktnih situacija na privatne kompanije i sadrži preporuke biznis-sektora za sve bitne činioce koji mogu uticati na pozitivan ekonomski razvoj. Relevantni nosioci javnih interesa poput lokalnih, državnih i međunarodnih donosioca odluka, kao i organizacija za razvoj, mogu koristiti ovu studiju kao izvor informacija, u složenim uslovima, u kojima posluju privatne firme. Takođe se ova studija može koristiti i kao vodič za kreiranje politike, ili razvojnih projekata vezanih za sandžačku privredu.

Zašto "Sandžak"?

„Sandžak” je tradicionalni naziv za region jugozapadne Srbije koji uključuje gradove: Novi Pazar, Titun, Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj. Zvanično, ovaj region pripada Raškom i Zlatiborskom okrugu. forum-ZFD, regionalna kancelarija sa sedištem u Novom Pazaru, realizuje svoje projektne aktivnosti u regionu Sandžaka, u kome živi i srpska i bošnjačka populacija. Aktivnosti forumaZFD usmerene su, između ostalog, i na unapređenje međunacionalnih odnosa. Iz tih razloga ova Studija pokriva sandžački region. Upotreba termina Sandžak nema političku konotaciju.

---

46 Isti logični ciklus je validan i za ostale sektore. Npr. Sektor civilnog društva, koji može postići značajan uticaj na donosiocima odluka kroz medijske kampanje i druge forme pritiska.

1.2. Metodologija

ForumZFD, podržan od strane Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj Republike Nemačke, i Lokalno veće Evropskog pokreta u Novom Pazaru kao deo mreže Evropskog pokreta u Srbiji (EPuS), realizovali su u partnerskom odnosu projektne aktivnosti u cilju izrade istraživačko-analiitičke Studije.

Istraživači, autori Studije, predstavnici ove dve nevladine organizacije, u periodu od oktobra 2008. do aprila 2009. godine, osmislili su i obavili istraživanje sa ciljem da u paralelnom postupku prikupe i, u kombinaciji sa zvaničnim podacima relevantnih nacionalnih institucija, analitički obrade podatke prožete sa percepcijom poslovnih ljudi privatnog biznis-sektora o političkom i ekonomskom ambijentu u šest opština sandžackog regiona. Na ovom prostoru *forumZFD* i Lokalno veće Evropskog pokreta u Novom Pazaru realizuju i druge samostalne projektne aktivnosti.

Istraživanje i obrada prikupljenih podataka sa stavovima poslovnih ljudi privatnog biznis-sektora Sandžaka, koji posluju u dominantnim podsektorima svake od opština kao jedini oslonac ekonomskog razvoja na svakom od lokalnih nivoa, predstavljalo je pravi profesionalni i moralni izazov za njene autore koji, na ovaj način, prvi put, dokumentuju autentičnu socio-ekonomsku priču o srbijanskom delu Sandžaka, suočenim sa brojnim, nasleđenim i aktuelnim, društvenim i političkim reperkusijama.

Metodologija istraživanja se sastojala od odabira ciljanog, kvalitativnog i kvantitativnog uzorka od 2,3% privatnih firmi (40 privatnih firmi), u odnosu na ukupan broj aktivnih firmi u Sandžaku. Sa vlasnicima su obavljani intervjui na terenu, u sedištima kompanija u Novom Pazaru, Tutinu, Sjenici, Novoj Varoši, Prijepolju i Priboju. Istraživački uzorak od 2,3% preduzetnika biznis-sektora podrazumevao je da, analogno postojećoj strukturi, budu obuhvaćene firme sa prostom, složenijom i najsloženijom organizacionom strukturom.⁴⁷ Posećene firme posluju u dominantnim podsektorima svake od opština i stoga su njihovi glavni privredni nosioci.

Reprezentativni istraživački uzorak obuhvatio je i firme čiji vlasnici ili podržavaju neku od suprotstavljenih bošnjačkih političkih partija ili su

47 Klasifikacija preduzeća na mala, srednja i velika, sa prostom, složenijom i najsloženijom organizacionom strukturom definisana je Zakonom o računovodstvu i reviziji ("Sl. gl..RS", br..46/06)

deo bošnjačkog biračkog tela sa pasivnom ulogom u postojećem političkom ambijentu. Analogno nacionalnoj zastupljenosti populacije u Sandžaku, istraživanjem su obuhvaćene i firme čiji su vlasnici kako srpske, tako i bošnjačke nacionalne pripadnosti.

Istraživači su, na taj način, došli do stavova, koji u su neophodni za sticanje kompletne višedimenzionalne slike o sandžačkom biznis-sektoru. Ova slika odražava nadu poslovnih ljudi u bolju budućnost, kao i sve izazove sa kojima se suočava ovaj, po svemu, veoma specifičan region kao deo sveukupnog nacionalnog prostora.

Najzad, nezavisni eksperti iz EPuS-a su uradili dve recenzije o Studiji i verifikovali zaključke autora. Oni preporučuju ovu Studiju kao polaznu tačku za dalja istaživanja.

2. PREGLED EKONOMSKOG SEKTORA U SANDŽAKU

Aktuelna metodologija Republičkog zavoda za statistiku prepoznaje tri kategorije razvijenosti opština: najnerazvijenije opštine, nedovoljno razvijene i ostale opštine. Analogno navedenoj klasifikaciji, opština Tutin se svrstava u najnerazvijeniju opštinu u Srbiji, opštine Sjenica i Prijepolje se svrstavaju u nedovoljno razvijene opštine, dok opštine Novi Pazar, Nova Varoš i Priboj pripadaju kategoriji ostalih opština.

Svetska banka region Sandžak definiše kao "oblast aktivno siromašne populacije". Ovaj region „živi život u getu“, nije se snašao u surovim tranzicionim procesima i danas plaća danak siromaštvu. Ekonomija je u recesiji i njen razvoj u velikoj meri ograničava zapostavljena i nerazvijena putna infrastruktura⁴⁸, nema svežeg kapitala, strane investicije su prisutne samo u formi malih donacija, postojeći fiskalni i bankarski sistem nije stimulativan, nelojalna konkurencija na lokalnim nivoima je veoma izražena. *Cela regija je u opštoj recesiji i nalazi se u stanju bifurkacije (prekretnica).*

---

48 Prostornim planom Republike Srbije do 2010. godine, za region Sandžak nije predviđena niti jedna značajnija infrastrukturna investicija. Videti podatke u Aneksu, poglavlje 3. Putna infrastruktura, tabela 1

2.1. Narodni dohodak po stanovniku

Definiše se kao najznačajnija ekonomska kategorija. To je osnovni ekonomski pokazatelj egzistencije stanovništva i njegovog ekonomskog, političkog i socijalnog napretka. U zadnjoj deceniji, narodni dohodak po stanovniku na nivou regiona, prosečno, beleži drastičan pad za 25% i krajem 2005. godine iznosi malo više od $\frac{1}{3}$ nivoa Republike Srbije (37,9%).

NARODNI DOHODAK PO STANOVNIKU U ODNOSU NA PROSEK R.SRBİJE u %

IZVOR: RZS, Opština Prijepolje-Odeljenje za privredu

OPŠTINE	1995	2005
Novi Pazar	38,2	37,8
Tutin	19,8	25,8
Sjenica	38,2	33,2
Nova Varoš	115,8	57,7
Prijepolje	60,5	39,0
Priboj	67,2	34,4
Ukupno	50,2	37,9
REPUBLIKA SRBIJA	100,0	100,0

Posmatrano po opštinama, drastičan pad narodni dohodak po stanovniku, u prikazanom periodu, zabeležen u opštinama: Nova Varoš(50,2%), Priboj(48,8%) i Prijepolje (35,5%) dugoročno je definisao trend opšte recesije u Sandžaku. U isto vreme u opštini Novi Pazar kao regionalnom lideru privatne preduzetničke inicijative, prema zvaničnim statističkim podacima, zabeležen je pad (1,1%). Opština Tutin beleži dinamičan rast (30,3%)⁴⁹, a istovremeno ima najniži dohodak po stanovniku u odnosu na nivo Republike Srbije (25,8%).

Sa velikom sigurnošću se može konstatovati da su ostvareni indikatori na nivou opština, realno, daleko nepovoljniji, posebno u Novom Pazaru i Tutinu, kada se ima u vidu činjenica da su izvedeni na osnovu podataka o Popisu stanovništva iz 2002. godine. Posebno su se u ove dve opštine reflektovale brojne društveno-ekonomske i političke promene i nakon 2002. godine upravo na demografska kretanja, i ubrzale trend demografskog priliva stanovništva.⁵⁰

49 Porast nacionalnog dohotka u opštini Tutin je zahvaljujući postojanju dve velike fabrike nameštaja „Dalas“ i „Elan“.

50 Videti procenjene podatke u Aneksu, poglavlje 4. Stanovništvo, tabela 2.

2.2. Privredna struktura Sandžaka

Ovo je glavni argument koji ovaj region *a priori* svrstava u red najnerazvijenijih delova Republike Srbije. Sve do demokratskih promena 2000.godine, regionalni razvoj se nije posmatrao kao integralni deo ukupnog društveno-ekonomskog razvoja države. Regionalne razlike su posmatrane samo sa aspekta definisanja i statističkog evidentiranja nivoa nerazvijenosti, tako da su zamenarivane njihove ekonomsko-razvojne, socijalne, društvene, pa i političke reperkusije. Takav pristup neminovno je vodio produbljavaњу regionalnih i strukturnih razvojnih problema, te uvećavao razlike i nesklade u razvijenosti, kako međuregionalno tako i unutarregionalno. Nepovoljna struktura privrede Sandžaka, bez jasne i obuhvatne strategije, za ovaj, po svemu specifičan regiona, uvaćala je i neusklađenosti u razvoju između opština unutar regiona i multiplicirala, u zadnjoj deceniji, već postojeće brojne probleme.

Posmatrano po sektorima privređivanja učešće trgovine, kao egzistencijanog sektora, beleži u periodu 1995-2005, ekspanzivni rast u opštinama: Novi Pazar (88,2%), Tutin (200,0%), Nova Varoš (166,6%) i Prijepolje (170,0%), dok učešće baznog sektora industrije, izuzev opštine Tutin, beleži kontinuirani trend pada i može se dovesti u vezu sa intenziviranjem restrukturiranja ovog sektora nakon 2000.godine. Perspektivno, deluje ohrabrujuće razvoj u sektoru poljoprivrede u svim opštinama u regionu a posebno u opštinama Tutin i Sjenica. U ove dve opštine privatni biznis-sektor, na pravi način, odražava pokušaje vraćanja u funkciju baznog sektora poljoprivrede (proizvodnja i prerada mleka i mesa), uz korišćenje komplementarnih prednosti zdrave životne sredine.

STRUKTURA NARODNOG DOHOTKA PO SEKTORIMA /u %

IZVOR:RZS

OPŠTINE	Industrija		Poljoprivreda		Građevinarstvo		Trgovina		Ugostiteljstvo		Ostalo	
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
Novi Pazar	29	27	19	10	11	11	17	32	4	3	20	17
Tutin	17	17	46	28	11	8	11	33	3	3	12	11
Sjenica	27	12	43	44	11	7	11	11	2	1	6	25
Nova Varoš	58	22	18	24	3	6	6	16	6	2	9	30
Prijepolje	36	14	27	29	5	12	10	27	4	3	18	15
Priboj	52	34	13	15	4	3	16	11	6	1	9	36

Indikativno je i veoma visoko strukturno učešće i rast sektora „ostalo“ u opštinama Nova Varoš (za 2,3 puta više) i Priboj (za 3,0 puta više) u odnosu na 2005. godinu, što ukazuje na još uvek nedovoljno jasno definirane bazne sektore u obe opštine.

2.3. Sinonim za ekonomiju Sandžaka je “samonikla privreda”

U formi biznis-sektora preduzimljivih poslovnih ljudi nastala početkom devedestih, bez pomoći države i bankarskog sektora. Nova forma biznis-sektora radikalno je promenila vlasničku strukturu kapitala u korist privatnog. Društvena svojina je prestala da bude dominantna vlasnička struktura kapitala i beleži stalni pad, posebno sa početkom procesa privatizacije nakon društveno-ekonomskih promena 2000. godine.

Po vlasničkoj strukturi, oko 95% preduzeća u Sandžaku su u privatnoj svojini, oko 2% su preduzeća u mešovitoj svojini, na društvenu svojinu se odnosi oko 1%, 1% su preduzeća u zadružnoj svojini i 1% su preduzeća u državnoj svojini.

Privatna preduzeća prosečno postoje od 5 do 20 godina, a neka i više, sa prostom, složenijom i najsloženijom organizacionom strukturom. Oko 97% privatnih preduzeća ima prostu organizacionu strukturu do 50 zaposlenih, oko 2% su preduzeća sa složenijom strukturom i klasifikuju se u srednja preduzeća do 250 zaposlenih, dok oko 1% preduzeća posluje sa najsloženom organizacionom strukturom kao velika preduzeća, sa preko 250 zaposlenih radnika.

Prema podacima Narodne banke Srbije na kraju 2008. godine u Sandžaku je bilo aktivno 1.594 pravnih lica / privredna društva i zadruge/.

Više od 50% preduzeća posluje u Novom Pazaru (55,4%), zatim slede Prijepolje (13,6%), Tutin (10,0%), Priboj (7,3%), Sjenica (7,1%) i Nova Varoš (6,6%).⁵¹

Opšta nerazvijenost regiona determinisala je i izrazito nepovoljnu privrednu strukturu Sandžaka preko dominantnog učešća sektora trgovine (44,8%), zatim sledi prerađivačka industrija (26,0%), saobraćaj, skladištenje i veze (8,7%), ostali sektori (7,0%), građevinarstvo (5,3%), poslovi sa nekretninama (4,3%) i poljoprivredni sektor (3,9 %).

U svakoj od opština Sandžaka, u zavisnosti od sektora koji su angažovali veći broj zaposlenih u periodu pre velikih društveno-ekonomskih promena, egzistiraju privredni sektori koji su i danas oslonac razvoja na lokalnom nivou. U odnosu na instalisane kapacitete privatnog biznis-sektora, realna je procena da će ovi sektori i u buduće dominirati. Ekonomiju Novog Pazara, kao privredni i ekonomski centar Sandžaka, karakterišu sledeći najzastupljeniji podsektori: proizvodnja džinsa i lake konfekcije, proizvodnja obuće, tapaciranog nameštaja, lake metalne industrije, te komercijalni saobraćaj.

Ekonomiju Tutina karakterišu podsektori: prerada mesa i mesnih proizvoda, mleka i mlečnih proizvoda, kao i podsektor primarne i sekundarne prerade drveta sa proizvodnjom tapaciranog nameštaja. U Sjenici, su kao i u Tutinu, oslonac na lokalnom nivou konkurentne prednosti prirodnih potencijala zdrave životne sredine: uzgoj i prerada mesa i mesnih proizvoda, mleka i mlečnih proizvoda. U Sjenici postoji i podsektor: proizvodnja ženske pozamanterije. U Novoj Varoši su dominantni podsektori: proizvodnja i prerada voća i povrća, otkup, uzgoj i prerada šampinjona, prerada plastičnih masa sa proizvodnjom predmeta od plastike, te podsektor sekundarne prerade drveta. Ekonomiju Prijepolja karakteriše pretežna aktivnost u podsektoru prerađivačke-tekstilne industrije, poljoprivreda sa agro-industrijom, kao i podsektor sekundarne prerade drveta. Ekonomija Priboja se još uvek suočava sa pronalaženjem dominantnijeg sektora koji će u budućnosti biti realna i sigurna perspektiva za opstanak i egzistenciju njegovih stanovnika. Za sada su to: sektor uslužnih delatnosti (hidroizolacija enterijera u oblasti građevinarstva, dorada u oblasti hemijske indu-

51 Videti podatke u Aneksu, poglavlje 7. Ekonomija, tabela 7.

strije, proizvodnja delova za automobile i laka konfekcija), kao i sektor poljoprivrede (organizovani otkup i prerada mleka i mlečnih proizvoda).

Po podacima Narodne banke Srbije, sa stanjem 31.12.2008. godine u svim opštinama Sandžaka egzistira ukupno 1.166⁵² preduzetničkih radnji⁵³ koje svakako, sa ukupnim biznis-sektorom obezbeđuju egzistenciju za 15.421 zaposlenih, što u ukupnom kontingentu zaposlenih čini 35,7% od ukupno zaposlenih u regionu (stanje 31.12.2007.g). Oko 40% radnji je u Novom Pazaru (40,1%), zatim slede: Prijepolje (25,2%), Nova Varoš (13,6%), Priboj (10,3%), Tutin (7,5%) i Sjenica (3,3%). Nepovoljna privredna struktura Sandžaka determinisala je i strukturu preduzetničkih radnji, sa dominantnim učešćem sektora trgovine (43,5%). Zatim sledi saobraćaj i veze (20,9%), prerađivačka industrija (11,4%), hoteli i resrtorani (10,4%), ostali sektori (9,6%), građevinarstvo (3,7%) i poljoprivredni sektor (0,5 %).

Privatno preduzetništvo je, dakle, dominantno u vlasničkoj stukturi malih i srednjih preduzeća u Sandžaku i jedini je oslonac na svakom od lokalnih nivoa. Relativno visoko učešće sektora trgovine, kako u stvaranju dohotka, tako i u ukupnom broju preduzeća, posledica je, pre svega, niskog nivoa ukupne privredne aktivnosti, a ne objektivnog rasta i modernizacije privredne strukture. Najveći interni problemi privatnog preduzetništva Sandžaka leže upravo u nedostatku stručne radne snage i menadžerskog kadra.⁵⁴ Imajući u vidu izvoznu orijentisanost većine proizvodnih preduzeća u oblasti prerađivačke industrije (proizvodnje džinsa, lake konfekcije, obuće, tapaciranog nameštaja, prerade mesa, mleka i mlečnih provoda), još uvek duga i komplikovana administrativna procedura za izvoz i uvoz robe je jedan u nizu ograničavajućih faktora koji su posledica sveopšteg nacionalnog ambijenta.

2.4. Priča o Novopazarskom biznis-sektoru

svakako zaslužuje posebnu pažnju i značaj, jer je sve do prve polovine 90-tih ovaj grad predstavljao jedinstvenu koncentraciju tekstilnih i kožarsko-prerađivačkih kapaciteta, ne samo na području Balkana, već se slobodno može reći i u Evropi, nastalih isključivo kao rezultat privatne preduzetničke inicijative. Odsustvo podrške i nedostatak mudrosti i pragmatizma lokalnih

52 Videti podatke u Aneksu, poglavlje 7.Ekonomija, tabela 8.

53 Status preduzetničkih radnji je, po osnovu poreza i taksi, drugačiji od statističkih podataka.

54 Videti podatke u Aneksu, poglavlje 5. Zaposlenost, tabela 5.

i republičkih političkih elita, jedan je u nizu objektivnih uzroka pravog sunovrata oba podsektora za nepunih deset godina. U toj dekadi je ostvaren i ekspanzivni rast i opšta recesija. Proizvođače džinsa dodatno prate problemi: blokade poslovnih računa, plaćanje obaveza prema državi, servisiranje bankarskih kredita i obaveza prema poslovnim partnerima.

„Zlatno doba“ proizvodnje džinsa u Novom Pazaru je bilo do prve polovine devedesetih, kada je ukupan godišnji legalni i ilegalni uvoz tek-sasa dostizao oko 24 miliona metara; godišnja proizvodnja farmerica je iznosila 20 miliona komada, a dnevna proizvodnja po radniku 36 komada. Tada je mesečni promet džinsa na robnoj pijaci u Novom Pazaru iznosio preko 10 miliona evra, odnosno tadašnjih 20 miliona nemačkih maraka.

Od druge polovine devedesetih, javljaju se brojne poteškoće u poslovanju privatnih preduzetnika, zbog kojih je došlo do drastičnog pada proizvodnje džinsa. Ovo se, pre svega, odnosi na povećanje konkurencije usled velikog uvoza jeftine odeće sa Istoka i carinjenje odeće po nerealno niskim carinskim osnovicama. Predimenzionirani kapaciteti i uvođenje moderne tehnologije, bez jasne strategije i sektorske organizovanosti preduzetnika, povećalo je i unutrašnju konkurenciju među samim proizvođačima džinsa. Pored toga, postepeni prelazak sive ekonomije u legalne privredne tokove doveo je do suočavanja preduzetnika sa potrebom izmirivanja obaveza prema državi.

Od sredine 2003. godine proizvodnja džinsa i lake konfekcije već poprima obrise današnje duboke recesije, jer su se uslovi poslovanja još više pogoršali. Privatni preduzetnici su ulagali u opremu i objekte nadajući se proširivanju tržišta po zaključenju Ugovora o tekstuilu sa EU, kao i sređivanju situacije na domaćem tržištu. Preduzetnici su, u međuvremenu, postali „zatočenici sopstvenog uloženog kapitala“ i danas posluju na godišnjem nivou sa oko 5% kapaciteta, u odnosu na „zlatno doba džinsa 90-tih“.

PROCENA INSTALIRANIH KAPACITETA PRIVATNOG VLASNIŠTVA U PROIZVODNJI DŽINSA I LAKE KONFEKCIJE, U NOVOM PAZARU

IZVOR: PROCENA (Procena do kraja 2003. preuzeta iz Biltena br.54-55, G17 Institut, Beograd, decembar 2004. Procenu uradila Bisera Šećeragić, ekonomista, 10.04.2009. godine, Novi Pazar)

R.B.	Pokazatelji	Ekspanzija 94-95	Drastičan pad krajem 2002	Početak recesije krajem 2003	Opšta recesija do kraja 2008
1	Uvoz teksas platna na godišnjem nivou /m	24.000.000	12.000.000	1.440.120	1.200.000
2	Normativ utroška materijala/par farmerica/metar	1,2	1,2	-	-
3	Godišnja proizvodnja farmerica/ u komad.	20.000.000	10.000.000	1.200.000	1.000.000
4	Broj preduzeća i SKKR	150	200	80	50
5	Broj radnika angažiranih u njima	15.000	15.000.	1.500	1.000
6	Godišnja proizvodnja po radniku	13.300	6.660	-	-
7	Dnevna proizvodnja, po radniku	36	18	-	-
8	Prosečno vreme izrade, u minutama /u Evropi 12-15 min./	oko 30	oko 23	oko 20	-
9	Mesečni promet na robnoj pijaci u N.Pazaru, u EUR	oko 10,3 miliona	oko 5 miliona	oko 2 miliona	oko 50 hiljada

Proizvodnja obuće u Novom Pazaru ima još dužu tradiciju nego proizvodnja lake konfekcije, a pogotovo džinsa. Radi se o zanatu sa tradicijom dužom od preko pola veka. Simptomatično je da i proizvodnja obuće danas deli istu sudbinu kao i proizvodnja džinsa i lake konfekcije u Novom Pazaru, i da se trenutno i ovaj sektor nalazi u dubokoj recesiji. Period recesije karakteriše skoro četiri puta manja proizvodnja i gotovo pet puta manji broj zaposlenih, nego sredinom 90-tih godina. Za vreme ekspanzije ovog sektora mnogo se više uvozila sirovina iz inostranstva (Italija, Turska, Malezija, Brazil, Argentina). Do kraja 2002. godine taj odnos se promenio u korist domaće, mnogo kvalitetnije sirove kože iz Rume i Zrenjanina. Danas se i sektor proizvodnje obuće, čekajući „veća tržišta“, nalazi u bezizlaznom-recesionom stanju i posluje na godišnjem nivou sa oko 3% kapaciteta, u odnosu na „zlatno doba 90-tih“.

PROCENA INSTALIRANIH KAPACITETA PRIVATNOG VLASNIŠTVA U PROIZVODNJI OBUĆE, U NOVOM PAZARU

IZVOR: PROCENA (Procena do kraja 2003. godine preuzeta iz Biltena br.54-55, G17 Institut, Beograd, decembar 2004. Procenu uradila Bisera Šećeragić, ekonomista, 15.04.2009. godine, Novi Pazar.)

R. B.	Pokazatelji	Ekspanzija 94-95	Drastičan pad krajem 2002	Početak recesije krajem 2003	Opšta recesija do kraja 2008
1	Ukupna potrošnja kože na godišnjem nivou, u m2	800.000	400.000	200.000	30.000
2	Prosečan normativ utroška kože za jedan par obuće, u cm2	0,25	0,25	0,25	0,25
3	Godišnja proizvodnja obuće, pari obuće	3.100.000	1.600.000	800.000	120.000
4	Broj preduzeća i SKKR	240	150	80	50
5	Broj radnika angažiranih u njima	5.000	3.500	1.000 - 2.000	1.000
6	Godišnja proizvodnja po radniku	620	457	-	-
7	Dnevna proizvodnja, po radniku pari obuće	2.5	1.9	-	-
8	Prosečno vreme izrade jednog para obuće, u satima	3.2	1.8	-	-
9	Realizacija na mesečnom nivou, u EUR	oko 2.640.000	oko 2.700.000	oko 1.333.000	oko 600.000

200

EKONOMSKA SITUACIJA

Tekstilni i obućarski proizvodni kapaciteti na području Novog Pazara, kao i u ostalim gradovima u regionu Sandžaka u kojima su dominantni ili egzistiraju, kao što je podsektor tekstila u Sjenici, Prijepolju i Priboju, od izuzetnog su značaja na svakom od lokalnih nivoa. U bliskoj prošlosti, zapošljavali su značajan kontingent radnika.

Podsticanje privatnog preduzetništva i razvoj malih i srednjih preduzeća u ovom regionu trebalo je da postanu strateški imperativ i prioritet prethodnih i aktuelnih vlasti, kako na nacionalnom tako i na lokalnim nivoima. Za mnoge preduzetnike u regionu, dalji razvoj prevazilazi znanja samih vlasnika ovih firmi. Nesporna je konstatacija da su im potrebna nova znanja i veštine, kako bi se i pored duboke recesije u kojoj se sada nalaze, pripremali za novu utakmicu na evropskom i svetskom tržištu.

2.5. Zaposlenost i nezaposlenost u Sandžaku

Kao paralelno posmatrani pokazatelji, oni odlikavaju nezavidnu ekonomsko-socijalnu situaciju ovog najnerazvijenijeg dela Republike Srbije. U svim opštinama Sandžaka se, počev od 90-tih godina do današnjih

dana, javljaju velike oscilacije u pogledu broja zaposlenih. U strukturi zaposlenih, na nivou svih opština, dominira učešće zaposlenih u javnom sektoru (64,2% ili 27.380) ali je, takođe, evidentno i visoko učešće zaposlenih u privatnom sektoru (35,8% ili 15.241). Obzirom da se Novi Pazar u zadnje dve decenije afirmisao kao privredni centar regiona po naglom razvoju privatnog preduzetništva, to je učešće broja zaposlenih u privatnom sektoru opštine, u odnosu na ukupan broj zaposlenih relativno vrlo visoko i iznosi 42,8% (8.312).

Zatim slede: Tutin (41,3% ili 1.249), Nova Varoš (40,6% ili 1.418), Priboj (29,8% ili 1.952), Prijepolje (27,1% ili 1.875) i Sjenica (13,4% ili 435 zaposlena).⁵⁵

Međutim, regionalne razlike posmatrane u proteklom periodu ostavile su dubog trag na ekonomsko-razvojne perspektive ovog regiona, te uvećale razlike i nesklade unutar samog regiona. Zanimajući činjenicu da, opštine Novi Pazar i Tutin, administrativno, pripadaju Raškom okrugu, a opštine: Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj Zlatiborskom okrugu, ovakav pristup nije uspeo da spreči dalje zaostajanje nerazvijenosti opština Sandžaka, što argumentuje i indikator: broj zaposlenih na 1000 stanovnika po opštinama, ostvaren u odnosu na republičke i okružne indikatore. Ovaj indikator je najniži u opštini Tutin i iznosi oko $\frac{1}{3}$ ostvarenog proseka na nivou Republike Srbije (35,4%). Zatim slede Sjenica (42,8%), Prijepolje (64,2%), Nova Varoš (69,0%), Novi Pazar (76,4%) i Priboj (84,1%). Sa velikom sigurnošću se može konstatovati da su ostvareni indikatori na nivou opština, realno danas još nepovoljniji, kada se ima u vidu činjenica da su izvedeni na osnovu podataka o Popisu stanovništva iz 2002. godine.

I obrazovna struktura zaposlenih u regionu Sandžak je zabrinjavajuće nepovoljna, sa aspekta dominantnog učešća zaposlenih sa I, II i III stepenom kvalifikacije (37.430 ili 78,6%).⁵⁶ Odnosno, radi se o kontingentu zaposlenih koji ne poseduju niti teorijsko, niti praktično specijalizovano znanje. Nepovoljna obrazovna struktura zaposlenih u direktnoj je vezi sa nepovoljnom privrednom strukturom Sandžaka, u kojoj dominira sektor trgovine i nisko-akumulativna prerađivačka industrija sa pretežno zaposlenom ženskom radnom snagom. Deluje deprimirajuće i izuzetno

55 Videti podatke u Aneksu, poglavlje 5. Zaposlenost, tabela 4

56 Videti podatke u Aneksu, poglavlje 5. Zaposlenost, tabela 5

nisko učešće zaposlenih sa visokom spremom (761 ili 1,6%) što, u krajnjem slučaju, delimično, amnestira ovu obrazovnu strukturu zaposlenih od brojnih izazova sa kojima se Sandžak danas suočava.

Evidentan porast broja zaposlenih u privatnom sektoru nije bio dovoljan da apsorbuje celokupan višak radne snage iz društvenog sektora, koja je jednim delom odlazila na tržište rada i povećavala broj nezaposlenih lica, iz godine u godinu. Prema zvaničnim podacima Nacionalne službe za zapošljavanje, ukupan broj nezaposlenih lica u Sandžaku iznosi 48.375 (juni 2009) i u odnosu na isti period prošle godine zabeležen je zamena-rljiv pad od 0,18%.⁵⁷ U kontingentu nezaposlenog stanovništva konstantno prednjače žene koje čine 53,5% od ukupnog broja nezaposlenih lica, a njihovo učešće se kreće u rasponu od 56,8% u Prijepolju, do 46,9% u Sjenici.

Posmatrano po opštinama, najveće učešće nezaposlenih odnosi se na opštinu Novi Pazar (43,2%). Zatim slede: Prijepolje (14,6%), Tutin (13,1%), Priboj (13,0%), Sjenica (10,2%) i Nova Varoš (5,9%). U odnosu na juni 2008. godine, porast nezaposlenosti zabeležen je Prijepolju (8,71%), Novoj Varoši (4,67%) i Priboju (0,81%) i može se objasniti okončavanjem procesa privatizacije velikih sistema (fabrike tekstila: Iris-Prijepolje i Sloboda-Nova Varoš, industrija gume Gumara-Nova Varoš, FAP-Priboj). U Novom Pazaru je broj nezaposlenih lica, praktično, na istom nivou, dok je u Tutinu (10,14%) i Sjenici (2,44%) zabeležen pad broja nezaposlenih lica i realno je da se može dovesti u vezu sa jačom preduzetničkom inicijativom u ovim opštinama.

Veliki broj nezaposlenih posledica je, pre svega, totalne neaktivnosti velikih društvenih sistema u svim opštinama Sandžaka, a koji su još uvek u fazi nedovršene ili sporne privatizacije, stečaja, te opšte recesije u oblasti privatnog preduzetništva. Posmatrano po pripadajućim administrativnim okruzima, učešće nezaposlenih lica svake od opština je takođe visoko. Tako je u ukupnom broju nezaposlenih lica na nivou Raškog okruga, koji u sastavu ima pet opština, učešće opština: Novi Pazar i Tutin veoma visoko (54,28%), dok učešće nezaposlenih u opštinama: Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj iznosi 58,82% od ukupnog broja nezaposlenih u Zlatiborskom okrugu, koji u sastavu ima deset opština. Takođe je veoma nepovoljan i indikator: broj nezaposlenih na 1000 stanovnika

57 Videti podatke u ANEKS-u, poglavlje 6..Nezaposlenost, tabela 6

po opštinama, kako u odnosu na administrativne okruge tako i na nivou Republike, a dramatično je dupliran u Novom Pazaru (217) i Priboju (214) u odnosu na ostvareni nivo Republike Srbije (106).

U međuvremenu, u sandžačkim opštinama nisu se otvorila nova preduzeća koja bi uposlila više ljudi. Osim toga, ovaj region nije dobio nikakve značajne donacije od međunarodne zajednice, niti je bilo direktnih stranih ulaganja. Zbog toga je realno predpostaviti da je stopa nezaposlenosti 53,16%. U odnosu na zabeleženu stopu nezaposlenosti na nivou Republike (27,59%) visoko se kotira, pri čemu je najveća stopa nezaposlenosti ostvarena u opštinama Tutin (67,74%), Sjenica (60,26%) i Novi Pazar (51,87%).

2.6. Zarade po zaposlenom

Pregled ekonomske situacije u Sandžaku zaokružuju zarade po zaposlenom, i na pravi način diferenciraju svaku od opština. Krajem IV kvartala 2008. godine zarada po zaposlenom iznosi 27.809/din. i manja je u odnosu na prosek ostvaren na nivou Republike Srbije za 21% (34.789 din). Tendencija zaostajanja zarada po zaposlenom nastavljena je i početkom 2009. godine (34.537/din) i manja je u odnosu na prosek na nivou Republike za 20,4%, dok je u odnosu na ostvareni prosek u junu 2009. godine manja za 25,2% (23.776/din):

ZARADE PO ZAPOSLENIM /U DIN⁵⁸

IZVOR: RZS

OPŠTINE	10-12.2008.	%	RANG	02.2009.	%	06.2009.	%
Novi Pazar	26.830	77,1	123	32.539	75,1	23.877	75,1
Tutin	33.533	96,4	41	41.396	95,5	30.172	94,9
Sjenica	27.642	79,4	106	36.803	84,9	25.853	81,4
Nova Varoš	29.757	85,5	76	39.228	90,5	25.798	81,2
Prijepolje	24.213	69,6	142	30.303	69,9	22.238	70,0
Priboj	24.876	71,5	139	26.934	62,1	14.720	46,3
Ukupno	27.809	79,9	-	34.534	79,6	23.776	74,8
REPUBLIKA SRBIJA	34.789	100	-	43.353	100,0	31.768	100,0

58 Zarade po zaposlenom su u neto iznosu, bez poreza i doprinosa. Odnose

Posmatrano po opštinama, veličina zarade po zaposlenom je neujednačena u odnosu na rang, od ukupno 170 opština Republike Srbije. Najpovoljniji rang zauzimaju opštine: Tutin (41) i Nova Varoš (76), zatim slede: Sjenica (106), Novi Pazar (123), Priboj (139) i Prijepolje (142). Opređeljujući faktor relativno visokog ranga zarada po zaposlenom, za opštine Tutin i Nova Varoš, leži u činjenici da u obe opštine posluju kompanije koje, pojedinačno, zapošljavaju najveći broj zaposlenih radnika, a da istovremeno imaju regionalni karakter i izvozno orijentisanu proizvodnju. U Tutinu su to fabrike nameštaja: „Dallas“ i „Elan“, dok su u Novoj Varoši „Plastika“ koja se bavi preradom i proizvodnjom predmeta od plastike i „Hyla Agrar“, koja posluje u sektoru agro-industrije.

Bez sumnje se može zaključiti da se region Sandžak, kao najnerazvijeniji deo Republike Srbije, definitivno održava na preduzetničkom duhu poslovnih ljudi koji su, istovremeno, i najveći potencijal ovog regiona. Privatna preduzetnička inicijativa je za sveukupnu populaciju Sandžaka jedina perspektiva i, nesporno, značajan segment ukupne privredne aktivnosti.

Prema percepciji biznis-sektora Sandžaka, dosadašnja sredstva Fonda za razvoj Republike Srbije bila su usmeravana, uglavnom, u zavisnosti od resornih ministarstava, u delove nacionalne države iz kojih i dolaze republički ministri.

Tako su podsticajne mere Republike Srbije još više „getoizirale“ region Sandžak, te nisu pružile značajniju institucionalnu podršku u procesu transformacije i podsticaja da se iz „pozicije egzistencijalne borbe za opstanak“ privatnog biznis-sektora pređe u osmišljavanje realne, kreativne i perspektivne poslovne ideje kao osnove za njegov razvoj.

3. KONFLIKTI U SANDŽAKU I NJIHOVI EFEKTI NA REGIONALNI PRIVATNI BIZNIS-SEKTOR

3.1. Identifikacija konflikata i nosioci konflikata

Predstavnici biznisa identifikovali su dve vrste konflikata u srbijanskom delu sandžačkog regiona koji imaju potencijalno negativni uticaj na uspešan razvoj njihovih firmi, i uopšte, na privredu u regionu. Prvi i najdominantniji je konflikt između institucija koje zastupaju bošnjačku zajednicu u sandžačkom regionu (1). Drugi, koji se opisuje kao manje snažan, postoji između nacionalnih grupa koje naseljavaju šest najvećih opština u Sandžaku, Srba i Bošnjaka (2). Ono što je zajedničko za obe vrste konflikata jeste da se njihovo bitisanje i intenzitet veoma razlikuje između različitih zajednica.

(1) Unutar – bošnjački konflikt

Sagovornici, poslovni ljudi iz šest sandžačkih opština, unutar-bošnjački konflikt smatraju najjačim, sa najvećim uticajem na njihove firme i privredni razvoj u regionu, uopšte. Posebno su sagovornici iz Novog Pazara, Sjenice, Tutina, Prijepolja i, u manjoj meri iz Nove Varoši, naglasili ovo mišljenje. Vlasnici firmi iz Priboja su svesni konflikta unutar bošnjačke zajednice, ali ne vide negativan uticaj na njihov posao i njihovu zajednicu.

Glavni nosioci konflikta su dve dominantne političke stranke koje predstavljaju bošnjačku zajednicu u Sandžaku: Sandžačka demokratska stranka (SDP) i Stranka demokratske akcije (SDA), kao i dve islamske zajednice: Islamska zajednica u Srbiji i Islamska zajednica Srbije. U Prijepolju je u konflikt uključena i treća politička stranka: Demokratska partija Sandžaka (DPS). Neki od ispitanika smatraju da iza ovog konflikta stoje pojedinci u Beogradu kojima je u interesu podela bošnjačke zajednice, dok ga ostali smatraju čisto domaćim konfliktom.

Novi Pazar se posmatra kao centar konflikta i zbog toga funkcioniše kao generator konflikta u ostalim opštinama Sandžaka, posebno u Tutinu, Sjenici i Prijepolju.⁵⁹ Jedan sagovornik iz Novog Pazara opisao

59 Novi Pazar, Sjenica i Tutin su sandžačke opštine u kojima je preovlađujuća bošnjačka većina. U Prijepolju stanovnici bošnjačke nacionalnosti čine 41% ukupne

je društvo svoje zajednice kao potpuno “podeljeno” konfliktom, dok ga sagovornik iz Tutina vidi sa manjim intenzitetom odnosno, kao borbu “između institucija, uglavnom stranaka i dve islamske zajednice za moć, novac i položaj, ali bez podela među običnim ljudima”. Uprkos različitim stavovima u pogledu intenziteta konflikta, svi su se složili sa činjenicom da on postoji i da ima negativan uticaj na ekonomski sektor.

Što se tiče unutar – bošnjačkog konflikta, Nova Varoš se izuzima zbog veoma malog procenta bošnjačkog stanovništva, tako da nije direktno pogođena. Međutim, budući da pripada istom regionu kao i pomenute opštine, poslovni ljudi iz Nove Varoši osećaju se indirektno pogođeni problemima koji nastaju iz tog konflikta.

(2) Odnos između Srba i Bošnjaka

Ogromna većina poslovnih ljudi ne vidi postojanje međuetničkog konflikta u regionu Sandžak. Sagovornici iz Novog Pazara, Tutina i Nove Varoši bili su vrlo jasni u vezi toga, izjavljujući da su, iz njihove perspektive, odnosi između nacionalnih grupa vrlo dobri i da se mnogo poslovnih kontakata između Srba i Bošnjaka odvija bez obzira na etničku pripadnost. Međutim, jedan sagovornik iz Priboja taj odnos opisao je kao problematičan jer se pitanje migracija u njegovoj zajednici, posebno Bošnjaka koji napuštaju to područje, ali i Srba, ne razmatra u javnosti već se o njemu ćuti. U Prijepolju se međuetnički odnosi opisuju kao tradicionalno harmonični. Međutim, bilo je mišljenja zbog pristrasne raspodele javnih funkcija u državnim institucijama kao što su policija i sudstvo, a koje favorizuju Srbe, zbog čega rastu frustracije među bošnjačkim stanovništvom.

3.2. Položaj privatnih kompanija u postojećoj konfliktnoj situaciji

Većina intervjuisanih poslovnih ljudi nisu pripadnici niti jedne političke partije aktivne u različitim opštinama sandžačkog regiona. Oni su uglavnom fokusirani na razvoj svojih kompanija i borbu za opstanak. To okupira veliki deo njihovog vremena, i ne ostavlja prostora za druge aktivnosti. Oni sebe ne vide kao političke ličnosti ali, takođe, ne smatraju da ih uloga poslodavca među velikim brojem zaposlenih ne čini

---

populacije, dok su u Novoj Varoši (7%) i u Priboju(23%) Bošnjaci u manjini.

političkim ličnostima. Sagovornici su prihvatili svoju ulogu nosilaca socijalne odgovornosti ne samo prema svojim zaposlenim radnicima, već i prema njihovim porodicama,⁶⁰ ali to retko poprima političke razmere. Neki od sagovornika su pominjali vezu između socialnog prosperiteta običnih građana i intenziteta konflikata u regionu. Angažovati ljude sa ulice, obezbediti im posao i socijalnu sigurnost, sasvim je razumljiva preokupacija. To je eksplisicito naglasio jedan od vlasnika firmi sa sledećom izjavom: *“ako biznis sektor može da apsorbuje radnu snagu, neće više biti konflikata”*.

Genaralno, većina sagovornika ne pripada političkim partijama i ne pokazuje simpatije prema bilo kojoj političkoj opciji tokom intervjua. Sebe vide samo kao preduzetnike bez ikakve veze sa sektorom politike. Većini od njih ne dopada se ideja da postanu politički akteri. Sa druge strane, postoji snažan osećaj socijalne odgovornosti prema zaposlenim radnicima i članovima njihovih porodica.

Manji deo intervjuisanih poslovnih ljudi ili pripada nekoj od političkih opcija, ili ih otvoreno podržava. Ovi biznismeni sebe uglavnom vide kao preduzetnike, ali sa velikim procentom interesovanja za politiku. Imajući u vidu iskustvo vlasnika kompanija i poslovnih ljudi, oni ocenjuju politički sektor uglavnom kroz ekonomsku perspektivu, uključujući i ekonomske rezultate kao rezultat delovanja lokalne politike, svakako, i u pogledu ekonomskog razvoja njihovih sopstvenih opština. Dakle, oni ne slede slepo sve partijske odluke i imaju svoje sopstvene stavove o političkim procesima, uključujući i njihove kritike prema pojedinim partijama. Što se tiče socijalne odgovornosti za njihove radnike, oni pokazuju čvst stav kao poslovni ljudi ne vezujući se za politiku.

Još jedan važan faktor, koji pojačava osećaj odgovornosti za matičnu opštinu od stane jednog dela intervjuisanih poslovnih ljudi, je lokalni patriotizam. Taj patriotizam proističe iz činjenice da njihove porodice ovde žive generacijama. Ova veza je posebno jaka u manjim zajednicama sandžačkog regiona, kao što su Nova Varoš i Prijepolje. Još jedan važan razlog za zainteresovanost ispitanika za socijalnu stabilnost njihovih gradova je, naravno, to što su uložili mnogo novca u posao i tako preuzeli visoki lični rizik. Kroz ulaganje vlasnici firmi se vezuju za svoju

60 Neke posećene firme pružaju egzistenciju hljadama radnika i članova porodica.

Na primer, mlekare sa stotinama farmera koji im prodaju mleko.

zajednicu i delom zavise od njene socijalne i političke stabilnosti. U slučaju da eskalaciju konflikata prate socijalni nemiri, vlasnici firmi rizikuju svoje sopstvene investicije. Iste posledice bi se desile i u slučaju da dođe do pojačane emigracije obrazovanog stanovništva zbog porasta tenzija i konflikta, ili visoke nezaposlenosti. Stoga, poslovni ljudi i pominju višestruku motivaciju da investiraju u socijalnu stabilnost u svojim zajednicama, kako emotivno tako i ekonomski. Javni interesi i interesi kompanija su usko povezani. Povećanje ekonomskog uspeha za većinu kompanija znači više investicija, više radnih mesta, a samim tim i veću socijalnu stabilnost koja, dalje, gradi bolji ekonomski prosperitet.

Zato opština postaje privlačnija za mlade obrazovane ljude koji će tu i ostati, ili za strane koji bi se tu doselili. Započeo bi pozitivan ciklus. Pored toga, uspešan privatni biznis služi kao pozitivan primer za druge građane, te može da posluži kao pozitivan generator novih poslovnih početaka.

Velika većina sagovornika je svesna svoje izuzetno važne uloge u obezbeđivanju socijalne stabilnosti u njihovim zajednicama, obezbeđujući zaradu stotinama, pa i hiljadama ljudi, naročito u sredinama sa niskim nivoom socijalne sigurnosti, kao što je ceo prostor nacionalne države. Takođe su svesni da im ova činjenica obezbeđuje posebno mesto u njihovim zajednicama, i da čak i više zavise od socijalne stabilnosti od onih koji nisu investirali novac u proizvodnju obuće, mlekare ili u edukaciju zaposlenih. Sa druge strane, većina vlasnika firmi nema dovoljno kapaciteta i /ili ne zna kako da se nosi sa ovom specifičnom pozicijom. Dva glavna razloga za to su: a) poslovni ljudi su preopterećeni razvojem firme, ili, naročito sada u vreme duboke krize, sprečavanjem od bankrotstva svojih firmi; b) nedostaje im dovoljno samopouzdanja da zauzmu aktivniju ulogu u rešavanju socio-ekonomskih pitanja u svojim zajednicama, koja bi pojasnila njihov specijalni položaj. Preduzetnici često nisu konsultovani od strane opština, ili predstavnika javnosti, da daju svoj doprinos, već naprotiv, većina ljudi gleda na kompanije sa nepoverenjem i nedostatkom poštovanja, uprkos njihovoj važnoj ulozi obezbeđivanja prihoda za mnoge građane. Neki sagovornici su pomenuli da vode svoj biznis već decenijama, bez ikakve podrške opština, ili kooperacije sa njima. Međutim, samo mali broj sagovornika se obraćao javnosti ili opštinama, nudeći svoju podršku. Nisu pokušavali da sistematski poprave sliku o njima u javnosti, prezentujući svoje vredne pokušaje da unaprede

zajednicu investirajući novac u nju, obezbeđujući posao za veliki broj ljudi, preuzimajući lični rizik.

Poslovni ljudi opisali su nedostatak povezanosti među sobom kao ključni problem, uzimajući u obzir nedostatak uticaja koji imaju u zajednicama. Nivo nefornalnih kontakata među firmama je veoma nizak, i uglavnom baziran na *ad-hoc* nivou, ili je rezultat ličnih poznanstava među vlasnicima firmi. Retko je bilo udruženih pokušaja da se oglase zajednički interesi. Postojeće poslovne asocijacije još uvek se nisu pokazale kao adekvatni reprezentanti biznis-sektora, boreći se za njihove interese, za podršku od opštinskih institucija, ili nudeći ekonomsku ekspertizu u zamenu za održivo i iskreno partnerstvo sa političkim sektorom. Imajući u vidu predhodne i sadašnje asocijacije, posmatrano po opštinama, ili na nacionalnom prostoru, sagovornici su zauzimali uglavnom negativno gledište.⁶¹ Najveća zabrinutost među privatnim asocijacijama uzrokuje činjenica da su ugroženi od strane političara, tj. kontrolisani su od strane političkih aktera. U tom slučaju, asocijacija prestaje sa lobiranjima za ekonomski sektor, ili za svoje članove, bez obzira na njihovu političku pripadnost. Stoga gubi pravo da postoji.

Mnogi vlasnici kompanija su izgubili poverenje u političku elitu usled njene nemogućnosti da se suoči sa važnim problemima sa kojima se region Sandžaka suočava. Jedan od razloga je i nedostatak otvorenosti za saradnju sa ostalim socijalnim sektorima, na primer sa biznis-sektorom. Ovakav stav je potvrđen i tokom promena koje su pratile lokalne izbore 2008. godine. Mnoge lokalne samouprave su promenile lokalne vlade, ali problemi su ostali isti, a da istovremeno nije pronađen novi pristup problemima. Biznis-sektor je u izolaciji od političke elite, a da i dalje nije obezbeđena nova uloga ekonomije uprkos brojnim socio – ekonomskim problemima. U slučaju pokušaja lokalne vlade da se poveže sa biznis-sek-

---

61 Izuzetak je Novi Pazar Asstex, skoro formirana, još uvek se očekuje napredak. Međutim, može se čuti kritika rada Asstex-a. Ipak, ova asocijacija može da služi kao primer za to kakav uticaj može imati biznis sektor ako je udružen.. Iako Asstex čini polovinu tekstilnih kompanija iz Novog Pazara, one obezbeđuju prihode hiljadama zaposlenih u gradu, i mogao bi biti važan politički akter..Presudna bi bila politička nezavisnost i programski pristup u korist njegovih članova, bez obzira na veličinu kompanije. Asstex će biti snažan toliko koliko se članovi posvete radu. U Prijepolju postoji pozitivan primer jednog funkcionalnog udruženja.Ovo udruženje obuhvata lokalne proizvođače tekstila i okuplja 20 firmi koje upošljavaju oko 500 radnika.

torom, raste nepoverenje u vezi motivacije, što je posledica negativnih iskustava iz prošlosti kada je bilo raznih vidova političkih ugrožavanja.

Većina poslovnih ljudi sebe vidi kao samostalne borce. Slabo su povezani među sobom, a sa lokalnim samoupravama povezanost praktično i ne postoji. Politički i socijalni status preduzetnika nije adekvatan važnoj ulozi socijalnih balansera u zajednicama.

3.3. POSLEDICE KONFLIKTNIH SITUACIJA NA KOMPANIJE U SANDŽAKU I EKONOMIJU U CELINI

Posledice konfliktnih situacija na ekonomski sektor u regionu Sandzaka su višestruke. Poglavlje 3.1. opisuje dva konflikta, i kako na njih gledaju poslovni ljudi. Neke od posledica za privatne kompanije su direktno povezane sa jednim ili oba pomenuta konflikta, a druge indirektno proističu iz njih. Ove indirektno posledice rezultiraju iz defektnog državnog sistema, stvarajući mentalitet odsustva saradnje između političkih lidera i socijalnih sektora, kao i korupciju i neprofesionalizam u javnim institucijama. Ovo poglavlje je podeljeno u dva dela: (1) suočavanje sa direktnim posledicama; (2) suočavanje sa indirektnim posledicama.

(1) Direktne posledice

Konflikti sa najvećim intenzitetom u regionu Sandžak odvijaju se u okviru bošnjačke zajednice. Intenzitet konflikata se razlikuje po opštinama, a zavisi i od strane koja trenutno dominira. Uprkos različitim mišljenjima o pojedinim stvarima, sagovornici su se složili da postoje snažni konflikti, i da se oni negativno odražavaju na ekonomsku situaciju u regionu Sandžak. Direktne posledice su sledeće:

Rivalitet među političkim partijama sprečava političare da se fokusiraju na prioritetna pitanja ekonomskog razvoja. Borba među političkim protivnicima odvlači pažnju, čini da oni zauzimaju krajnje pragmatičan stav u pristupu važnim socio-ekonomskim pitanjima. Sve se posmatra očima konflikta, i stoga je sve nejasno. Javne institucije ne brinu o ekspertizi kada upošljavaju radnike lokalne opštine, već se opredeljuju po stranačkoj pripadnosti. Ovo je opšti fenomen koji je prisutan u svim javnim institucijama, u svim opštinama Sandžaka. Ljudi koji nisu eksperti odlučuju o veoma važnim pitanjima koja se tiču ekonomskog razvoja, ne

priznaju svoj nedostatak znanja, ne obraćaju se ekonomskim stručnjacima u svojim zajednicama, niti se obraćaju za pomoć lokalnim privatnim kompanijama. Naravno, oni ne pristupaju problemima pragmatički, već iz perspektive svojih partija. Poslovni ljudi koji ne pripadaju vladajućoj partiji često ne dobijaju nikakvu podršku od strane javnih institucija, zanemaruje se činjenica da li su bitni poslodavci u svojoj zajednici, ili ne. Predstavnici opština nikada ne posećuju lokalne privatne kompanije u cilju razmene informacija, kooperacije radi, ili eventualne pomoći. Umesto toga, oni su u "kulama od slonovače", odbijajući da uspostave nove kontakte, da pokušaju da pronađu inovativna rešenja za postojeće probleme;

Mnoge fabrike koje su posećene tokom rada na ovom projektu, želele bi da se prošire, ali su suočene sa nedostatkom infrastrukturnih uslova: prostor za izgradnju novih fabrika, sigurno snabdevanje vodom, električna energija, putevi, itd. Lokalne zajednice retko podržavaju lokalne kompanije u njihovim nastojanjima, i stoga gube priliku da kreiraju situaciju između njih i privatnih firmi u kojoj svi dobijaju. O formiranju industrijskih zona diskutovalo se unutar nekoliko opština, ali do sada ništa nije realizovano.⁶² U Prijepolju je izgradnja industrijske zone bila odložena za mesec dana zbog nesposobnosti da se formira lokalna vlada;

Bez partijskih veza, privatne kompanije nisu pravedno tretirane na javnim tenderima. To ne samo da šteti kompanijama, nego čak i više samim opštinama jer dobijaju slabiji kvalitet po većoj ceni. Novac poreskih obveznika se troši neracionalno;

Oni koji podržavaju jednu političku opciju, bojkotuju proizvode i usluge firmu koje podržava oponentsku političku opciju;

Republičke i opštinske inspekcije kontrolišu samo legalno registrovane kompanije, druge ne. To dovodi do nelojalne konkurencije. Inspekcije su takođe i oruđe za kazne za lokalne kompanije koje nisu privržene partijama. Neke kompanije su morale da smanje broj zaposlenih zbog toga. To dokazuje dominaciju stranačkih nad javnim interesima;

Nedostatak direktnih stranih investicija u lokalnim sredinama je posledica nestabilne situacije.⁶³ Osim infrastrukture i podrške prosperitetu opštine, politička i društvena stabilnost je jedan od glavnih faktora

62 Novi Pazar, Prijepolje, Priboj, Tutin

63 Više je faktora koji utiču na odluku o investiranju, ali je politička/socijalna stabilnost jedan od njih.

odlučivanja gde da se uloži novac. Medijski napadi ili drugi vidovi nasilničkog ponašanja ne doprinose Sandžaku da bude atraktivna lokacija za strana ulaganja. Mnogi intervjuisani su izjavili da će proširenje biti otežano usled nedostatka spoljašnjeg kapitala, domaći kapital ne postoji, a banke nisu sigurne u odobravanju novih kredita. Javni fondovi su sledeća opcija za prikupljanje novca za investicije, ali po rečima nekih vlasnika kompanija, oklevaju da apliciraju za njih zato što raspodela fondova nije transparentna. Osim toga, izjavili su da ne postoji kontrola na koji način se troši novac, npr. sredstava Republičkog fonda za razvoj. Mnogi biznismeni oklevaju da otvoreno lobiraju za svoje interese i da podignu svoj glas, te ukažu na svoje problem zato što se plaše inspekcija, ili drugih negativnih posledica. Konfliktna situacija stvara atmosferu ćutanja i odlaže transformaciju biznis-sektora u savremen i samopouzdanog društveno-političkog aktera u svojim zajednicama. To je neophodno za održivi ekonomski razvoj;

Visok nivo korupcije u republičkim institucijama. To povećava troškove vođenja biznisa, čini ga manje profitabilnim i otežava nove investicije.

(2) Indirektne posledice

Konflikti odvlače pažnju običnih ljudi od važnih ekonomskih pitanja razvoja ka emocionalnim pitanjima konflikata, koji su simbolične prirode i nisu relevantni za prosperitet i opšte blagostanje u zajednici. Zato i pritisak javnosti na političke stranke da bi se obezbedio pragmatični pristup politici opada. Isto tako se i izborni standardi za ocenu učinaka Vlade manje baziraju na pragmatičnim parametrima kao što je privredna statistika;

Nestabilne lokalne uprave imaju negativan uticaj na ekonomsku situaciju. Lokalne kompanije ne mogu da ostvare pozitivan odnos sa opštinama, nema dugoročnih strategija za razvoj, pažnja stranaka je uglavnom usmerena na dnevne političke konflikte, a ne na socijalni i ekonomski razvoj njihove zajednice (stranački interesi su dominantniji od javnih), stabilan odnos nije moguće obezbediti potencijalnim investitorima ili drugim značajnim privrednim institucijama, t.j. međunarodnim agencijama za razvoj ili razvojnim bankama⁶⁴;

64 Videti politička nestabilnost u sandžačkim opštinama nakon poslednjih izbora u maju 2008, posebno u Sjenici, Novoj Varoši, Prijepolju i Priboju.

Diskriminacija regiona Sandžak od strane pojedinih ministarstava kroz selektivno odlučivanje, davanjem prednosti nekim drugim delovima Srbije. Povoljni krediti koje Ministarstvo poljoprivrede dodeljuje poljoprivrednim proizvođačima na državnom nivou osmišljeni su na način da sandžački proizvođači ne mogu da konkurišu zbog posebnih preduslova koje moraju da ispune;

Privatizacija državnih firmi nije urađena u javnom interesu, ili u interesu opšteg pozitivnog ekonomskog razvoja u sandžačkim opštinama. Sagovornici su pomenuli primere Priboja i Novog Pazara. Umesto toga, privatizacija je urađena u korist pojedinaca sa partijskim vezama. Stoga, lokalni kapaciteti za razvoj bivaju uzalud potrošeni, zato što velike kompanije ugrožavaju rad manjih. U Priboju postoji zastoj u privatizaciji FAP-a, što ograničava mogućnosti razvoja drugih sektora biznisa;

Neke opštine u Sandžaku konstantno gube deo populacije, uglavnom mlade i obrazovane ljude. Ova migracija je uglavnom posledica otežane ekonomske situacije, i hendikep je za budući ekonomski razvoj jer privatnim firmama otežava pronalaženje kvalitetnih radnika. Pored toga, lokalno tržište se sužava. Po rečima istih sagovornika, migracija će biti dramatična u slučaju da se pravila u vezi izdavanja viza izmene, i procedura emigracije u zemlje Sengena bude olakšana;

Postojeće poslovne asocijacije rekto funkcionišu, zbog neprofesionalnog rukovodstva, i mešanja političkih stranaka.⁶⁵

---

65 Za više detalja pogledati poglavlje 3.3

3.4. PREPORUKE BIZNIS-SEKTORA ZA JAČANJE EKONOMIJE U SANDŽAČKOM REGIONU

Biznis-sektor u regionu Sandžak suočava se sa brojnim i složenim izazovima. Nedavno, globalna finansijska kriza, koja je inače počela teško da pogada globalnu realnu ekonomiju, opterećuje i veliki broj malih i srednjih preduzeća kod kojih postoji rizik da proizvodnja bude zaustavljena. Na domaćem nivou, ovim preduzećima upravo nedostaje podrška za prevazilaženje krize. Oni se, dakle, moraju sami snalaziti. Kao što je i opisano u poglavlju 3.3., mnogi od njihovih problema nastaju, direktno ili indirektno, iz konfliktne situacije u njihovom matičnom regionu. Pored toga, neke firme suočavaju se i sa unutrašnjim problemima, kao što su nedostatak veština rukovođenja ili nedostatak poslovne strategije. Nasuprot globalnoj ekonomskoj krizi, lokalni/regionalni izazovi, kao i problemi, mogu se rešavati i lokalno. Zbog toga se preporuke ispitanika vezano za jačanje ekonomskog sektora u sandžračkom regionu odnose ili na sam regionalni poslovni sektor (1) lokalnu upravu (2) vladu (3) i na međunarodnu zajednicu (4).

PREPORUKE REGIONALNOM BIZNIS-SEKTORU

- Glavna preporuka, koju su ispitanici naveli, jeste jačanje nivoa organizacije unutar samog biznis-sektora. Iako u Sandžakim opštinama postoje razna poslovna udruženja⁶⁶ vlasnici firmi ne smatraju da ih ona kvalitetno zastupaju. Naravno, poslovne firme su konkurentne međusobno (u zavisnosti od toga da li se bave istom vrstom biznisa), ali ipak postoji mnogo zajedničkih interesa koji ih povezuju. Da bi se složili oko zajedničkih interesa i da bi se oni kvalitetno prenosili i zastupali, mora postojati odgovarajući nivo organizacione saradnje između privatnih kompanija. On bi bio na visokom organizacionom nivou kada bi međunarodni partenri podržali napore da se oni bolje organizuju na osnovu uspešnih iskustava iz međunarodnog okruženja. Pored usaglašavanja zajedničkih interesa, kao važna težnja biznisa pomenuto je vođenje udruženih aktivnosti da bi se postigli konkretni rezultati. Organizovanje je preduslov združene aktivnosti.

66 Ona obuhvataju ili firme na lokalnom, opštinskom nivou, ili na ekonomskoj-sektorskoj osnovi, na primer, proizvođači tekstila. Osim toga, postoje i centralna, poslovna udruženja na republičkom nivou.

Naravno, ove udružene aktivnosti se moraju jasno definisati i prihvatiti od strane svih;

- Jedna od glavnih aktivnosti bila bi zagovaranje ekonomskog razvoja, sa ciljem da on postane primarni fokus lokalne političke elite. Ovo je navela većina ispitanika i ocenila kao glavni problem;
- Vlasnici nekoliko firmi pomenuli su potrebu da se obrazovni sistem uskladi sa potrebama biznisa;
- Saradnja sandžačkog poslovnog sektora sa udruženjima iz dijaspore trebalo bi da se intenzivira;
- Što se samog poslovnog sektora tiče, kod nekih kompanija se mora istaći nedostatak veština menadžmenta. Ovaj nedostatak često vodi slabom strateškom planiranju firmi. Bez jasnih planova za budućnost, firme nisu u stanju da adekvatno reaguju na promene na tržištu ili druge (ne)predvidive promene u poslovnoj sferi;
- Mnogi ispitanici naveli su potrebu da poboljšaju sliku javnosti o privatnim firmama. Još uvek mnogo ljudi uspešan biznis povezuje sa kriminalnim radnjama, nasuprot vlasnicima koji ulaze u rizik ulaganjem svog kapitala za obezbeđivanje posla, te stvaranje ekonomske osnove za svoje opštine. Takođe smatraju da treba više iznositi u javnost probleme sa kojima se privatne firme suočavaju, kao i pitanja koja su od njihovog interesa. Poboljšavanjem svog imidža u javnosti poslovni sektor će imati više šanse za veći javni uticaj, posebno ako će firme biti uspešne u svom predstavljanju kao lobisti za javne interese, a ne kao podrška političkim partijama.

PREPORUKE LOKALNIM VLADAMA

- Opšta preporuka lokalnim vladama u opštinama Sandžaka jeste da pomognu stvaranju atmosfere saradnje između javnih uprava i privatnog poslovnog sektora. To bi uspostavilo stanje otvorenosti i respekta sa obe strane u smislu razumevanja zajedništva, a sve u vezi poboljšanja socio-ekonomskih uslova života. Neki vlasnici firmi razočarani su nivoom saradnje;

- Jedan od fragmenata konkretne saradnje bio bi i pronalaženje stranih investitora. Lokalni biznismeni kao glavni problem vide neza- interesovanost stranih investitora da tešnje sarađuju sa domaćim kompanijama. Posebno u graničnom regionu kao što je Sandžak, koji je stotinama kilometara udaljen od većih gradova, potreban je input spolja. Zato vlasnici firmi zahtevaju od lokalnih vlada povećan napor u pristupu potencijalnim stranim investitorima za svoj lokalni poslovni sektor. To se može postići udruženim radom sa organizacijama privatnog biznisa;
- Mnogi poslovni ljudi su, kao problem naveli i fiskalnu politiku prema Sandžaku, jer je ona štetna po privatne firme i ne stimuliše nove investicije. Da bi se to promenilo biće neophodan, zajednički, lobistički pristup lokalnih vlada i sektora privatnog biznisa;
- Izvestan broj poslovnih ljudi predložilo je da lokalne vlade treba da uključe poslovne eksperte u proces odlučivanja. Najveća ekspertiza u smislu potreba lokalnog privatnog biznisa upravo leži u uspešnosti samih vlasnika firmi. Niko van ekonomskog sektora ne može da nadoknadi znanje unutar njega. Njihovi saveti o ekonomskim pitanjima bi trebalo da budu ključni u svakoj odluci koja se donosi na lokalnom, političkom nivou. Naravno, moraju se uvesti demokratske procedure o tome kako se poslovni sektor može složiti sa opštim uslovima, i kako izbeći situaciju da pojedini biznismeni zastupaju sopstvene interese prilikom davanja saveta.

PREPORUKE REPUBLIČKOJ VLADI

- Svi vlasnici privatnih kompanija, koje su bile predmet istraživanja, nacionalni ambijent ocenjuju visoko centralizovanim, i državu uopšte, doživljavaju krajnje neodgovornom, kako prema ovom prostoru, tako i prema biznis-sektoru. Kao dominantne probleme ovog regiona navode: višedecenijski nedostatak ekonomskog razvoja koji uzrokuje slabljenje javnih institucija, korupciju i emigraciju;
- Postojeći zakonodavni sistem nije stimulativan za ovaj region a koji, istovremeno, predstavlja jedinstvenu koncentraciju privatnog biznis-sektora. Poslovni ljudi smatraju da ovi i mnogi drugi gorući problemi

Sandžaka mogu da budu rešeni samo aktivnom politikom države koja će stabilizovati i ekonomski osnažiti ceo region;

- Imajući sve ovo u vidu, Republičkoj Vladi se preporučuje da vodi stimulativnu fiskalnu i politiku zapošljavanja, u celom regionu Sandžaka. Fiskalna politika treba da ima stimulativniji uticaj na ekonomski razvoj:
- Fiskalnu politiku u delu oporezivanja prometa proizvoda, roba i usluga svesti na nivo od 10-15%;
- Obračun PDV-a (poreza na dodatu vrednost) i naplatu istog vezati za naplaćenu, a ne za fakturisanu realizaciju prometa proizvoda, roba i usluga (kao do sada);
- Fiskalno opterećenje zarada na teret poslodavca i zaposlenog obavezno svesti, sa aktuelnih 68%, na 40-50% opterećenja od osnovice;
- Veća zaštita proizvoda tekstilne i obućarske industrije, koji se proizvode u Sandžaku, u odnosu na uvoz istih roba iz evro-azijskih zemalja;
- Carinsku osnovicu proizvoda tekstilne i obućarske industrije, koji se uvoze iz evroazijskih zemalja podići na realan tržišni nivo;
- Urgentnim, stimulativnim, zakonskim rešenjima revitalizovati napuštene poljoprivredne posede Pešterske visoravni i ruralne predele opština Nova Varoš, Prijepolje i Priboj, što bi favorizovalo agropotencijale ovog regiona, umanjilo efekte iseljavanja iz opština: Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj, i smanjilo pritisak priliva stanovništva u urbane sredine (Novi Pazar i Tutin);
- Uredbu Vlade Republike Srbije „O uslovima i kriterijumima za realizaciju kredita za subvencionisanje kamatne stope na potrošačke kredite (finansijski lizing) za nabavku određenih trajnih potrošnih dobara (uz kamatnu stopu do 6% za nabavku poljoprivredne mehanizacije), a koji deo Uredbe favorizuje nabavku mehanizacije za poljoprivredu na području Vojvodine, revidirati i usmeriti je i na dominantne sektore ruralnih područja regiona Sandžak;

- Izvršiti reviziju dodeljenih sredstava iz Fonda za razvoj Republike Srbije, u celom regionu Sandžak;

PREPORUKE MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI

- Svi vlasnici privatnih kompanija, koje su bile predmet istraživanja, imaju eksplicitan stav da poslovni ljudi mogu da utiču na transformaciju poslovnog ambijenta u regionu Sandžak međusobnim povezivanjem i organizovanjem, ali uz podršku neke međunarodne organizacije/institucije/tela. Ovu konstataciju argumentuju nepostojanjem ozbiljne i organizovane međusobne kooperacije, kao i nedostatkom autoriteta za formiranje i održivost udruženja formiranih u daljoj i bližoj prošlosti.. Vlasnici su sigurni da, za organizovanje biznis-sektora zasnovanog na ekonomskom principu, postoji određena kritična masa. Ovi ljudi su zbog svojih investicija u privatni biznis primorani da ostanu u ovom regionu i zato su zainteresovani za postojanje stabilnih ekonomskih institucija;
- Poslovni ljudi, takođe, ističu da dalji razvoj prevazilazi znanja samih vlasnika ovih kompanija, te da najveći interni problemi biznis-sektora Sandžaka leže u nedostatku stručne radne snage: sofisticirani obrazovni profili sa novim znanjima i veštinama o savremenim tehnologijama, kao i organizovan i profesionalan menadžerski kadar;
- Svi vlasnici privatnih kompanija, koje su bile predmet istraživanja, ukazuju na činjenicu da postojeći bankarski sistem u Republici Srbiji deluje destimulativno na biznis-sektor, da nema razvojnih kredita sa povoljnim i podnošljivim kamatnim stopama, te da sredstva Fonda za razvoj Republike Srbije “zaobilaze” prostor regiona Sandžak. Ekonomija regiona se nalazi u stanju dubioke recesije, kojoj je preko potreban svež kapital razvojnog tipa.
- Imajući sve ovo u vidu, Međunarodnoj zajednici se preporučuje da podrži prioritete biznis-sektora, u celom regionu Sandžaka;
- Biznis-sektor Sandžaka organizovati i udružiti u formi asocijacije/udruženja, sa podsektorima u okviru asocijacije/udruženja, a koji su dominantni na svakom od lokalnih nivoa. Međunarodne organizacije bi trebalo da podrže takve asocijacije;

- MSP regiona Sandžak pružiti tehničku pomoć, koja podrazumeva: edukaciju koja bi obezbedila ponudu sofisticiranih obrazovnih profila komplementarnih sa dominantnim sektorima u regionu; profesionalizaciju
- menadžerskog kadra koji će se edukovati za pripremu novih načina poslovanja, razvijanje strategije prodaje i marketinga, istraživanje mogućnosti za izvoz, obezbeđivanje novih finansijskih sredstva, preduzimanje finansijskog i strateškog planiranja, osavremenjavanje proizvodnih i dizajnerskih kapaciteta, ispunjavanje zahteva industrijskog zakonodavstva i međunarodne prakse u vezi zaštite životne sredine;
- Plasman kreditnih linija razvojnog tipa, po uslovima razvojnih banaka EU;

4. ZAKLJUČAK

Region Sandžak je suočen sa brojnim socijalnim, političkim i ekonomskim problemima. Konflikti su podelili ljude, siromaštvo je u porastu, korupcija, nepotizam, nedostatak vladavine prava, niski moralni standardi i nedostatak udruženih inicijativa u cilju ostvarivanja zajedničkih interesa, samo su neki od njih. Svi ovi problem su međusobno veoma povezani. Pozadina ovih potpornih strukturnih razloga leži u dominaciji političkog sektora unutar društvenih sfera. Sve ovo ukazuje na defektan sistem demokratije. Izbalansirana moć je potrebna radi postizanja efektivne vladavine demokratije. Potrebna je jača nezavisnost medija i civilnog sektora, potrebno je društvo koje aktivno radi na organizaciji i promociji svojih interesa. Penzioneri, studenti, zaštitnici prirodne sredine, žene i druge grupacije moraju se organizovati. Moraju se uključiti u demokratske procese odlučivanja i u procese oblikovanja javnog mnjenja. Moraju podići svoj glas protiv okolnosti koje nisu u ravni sa njihovim interesima. I na kraju, moraju dati svoj glas partijama koje podržavaju njihove političke interese. Samo aktivnodruštvo može proizvesti politički sektor, koji je sposoban da radi u ime javnih interesa, a ne za interes pojedinaca. Samo tako konflikti koji postoje u sandžačkom regionu mogu biti rešeni. Do sada, ništa od ovoga nije urađeno.

Ekonomski sektor je od najveće važnosti za socijalno blagostanje celog društva. Poslovni ljudi u sandžačkom regionu nose veliku društvenu odgovornost. Oni su odgovorni za obezbeđivanje prihoda hiljadama radnika, kao i njihovim familijama. Ovi poslovni ljudi su svesni svoje odgovornosti, nezavisno iz koje opštine dolaze, ili kojoj opštini ili nacionalnoj strukturi pripadaju, da li su politički opredeljeni, ili ne. Putem obezbeđivanja radnih mesta, oni ispunjavaju jednu veoma važnu ulogu društvene stabilnosti njihovih zajednica. Stoga imaju veliki uticaj na nivo tenzija unutar njihovih zajednica. Jedan od glavnih razloga postojanja društvenih tenzija je ekonomski pritisak vezan za nezaposlenost građana. Pružanje podrške jednoj od strana u konfliktu može dovesti do ostvarivanja prihoda, kao na primer zapošljavanja od strane političke partije ili verske zajednice. Privredni sektor je, takođe, glavni izvor poreskih prihoda za lokalne budžete. Samim procesom zapošljavanja skida se pritisak sa društvenog sistema socijalne pomoći. Tako je u interesu samih opština, kao i

u interesu običnih građana, da privatne kompanije posluju uspešno. Ovo je primer demokratski razvijenog društva. Ukoliko firma ode pod stečaj vlasnik gubi uloženi kapital, a samim tim stotine i hiljade ljudi ostaju bez prihoda. Mnogi od njih će morati da zatraže socijanu pomoć od državnih institucija. Pored toga, lokalne i republičke vlasti gube značajan prihod od poreza, i od firmi i od bivših radnika. Sve to zajedno, povećani zahtevi za socijanu pomoć i smanjenje prihoda od poreza primoraće državu na novo zaduživanje u inostranstvu, što će opet opteretiti buduće generacije. Osnovni razlog za to leži u opadanju aktivnosti privatnog biznis-sektora. Zato od vitalnog interesa za sve državne autoritete treba da bude jačanje privatnih firmi što je više moguće. Pružanje adekvatne pomoći biznis-sektoru mora biti ključni zadatak svih nova vlasti. Tako će se uspostaviti ambijent u kome dobijaju i firme i država. Osim toga, razvijena privreda obezbeđuje socijanu stabilnost i smanjuje društvene tenzije.

Na žalost, u Sandžakim opštinama, nivo priznavanja zasluga poslovnog sektora od strane političkog sektora kao i samih građana, ne podudara se sa njihovom važnošću. Glavni razlog leži u neizbalansiranoj podeli moći između političkog i ostalih sektora. Političke partije ne dozvoljavaju veći uticaj drugih aktera zbog straha od gubitka kontrole nad procesom podele javnih pozicija. Kontrola nad javnim pozicijama za njih označava glavni izvor sopstvene moći. Nedostatak brige o javnim interesima sprečava političke partije da angažuju spoljne eksperte sa odgovarajućim znanjem, da dobrovoljno preuzmu javne pozicije. Umesto toga, neprofesionalni članovi političkih partija ili pojedinci usko povezani sa njima, dobijaju važne pozicije. Na drugoj strani, akteri koji nisu politički povezani, suviše su slabi da bi vršili pritisak na politički sektor radi oslobađanja od njegovog uticaja.

Takođe je i poslovni sektor suviše slab, mada u njemu ima potencijala za pozicioniranje kao glavnog nosioca uticaja. Ova slabost se javlja usled mnogih razloga. Glavni i najvažniji je nedostatak samopouzdanja poslovnih ljudi da ustanu i otvoreno zagovaraju svoje interese.

Nedostatak samopouzdanja duboko je povezan sa tradicionalnom podelom moći u Republici Srbiji. Političke partije vide same sebe, i viđene su od strane većine stanovnika kao jedini, prirodni nosioci javnih interesa. Monopol nad moći sprečava privredni sektor da zauzme aktivniju ulogu, i pored činjenice da ima važnu funkciju u svakoj od zajednica. Obzirom

da su nosioci velike odgovornosti za stabilnost svojih zajednica, imaju i veliki interes u očuvanju društvene stabilnosti. Mnogi poslovni ljudi osećaju se zastrašeni političkim uticajem. Apstiniraju od otvorenog zagovaranja svojih interesa, koje od strane političkih partija može biti shvaćeno kao pretnja. Kao takva može izazvati negativne posledice po poslovni sektor, na primer, povećanjem broja inspekcijskih kontrola. Drugi, veoma važan razlog za nedostatak samopouzdanja poslovnih ljudi je da u društvima sandžačkih zajednica dominira nedostatak poštovanja uspešnih kompanija, kao i osećaj opšteg nepoverenja prema njima. Nepoverenje je, delom, bazirano na nedostatku razumevanja važnosti privatnog sektora kao poslodavca, kao i na osnovu iskustva ljudi o poslovnim ljudima koji stvaraju profit na ilegalan način, na primer, putem lažnih procesa privatizacije, ili pranja ilegalno stečenog kapitala. Većina stanovnika još uvek ne razume važnost uspeha privatnog biznis-sektora za dobrobit samih lokalnih zajednica.

Ako postoji namera privrednog sektora za promenom strukturalnog nedostatka da, napokon, zauzme javnu ulogu koja mu pripada, mora prvo promeniti svoju poziciju. Prvi korak u tom pravcu je poboljšanje unutrašnje komunikacije. Ovo je preduslov za identifikovanje zajedničkih interesa. Radi održive i demokratske portage za zajedničkim ciljevima, unutrašnja komunikacija među poslovnim sektorom mora biti institucionalizovana. Najbolji način institucionalizacije je putem privrednih asocijacija. Takve asocijacije moraju biti strogo politički i finansijski nezavisne, demokratski organizovane, obezbeđujući ista prava svim svojim članovima. Niti jednom članu, ili grupi članova, ne može biti dozvoljeno nametanje domincije svojih uskih interesa. Ovi preduslovi obezbeđuju dugoročnu predanost članova asocijacije, koji tako postavljeni, čuvaju održivost i snagu asocijacije. Snaga samih asocijacija direktno zavisi od predanosti njihovih članova.

Drugi korak privrednog sektora mora biti zagovaranje zajedničkih interesa. Ovo se može postići lobiranjem kod relevantnih nosilaca interesa iz drugih sektora, naročito iz političkog sektora. Ako se ovi pokušaji pokažu neuspešnim, mogu se koristiti i druga sredstva radi povećavanja javnog pritiska. U svakom slučaju, svima mora biti jasno predstavljeno da je zagovaranje sopstvenih interesa normalan, nekonfrontirajući demokratski proces. Sasvim je logična pretpostavka da opštine, kao i svi građani,

moraju imati interesa da unaprede uslove za privredni sektor. Zabrana uključivanja uspešnih privrednika u proces donošenja javnih politika nije u skladu sa njihovim potencijalima, jer oni predstavljaju važne ljudske resurse za svoje zajednice. U stvari, teška društveno-politička situacija u sandžačkim opštinama ne bi trebala da im to onemogućava. Asocijacije bi, takođe, trebalo da budu oruđe za pružanje objašnjenja javnom mnjenju o ulozi i važnosti privatnog sektora u svakodnevnom životu. U ovom kontekstu, mediji takođe imaju važnu ulogu. Privredne asocijacije, u ovakvom ambijentu, organizuju sastanke sa medijima radi što bolje prezentacije pozicija i razmene mišljenja. To mora biti medijska platforma za inforisanje javnosti o problemima i izazovima sa kojima se suočavaju privatne kompanije.

Mnogobrojni izazovi sandžačkog regiona mogu samo biti rešeni od strane društva koje radi na jačanju ideja od zajedničkog, javnog interesa. Krićka javnost mora zarad sveopšteg interesa odbaciti pojedince i institucije vođene egoistićnim i parcijalnim interesima. Prosperitet privatnog ekonomskog sektora je javni interes. Dugoroćno gledajuć, mođe se napredovati samo uz podršku politićkog sektora. Ne finansijske, nego generalnom otvorenošću za potrebe kompanija, lobiranjem na drugim nivoima, pružanjem potrebnih usluga, bez obzira na politićko mišljenje samih vlasnika kompanija.

GEOGRAFSKI POLOŽAJ – Region Sandžak je multietnička oblast koja se nalazi u jugozapadnom delu Republike Srbije i obuhvata šest opština: Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj. Pokriva oko 4.504 kvadratnih kilometara, što čini 5,1% teritorije Republike Srbije. Graniči se, u prostoru trougla, na severozapadu sa BiH, na jugozapadu sa Crnom Gorom i na jugoistoku sa Kosovom. Sjenica je, teritorijalno, najveća opština u Sandžaku. Na ovu opštinu odnosi se oko $\frac{1}{4}$ ukupne površine opština (23,5%), dok je opština Priboj najmanja i zahvata svega 12,4% ukupne površine opština Sandžaka.

Geografski posmatrano, veći deo Sandžaka prostire se na Pešterskoj visoravni, jednoj od najvećih visoravni na Balkanu prosečne nadmorske visine između 1100-1400 metara koja se nalazi sa obe strane granice između BiH i Crne Gore, dok se opštine na severozapadu nalaze na obroncima planina Zlatibor i Zlatar. U višim predelima, naročito u Sjenici i Tutinu, klima i zemljište su nemilosrdni, a zima uobičajeno traje osam meseci. U Sjenici najmanje 150 dana godišnje prosečna temperatura je ispod nule, a sneg nekada pada i u julu mesecu.

ISTORIJA – "Sandžak" je turska reč (*sancak*), koja je prvobitno označavala zastavu ili barjak i koja se odnosila na administrativnu oblast u Osmanlijskom carstvu. U tom periodu bio je jedan od šest sandžaka u Bosanskom pašaluku, poznat pod zvaničnim nazivom kao Novopazarski sandžak, a prostirao se na zapadu do Rudog, koji je sada u Federaciji BiH /Republika Srpska/ i na istoku do Kosovske Mitrovice.

Ovakav geografski i geostrateški položaj, u raznim istorijskim periodima, omogućavao je njegovim žiteljima da ostvare kulturne i trgovačke komunikacije u svim pravcima: sa Vardarskom dolinom, Pomoravljem i Egejskim područjem, Grčkom, Malom Azijom i Jadranskim morem.

U Srednjem veku ovaj prostor je pripadao državi Nemanjića, poznatijoj kao **Prva srpska država čija je prestonica bio grad Ras** koji se nalazio nedaleko od današnjeg Novog Pazara. Ime Raška je danas sačuvano u imenu Raškog okruga u Srbiji kome administrativno pripadaju opštine

Novi Pazar i Tutin, sa Raškom, Kraljevom i Vrnjačkom Banjom, dok opštine Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj administrativno pripadaju Zlatiborskom okrugu, sa centrom u Užicu. Ovaj deo jugozapadne Srbije danas je, geografski, poznatiji pod nazivom Sandžak sa Novim Pazarom, neformalnim ekonomskim i kulturnim centrom Sandžaka.

PUTNA INFRASTRUKTURA – Nerazvijenost putne infrastrukture je jedan od primarnih problema opština u Sandžaku, jer je svega 19,9% ukupne putne mreže napravljeno od savremenog kolovoza. Ukupna dužina puteva na području svih opština Sandžaka iznosi 3.099 km, pri čemu se na lokalne puteve odnosi 74,6% ukupne putne mreže, kao najlošije kategorije saobraćajnica (putevi od zemljišta ili tucanog kamena). Posmatrajući po opštinama, lokalni putevi dominiraju u opštini Tutin sa 81,2% u odnosu na ukupnu dužinu putne mreže opštine.

Regionalni putevi učestvuju u ukupnoj putnoj mreži opština sa 16,8%, dok u odnosu na ukupnu putnu mrežu po opštinama učestvuju u rasponu od 5,7% u opštini Prijepolje, prema 50,3% u opštini Priboj. Opština Sjenica, koja kao prostorno najveća opština pokriva oko $\frac{1}{4}$ ukupne teritorije opština u Sandžaku, ima u ukupnoj putnoj mreži svega $\frac{1}{10}$ savremenih-regionalnih puteva.

Ukupna dužina magistralnih-savremenih puteva iznosi 265 km i u strukturi ukupne putne mreže Regiona učestvuje sa svega 8,5% . U odnosu na ukupnu putnu mrežu po opštinama, magistralni putevi učestvuju u rasponu od 4,5% u opštini Tutin, do 18,9% u opštini Prijepolje. Opština Priboj na svojoj teritoriji nema saobraćajnica u kategoriji magistralnih puteva, tako da regionalni putevi na području ove opštine čine puteve najvišeg reda. Istovremeno je jedan od najvećih problema opštine Priboj što $\frac{2}{3}$ teritorije opštine nema direktnu putnu vezu sa ostatkom opštine, već je u upotrebi putni pravac koji delom prolazi kroz BiH.

Opštine Prijepolje i Priboj, za razliku od ostalih opština Sandžaka, imaju železničku putnu mrežu jer preko teritorija ove dve opštine prolazi magistralni pravac železničke pruge Beograd – Bar, što posebno za opštinu Priboj predstavlja značajan infrastrukturni potencijal i delom kompenzuje nedostatak magistralnih puteva.

Tabela 1. Pregled i struktura putne mreže, po opštinama / u km/

IZVOR: STRATEGIJE PRO U J-Z SRBIJI, UNDP

OPŠTINE	Ukupno	Savremeni kolovoz	Magistralni Ukupno/savremeni		Regionalni Ukupno/savremeni		Lokalni Ukupno/savremeni	
Novi Pazar	740	164	58	58	100	50	582	56
Tutin	714	100	32	32	102	51	580	17
Sjenica	537	108	47	47	161	54	329	7
Nova Varoš	509	133	42	42	60	53	407	38
Prijepolje	454	22	86	86	26	16	342	122
Priboj	145	92	0	0	73	68	72	24
Ukupno	3.099	619	265	265	522	292	2.312	264
%	100	19,9	8,5	8,5	16,8	9,4	74,6	8,5

STANOVNIŠTVO – Prema popisu iz 2002. godine u regionu Sandžak je imalo 235.570 stanovnika, što čini 3,1% ukupnog stanovništva Republike Srbije. Od ukupnog broja stanovnika, 142.350 ili 60% izjasnilo se kao Bošnjaci muslimanske vere, 93.220 stanovnika su Srbi i Crnogorci, a preostalih 2% pripada ostalim etničkim grupama (Albanci, Bugari, Bunjevci, Hrvati, Vlasi, Mađari, Makedonci, Romi, Ukrajinici, Slovenci, Rusi, Gorani i drugi). Prema istim izvorima, u tri istočne opštine preovlađujuća je bošnjačka većina (Novi Pazar 78%, Tutin 94,9% i Sjenica 75%), dok su na zapadu Bošnjaci u manjini (Nova Varoš 7%, Priboj 23% i Prijepolje 41%), gde je srpska polulaciji u većini.

Novi Pazar je grad sa najvećim brojem stanovnika u kome, prema popisu iz 2002. godine, živi 36,5% ukupne populacije Sandžaka. Zatim slede Prijepolje (17,5%), Priboj (12,9%), Tutin (12,8%), Sjenica (11,8%) i Nova Varoš (8,5%).

Kada je u pitanju odnos ruralnog i urbanog stanovništva, prema istim izvorima, ruralno stanovništvo čini 40,7% prema 59,3% urbanog-gradskog stanovništva. Za razliku od ostalih opština Sandžaka, opštinu Prijepolje karakteriše suprotna tendencija u smislu većeg broja stanovnika koji žive u ruralnom području ove opštine (63,5%). Ovo se može objasniti činjenicom da Prijepolje, zahvaljujući povoljnom geografskom položaju,

ima železničku mrežu i najrazvijeniju putnu-magistralnu infrastrukturu u odnosu na ostale gradove Sandžaka.

Sandžak je konstantno jedan od ekonomski najnerazvijenijih delova Republike Srbije. U protekle dve decenije prostor Sanžaka obeležile su brojne društveno-ekonomske i političke promene koje su se, kao posledica, reflektovale na dinamiku promena stanovništva. Najveći uticaj na demografske promene imala su migraciona kretanja, odnosno, priliv i odliv stanovništva, u i iz opština Sandžaka. Prema procenjenom broju stanovnika po stanju od 30.06.2007. godine²⁷, migraciona kretanja populacije u Sandžaku nisu zaustavljena niti posle popisa 2002. godine, već su se, naprotiv, ubrzala. To za posledicu ima kontinuirani trend demografskog praznjenja, odnosno, odliv stanovništva posebno iz opština Nova Varoš (-6,5%), Priboj (-5,8%) i Prijepolje (-3,2%), dok je u Sjenici bez značajnijeg uticaja (- 0,1%).

Za razliku od ovih opština, prema istim izvorima, evidentan je veoma brz trend demografskog punjenja–priliva stanovništva u Novom Pazaru (+9,1%) i u Tutinu (+5,1%), i realno je povezan sa koncentracijom privatnog preduzetništva u ova dva grada.

Republički zavod za statistiku: „Opštine u Srbiji 2008“.

Tabela 2. Broj stanovnika i demografska kretanja, po opštinama

IZVOR: RZS

OPŠTINE	Popis 2002.		Prosečan god. priraštaj u % 1991-2002.	Popis 2002. u %		Procenjen broj stanovnika, stanje 30.06.07.		Priliv/odliv u odnosu na Popis 2002.	
	Broj	% učešća		Urbano	Ruralno	Broj	% učešća	Broj	%
Novi Pazar	85.996	36,5	+3,5	63,5	36,5	93.859	39,0	+ 7863	+9,1%
Tutin	30.054	12,8	-11,2	73,2	26,8	31.595	13,1	+ 1541	+ 5,1%
Sjenica	27.973	11,8	-15,2	65,0	36,0	27.959	11,6	- 14	- 0,1%
Nova Varoš	19.982	8,5	-7,7	51,7	48,3	18.678	7,7	- 1304	- 6,5%
Prijepolje	41.188	17,5	-10,2	36,5	63,5	39.869	16,6	- 1319	- 3,2%
Priboj	30.377	12,9	-14,1	64,4	35,6	28.603	12,0	- 1774	- 5,8%
Ukupno	235.570	100	RS / - 1,0	59,3	40,7	240.563	100,0	+ 4993	+ 2,1%

Evidentno je da Novi Pazar, u poređenju sa ostalim opštinama Sandžaka, ima najveći priliv stanovništva i nakon popisa 2002. godine, a da mlada populacija starosti od 0-27 godina čini oko 40% ukupnog stanovništva. Novi Pazar je i dvostruko univerzitetski grad sa jednim privatnim i jednim državnim univerzitetom, kao i Fakultetom za trgovinu i bankarstvo Univerziteta „Braća Karić“, sa statusom odeljenja. Visokim obrazovanjem obuhvaćeno je 6.600 studenata (stanje 30.09.2008).

U obrazovnoj strukturi stanovništva regiona starosti preko 15 godina, dominira stanovništvo sa srednjom stručnom spremom (34,3%) sa najpovoljnijim odnosom u opštini Priboj (47,2%), kao i u odnosu na prosek ostvaren na nivou Republike Srbije (41,1%).

Učešće stanovništva sa srednjom stručnom spremom je najniže u Sjenici (17,1%) i upola je manje u odnosu na ostale opštine Sandžaka, a u odnosu na prosek ostvaren na nivou Republike manje za 1,5 puta. **Takođe je i učešće stanovništva regiona sa visokom spremom u odnosu na ukupno radno-sposobno stanovništvo veoma malo (3,1%),** a u odnosu na prosek ostvaren na nivou Republike manje za 1,1 puta (6,5%). Najpovoljniju obrazovnu strukturu sa visokom spremom ima opština Priboj (3,7%) i Novi Pazar (3,4%). Zatim slede Prijepolje (3,0%) i Sjenica i Nova Varoš sa izjednačenim učešćem (2,8%), dok je opština Tutin sa svega 1,9%

stanovništva sa visokom spremom. Ovaj indikator je posebno nepovoljan u opštini Tutin gde je u odnosu na region procenat visoko obrazovanih upola manji, dok je u odnosu na prosek ostvaren na nivou Republike manji za 2,5 puta.

Popisom iz 2002. godine u Sandžaku je bilo 10.543 nepismenih stanovnika starosti 15 i više godina, što čini 5,7% ukupnog stanovništva iste starosne granice. Ispod regionalnog proseka nepismenosti nalaze se opštine Priboj (4,1%) i Prijepolje (4,9%) i Novi Pazar (5,1%), dok su opštine Sjenica(8,4%), Tutin (7,7%) i Nova Varoš (5,9%) sa većim učešćem nepismenog stanovništva u odnosu na učešće na nivou regiona. Indikativno je za sve opštine Sandžaka, prema Popisu iz 2002. godine, da je broj nepismenih stanovnika starosti 15 i više godina veći u odnosu na ukupan broj stanovnika sa visokom spremom za 85,1%. Ovaj izvedeni indikator najpovoljniji je u opštini Novi Pazar u kojoj je broj nepismenih u odnosu na broj sa visokom spremom veći za oko 50%. U ostalim opštinama Sandžaka ovaj krajnje poražavajući-izvedeni indikator kreće se u rasponu od 1,04 puta više (Prijepolje) do 3,45 puta više u Tutinu. Danas se sa sigurnošću može konstatovati da su ovi izvedeni indikatori povoljniji u svim opštinama Sandžaka, a posebno u Novom Paazaru koji je regionalni centar sa dva univerziteta, sa statusom odeljenja i trećeg univerziteta.

Tabela 3. Stanovništvo staro 15 i više god., prema školskoj spremi i pismenosti

IZVOR: RZS, NZS

OPŠTINE	Ukupno po Popisu 2002.	Bez školske spreme		Nepotpuno osnov.obraz.	Osnovno obrazovanje
		Svega	Nepismeni		
Novi Pazar	64.777	5.681	3.340	6.359	23.595
Tutin	21.808	2.458	1.677	3.802	9.004
Sjenica	21.804	2.578	1.835	4.003	6.695
Nova Varoš	16.880	1.357	1.008	3.226	4.903
Prijepolje	33.233	2.460	1638	5.050	9.754
Priboj	25.272	1.718	1.045	2.885	6.510
Ukupno	183.774	16.252	10.543	25.325	60.461

OPŠTINE	Srednje obrazovanje RS = 41,1 %		Viša sprema	Visoka sprema RS = 6,5 %		Nepoznato
	Svega	% od ukupno		Svega	% od ukupno	
Novi Pazar	22584	34,8	1731	2231	3,4	2596
Tutin	5139	23,5	486	418	1,9	501
Sjenica	3730	17,1	552	623	2,8	3623
Nova Varoš	6215	36,8	611	483	2,8	85
Prijepolje	13465	40,5	1138	998	3,0	668
Priboj	11939	47,2	1001	944	3,7	275
Ukupno	63072	34,3	5519	5697	3,1	7748

Zaposlenost i nezaposlenost u Sandžaku su indikatori koji odražavaju nepovoljno društveno-ekonomsko stanje ovog regiona, pokazujući da je to jedan od najnerazvijenijih delova Srbije. U svim opštinama Sandžaka se, počev od 90-tih godina do današnjih dana, javljaju velike oscilacije u pogledu broja zaposlenih. U strukturi zaposlenih, na nivou svih opština, dominira učešće zaposlenih u javnom sektoru (64,2% ili 27.380) ali je, takođe, evidentno i visoko učešće zaposlenih u privatnom sektoru (35,8% ili 15.241). Obzirom da se Novi Pazar u zadnje dve decenije afirmisao kao privredni centar regiona po naglom razvoju privatnog preduzetništva, to

je učešće broja zaposlenih u privatnom sektoru opštine, u odnosu na ukupan broj zaposlenih, relativno vrlo visoko i iznosi 42,8% (8.312). Zatim slede Tutin (41,3% ili 1.249), Nova Varoš (40,6% ili 1.418), Priboj (29,8% ili 1.952), Prijepolje (27,1% ili 1.875) i Sjenica (13,4% ili 435 zaposlena). (Videti podatke u Aneksu, poglavlje 5.Zaposlenost, tabela 4.)

Može se, generalno, zaključiti da je povećano učešće zaposlenih u privatnom sektoru, pre svega, rezultat privatne preduzetničke ideje, ali i borbe ljudi ovog prostora za preživljavanje u teškim tranzicionim vremenima. Međutim, porast broja zaposlenih u privatnom sektoru nije bio dovoljan da apsorbuje celokupan višak radne snage iz društvenog sektora, koja je jednim delom odlazila na tržište rada i povećavala broj nezaposlenih lica, iz godine u godinu.

Tabela 4. Broj zaposlenih, status i indikatori zaposlenosti

IZVOR: RZS

Godišnji prosek 2007.	Zaposleni		Zaposleni u pred., ustanovama i organizacijama Ukupno	Privatni preduzetnici i lica zaposlena kod njih Ukupno	Broj zaposlenih na 1000 stanovnika	
	Ukupno	Žene(%)			RS = 271 / Opština/ Okrug	Zapos. u pred.ustan. i orgzijacijama, RS =194 / Opština / Okrug
OPŠTINE	42.621	39,3	27.380	15.241		
Novi Pazar	19.400	40,5	11.088	8.312	207 / 243	118 / 145
Tutin	3.027	31,0	1.778	1.249	96 / 243	58 / 145
Sjenica	3.243	42,0	2.808	435	116 / 229	100 / 164
Nova Varoš	3.491	31,2	2.073	1.418	187 / 229	111 / 164
Prijepolje	6.927	40,5	5.052	1.875	174 / 229	127 / 164
Priboj	6.533	41,4	4.581	1.952	228 / 229	160 / 164

Sve do demokratskih promena 2000. godine, regionalni razvoj se nije posmatrao kao integralni deo ukupnog društveno-ekonomskog razvoja države. Problematika regionalnog razvoja je bila apsolutno marginalizovana, analizirana po prevaziđenoj statističkoj metodologiji kao jedna odvojena i ne mnogo značajna dimenzija ukupnog razvoja. Regionalne razlike su posmatrane sa aspekta nivoa nerazvijenosti, tako da su zanemarivane njihove ekonomsko-razvojne, socijalne, društvene, pa i političke reperkusije. Takav pristup neminovno je vodio produbljavanju

regionalnih i strukturnih razvojnih problema, te uvećavao razlike i nesklade u razvijenosti, kako unutarregionalno tako i međuregionalno.

Zanemarujući činjenicu da, opštine Novi Pazar i Tutin, administrativno, pripadaju Raškom okrugu, a opštine Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj Zlatiborskom okrugu, ovakav pristup nije uspeo da spreči dalje zaostajanje nerazvijenih opština Sandžaka, što argumentuje i indikator: **broj zaposlenih na 1000 stanovnika po opštinama, ostvaren u odnosu na republičke i okružne indikatore**. Ovaj indikator je najmanji u opštini Tutin-oko 1/3 prosečnog nivoa Republike Srbije (35.4%). Slede: Sjenica (42,85%), Prijepolje (64,2%), Nova Varoš (69%), Novi Pazar (76,4%) i Priboj (84,15). Sa velikom sigurnošću se može konstatovati da su prikazani indikatori na nivou opština, realno, još nepovoljniji, kada se ima u vidu činjenica da su izvedeni na osnovu podataka o Popisu stanovništva iz 2002. godine.

I obrazovna struktura zaposlenih u regionu Sandžak je zabrinjavajuće nepovoljna, sa aspekta dominantnog učešća zaposlenih sa I, II i III stepenom kvalifikacije (37.430 ili 78,6%) (Videti podatke u Aneksu, poglavlje 5. Zaposlenost, tabela 5.) odnosno, radi se o kontingentu zaposlenih koji ne poseduju niti teorijsko niti praktično specijalizovano znanje. Nepovoljna obrazovna struktura zaposlenih u direktnoj je vezi sa nepovoljnom strukturnom privredom Sandžaka, u kojoj dominira sektor trgovine i nisko-akumulativna prerađivačka industrija sa pretežno zaposlenom ženskom radnom snagom. **Deluje deprimirajuće i izuzetno nisko učešće zaposlenih sa visokom spremom (761 ili 1,6%) što, u krajnjem slučaju, delimično, amnestira ovu obrazovnu strukturu zaposlenih od brojnih izazova sa kojima se Sandžak danas suočava.**

Tabela 5. Obrazovna struktura zaposlenih

IZVOR: NZS, FILIJALE : NOVI PAZAR I PRIJEPOLJE

OPŠTINE	31.01.2009.		I,II,III	IV	V	VI	VII-1	VII-2
	Ukupno	Žene						
Novi Pazar	20.738	3.353	16.942	3.024	87	494	266	7
Tutin	6.088	3.269	4.895	976	38	109	83	-
Sjenica	4.727	2.173	3.709	791	52	75	113	1
Nova Varoš	2.947	1.471	2.253	541	16	96	54	-
Prijepolje	6.480	3.693	4.927	1.294	21	125	115	2
Priboj	6.393	3.127	4.704	1.424	53	191	130	1
Ukupno	47.609	17.086	37.430	8.050	267	1.090	761	11

NEZAPOSLENOST – Prema zvaničnim podacima Nacionalne službe za zapošljavanje, ukupan broj nezaposlenih lica u Sandžaku iznosi 48.375 (juni 2009) i u odnosu na isti period prošle godine zabeležen je zamenarljiv pad od 0,18%. U kontingentu nezaposlenog stanovništva konstantno prednjače žene, koje čine 53,5% od ukupnog broja nezaposlenih lica, a njihovo učešće se kreće u rasponu od 56,8% u Prijepolju, do 46,9% u Sjenici.

Posmatrano po opštinama, najveće učešće nezaposlenih odnosi se na opštinu Novi Pazar (43,2%). Zatim slede Prijepolje (14,6%), Tutin (13,1%), Priboj (13,0%), Sjenica (10,2%) i Nova Varoš (5,9%). U odnosu na juni 2008. godine, porast nezaposlenosti zabeležen je Prijepolju (8,71%), Novoj Varoši (4,67%) i Priboju (0,81%) i može se objasniti okončavanjem procesa privatizacije velikih sistema (Iris, Sloboda i Gumara, FAP). U Novom Pazaru je broj nezaposlenih lica, praktično, na istom nivou, dok je u Tutinu (10,14%) i Sjenici (2,44%) zabeležen pad broja nezaposlenih lica i realno je da se može dovesti u vezu sa jačom preduzetničkom inicijativom u ovim opštinama.

Evidentno je da je veliki broja nezaposlenih posledica, pre svega, totalne neaktivnosti velikih društvenih sistema u svim opštinama Sandžaka, a koji su još uvek u fazi nedovršene ili sporne privatizacije, stečaja,

te opšte recesije u oblasti privatnog preduzetništva. Takođe se ovakav zaključak može argumentovati i visokim udelom nezaposlenosti u okviru administrativnih okruga svake od opština Sandžaka. Tako je u ukupnom broju nezaposlenih lica na nivou Raškog okruga, koji u sastavu ima pet opština, učešće opština Novi Pazar i Tutin veoma visoko (54,28%), dok učešće nezaposlenih u opštinama Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj iznosi 58,82% od ukupnog broja nezaposlenih u Zlatiborskom okrugu, koji u sastavu ima deset opština. **Veoma je nepovoljan i indikator: broj nezaposlenih na 1000 stanovnika po opštinama veoma i daleko je veći, u negativnom smislu, u odnosu na ostvarene indikatore po pripadajućim administrativnim okruzima, a dramatično je dupliran (Novi Pazar i Priboj) u odnosu na ostvareni nivo Republike Srbije:**

Tabela 6. Broj nezaposlenih i indikatori nezaposlenosti

IZVOR: NZS, RZS

Stanje Juni, 2009.	Nezaposleni		Index nezaposlenosti RS = 99,13 06.2009/06.2008.	Udeo opš. u nezap., u okviru okruga, u % Juni 2009.	Stopa nezap. u %, RS = 27,59 06.09/2007.	Broj nezaposlenih na 1000 stanovnika RS = 106 31.12.2007.	
	Ukupno	Žene u %				Opština	Okrug
Ukupno	48.375	53,5	99,81	...	53,16		
Novi Pazar	20.908	57,2	100,02	41,62	51,87	217	160
Tutin	6.357	52,8	89,86	12,65	67,74	183	160
Sjenica	4.917	46,3	97,56	13,70	60,26	186	125
Nova Varoš	2.886	49,1	104,67	8,04	45,25	167	125
Prijepolje	7.075	56,8	108,71	19,71	50,53	167	125
Priboj	6.232	48,7	100,81	17,36	48,82	214	125

Imajući u vidu da su podaci o broju zaposlenih relativno konstantna kategorija i da prema aktuelnom broju nezaposlenih ne potiču iz istog vremenskog perioda, a da u međuvremenu nisu otvoreni novi sistemi koji bi uposlili veći broj lica, niti su opštine Sandžaka, do sada, imale značajnijih donacija međunarodnih organizacija ili priliva direktnih stranih investicija, realno je moguće u zbiru ukupno zaposlenih i nezaposlenih konstatovati da **stopa nezaposlenosti u opštinama Sandžaka iznosi 53,16% i da se u odnosu na zabeleženu stopu nezaposlenosti na nivou**

Republike (27,59%) visoko kotira, pri čemu je najveća stopa nezaposlenosti ostvarena u opštinama: Tutin (67,74%), Sjenica (60,26%) i Novi Pazar (51,87%).

EKONOMIJA – Sinonim za ekonomiju Sandžaka je tzv. “samonikla privreda” u formi biznis-sektora preduzimljivih poslovnih ljudi, nastala početkom 90-tih sa raspadom velikih društvenih sistema, bez pomoći države i bankarskog sektora. Nova forma biznis-sektora radikalno je promenila vlasničku strukturu kapitala u korist privatnog. Društvena svojina je prestala da bude dominantna vlasnička struktura kapitala i beleži stalni pad, posebno sa početkom procesa privatizacije nakon društveno-ekonomskih promena 2000. godine.

Po vlasničkoj strukturi, oko 95% preduzeća u Sandžaku su u privatnoj svojini (biznis-sektor), oko 2% su preduzeća u mešovitoj svojini, na društvenu svojinu se odnosi oko 1%, 1% su preduzeća u zadružnoj svojini i 1% su preduzeća u državnoj svojini. Privatna preduzeća su prosečne starosti od 5 do 20 i više godina sa jednostavnom, složenijom i naj-složenijom organizacionom strukturom. Oko 97% privatnih preduzeća ima prostu organizacionu strukturu do 50 zaposlenih, 2% su preduzeća sa složenijom strukturom i klasifikuju se u srednja preduzeća do 250 zaposlenih, dok oko 1% preduzeća posluje sa naj složenijom organizacionom strukturom kao velika preduzeća, sa preko 250 zaposlenih radnika.

Prema podacima Narodne banke Srbije, završne račune za 2008. godinu u svim opštinama Sandžaka podnelo je 1.594 privrednih društava i zadruga, i više od 50% preduzeća posluje u Novom Pazaru (884 ili 55,4%). Zatim slede Prijepolje (217 ili 13,6%), Tutin (160 ili 10,0%), Priboj (116 ili 7,3%), Sjenica (113 ili 7,1%) i Nova Varoš (104 ili 6,6%).

Opšta nerazvijenost regiona determinisala je i izrazito nepovoljnu privrednu strukturu Sandžaka preko dominantnog učešća sektora trgovine (44,8%). Zatim sledi prerađivačka industrija (26,0%), saobraćaj, skladištenje i veze (8,7%), ostali sektori (7,0%), građevinarstvo (5,3%), poslovi sa nekretninama (4,3%) i poljoprivredni sektor (3,9 %).

Tabela 7. Broj privrednih društava i zadruga, po sektorima

IZVOR:NBS

R.B.	Delatnost	Novi Pazar		Tutin		Sjenica		Nova Varoš		Prijepolje		Priboj		Ukupno	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
1	Trgovina na veliko i malo, opravka	449	50,8	62	38,8	28	24,7	32	30,7	102	47,0	36	31,0	709	44,8
2	Prerađivačka industrija	201	22,7	37	23,1	50	44,2	32	30,7	55	25,3	40	34,5	415	26,0
3	Saobraćaj, skladištenje i veze	87	9,8	5	3,1	8	7,1	6	5,7	23	10,6	10	8,6	139	8,7
4	Gradevinarstvo	47	5,3	19	11,8	1	1,0	3	2,8	9	4,1	6	5,1	85	5,3
5	Poslovi sa nekretninama, iznajmljivanje	37	4,2	3	1,8	6	5,3	8	7,7	8	3,7	7	6,0	69	4,3
6	Poljoprivreda	16	1,8	17	10,7	6	5,3	13	12,5	8	3,7	2	1,7	62	3,9
7	Ostali sektori	47	5,4	17	10,7	14	12,4	10	9,9	12	5,6	15	13,1	115	7,0
	UKUPNO/ po opštinama	884	100	160	100	113	100	104	100	217	100	116	100	1-594	100

U svakoj od opština Sandžaka, u zavisnosti od sektora koji su angažovali veći broj zaposlenih u periodu pre velikih društveno-ekonomskih promena, egzistiraju privredni sektori koji su i danas oslonac na lokalnom nivou. U odnosu na instalisane kapacitete privatnog biznis-sektora, realna je procena da će u ubuduće preovlađivati sadašnji dominantni sektori. Ekonomiju Novog Pazara, kao privredni i ekonomski centar Sandžaka, karakterišu dominantni podsektori: proizvodnja džinsa i lake konfekcije, proizvodnja obuće, tapaciranog nameštaja, lake metalne industrije, te komercijalni saobraćaj. Ekonomiju Tutina karakterišu podsektori: prerada mesa i mesnih proizvoda, mleka i mlečnih proizvoda, kao i podsektor primarne i sekundarne prerade drveta sa proizvodnjom tapaciranog nameštaja. U Sjenici su, kao i u Tutinu, oslonac na lokalnom nivou konkurentskih prednosti koji se ogledaju u prirodnim potencijalima zdrave životne sredine: uzgoj i prerada mesa i mesnih proizvoda, mleka i mlečnih proizvoda, kao i proizvodnja ženske pozamanterije. U Novoj Varoši su dominantni sektori: proizvodnja i prerada voća i povrća, otkup, uzgoj i prerada šampinjona, podsektor prerađivačke industrije u oblasti prerade plastičnih masa i proizvodnja plastičnih predmeta, kao i podsektor sekundarne prerade drveta. Ekonomiju Prijepolja karakteriše

pretežna aktivnost u podsektoru prerađivačke-tekstilne industrije, poljoprivreda sa agro-industrijom, kao i podsektor sekundarne prerave drveta. Ekonomija Priboja se još uvek suočava sa pronalaženjem dominantnijeg sektora koji će u budućnosti biti realna i sigurna perspektiva za opstanak i egzistenciju njegovih stanovnika. Za sada su to: sektor uslužnih delatnosti (hidroizolacija enterijera u oblasti građevinarstva, hemijska industrija, proizvodnja delova za automobile i laka konfekcija), kao i sektor poljoprivrede (organizovani otkup i prerada mleka i mlečnih proizvoda).

Privatno preduzetništvo u svim opštinama Sandžaka je dominantna vlasnička struktura malih i srednjih preduzeća i jedini oslonac na svakom od lokalnih nivoa. Relativno visoko učešće sektora trgovine, kako u stvaranju dohotka tako i u ukupnom broju preduzeća, pre svega je posledica niskog nivoa ukupne privredne aktivnosti, a ne objektivnog rasta i modernizacije privredne strukture.

Najveći interni problemi privatnog preduzetništva Sandžaka leže upravo u nedostatku stručne radne snage i menadzerskog kadra, a imajući u vidu izvoznu orijentisanost većine proizvodnih preduzeća u oblasti prerađivačke industrije (proizvodnja džinsa, laka konfekcija, obuća, tapacirani nameštaj, prerada mesa, mleka i mlečnih provoda), još uvek duga i komplikovana administrativna procedura za izvoz i uvoz robe je jedan u nizu ograničavajućih faktora koji su u funkciji sveopšteg nacionalnog ambijenta.

Prema podacima Narodne banke Srbije, sa stanjem 31.12.2008. godine u svim opštinama Sandžaka ima ukupno 1.166 preduzetničkih radnji⁶⁷ koje svakako, sa ukupnim biznis-sektorom, održavaju egzistenciju za 15.421 zaposlenog, što u ukupnom kontingentu zaposlenih čini 35,7% od ukupno zaposlenih u regionu (stanje 31.12.2007.g). Oko 40% radnji egzistira u Novom Pazaru (40,1%). Zatim slede Prijepolje (25,2%), Nova Varoš (13,6%), Priboj (10,3%), Tutin (7,5%) i Sjenica (3,3%).

Nepovoljna struktura privrede Sandžaka determinisala je i strukturu preduzetničkih radnji, sa dominantnim učešćem sektora trgovine (55,6%). Zatim slede: prerađivačka industrija (20,5%), hoteli i restorani (10,4%), ostali sektori (5,1%), saobraćaj, skladištenje i veze (4,6%), građevinarstvo (2,8%) i poljoprivredni sektor (1,0 %).

---

67 Videti podatke u Aneksu, Poglavlje 7, Ekonomija, tabela 8.

Tabela 8. Broj preduzetničkih radnji, po sektorima

IZVOR:NBS

R.B.	Delatnost	Novi Pazar		Tutin		Sjenica		Nova Varoš		Prijepolje		Priboj		Ukupno	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
1	Trgovina na veliko i malo, opravka	259	55,5	55	63,2	24	61,5	80	50,3	156	53,1	75	62,5	649	55,6
2	Prerađivačka industrija	130	27,8	13	14,9	6	15,4	24	15,1	46	15,6	20	16,6	239	20,5
3	Saobraćaj, skladištenje i veze	10	2,1	1	1,1	6	15,4	16	10,1	12	4,1	9	7,5	54	4,6
4	Gradevinarstvo	13	2,8	4	4,6	...	...	3	1,8	11	3,7	2	1,6	33	2,8
5	Hoteli i restorani	32	6,8	11	12,6	2	5,1	18	11,3	50	17,0	8	6,6	121	10,4
6	Poljoprivreda	1	0,2	...	...	...	...	6	3,7	3	1,0	...	...	10	1,0
7	Ostali sektori	22	4,8	3	3,6	1	2,6	12	7,7	16	5,5	6	5,2	60	5,1
	UKUPNO/ po opštinama	467	100	87	100	39	100	159	100	294	100	120	100	1166	100

Može se zaključiti da region Sandžak, mada najnerazvijeniji deo Republike Srbije, definitivno održava preduzetnički duh poslovnih ljudi koji su, istovremeno, i najveći potencijal regiona. Privatna preduzetnička inicijativa je za sveukupnu populaciju Sandžaka jedina perspektiva i značajan segment ukupne privredne aktivnosti.

Dosadašnje podsticajne mere Republike Srbije nisu imale značajnije efekte instutucionalne podrške u procesu transformacije i podsticaja da se iz “pozicije egzistencijalne borbe za opstanak” privatnog biznis-sektora pređe u osmišljavanje realne, kreativne i perspektivne poslovne ideje kao osnove za njegov razvoj.

RECENZIJJA

Istraživačko-analitička studija *Percepcija privatnog biznis-sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu* (EPuS-Lv Novi Pazar i Forum ZFD, Novi Pazar, juli 2009) se bavi uticajem aktualnih političkih konflikata na ekonomski razvoj sandžačkog regiona. Studija najpre daje teorijski okvir za razumevanje specifičnosti ovog područja (multetnički karakter stanovništva, geografski položaj, privredni ambijent, politička podeljenost, itd.), a zatim sledi empirijsko istraživanje o uticaju političkih faktora na privatno poslovanje u opštinama Novi Pazar, Tutin, Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj. Na osnovu svega ovoga date su praktične preporuke za pospešenje privrednih aktivnosti i smanjenje visokog stepena tenzija između rivalskih grupa.

Generalni zaključak istraživanja glasi da prevelika moć državne administracije loše utiče na privatno poslovanje iz više razloga. S jedne strane, budući da je struktura proizvodnje uvozno-izvozno orijentisana, poslovanje je često osujećenje zbog velikog broja administrativnih dozvola. To je ujedno i mehanizam za demonstriranje neformalne političke moći vlasti, odnosno političkih partija na vlasti. Poslovni svet je time prinuđen da se povezuje sa političkim partijama, da različitim mehanizmima donacija ili kroz direktnu političku participaciju obezbeđuje svoje poslovanje. Budući da vlast direktno distribuira deo investicija, koji predstavlja srž privrednog opstanka velikog dela privrednih privrednika, njena neformalna moć se direktno multiplikuje. Delujući sa partijskih (ili verskih) pozicija vlast je zapravo sve drugo do neutralna: imajući veliku diskrecionu moć i postupajući arbitrarno, ona direktno utiče na privredno poslovanje pojedinaca. Jedna od posledica te izopačene situacije je politiziranje upravo onog područja koje bi trebalo da stoji izvan sfere političkih konflikata: privredno privređivanje. To deluje izuzetno kontraproduktivno, budući da je reč o području u kome država nikada nije mnogo ulagala i gde je privatna inicijativa uvek bila osnov ekonomskog opstanka stanovništva.

Želeo bih da podržim štampanje ove studije koja se oslanja na čvrstim empirijskim istraživanjima i koja može biti od značaja kako za donosioce političkih odluka, tako i da sve institucije koje se bave privrednim razvojem Sandžaka.

DR. DRAGAN LAKIĆEVIĆ

Beograd, 4.07. 2009.

RECENZIJJA

Istraživačko-analitička studija *Percepcija privatnog biznis-sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu* (EPuS-LV Novi Pazar i forumZFD, Novi Pazar, april 2009., bavi se percepcijom biznis-sektora u uslovima konflikata u Srbiji, u području Sandžaka, i nastoji da upozori na moguće posledice konfliktnih situacija na biznis-sektore, ističe preporuke biznis-sektora za njihovo prevazilaženje i preokretanje negativnih trendova privredne i demografske aktivnosti u pozitivan društveno ekonomski razvoj.

Istraživanje je sprovedeno u periodu oktobar 2008 – mart 2009. godine, a kao osnov je imala 2 vrste istraživanja:

- Empirijsko istraživanja stavova poslovnog sektora opština Sandžaka,
- Sekundarno-desk istraživanje performansi socio-ekonomskih indikatora lokalnog razvoja, zapošljavanja, privredne aktivnosti, procesa privatizacije i preduzetničkog procesa.

Istraživački uzorak je reprezentativan u više statističkih stratuma, čini 2,3% od ukupnog broja privatnih firmi, sa nacionalnom zastupljenošću populacije u opštinama Sandžaka, sa vlasnicima kako srpske, tako i bošnjačke nacionalne pripadnosti.

Osnovni cilj istraživanja jeste sticanje uvida u realan poslovni, politički i socijalni ambijent kako bi u narednom periodu bilo moguće uspešnije upravljati konfliktima u cilju razvoja prosepritetnijeg i propulzivnijeg ambijenta za privlačenje domaćih i stranih investicija, zadržavanje stanovništva u regionu i kvalitetniji život i rad. U studiji su konstatovane sledeće karakteristike opština Sandžaka:

Prema poslednjem popisu stanovništva od 2002. godine u opštinama Sandžaka živi 235.570 stanovnika, što čini 3,1% ukupnog stanovništva Republike Srbije, od kojeg 60% čine Bošnjaci muslimanske vere, / najviše u Novom Pazaru 78%, Tutinu 94,9% i Sjenici 75%/ , Srbi ili Crnogorci (38%), / najviše u Novoj Varoši, Priboju i Prijepolju/, a preostalih 2% su: Albanci, Bugari, Bunjevci, Hrvati, Vlasi, Mađari, Makedonci, Romi, Ukrajinci, Slovenci, Rusi

Odnos ruralnog i urbanog stanovništva, jeste 40,7% / i više je u Prijepolju ruralno područje ove opštine (63,5%)/, prema 59,3% urbanog-gradskog stanovništva

Karakterističan je kontinuirani trend demografskog praznjenja, / Nova Varoš(-6,5%), Priboj(-5,8%) i Prijepolje (-3,2%)/

Obrazovni nivo stanovništva je nepovoljan po mogućnosti osvaremenjavanja privrede i lokalne vlasti, dominantno je srednje stručno obrazovanje, (34,3%) sa najpovoljnijim odnosom u opštini Priboj (47,2%), kao i u odnosu na prosek ostvaren na nivou Republike Srbije (41,1%) i malim brojem stanovnika sa visokom spremom i pored postojanja velikog državnog Univerziteta i nekoliko privatnih škola i fakulteta

Danas je to, za razliku od pre desetak godina od izuzetnog preduzetnički razvojenog područja, sa nosiocima aktivnosti tekstilne i obućarske industrije, najnerazvijeniji deo nacionalnog prostora. "Oblast aktivno siromašne populacije" sa padom više od 25% privredne aktivnosti i nerazvijenom putnom infrastrukturom, bez svežeg kapitala, stranih investicija osim malih donacija, nestimulativnim finansijskim sektorom, visokom lokalnom nelojalnom konkurencijom, s pravom u studiji konstatovano, opštine u stanju biforkacije.

Ekonomski sektor je od najveće važnosti za socijalno blagostanje celog društva. Poslovni ljudi u sandžačkom regionu nose veliku društvenu odgovornost. Oni su odgovorni za obezbeđivanje prihoda hiljadama radnika, kao i njihovih familija. Ovi poslovni ljudi su svesni svoje odgovornosti, nezavisno iz koje opštine dolaze, kojoj nacionalnoj strukturi pripadaju, da li su politički opredeljeni, ili ne. Na žalost, u sandžakim opštinama, nivo priznavanja zasluga poslovnog sektora od strane političkog sektora kao i samih građana, ne podudara se sa njihovom važnošću. Glavni razlog leži u neizbalansiranoj podeli moći između političkog i ostalih sektora. Političke partije ne dozvoljavaju veći uticaj drugih aktera zbog straha od gubitka kontrole nad procesom podele javnih pozicija. Kontrola nad javnim pozicijama za njih označava glavni izvor njihove moći. Takođe je i poslovni sektor suviše slab, mada u njemu ima potencijala za pozicioniranje kao glavnog nosioca uticaja.

Zato je ispravna *Osnovna premisa* ove studije, izražena u potrebi postizanja većeg uticaja biznis-sektora na donosiocima političkih odluka, i dalje na smanjenje tenzija, ka pragmatičnom pristupu, čime bi ekonomski

sektor uspješnije delovao na pozitivno rešavanje političkih i socijalnih konflikata na dugi rok.

U stavovima poslovnog sektora su identifikovana dva problemska ponašanja političkih partija:

Političke partije uglavnom postoje da bi zaposlile svoje članove u javnim institucijama, i nisu zainteresovane za angažovanje stranih eksperata sa strane u svrhu planiranja

Ovakvo ponašanje partija doprinosi postojanju konflikata, kao i nepostojanje jake, politički nezavisne biznis-asocijacije koja bi lobirala u interesu biznis-sektora, i tako aktivno uticala na promene u političko-ekonomskim odnosima.

Izuzetno su važni kvalitativni stavovi poslovnog sektora u kojima su oni svesni potrebe za savremenim oblicima udruživanja da bi povećali svoje konkurentske i inovativne, kao i finasijske performanse, s jedne strane, dok je s druge strane nužno uticati na svest lokalnih vlasti, finansijskog sektora, i republičkih institucija o nužnosti programirane podrške i podsticaja razvoju privatnog sektora i preduzetništva da bi se stvorilo bolje poslovno okruženje, poverenje i realni preduslovi novog zapošljavanja. Takođe su posebno vredni nalazi kojima se u studiji upućuje na potrebu integralnog pristupa u regionalnom razvoju na osnovu konkurentnih prednosti opština, potencijala i prirodnih i drugih reusrsa, gde je najbitnije obrazovanje, znanje i prenos novih tehnologija i unapređenje ljudskog kapitala u privatnom sektoru, kao i na nivou lokalnih vlasti koja, sa sve manjim fiskalnim kapacitetom, mora, da zajedno sa poslovnim sektorom, pronalazi inovativna i konkurentna rešenja novih savremenih pristupa i ekonomskih delatnosti, da bi lokalni i regionalni razvoj bio održiv i privlačan za ulaganja i život mladih obrazovnih ljudi.

GENERALNI ZAKLJUČAK

Najveći kvalitet ovog područja i njegova šansa jeste u tradicionalno jakom preduzetničkom duhu, kulturi i vrednostima. U svetu i trendovi idu ka preduzetnikoj ekonomiji, inovacijama i konkurentnosti po tom osnovu. Privatna preduzetnička inicijativa je za sveukupnu populaciju Sandžaka jedina perspektiva i značajan segment ukupne privredne aktivnosti.

U cilju benchmarking rezultata ove vredne i jedinstvene studije sa drugim regionima u okruženju i EU, kao i godišnjeg merenja napretka doprinosa kvalitetu poslovnog ambijenta, u opštinama Sandžaka, valjalo bi da se ovakve studije rade svake naredne godine, proširene za sadržaje izveštaja poput:

Doing Business,/Svetska Banka/: koji uključuje: zapošljavanje na lokalnom i regionalnom nivou, registraciju vlasništva i imovine, troškove i vreme dobijanja građevinske dozvole, dobijanje povoljnih kredita, zaštitu investitora, visinu i plaćanje такси i lokalnih doprinosa, trgovanje, sprovođenje poslovnih ugovora, brzinu naplate potraživanja

Indeks razvoja MSPP, učešće MSPP u ND opština i regiona, u zaposlenosti, u broju stanovnika

Indeks ukupne i inovativne preduzetničke aktivnosti opština

Indeks konkurentnosti na makro nivou opštine i konkurentosti njenih institucija, i mikro nivou samih preduzeća

Indeks kvaliteta ljudskih resursa i adekvatnosti stečenih znanja EU profilima

Učešće privrednih aktivnosti izvoza i uvoza na nivou regiona, Republike i svetskoj trgovini

Istraživanja stavova malih i srednjih preduzeća i preduzetnika kroz takozvanu: Observatoriju malog biznisa", koju u EU sprovodi /The Gallup Organization Flash EB No 196 – Enterprise *Observatory Survey*/ i koja ima karakteristike ove studije, zbog čega bi bilo vrlo vredno da studija naredne godine proširi svoj interes na performanse samog poslovnog sektora i usluga u opštinama Sandžaka i to: administrativne prepreke i prepreke lokalnog tržišta, javnih nabavki i povezivanja, izvoz, uvozne komponente poslovanja domaćih firmi i inostrana partnerstva, konkurenciju, inovacije, uštedu energije, ljudske resurse lokalnih preduzeća,

i da sama Studija prilagodi svoj naziv u: Observatoriju sa određenom tematikom veznom za stavove privatnog poslovnog sektora i konflikte.

PROF.DR. RADMILA GROZDANIĆ,
redovan profesor, Tehnički fakultet Čačak, Univerzitet u Kragujevcu
Uža naučna oblast: Preduzetnička ekonomija

U Beogradu, 23.07.2009.

VIII

Ljudska prava i islamska zajednica

Izveštaj Stejt Deprartmenta o stanju vjerskih sloboda

U zadnjem izvještaju o stanju vjerskih sloboda Stejt Department kritikovao Srbiju zbog odnosa prema vjerskim zajednicama.

U Srbiji je Ustavom zagantovana sloboda vjeroispovijesti, ali postoje izvjesna ograničenja u upražnjavanju vjere zbog diskriminacije i uskraćivanja legalnog statusa nekim vjerskim zajednicama, ocjenjuje se u najnovijem izvještaju Stejt Departmenta o vjerskim slobodama u svijetu.

Ovogodišnji izvještaj je, također, analiziro stanje u Islamskoj zajednici u Srbiji. Dodaje se da je situacija u Islamskoj zajednici u Srbiji i dalje uzrok tenzija u Sandžaku.

Iako postoje pozitivni pomaci na tom planu, Srbija se i u ovogodišnjem izvještaju Stejt Departmenta kritikuje zbog diskriminatorskog odnosa prema nekim vjerskim zajednicama i monopolističkog položaja Srpske pravoslavne crkve. Napominje se da još uvijek ima jasno izražene kritika pojedinih vjerskih lidera u Srbiji na odnos vlasti, prije svega Ministarstva vjera prema njima i selektivne primjene Zakona o vjerskim zajednicama.

I dalje prijavljuju slučajeve vandalizma, govora mržnje, fizičkih napada i negativnih izvještaja u medijima.

Poštovanje vjerskih sloboda je problematično zbog Zakona o vjerskim zajednicama u Srbiji, pošto Ministarstvo vjera proizvoljno primjenjuje taj zakon.

Ukazuje se da su policijske istrage slučajeva govora mržnje i vandalizma spore i često bez zaključaka, kao da i dalje ima izolovanih izvještaja

da zvaničnici u javnosti iznose negativne ocjene o nekoj manjinskoj vjerskoj zajednici.

U izvještaju se kritikuje Zakon o vjerskim zajednicama i ocjenjuje da se njime diskriminišu vjerske grupe.

Pored ovog, stanje vjerskih prava u Srbiji tema je mnogih drugih izvještaja relevantnih domaćih i međunarodnih organizacija. Zanimljivo je da je Islamska zajednica, koja trpi veliki pritisak od strane vlasti u Beogradu, predmet svih spomenutih izvještaja. Islamska zajednica je apelovala na srbijanske vlasti da se prestane sa diskriminatorским odnosom u cilju prevazilaženja nesuglasica i boljeg položaja muslimana u Srbiji, a ujedno i položaja Srbije pred međunarodnom zajednicom. Srbijanske vlast se do sada oglašuju o te apele i uporno nastavljaju sa praksom koju je započeo režim Vojislava Koštunice, osnivajući paratvorevinu nazvavši je „Islamskom zajednicom Srbije“.

Stejt department je 25. februara 2009. godine, između ostalog, svjetskoj javnosti prezentovao da su u Srbiji prekršena prava muslimana, odnosno prava Islamske zajednice.

Komentar na izveštaj Stejt Departmenta

SEAD-EF. ŠAĆIROVIĆ, PORTPAROL

Ministarstvo vjera je u svom dopisu broj 08-00-15/2009-01 od Mešihata Islamske zajednice u Srbiji zatražilo pomoć oko utvrđivanja činjenica o dijelu posljednjeg Izveštaja Stejt departmenta o ljudskim pravima u R. Srbiji za 2008. godinu. U svom dopisu Ministarstvo kaže: „Naime, Stejt department je 25. februara 2009., pored ostalog, svetskoj javnosti prezentovao da su „obe islamske zajednice“ u Republici Srbiji „okrivile Ministarstvo vera za konflikt u Islamskoj zajednici“.

Naravno da je Ministarstvo vjera svojim „neradom“ i primjenom dvostrukih standarda i aršina u mnogome doprinijelo sukobu unutar Islamske zajednice. Podsjećamo javnost da je, uprkos odredbama Zakona o crkvama i vjerskim zajednicama, Ministarstvo vjera upisalo u Registar crkava i vjerskih zajednica paravjersku tvorevinu Adema Zilkića. Ministarstvo se na ovaj način direktno umiješalo u razbijanje Islamske zajednice zajednice uprkos činjenici da po Zakonu može postojati samo jedna tradicionalna Islamska zajednica u Srbiji. Na svom sajtu Ministarstvo vjera je svojevremeno objavilo tekst pod naslovom „Stanje u Islamskoj zajednici, odgovori na najčešća novinarska pitanja“. U dijelu tog teksta o pitanju Registracije se kaže: „Registracija je akt kojim država priznaje neku crkvu ili versku zajednicu i omogućava joj da uživa prava propisana Zakonom o crkvama i vjerskim zajednicama“.

Ministarstvo je na ovaj način pokušalo da legalizuje pomenutu paravjersku tvorevinu i omogući joj punopravni status u državi. Da je tako, najbolje nam pokazuje i slučaj Crnogorske pravoslavne crkve. Ministarstvo vjera u Republici Srbiji je odbilo da u Registar upiše CPC-u jer bi na takav način došli u situaciju da u Srbiji postoje dvije pravoslavne crkve, što svakako Ministarstvu i mnogim drugim društvenim faktorima smeta, ali im ne smeta da upisom u Registar dvije Islamske zajednice doprinesu

međumuslimanskim sukobu i na taj nači grubo prekrše zakone R. Srbije. U pomenutom tekstu na sajtu Ministarstva stoji: „Uslov da Crnogorska „pravoslavna crkva“ bude registrovana jeste da ona bude ustanovljena, da postoji. A uslove pod kojima ona može eventualno da bude ustanovljena i priznata ne određuje država nego Pravoslavna crkva“.

Pitamo se ko je utvrdio da postoji druga Islamska zajednica, da postoje dvije Islamske zajednice? Zašto ovaj standard nije važio u slučaju Islamske zajednice u Srbiji. Ako Pravoslavna crkva odlučuje da li postoji neka druga „pravoslavna crkva“, zašto Islamska zajednica u Srbiji nije uvažena u nastojanju da odbrani svoje legitimno i zakonom zagarantovano pravo na postojanje samo jedne Islamske zajednice u Srbiji. Očigledno da je Ministarstvo primjenom dvostrukih aršina doprinijelo pokušaju rušenja Islamske zajednice u Srbiji.

Da jedni standardi važe sa SPC, a drugi za Islamsku zajednicu vidi se u slučaju povraćaja oduzete imovine crkvama i vjerskim zajednicama. U uslovima postojanja Zakona o povraćaju imovine crkvama i vjerskim zajednicama na djelu je nepravedan i perfidan odnos dijelova vlasti, a posebno Ministarstva vjera prema Islamskoj zajednici. Srpskoj pravoslavnoj crkvi i nekim drugim vjerskim zajednicama se vraća imovina, dok se imovina Islamske zajednice u Srbiji prodaje na aukcijama i tenderima uprkos postojanju zakonske regulative koja to isključivo zabranjuje. Hotel u blizini manastira Sopoćani vraćen je SPC-i, dok je imovina Islamske zajednice u istom privrednom subjektu – Novopazarska banja stavljena na aukcijsku prodaju Agencije za privatizaciju. Ministrastvo nijemo štiti i posmatra golgotu vakufske imovine pored postojanja zakonske regulative koja čeka dobru volju nekog iz Ministarsva da stvari krenu na bolje, tj. da se Zakon primjenjuje jednako prema svima.

O drugim vidovima i napadima na imovinu Islamske zajednice smo mnogo govorili. Napominjemo da je svojevremeno Agencija pokušala bespravno da proda zgradu Islamskih ustanova, a da Ministarstvo vjera ništa nije poduzelo u pravcu sprječavanja prodaje tog objekta. I danas, u trenucima dok pišemo ovaj tekst, napadi na vakufsku imovinu traju jer vlast želi da ruši i oduzima vakufsku imovinu na kojoj Islamska zajednica gradi objekte za svoje potrebe i potrebe muslimana i svih drugih građana.

Islamska zajednica je diskriminisana i po pitanju finansiranja od strane vlasti, tj. Ministarstva vjera. Dok se pojedinim vjerskim zajednicama

uplaćuju ogromne svote novca, nekada i stoprocentne, Islamskoj zajednici se uplaćuju samo simbolične dotacije u vidu stipendija studentima i učenicima, za ogrjev, za plaćanje zdravstvenog i penzijskog osiguranja, i to samo za godinu-dvije, za nekoliko zaposlenih u obrazovnim ustanovama Islamska zajednice.

Ovo su samo neke činjenice koje se mogu iznijeti i dokazati kada je u pitanju diskriminatorski odnos Ministarstva prema Islamskoj zajednici u Srbiji, a samim tim i njegov doprinos konfliktu unutar Islamske zajednice. Svoje napore u pravcu očuvanja autonomnosti i prava na postojanje Islamska zajednica će sprovoditi mirnim putem, bez obzira na želju pojedinaca, pa i dijela vlasti, da Islamsku zajednicu stavi pod svoju upravu koja je često nepravedna i arogantna do te mjere da jednima biva „majka, a drugima maćeha“. Islamska zajednica u Srbiji će se u svojoj borbi za očuvanje i slobodu naslanjati na zakone ove države, međunarodno pravo i na sve civilizacijske vrijednosti koje krase savremeno demokratsko društvo.

Šta činiti sa većinskim muslimanima pod vlašću poslušnom Patrijarhu?

Kada bi ovu izjavu komentarisali političari dvije ministarske sandžačke stranke, kazali bi: „Ovo je omaška koja će biti sigurno ispravljena odmah poslije praznika.“

„Mi znamo šta je, otprilike, filozofija i psihologija islama. Oni, kada su u manjem broju, umeju da se ponašaju i da budu korektni. Kada postanu ravni po broju, onda oni već dižu glavu, a kada postanu nadmoćni i superiorni, čine pritisak ili da se isele, ili da se pride njima. To je filozofija islama. Zato je jako teško tim ljudima koji žive nesigurnim životom“ (Dnevni list „Blic“ od 27.01.2010.), riječi su novoizabranog patrijarha srpskog Irineja, izrečene petog dana od svog ustoličenja. Ovako razumije islam episkop pečki, mitropolit beogradsko-karlovački i patrijarh srpski, to jest poglavar Srpske pravoslavne crkve. Kada bi ovu izjavu komentarisali političari dvije ministarske sandžačke stranke, kazali bi: „Ovo je omaška koja će biti sigurno ispravljena odmah poslije praznika.“ E tako mogu komentarisati samo oni muslimani koji su za Patrijarha prihvaćeni samo kada su u manjini. Jer kada se poravnaju, oni podižu glave. To znači, bivaju dostojanstveni jer hodaju uzdignutih glava, ne saginju se da bi se dopali Patrijarhu.

Šta činiti sa većinskim muslimanima pod vlašću poslušnom Patrijarhu? Recimo u Sandžaku. Pa poslije ove izjave očito da nema dilema. Neophodno je promijeniti vjersku strukturu stanovništva. Jasno je da se krenulo blažim sredstvima asimilacije posredstvom beogradskih agenata, otjelovljenim u prosrpskim bošnjačkim političarima i paravjerskim

predstavnicima, čija obaveza je da pripreme muslimane za pokršta-
vanje, ili im toliko ogade život da u iseljenju zatraže spas. A ako asimilacija,
pokrštaivanje i iseljavanje ne daju rezultate, što je slučaj sa sandžačkim
Bošnjacima, očito da je recept srebreničkog genocida nezamjenljiv.

Izjava novog Patrijarha nije greška, već odraz mentalnog i duhovnog
stanja jednog čovjeka koji se našao na pogrešno mjesto u pogrešno vri-
jeme. Ove riječi su zakasnile nekih dvadesetak godina, kada bi im sigurno
bilo likovano. Bošnjaci, kao i drugi muslimani, sigurno će se zabrinuti
poslije ovakve izjave, ali vjerujemo da će briga velikodostojnika SPC, kao
i običnih vjernika, pravoslavnih Srba, biti veća. A morat će se zapitati šta
im je to donio apostolski žrijeb.

Naše viđenje

Glas islama br. 183

PATRIJARH SE IZVINIO

– Povodom mog nesmotrenog paušalnog iskaza o psihološkom pro-
filu muslimanâ, prenetog u dnevnom listu Blic na Svetog Savu, izjavlju-
jem da on zaista može da bude protumačen na način na koji su ga shvatili
oni muslimanski vernici i verski lideri koji su se osetili povređenima iako
takvu nameru uopšte nisam imao niti taj nesrećni iskaz izražava moj
stvarni odnos prema islamu, utemeljen na apsolutnom uvažavanju iden-
tитета, digniteta i integriteta muslimanâ kao pojedinaca, Islamske zajed-
nice kao celine i islama kao velike svetske religije.

Nije mi želja da pokažem naknadnu pamet niti da tražim izgovor,
ali da je Blic objavio, kao što nije, ono što je prethodilo, i nastavak mog
iskaza, javnost bi saznala i za moje reči da smo svi stvoreni po slici i pri-
lici Božjoj i da smo, samim tim, pozvani da čovekoljubljem prevazila-
zimo sve postojeće razlike i da živimo u zajedništvu i međusobnoj ljubavi
i poštovanju.

Izražavam svoje najdublje žaljenje zbog ovog iskaza i zbog njegovih posledica, a muslimanima – našim bližnjima i našoj braći – upućujem svoje iskreno izvinjenje.

U Beogradu 29. januara 2010.

PATRIJARH SRPSKI Irinej, s.r.

U povodu izvinjenja patrijarha srpskog Irineja, glavni muftija Islamske zajednice u Srbiji Muamer ef. Zukorlić dao je sljedeću izjavu:

– Izvinjenje je svakako prihvatljiv korak čime se ne mogu sanirati posljedice izazvane prethodnom izjavom, ali se mogu ublažiti. Za normalizaciju naših odnosa od presudnog značaja bit će dalje ponašanje SPC prema Islamskoj zajednici. Crkva je institucija sa najjačim uticajem na Državu, zato njena odgovornost nadilazi odgovornost ostalih vjerskih zajednica.

Muslimani u Srbiji

SRĐAN BARIŠIĆ

Tokom 2009. godine, zajednicu muslimana u Srbiji potresali su brojni incidenti. Neprevaziđeni spor između dve frakcije unutar zajednice i dalje uzima svoj danak. U februaru u Novom Pazaru je u unutar-muslimanskom sukobu teško ranjen čovek, a policija je uhapsila osumnjičenog. Novi sukob između pripadnika sukobljenih frakcija unutar Islamske zajednice dogodio se 17. aprila u Novom Sadu. Tuča u verskom objektu završena je bez težih posledica samo zahvaljujući blagovremenoj i adekvatnoj intervenciji policije. Neposredno posle tuče, 12 lica je privedeno na informativni razgovor, a policija je potvrdila da je u sukobu korišćeno i vatreno oružje koje nije upotrebljeno i da je nožem u tuči lakše povređena jedna osoba.

Mešihat Islamske zajednice u Srbiji ocenio je da je ovaj incident samo jedan „u nizu slučajeva otimanja službenih prostorija i džamija od jedine legalne islamske zajednice i, na kraju, od samih vernika (...) i podseća na slične slučajeve u prošle dve godine u Novom Pazaru, Tutinu, Sjenici, Prijepolju ...“ Islamska zajednica Srbije je sa svoje strane tvrdila da je molitveni objekat u Novom Sadu kupio lično otac sadašnjeg muftije Muhameda Jusufspahića.

Ranjavanje predsednika Sabora Islamske zajednice Sandžaka Mustafe Makića u Sjenici 15. maja jeste još jedan od krvavih incidenata koji je pogodio muslimane u Srbiji. Ranjavanju je usledila oštra reakcija reis-ul-uleme Islamske zajednice Srbije Adema Zilkića, koji je optužio reis-ul-ulemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini Mustafu Cerića i glavnog muftiju Islamske zajednice u Srbiji Muamera Zukorlića da su inspiratori i nalogodavci atentata. Zilkić je izjavio da „više nema kontrolu nad vernicima, tako da može doći do međubošnjačkog sukoba koji može da preraste u nešto poput građanskog rata“. On je zatražio „hitno“

hapšenje Zukorlića, kao i smenu predsednika Okružnog suda u Novom Pazaru koji, kako je rekao, „iz džepa“ deli pravdu.⁶⁸

Kad je u pitanju sukob unutar islamske zajednice, ambasada Turske u Beogradu, pod pokroviteljstvom ambasadora Ahmeta Uma Suhara, trebalo je da početkom aprila 2009. bude mesto razgovora i pokušaja pomirenja čelnika podeljene Islamske zajednice.⁶⁹ Pozivu su se odazvali predstavnici Islamske zajednice Srbije, reis-ul-ulema Adem Zilkić, srbijanski muftija Muhamed Jusufspahić, sandžacki muftija Hasib Suljović i muftija preševski Adnan Ahmeti. Ponovo je izostao dolazak predstavnika Islamske zajednice u Srbiji koju predvodi muftija Muamer Zukorlić. Sead Šaćirović, portparol Mešihata Islamske zajednice u Srbiji, potvrdio je za „Danas“ da su iz Ambasade Turske dobili poziv, ali takođe rekao i da je stav po pitanju pomirenja jasan: „Da bi bilo rezultata razgovori moraju biti sa osobama koje su spremne da javno private odgovornost za stanje koje je nastalo u Islamskoj zajednici. (...) Nema razgovora između zvaničnika Islamske zajednice u Srbiji i „zvaničnika“ nekakve Islamske zajednice. Nema razgovora sa pristalicama Adema Zilkića i Muhameda Jusufspahića u Beogradu.”⁷⁰

Tokom posete Sandžaku, nakon zabrane skupa u Tutinu, reis-ul-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini Mustafa Cerić, zajedno sa glavnim muftijom Islamske zajednice u Srbiji, govorio je u Hali sporova u Sjenici, 18. maja 2009. godine, pred oko 600 pristalica. Muftija Zukorlić je naglasio da muslimani nisu opasnost rza Srbiju već „veliki kapital i za Srbiju i za Crnu Goru. Srbija ne može biti stabilna, ako ugaoni kamen te države, ovaj Sandžak nije stabilan. Zato, državo Srbijo, nemoj gnjetiti svoje građane. (...) Nećemo više da trpimo, to ne znači da ćemo da rušimo državu Srbiju. To znači da ćemo dići svoj glas. Zato Srbijo, ne boj se, već koristi svoje blagodeti koje imaš, jer mi smo centar Balkana. Ovde se susreći Istok i Zapad. Povezaćemo te i sa Bosnom i Hercegovinom i sa Crnom Gorom, i sa islamskim svetom.”⁷¹

68 Verske slobode u Srbiji: stanje, prepreke, mogućnosti (ur. Vladimir Ilić), Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva, 2009. Str. 44

69 Danas, 05. april 2009. godine

70 Danas, 05. april 2009. godine

71 Danas, 19. maj 2009. godine

Pri kraju svoje posete Sandžaku, na konferenciji za štampu u Novom Pazaru, reis-ul-ulema Mustafa Cerić je naglasio da ukoliko je Srbija bila predstavljena „u vlasti u Tutinu, onda se u ovoj državi krše ljudska prava, pravo na javno okupljanje i slobodno izražavanje mišljenja. (...) Ako je, pak, Srbija predstavljena kako je bilo okupljanje muslimana u Novom Pazaru, onda su prava muslimana u Srbiji zaštićena i ja im na tome čestitam. Mi živimo u dve različite države i naše instrukcije iz Sarajeva su jasne – muslimani gde god da žive, moraju poštovati zakone te države. Odnos Islamske zajednice u Srbiji i Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je bratski i muslimani imaju pravo na duhovni centar u Sarajevu. To je naše prirodno pravo, a što se naše unutrašnje organizacije tiče to je naša stvar.“ On je konstatovao da među muslimanima u Srbiji nema podela „već je reč o grupi nezadovoljnih aktuelnim ustrojstvom Islamske zajednice“.⁷²

Pojedine izjave reis-ul-uleme Mustafe Cerića u Novom Pazaru izazvale su veoma oštru reakciju Ministarstva vera Republike Srbije u kojoj se osuđuje nastup poglavara Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koji je u saopštenju okarakterisan kao „jedan od nekoliko bošnjačkih političara koji su imali pristup tajnim ratnim finansijskim fondovima, tvorac ideje o Bošnjacima kao delu turskog naroda i hegemonističke bošnjačke ideologije o bosanskoj naciji od tri etničke grupe (...), koji negira postojanje srpske nacije u Bosni i Hercegovini.“ Izjava „kontroverznog“ reisa koja glasi: „I kunemo se Velikom Bogom da nećemo robovi ničiji biti“, uz napomenu da je Cerić „podržavao i secesiju Kosova i Metohije“, protumačena je kao opasna pretnja Republici Srbiji, „a koja je na istom zloslutnom tragu kao i njegova ideologija da srpska nacija u Bosni i Hercegovini ne postoji“. U saopštenje se dalje nastavlja: „Dakle, verski poglavar muslimana u Bosni i Hercegovini, koji negira postojanje srpske nacije u toj susednoj zemlji i time Srbima uskraćuje pravo na postojanje, 'optužuje' Republiku Srbiju za 'kršenje ljudskih prava muslimana!'“⁷³

Početak školske godine ponovo je aktuelizovao pitanje prava na realizaciju verske nastave u osnovnim školama u Tutinu i Sjenici. Imenovanje novih veroučitelja koji su pristalice Islamske zajednice Srbije isprovociralo je proteste predstavnika Islamske zajednice u Srbiji koja su tvrdili da novoimenovani veroučitelji nisu kvalifikovani. Islamska zajednica u

72 Danas, 21. maj 2009. godine

73 *Povodom izjava Mustafe Cerića*, Ministarstvo vera Republike Srbije, 22. maj 2009. godine

Srbiji je takođe kritikovala postojeće odredbe koje nalažu da Ministarstvo obrazovanja treba da imenuje veroučitelje kao mešanje države u verska pitanja.

Sednicu Komisije Vlade Republike Srbije za versku nastavu u osnovnim i srednjim školama napustio je predstavnik Mešihata Islamske zajednice u Srbiji odbijajući da učestvuje u radu Komisije kojoj prisustvuje i predstavnik Islamske zajednice Srbije. Zbog nemogućnosti da reši spor prouzrokovan postojanjem dve liste za izbor nastavnika verske nastave, uz napomenu da „sukob u Islamskoj zajednici nanosi veliku štetu celokupnoj verskoj nastavi u Srbiji“, članovi pomenute Komisije apelovali su „da se verska nastava ne pretvara u polje za konfrontaciju na štetu zakonskog prava roditelja i dece da se obrazuju u veri kojoj pripadaju.“⁷⁴

---

74 *Sednica komisije za versku nastavu, Ministarstvo vera, 25. septembar 2009. godine*

Cijepanje Islamske zajednice – velika izdaja

FAHRUDIN KLADNIČANIN

---

27. Februar 2010.

U Sandžaku se vazda događaju čuda. Podijeljenost, razdor, nestabilnost, život sa prividnim mirom, a naši pogledi uprti u neizvjesnot, bošnjačka muka u XXI vijeku. Nigdje tako malo naroda, kao nas Bošnjaka u Sandžaku, a taliko političkih partija uglavnom onih sa nacionalnim predznakom, 18 bošnjačkih partija dolazi iz Sandžaka. Politka je postala unosan posao. Već pet godina u Novom Pazaru djeluje Zelena ekološka partija – Zeleni, participirali u radu lokalnog parlamenta kao opozicija i primarni cilj njihovog postojanja je zaštita životne sredine. Nekima je i priča o čistoj Raški, Jošanici, priljavim ulicama, cvijeću i drveću smetala, pa je g. Mithat Nokić u vrijeme predizborne kampanje 2008. godine, pretučen od strane obezbjeđenja tadašnjeg gradonačelnika g. Sulejmana Ugljanina. Slika pretučenog čovjeka, odbornika u lokalnoj skupštini, lokalnog opozicionara, obišla je svijet, takva je sandžačka demokratija. Poznavaooci lokalnih političkih prilika u Novom Pazaru govorili su da je ovaj događaj mobilisao birače da u što većem broju izađu i demokratski „olovkom“ riješe slučaj. Republika Srbija je riješila da se obračuna sa „kombi“ političkim partijama i donijela je novi Zakon o registraciji političkih partija. Iz Sandžaka nisu sve postojeće uspjele da skupe dovoljan broj potpisa, 1000 punoljetnih građana i građanki trebalo je da podrži manjinsku partiju, mnogi su prestali da se bave politikom. Na iznanađenje mnogih koji si pomno pratili registaraciju političkih partija iz Sandžaka bilo je registracija Zelene ekološke partije – Zeleni sa 13.000. potpisa. Iz tog razloga, ali i mnogih drugih, razgovarao sam sa g. Mithaton Nokićem. Za cijenjene čitaoce i čitateljke prenosim naš razgovor.

Bošnjaci.Net: Gospodine Nokiću predsjednik ste ZEP-Zeleni koja je po novom zakonu o političkim strankama preregistrovana sa 13.000 potpisa podrške. Zašto Zeleni i to baš iz Novog Pazara?

Mithat Nokić: Prvo želim da pozdravim sve Vaše čitaoce i da im poželim sve najbolje i mnogo uspjeha u životu. Uspjeli smo u proteklih 6 mjeseci angažovanjem mnogih naših članova, simpatizera, istomišljenika širom Srbije da sakupimo dovoljan broj potpisa za preregistaciju i udahnemo vjetar u leđa napredovanju i širenju naše ideje zaštite životne sredine u celoj našoj državi a i šire, naravno. Ponosan sam na podatak da smo mi bili inicijatori da to uradimo i to je to. Meni, najiskrenije, sasvim dovoljno.

Situacija u Novom Pazaru je neprincipijelna i haotična

Bošnjaci.Net: Već tri godine ste kao stranka prisutni u političkom životu Novog Pazara, kako ocjenjujete sadašnju političku situaciju u gradu?

Mithat Nokić: Vrijeme brzo prolazi i vaše pitanje je dokaz toga. Ovo je pet godina kako postojimo i djelujemo u političkom životu Novog Pazara i Srbije. Što se tiče političke situacije u Novom Pazaru, ocjenit ću je neprincipijelnom i haotičnom. Čini mi se da smo mi najbukvalnije shvatili pomirenje svih sa svima i po svaku cijenu, kakva se vodi u Srbiji, i ovih dana je dovodimo do apsurdna. Mislim na Novi Pazar i ostale opštine u sandžačkom regionu, naravno. Nije važno ko je sa kim, samo je stvar trenutka, a trenutak kao trenutak, mijenja li se mijenja. Prebrzo.

Bošnjaci.Net: Na kojim aktivnostima su ZELENI do sada radili, što s tiče unaprjeđenja kvaliteta životne sredine u gradu? Bilo je dosta akcija koje su naišle na izuzetno dobar prijem kod građana i građanki grada.

Mithat Nokić: Bilo je dosta akcija koje smo sproveli ove četiri godine. Od sadjenja više od 2000 sadnica; sprječavanja sječenja nekih stabala koja su po običaju nekome smetala; apelovanja na čuvanju grada i okoline itd. Moramo napraviti razliku između NVO i političke stranke. Po meni misija stranke ZEP Zeleni je da mijenja svijest ljudi o značaju očuvanja životne sredine i da učešćem u vlasti radi na institucionalizaciji te borbe za ljepšu i čistiju sredinu. Naime, naš zadatak je ojačati ulogu u društvu ekološke inspekcije, ekološke policije koja je u nastajanju, fondova za zaštitu životne sredine širom republike, i što prije naša zalaganja uvesti i u parlamentarni život Srbije. Mnogo je problema i zadataka a vremena malo.

Kulminacija jednog ludila

Bošnjaci.Net: Prošli lokalni izbori su ostali po mnogo čemu upamćeni u suštinu cijela kampanja je bila usmjerena na smjenu Sulejmana Ugljanina. Javnost Srbije je bila frapirana kada vas je u toku predizborne kampanje obezbjeđenje Ugljanina, tadašnjeg gradonačelnika grada pretuklo i to u prostorijama općine, iako ste imali odbornički imunitet. Koliko je to ostavilo posljedica na vas kao čovjeka?

Mithat Nokić: Nisam vjerovao da to meni, i to u mom Novom Pazaru, gdje živimo vjekovima, pričajući o prljavom i zapuštenom gradu to može da se desi. Međutim, to je bila kulminacija jednog ludila i vladavine tri nepravilna padeža kao sistema vrijednosti i hvala Bogu da je prošlo. Međutim, OPREZ. Tek smo na početku puta. Vuk dlaku menja ali ćud nikad. Napad na mene je učvrstio moje uverenje da moramo da menjamo prošlu vlast i da ovo nije bezazlena tema. I ništa više. Nema u meni ni mržnje ni bijesa. Sam još više želje da doživim da vidim Novi Pazar kao čist i prelijep grad, sa 100,000 i više stanovnika. Inšallah!

Bošnjaci.Net: Kako bi u jednoj rečenici opisali vrijeme prije i poslije Sulejmana Ugljanina?

Mithat Nokić: Tad je bilo nepodnošljivo i opasno, a sad jako teško i sa premalo nade i optimizma.

Namjera cijepanja IZ da se ona na duge staze oslabi i instrumentalizuje

Bošnjaci.Net: Prije dvije godine desili su se događaji unutar Islamske zajednice u Srbiji i to je opet podijelilo građane i građanke Sandžaka. Kako vi komentarišete sve ove podjele pa i ovu na vjerskoj osnovi? Dokle više da se dijelimo?

Mithat Nokić: Nije došlo do podjele jer je to prirodan proces ponekad, već je došlo do isforsiranog cijepanja IZ sa namjerom da se ona na duge staze oslabi i instrumentalizuje. Na djelu je bila, i još uvijek je od jednog dijela naših ljudi na djelu velika izdaja. Najiskrenije, bez obzira šta ti ljudi rade, mislim da su bezbožnici. Ne znam dokle ćemo se dijeliti. Želim da više nikad se ne svađamo i bacamo bombe jedni na druge.

Bošnjaci.Net: Inače Vi ste od samog početka pružali podršku glavnom muftiji Muameru ef. Zukorliću čak ste podržali deklaraciju o kršenju vjerskih i ljudskih prava Bošnjaka koja je donijeta pod pokroviteljstvom

Mešihata. Da li se zaista krše ljudska prava i kakav je Vaš stav povodom toga?

Mithat Nokić: Davati podršku muftiji Muameru Zukorliću je dati podršku kao čovjek čovjeku i to je stvar trenutka. U zavisnosti kako nam se dopadaju nečiji postupci i rad tako i reagujemo. Ali zalagati se za jednu Islamsku zajednicu je, po mom mišljenju, zalaganje za egzistenciju i opstanak našeg naroda na ovim prostorima. Deklaraciju vidim kao ukazivanje državi Srbiji da u Sandžaku treba nešto mijenjati i popravljati. Da su ljudi zabrinuti. Mislim da je to i država razumjela i da se zanadati da će uskoro biti bolje. Naša stranka bi se ovako zalagala za jedinstvo svake druge vjerske zajednice i osuđujemo bilo kakvo uplitanje politike i političara u rješavanje ovih problema. Moramo svi zajedno raditi na rješavanju ovih problema

Ustav nedorečen i arhaičan

Bošnjaci.Net: Vi ste bili i jedan on nekolicine građana Novog Pazara koji je je digao svoj glas razuma protiv referenduma za donošenje Ustava Republike Srbije. Neke političke partije iz Sandžaka dale su bezrezervnu i jasnu podršku novom najvažnijem pravnom aktu jedne države? Kako iz današnje perspektive posmatrate period od prije četiri godine kada se održao dvodnevni referendum?

Mithat Nokić: Za mene je prvi član ustava u kome se kaže da je država Srbija država srpskog naroda i ostalih građana koji u njoj žive neprihvatljiv i dan danas kao i onog dana kad sam protiv njega protestovao. I Evropa je rekla da je ustav nedorečen i arhaičan i znam da ćemo ga uskoro prepravljati mada je velika šteta već učinjena. A oni iz našeg naroda koji su ga podržavali, svi se sjećamo ko su bili, pokazali su koliki su izdajnici. Snimci postoje, oni su živi, pričaće kad tad.

Bošnjaci.Net: Nekad je Novi Pazar bio ekonomski centar proizvodnje džinsa i tekstilne industrije. Danas je tekstilna industrija doživjela krah, sve je otišlo pod stečaj, likvidaciju, radnici traže svoja prava, štrajkujući, gladujući, ali takav je teret tranzicije nažalost. Kako ocjenjujet i gdje vidite izlaz za opću ekonomsku i socijalnu situaciju u Novom Pazaru?

Mithat Nokić: Nemam neki štapić u rukama ali mislim da nade ima. Vidim je u strateškom planiranju gdje Novi Pazar želimo i treba da bude. Ako bih ja odlučivao načinio bih čvršće oslanjanje na Evropu i integraciju

naše privrede i znanja na nju. Lakše je ovo reći nego uraditi, jer i mi kao i drugi narodi ovdje mislimo da ako bilo šta strano prihvatimo moramo odustati od našeg a to naprosto nije istina. Uvjeren sam da će naši mladi glasati za budućnost.

Doći će novi i neopterećeni ljudi

Bošnjaci.Net: Da li dolazi novo vrijeme za Novi Pazar sa novim ljudima, je li nekima vrijeme da odu u “zasluženu” mirovinu?

Mithat Nokić: Koliko sam puta čuo jednu glupost, pa koga ćemo do njega. Nemamo boljih itd. Uvijek je život demantovao ovu glupost i sad će. Naravno da su potrebni i neophodni novi ljudi. Iskreno se nadam da će doći i to oni neopterećeni, da su izašli iz krila svojih vječitih. Ja lično sanjam neki ženski lik prepun mudrosti i tolerancije, ako Bog da.

Bošnjaci.Net: Više od petnaest godina vodite ortačku firmu, pa je rijetko vidjeti ortake u jednom poslu tako dugo. Kako rekosmo rođeni ste Pazarac, porodični čovjek, mnogi kažu jak optimista. Kakvu poruku upućujete na kraju ovog našeg razgovora?

Mithat Nokić: Snažan argument ste pronašli u vezi ortakluka. Nadam se da on na najbolji način opisuje moju ličnost. Zaista volim i poštujem timski rad. Ne podnosim one koji se prave da sve znaju. Za kraj ću reći da zaista verujem da “zelena ideja” ima svoju misiju na zemlji i da svako ko je podržao zna koliko je srećniji od tad.

Muftija Muamer
Zukorlić – od verskog
do političkog lidera

Nećemo zabiti nož u leđa Srbiji

Politika, 14. jun 2010, autor: Slavka Bakaračević

Raspored političkih snaga u Sandžaku, u kome su dvije decenije dominirali Sulejman Ugljanin i Rasim Ljajić, izmijenio se poslije izbora za Nacionalni savjet Bošnjaka na kome je Bošnjačka kulturna zajednica Muamera Zukorlića osvojila najviše mandata, 17 od 35. Tom pobjedom glavni muftija Islamske zajednice u Srbiji i zvanično je postao značajni politički činilac. Osim što je vjerski vođa, Zukorlić je i predsjednik Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru a, kako kaže, nagovaraju ga da bude i predsjednik Nacionalnog savjeta Bošnjaka.

„Samo nedostaje da Sandžak proglasim monarhijom, a sebe za kralja“, u šali, dodaje Zukorlić u razgovoru za „Politiku“. Objašnjava i zašto on ne bi htio da bude na čelu i Nacionalnog savjeta Bošnjaka, iako ga na to nagovaraju i prijatelji i saradnici i oni koji su glasali za njegovu listu: „Disperzijom funkcija trebalo da se pokaže i kadrovski potencijal Bošnjaka“.

Mnogi se boje da bi BKZ, na čijem ste čelu, mogla da destabilizuje ovaj dio Srbije?

Svako ko pobjedi na izborima može da destabilizuje neki prostor, ali da li hoće? Teško mi pada da stalno dokazujem da ne želim destabilizaciju. Nisam od juče, jer 17 godina sam na važnim funkcijama, pa i u vrijeme posrnuća države Srbije, u vrijeme rata u Bosni ili na Kosovu kada je bilo potrebno veoma malo da se ona destabilizuje, i nismo Srbiji zabili nož u leđa. I tada je Islamska zajednica bila faktor stabilnosti. To nije pitanje trenutka nego našeg opredjeljenja. Sandžak je jugozapadni, dakle ugaoni stub Srbije, strateški važan i za državu, zbog blizine BiH, Crne Gore i Kosova.

Srbija se, dakle, mora pobrinuti da od Bošnjaka pravi prijatelje jer to je i njoj u interesu. Ali, ne može se stabilnost na ovom prostoru graditi bez Bošnjaka jer to je već put u destabilizaciju Srbije. Mora Srbija da nam pruži ruku da nam kaže: Vi ste moji, a ne da mi stalno dokazujemo lojalnost, a vlast u nama da vidi opasnost. Beograd treba da je sretan što u nama ima iskrene sagovornike, a ne onakve kakve je svojevremeno imao na Kosovu, koji su uljepšavali stanje, a posle, zna se šta je bilo. Sandžak, naravno, nije Kosovo ali je komunikacija s nama do sada bila slična.

Ipak, kao cilj ste najavili kulturno-prosvjetnu autonomiju Sandžaka.

To jednima miriše na separatizam, a drugima zvuči kao autonomija Sandžaka, za koju se devedesetih godina zalagao Ugljanin?

I to pokazuje da smo diskriminirani, jer čim spomenemo običnu riječ, odmah se javi otrov, a da se niko ne pita šta je suština. Upravo zato što je posijan otrov, pa se odmah javi pitanje šta mi to hoćemo, šta to krijemo, tu je problem. To je potvrda ideologije koja vlada stotinu godina, da je sve što Bošnjaci rade opasnost za Srbiju. Kulturno-prosvjetna autonomija je najniži oblik za očuvanje identiteta jednog naroda ili jednog prostora, a odmah se satanizuje. To je dokaz da nema povjerenja. A zvanična Srbija od nas traži da joj vjerujemo stoprocentno, da naše živote i cijeli narod stavimo na raspolaganje suverenitetu Republike Srbije. Mi smo na to spremni, ali ne jednostrano, već dvosmjerno. Imamo povjerenja u Srbiju, ali tražimo da i ona ima povjerenja u nas.

Za Vašu retoriku kažu da je oštra, čak ratoborna. Kritikuju vlast u Srbiji, što se tumači kao kritika države i srpskog naroda.

Moja kritika je usmjerena samo protiv režima i nepravdi koje nanosi bošnjačkom narodu. Ja sam u kritici vlasti jako oštar, prema državi racionalan, a prema pripadnicima srpske nacionalnosti veoma pažljiv. Stalno, kad kritikujem vlast, potura nam se da smo protiv države, a to su različite relacije. Mi kritikujemo vlast, dajući joj priliku da se popravi, da se prema Bošnjacima i Islamskoj zajednici ne ponaša diskriminatorski.

U toj kritici često spominjete posljednjih sto godina koliko vlasti Srbije, po Vama, ugrožavaju Bošnjake. A to je vrijeme od balkanskih ratova kada je ovaj kraj oslobođen od Turske. Da li je za to kriv srpski narod?

Ne, narod nikada nije kriv. Krivi su ideolozi, od Ilije Garašanina pa sve do Dobrice Ćosića, čija ideologija je toliko strašna da zaudara na genocid, a to je da su Bošnjaci opasnost za Srbiju, pa bi bilo najbolje da ih nema. Većina režima je potpadala pod tu ideologiju. Neki su brutalnije, a neki elegantnije pokušavali da je primjene, pa su i posljedice bile ili genocid i ubijanja ili pritisci i iseljavanja Bošnjaka. Zato ja uvijek ističem primjer Zorana Đinđića. Iako različiti, on izraziti sekularista, ja izraziti vjernik, razumjeli smo se jer se njegova vlast odrekla ideologije da posmatra Bošnjake kao opasnost koju treba ukloniti. Mi tražimo da se vlast u Srbiji odrekne te ideologije jer to i Srbiju vodi u sunovrat.

Iako ste osvojili najviše glasova nemate većinu. S kim će se BKZ udružiti?

Postoji potrebna većina za formiranje Savjeta jer druge dvije liste su i u kampanji isticale da su nezavisne. Njihovi članovi nisu partijske ličnosti, nisu taoci političkih partija i raspolažu svojim mandatima. Sada će imati priliku da podrže program BKZ-a i da se pridruže pobjedničkoj opciji.

Hoćete li o tome razgovarati i s političkim strankama koje su podržale te dve liste?

To bi bilo besmisleno jer su se političke stranke distancirale od tih nezavisnih lista. Ovo nije konstituisanje parlamenta i kandidati s tih lista nisu poslanički klubovi. Uostalom, ja sam u kampanji kritikovao vlast u Srbiji i ponašanje dvojice ministara Bošnjaka, ali sam uglavnom štedio ljude na tim dvjema listama. Oni sada nisu članovi partija nego predstavnici bošnjačkog naroda.

Kada se bošnjački savjet konstituiše, šta će mu biti prioriteti?

Ona pitanja koja su i po zakonu u nadležnosti nacionalnih savjeta, iako bih imao primjedbi i na zakon zbog osiromašene uloge nacionalnog savjeta. Ali, prioritet je obrazovanje jer ono ima dugoročne implikacije na jedan narod i tu ima najviše posla. Također, informisanje je najurgentnije jer u toj oblasti se može napraviti najbolji zaokret kako bi se Novi Pazar i Sandžak, Bošnjaci i njihova kultura i tradicija što bolje predstavili u beogradskim medijima. Također, potreba za bošnjačkom televizijom je očita i zakon je tu mogućnost predvidio i to ćemo, vjerujem, realizovati prilično

brzo. Jezik i kultura su svakako izuzetno značajni, ali to su dugoročniji procesi.

Kako vidite političku scenu u Sandžaku sada, posle ovih izbora?

Potvrdilo se ono što sam govorio prije šest mjeseci da je ogroman prostor za treću političku opciju. Vjerovatno je na to imalo utjecaja što se muftija kandidovao, ali je bitan i koncept na kome je pobijedio. A on je potpuno suprotan konceptu političkih partija koje su suvereno vladale Sandžakom i bošnjačkim političkim kapacitetima. Taj prostor će se svakako popuniti. Postoji varijanta da se formira nova politička partija ili da se okupe manje političke partije koje bi predstavljale taj treći blok, a može da se desi da to bude kombinovano, što je najvjerovatnije, da ta nova partija bude stožer okupljanja tih manjih partija.

Vašu listu na ovim izborima podržale su bezrezervno te manje partije: SNP Mirsada Đerleka, NPS iz Sjenice i DPS iz Prijepolja.

Da li biste Vi sutra podržali te partije na parlamentarnim ili lokalnim izborima, da im uzvratite povjerenje?

Te stranke su podržale Bošnjačku kulturnu zajednicu i nema sumnje da bi im BKZ uzvratila tu podršku. Ali, Islamska zajednica je mnogo restriktivnija u tome, zbog principa koje je nametnula. Mi smo samo jednom skinuli rukavice i podržali SDP odnosno obaranje režima Sulejmana Ugljanina. Nije to bilo toliko zbog Rasima Ljajića, koliko zbog rušenja Ugljanina, ali to se nije pravilno razumjelo. Ispalo je da su oni podržali nas, pa smo sada izašli na crtu.

Delegacija SDA BiH, s predsjednikom Sulejmanom Tihićem i nekoliko ministara dolazi u Srbiju, a najavljena je i posjeta Novom Pazaru. Hoćete li se sastati s Tihićem, s obzirom na to da je on podržao Ugljaninovu Bošnjačku listu?

Nemam za sada nikakvu ponudu te vrste. Naravno, ako takva inicijativa dođe, mi ćemo zauzeti adekvatan stav o tome. Sasvim glasno smo kritikovali Tihića, koji je postupio suprotno odluci Glavnog odbora SDA BiH, koji je osudio sve koji su razbijali Islamsku zajednicu u Srbiji, uključujući i Sulejmana Ugljanina. Tihića je djelimično spasio Bakir Izetbegović, koji je sa svoje pozicije dao podršku Bošnjačkoj kulturnoj zajednici.

Međutim, u sve to mi ne unosimo emocije u meri u kojoj bi one ugrozile komunikaciju. Znači, spremni smo da o svemu razgovaramo sa svima, pa i sa onima koje smo kritikovali.

IDEOLOŠKI STAVOVI TURSKOG AMBASADORA

Turski ambasador u Srbiji Suha Umar Vas je kritikovao što ste se kao vjerski vođa kandidovali za Nacionalni savjet?

Raduje nas zbližavanje Ankare i Beograda, pogotovo što tu ima posebno mjesto za Sandžak. Ali, turski ambasador svoje ideološke stavove iznosi kao stavove države Turske, što nije tačno. On pripada staroj, ljevičarskoj garnituri i ima problem da shvati da ahmedija u Sandžaku i u Turskoj ne znači isto, pa daje neprimjerene izjave. Mislim da ćemo reagovati kod Ministarstva inostranih poslova Turske zbog toga, ali mislim da to nije zvanični stav Turske, u kojoj imamo dosta prijatelja i to nas raduje.

Muftija Zukorlić – od verskog do političkog vođe

Da li će Bošnjačka kulturna zajednica postati treća politička opcija u Sandžaku

Politika, 9. juni 2010; S. B. – B. B. –G. N.

„Ne pada mi na pamet da osnivam političku stranku. Partije se bave parcijalnim interesima, a meni su u prvom planu temeljne ili krovne institucije Bošnjaka, Islamska zajednica kao verski stub, Internacionalni univerzitet kao obrazovni i Bošnjačka kulturna zajednica, odnosno Nacionalni savet, kao temeljna institucija bošnjačke kulture i našeg nacionalnog bića”, kaže muftija Muamer Zukorlić, nosilac liste Bošnjačke kulturne zajednice (BKZ) koja se, osvojivši najviše glasova na izborima za Nacionalni savet Bošnjaka, nametnula kao treća politička opcija u Sandžaku.

Zukorlić kaže da je o tome govorio još pre šest meseci i da je sada jasno da „zvanični Beograd ubuduće u njemu i BKZ-u mora videti legitimne predstavnike Bošnjaka, a ne samo u ministrima Sulejmanu Ugljaninu i Rasimu Ljajiću i njihovim partijama”.

Da Zukorlićeve političke ambicije ne idu u pravcu osnivanja političke stranke veruje i politički analitičar Branko Radun. On smatra da je Zukorliću, koji je glavni muftija Islamske zajednice u Srbiji, mnogo bliža ideja da postane regionalni verski lider ili lider nekog muslimanskog pokreta.

„U svakom slučaju on je postao značajna politička ličnost koju Beograd ne može da ignoriše. Problem je što on može da dramatiizuje svoju sadašnju poziciju, tako što bi mogao da zaoštiri političku situaciju u tom delu Srbije. Nije bez značaja i to što on svoju pobjedu vidi ne samo kao pobjedu nad izdajnicima u vlastitim redovima već na neki način i nad državom koja je, po njemu, stala iza dvojice ministara, njegovih konkurenata. Takođe, može se očekivati da će se sada, zbog gubitka pozicija u Sandžaku i Ljajić i Ugljanin još više okrenuti saradnji sa nekim strankama u Beogradu”, objašnjava Radun.

Da Zukorlić postaje političar misli i verski analitičar Živica Tucić, koji smatra da je muftija „morao biti zamoljen da to ne čini”. On kaže da se poslednjih stotina godina sve više poštuje princip potpunog odvajanja sfere verskog od zemaljskog, odnosno političkog, ali da se u islamu tek radi na tome.

„Princip treba da je jasan da verski vođa ne može da nastupa kao politički vođa, da bude 'konkurent' onima koji su se opredelili da, kao političari, rade za opšte dobro. To bih rekao i svakom vladici, ili biskupu, ne samo ovde već svuda. Učestvovanje u nekim izborima podrazumeva i agitaciju, skupove i druge političke metode. Mešanjem verskog i svetovnog nastaje teokratija, koja nije korisna ni za versku zajednicu”, kaže Tucić.

On dodaje da muftija mora da računa sa tim da će i oni koji ga poštuju u njegovom zvanju imati velike teškoće da odobre njegovo učešće na izborima za Nacionalni savet. „Drago mi je da na primer Mađari, koji imaju kod nas trojicu biskupa (dva katolička i jednog reformatskog) nisu došli na istu ideju, ili Slovaci koji takođe imaju biskupa, a postoji i sremski biskup Hrvat koji nije pomislio da treba da bude na čelu liste. Ako zakon i dopušta da se i velikodostojnici kandiduju, oni sami treba da imaju osećaj da to ne treba činiti”, ističe Tucić.

Dalju političku karijeru Muamera Zukorlića za sada nije baš lako predvideti pošto su mu na raspolaganju različite mogućnosti za budući jači uticaj na centralne vlasti. Njegov BKZ je na izborima za Nacionalni savet podržalo nekoliko manjih bošnjačkih partija: Narodna partija Sandžaka, (čiji predsednik je prošle godine smenjeni gradonačelnik Novog Pazara Mirsad Đerlek), Narodni pokret Sandžaka, koji učestvuje u lokalnoj vlasti Sjenice i Demokratska partija Sandžaka iz Priboja, ali i Liberalno-demokratska partija Čedomira Jovanovića. Da li će Zukorlić ubuduće uticaj na Beograd ostvarivati uz pomoć neke od njih ili će to probati da uradi, kako se već spekuliše, preko najjače opozicione stranke – Srpske napredne stranke..

„Treća politička opcija Bošnjaka će nastati ili ujedinjavanjem ovih manjih partija ili nastankom sasvim nove političke stranke”, kaže Zukorlić, ali uz napomenu da ne govori o svojim planovima već kao posmatrač političke stvarnosti. On kaže da je prostor za treću političku opciju nastao jer se Ugljaninov SDA „malo istopio”, a Ljajićev SDP „malo više” i napominje da se Islamska zajednica ne približava partijama, nego partije njoj.

Radun smatra da će Zukorlić i ubuduće sigurno saradivati sa Jovanovićevim LDP-om, ali da nije buduća saradnja ono što je LDP motivisalo da otvoreno podrži Zukorlića.

„Moguće je da će LDP zbog toga na sledećim izborima dobiti nešto malo više glasova u Sandžaku i da će Zukorlić preko njih imati neki uticaj na parlament, ali nije ta saradnja motivisala LDP da mu pomogne. Oni su spolja lepo zamoljeni da podrže muftiju i mislim da već imaju problem da to objasne svojim biračima jer se sa imidžom izrazito građanske stranke koja se dosledno zalaže za sekularizam nikako ne uklapa politička podrška jednom verskom lideru”, ističe Branko Radun.

O šansama za saradnju Zukorlića kao potencijalnog političkog faktora sa naprednjacima, prema rečima člana Predsedništva SNS-a Igora Mirovića, još je rano govoriti. „U principu, za manjine i njihove buduće političke predstavnike je najbolje da saraduju sa strankom koja osvoji najviše glasova pripadnika većinskog naroda u Srbiji. To je idealan spoj i za formiranje vlade i za rešavanje svih otvorenih pitanja kada je reč o položaju nacionalnih zajednica. Što se nas tiče, saradnja sa svim relevantnim manjinskim predstavnicima je dobrodošla, nužna, pod uslovom da oni ne uđu u neke čisto političke kalkulacije koje, u krajnjem, samo njima nanose štetu”, objašnjava Mirović. On, međutim, navodi da kada je reč konkretno o Bošnjacima, tek treba da se vidi kakva će biti politička konfiguracija, odnosno da li će uopšte neke liste koje su izašle na izbore za nacionalne savete izaći na parlamentarne izbore. „Rano je na osnovu jedne zvezde govoriti o zvezdanom nebu”, zaključuje Igor Mirović.

MUFTIJA UPLAŠIO BIRAČE

Izbori za Nacionalni savet nisu odraz snage političkih partija, kaže generalni sekretar Ugljaninove Stranke demokratske akcije Fuad Bačićanin. On objašnjava da bi Bošnjačka lista, koju je SDA podržavao, ostvarila bolje rezultate da ljudi nisu bili zaplašeni zapaljivom retorikom Zukorlića, pa mnogi nisu ni izašli na izbore, ali i da nije bilo toliko propusta sa biračkim spiskovima.

DRUGI SU BILI GLASNJI

Potpredsednik Sandžačke demokratske partije Munir Poturak kaže da najslabiji rezultat liste Bošnjački preporod, koju je SDP podržao, ne odslikava snagu njegove partije. „Ni mi ni ljudi sa te liste nismo u te izbore ušli kao u političku borbu. Raduje me što je Bošnjački preporod uneo novi kvalitet u ovu kampanju, što su jedino oni govorili o pitanjima koja su u nadležnosti Nacionalnog saveta. Neki drugi su bili glasnjiji i smireni glas 'Preporoda' nije stigao do svih”, kaže Poturak.

CERIĆ ČESTITAO ZUKORLIĆU USPEH NA IZBORIMA

Novi Pazar – Poglavar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini reisul-ulema Mustafa Cerić čestitao je juče muftiji sandžačkom Muameru Zukorliću i bošnjačkom narodu u Srbiji pobjedu na izborima za Nacionalno veće i izrazio želju da u pobjedi budu „radost i ponos Bošnjacima širom sveta”. „Vaš uspeh je i naš uspeh. Ponosan sam na tebe, na bošnjački narod u Sandžaku i Srbiji. Do sledećih naših zajedničkih uspeha neka vas čuva dragi bog na radost i ponos naše dece i unuka”, kaže se u čestitki Cerića upućenoj muftiji Zukorliću, saopštio je Mešihat Islamske zajednice u Srbiji, a prenosi Fonet.

Intervju: Zukorlić-Čiplić

MUAMER ZUKORLIĆ, glavni muftija Islamske zajednice u Srbiji:
Ignorisanja naših prava dovešće do radikalizacije.

SVETOZAR ČIPLIĆ, ministar za ljudska i manjinska prava:
Ne strahujem zbog veze Sandžaka i Sarajeva

Politika, 25. maj 2009, Autor: R. Stanić

Nema nikakve dileme da će se situacija radikalizovati. Ako me pitate kako – ne znam, pogotovo zato što nisam neko ko to projektuje. Govorim i pokušavam da ilustrujem onaj osećaj koji polako raste u novim generacijama, rekao je glavni muftija Islamske zajednice u Srbiji Muamer Zukorlić u razgovoru sa ministrom za ljudska i manjinska prava Svetozarom Čiplićem, koji je prihvatio da problemi postoje, ali ne i da se krše prava muslimana u Srbiji.

Islamska zajednica u Srbiji (odnosno Mešihat Islamske zajednice u Srbiji, kako glasi puni naziv) počiva na duhovnim i administrativnim vezama sa Islamskom zajednicom Bosne i Hercegovine, čiji je reis-ul-ulema Mustafa Cerić posetio prošle nedelje Sandžak. Cerić je posle zabrane održavanja skupa u centru Tutinu optužio Srbiju za kršenja ljudskih prava muslimana, što je bila i tema razgovora između Zukorlića i Čiplića. Razgovor je vođen pre nego što je Ministarstvo vera prvo saopštilo da Cerić zbog svojih izjava nije dobrodošao, da bi dan kasnije taj svoj stav znatno ublažilo.

Politika: Vi ste i nezavisno od izjava Mustafe Cerića u Tutinu i Novom Pazaru u poslednje dve godine govorili da se ljudska prava muslimana ne poštuju. Čime to argumentujete?

Zukorlić: To je tačno. Poslednje dve godine, pokušajem otimanja ili cepanja Islamske zajednice mi smo trpeli direktna uplitanja politike i administracije, sa ciljem da se Islamska zajednica stavi pod kontrolu.

Dešavanja u Tutinu potvrda su da se stvorio savez između Ugljaninove grupacije u Sandžaku i pojedinih faktora u Beogradu. Ovoga puta je reč o Ministarstvu unutrašnjih poslova.

Drugi problem je poštovanje ustavnog i zakonskog načela ravnopravnosti crkava i verskih zajednica. Prema Zakonu o crkvama i verskim zajednicama samo jedna crkva ili zajednica može biti registrovana kao tradicionalna. U slučaju SPC vlast nije dozvolila upis Crnogorske pravoslavne crkve u registar. U slučaju Islamske zajednice imamo široko otvorena vrata za paralelizam. Naša blokada u medijima, sa tzv. javnim servisom na čelu, priča je za sebe, kao i diskriminacija po osnovu vraćanja imovine.

Čiplić: Meni je markantna bila izjava visokog verskog gosta iz Bosne i Hercegovine o ugroženosti ljudskih prava, posebno muslimana. Karakteristično za Srbiju posle 2000. godine jeste intenzivan pokušaj demokratskih vlasti da unapredi ljudska prava. Kao pravnik koji se bavi javnim pravom znam koliko je u normativnom delu bilo unapređenja. Koliki je napredak? Ne bih voleo da čujem samo one ocene koje gode Srbiji. Mi pokušavamo da vidimo šta ne valja i šta treba promeniti.

Zukorlić: Ovo je i dalje u domenu teorije koja ne silazi na direktna pitanja koja sam postavio. Danas smo u situaciji da nas ignorišu i to je naš ključni problem. U maju 2006. usvojen je zakon o vraćanju imovine crkvama i verskim zajednicama. Od tog trenutka, na desetine naših zahteva čeka. Bukvalno nijedan nije rešen.

Politika: Početkom 2008. godine direktor Direkcije za restituciju rekao je da je stiglo ukupno tri zahteva Islamske zajednice koji se odnose na povraćaj imovine od ukupno 1.100 koliko su podnele crkve i verske zajednice. Svih 1.100 bilo je nekompletno.

Zukorlić: To apsolutno nije tačno. Ne može neko ocenjivati da li je dokumentacija potpuna, a da od nas nije tražio da je dopunimo.

Mi smo prvih meseci krize u Islamskoj zajednici tražili da je rešavamo sa državom, ali smo bili ignorisani. Onda smo krenuli putem inter-

nacionalizacije. I učešće vrhovnog poglavara iz Sarajeva ima tu dimenziju – da taj glas bude što gromkiji kako bi se što više i dalje čuo.

Čiplić: Trudim se da naše sugrađane Bošnjake sagledam na opštiji način – to je bila suština moje reakcije na izjave vašeg visokog gosta iz Bosne i Hercegovine. Možda se taj opštiji način neće svima dopasti, ali je činjenica da u vladi imamo dva ministra Bošnjaka. Isto tako imamo odličnu saradnju sa Nacionalnim savetom Bošnjaka. Takođe je činjenica da se problemi u realizaciji nekih Ustavom garantovanih prava pojavljuju podjednako kako kod Bošnjaka, tako i kod Rusina. Taj problem ne postoji samo kod vas. U Vojvodini, na primer, i SPC i Katolička crkva imaju nerešene probleme. Ušli smo u proceduru rešavanja prava, što znači da je mehanizam počeo da živi, ali tamo gde sud treba da pruži zaštitu često se javlja problem.

Zukorlić: Onda ne bi trebalo da bude ljutnije države zato što vršimo pritisak. Mi želimo promenu, a prvi znak želje za promenom jeste da se priznaju nedostaci. Mi nećemo prihvatiti nikakva objašnjenja tipa: nije samo vama loše, loše je i Rusinima, Romima itd. Takva objašnjenja makar bila i tačna za nas ništa ne znače. Dva ministra u vladi koje pominjete posle svega doživljavamo kao oblik anestezije. Oni su jako lepi kao slika, ali mi želimo da to proizvodi konkretne rezultate po pitanjima koje sam pomenuo.

Politika: Da li je MUP kršio prava muslimana zabranivši skup u Tutinu?

Čiplić: Često me zbog naziva ministarstava stavljaju u poziciju da procenjujem kršenja ljudskih prava. U svakoj državi, MUP ili ministarstvo pravde ovlašćeni su da procenjuju da li su organizacijom nekih skupova ugrožene neke vrednosti – javni poredak, život, zdravlje. Ja mogu da verujem, ali ne mogu da tvrdim da li je MUP imajući sve te vrednosti u vidu doneo pravno utemeljenu odluku.

Politika: Da je MUP rekao da će dozvoliti održavanje skupa u Tutinu, a da odgovornost za eventualne sukobe i žrtve snosi organizator, da li biste održali taj skup?

Zukorlić: Ne može MUP da kaže da mi snosimo odgovornost za njihov posao. U Tutinu je MUP trebalo da se pobrine da se održi skup, a onima koji se ne slažu sa tim skupom da omogući da neslaganje izraze na

demokratske načine. Pored toga u Tutinu u koordinaciji lokalne samouprave i policije su korišćene mere zastrašivanja – zatvoreni su vrtići, škole, pijaca... U Tutinu je trebalo održati lekciju narodu da ne dolazi na naše skupove, jer se očito vodila politička borba protiv koncepta Islamske zajednice povezane sa svojom centralom u Sarajevu. Prethodne dve godine su pokušaj da se mi prevaspitamo, da kažemo da nemamo veze sa Sarajevom, već da se okrenemo Beogradu u dimenziji verskog organizovanja.

Politika: „Bošnjaci u Srbiji i na Balkanu ne traže ništa više od onoga što drugi imaju. Vrlo dobro znamo šta to znači, a i oni će uskoro znati šta to znači. Muslimani su strpljiv narod, ali njihovo strpljenje nije neograničeno.“

Zukorlić: Prva rečenica je reis-ul-uleme, druga je moja. Poruka je jasna: ne pristajemo da budemo građani drugog reda. To je intencija onoga što je kazao reis. A što se tiče strpljenja, zaista ga imamo previše. Država mora da shvati da dolazi do smene generacija. Dolaze generacije sa više odvažnosti, sa više želje da se izbore za sopstveni identitet i stavove.

Politika: Kuda vodi to ignorisanje?

Zukorlić: To ignorisanje sigurno vodi u političku radikalizaciju. Mi se pet puta dnevno okupljamo u džamijama i znamo senzibilitet i osećaje naroda.

Čiplić: Šta donosi smena generacija? Nova generacija bi trebalo da budu deo pravosuđa u Sandžaku, oni su deo lokalne vlasti i autonomnog političkog organizovanja Bošnjaka. Ja vidim nešto pozitivno što može da se izgradi kada govorimo o autonomnom životu Bošnjaka, jer dolaze nove generacije koje menjaju postojeće.

Zukorlić: Nema nikakve dileme. Ja se sa ovom tezom potpuno slažem. Mladi ljudi su energija, a ona se može upotrebiti i zloupotrebiti.

Mi od države tražimo da prestane sa praksom iz 20. veka da traži poltrone na terenu. Kad za partnera ne uzimate pobednike, već političare poput Ugljanina, koji osvaja vlast samo u Tutinu, onda šaljete onu poruku koja se na Kosovu slala sa Sejdom Bajramovićem i Rahmanom Morinom. Jedna bitna stvar: nikada niste čuli i nećete čuti u mojim javnim nastupima koji su jako oštri u smislu optužbi prema državi da sam

ikada optužio pripadnike srpske nacionalnosti u Sandžaku. Ne zato što ih ne bi optužio kada bi za to bilo osnova, nego zato što sam prezadovoljan stogodišnjom tradicijom dobrih međunacionalnih odnosa.

Politika: Cerić je, između ostalog, rekao da su Bošnjaci sa ove i one strane Drine jedno i da je Sarajevo duhovni centar svih Bošnjaka. Da li je takav odnos Islamske zajednice u Srbiji prema Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini prihvatljiv?

Čiplić: Ja sam čovek koji ne voli da priča o stvarima koje nisu njegova odgovornost, a ni njegova sfera interesovanja. Znam kako je SPC organizovana, znam kakav je tu odnos vernika prema duhovnicima, ali ne znam kako je to u islamskom svetu i među islamskih vernicima i duhovnicima. Ali, hrišćanstvo i islam su vere mira, idemo ka Evropi bez granica i u tom smislu nemam nikakav strah, zazor ili sumnju po tom pitanju, pre svega imajući u vidu odvojenost crkve i verskih zajednice od države.

Zukorlić: Ministar nije imao razlog da izbegne odgovor. Nije pitanje kako su formulisani Islamska zajednica i SPC, ovo je pitanje prava: da li mi imamo ista prava kao SPC u pogledu povezivanja sa maticama. Mislim da je jako bitno da kao ministar za ljudska prava kažete da mi imamo to pravo.

Čiplić: Ne mogu da kažem drugo od onoga što je moj lični stav. Shvatio sam da se pitanje ne odnosi samo na versku, već i nacionalnu povezanost.

Zukorlić: Pitanje verske povezanosti nema veze sa pitanjem nacionalne povezanosti, ali se ne isključuje, ono se u ovom slučaju podrazumeva.

Čiplić: Ja sam govorio o tome da nema granica i u tom smislu nemam nikakvu dilemu da svako može koristiti pravo da prihvati jedan duhovni centar ili da se organizuje disperzivno. Kažem to zato što ne želim da govorim decidno o pitanjima za koja smatram da su van mog političkog i upravnog resora...

Zukorlić: Ali nisu. Pitanje zaštite ljudskih prava po prirodi stvari zadire u sve resore državne uprave. Vi ste dužni samo da istaknete zakonski i ustavni princip koji kaže da smo ravnopravni. Ako to pravo pripada SPC, onda pripada i nama.

Čiplić: Uvek stojim iza svake svoje reči i sa aspekta prava nema nika-
kve dileme. Govorim o aspektu organizacije i kažem da ne znam izvorište
bošnjačke duhovnosti.

Politika: Kad je reč o verskim osnovama pravi sagovornik
trebalo je da bude Adem Zilkić. „Politika“ vam je uputila poziv
da razgovarate sa njim, ali ste vi to odbili. Šta je razlog?

Zukorlić: Lično nemam nikakav problem, ali službeno da. Njemu
zvaničnu vrednost kroz neki nezakoniti legalitet pokušava da da Mini-
starstvo vera sa zloupotrebom registra i Zavodom za statistiku kroz niz
falsifikata, za šta imamo dokaze i što će biti sudski procesuirano. Najlakše
ćete razumeti ako mitropolitu Amfilohiju (Radoviću) postavite pitanje
zašto nikada ne razgovara sa takozvanim predvodnikom CPC.

Verujem da je Beograd shvatio poruku

Izbori za nacionalne savete manjina na biralište izveli više od 200.000 građana, ubedljivi pobednici Pastor, Halimi, Zukorlić i Romi za EU

Danas, 16. juni 2010, Autor: Slađana Novosel

Novi Pazar – U izbornoj borbi smo bili oštri, a nakon ove pobeđe bićemo tolerantni. Nema više potrebe za podizanjem glasa. Verujem da je značajni Beograd shvatio poruku da je predstavljanju sandžačkih Bošnjaka kroz lične i partijske interese isteklo vreme – ocenjuje za Danas glavni muftija Islamske zajednice u Srbiji Muamer Zukorlić, koji je na izborima za Nacionalni savet Bošnjaka bio nosilac liste Bošnjačke kulturne zajednice (BKZ).

Sad, kada su se prvi utisci slegli, šta mislite o izbornom rezultatu vaše liste?

Zadovoljan sam što su izbori za Bošnjačko nacionalno veće uspeli uprkos svim problemima. Verujem da je ovo veliki iskorak za Bošnjake i državu Srbiju, jer su Bošnjaci prvi put u svojoj novijoj istoriji neposredno birali svoje predstavnike u Veću, koje će zastupati njihove nacionalne interese i raditi na čuvanju i afirmaciji bošnjačkog nacionalnog identiteta. Izuzetno sam zadovoljan što su birači prepoznali i prihvatili nacionalnu retoriku Bošnjačke kulturne zajednice i to je rezultiralo ovom ubedljivom pobedom.

U predizbornoj kampanji i na skupu povodom pobeđe BKZ ukazivali ste na nepravilnosti u vođenju izbornog procesa. Čime niste bili zadovoljni?

Pobedu cenimo još više jer smo u ovoj kampanji protiv nas imali mašineriju dvojice ministara, Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića,

kojima je zvanični Beograd učinio dostupnim sve resurse. U završnici kampanje protiv nas se lično uključio i predsednik Tadić, koji je u predizbornoj šutnji primio plaketu za navodni doprinos afirmaciji prava Bošnjaka od strane Bošnjačkog nacionalnog veća Sulejmana Ugljanina, kome je, usput rečeno, mandat istekao pre dve i po godine. U završnici kampanje učestvovali su i pripadnici MUP nezakonitom zabranom skupa BKZ najavljenog povodom proslave pobeđe. Time je u popodnevnim satima vršen pritisak na birače, a u Novi Pazar je još u toku izbornog postupka upućeno oko 1.500 pripadnika Žandarmerije. To je imalo negativan efekat na birače.

Nezadovoljni ste sastavom biračkih odbora, Republičkom izbornom komisijom, biračkim spiskovima...

Centralna izborna komisija, a posebno njena predsednica, bila je obična marioneta Ministarstva za ljudska i manjinska prava, a posredno u rukama ministara Ugljanina i Ljajića. Na dva dana pre izbora ona nije bila dostupna i rečeno nam je da je otputovala u Mađarsku. Ta predsednica je potpisivala rešenja bez zasedanja izborne komisije i u već poznatom pitanju stalnog sastava biračkih odbora donela tri različita rešenja. Mi smo uložili žalbu Upravnom sudu, koji je zasedao u noći pre izbora i oko 2 sata posle ponoći odbio je našu žalbu. Kada se svemu ovome dodaju činjenice da su lokalne samouprave i službe nadležnog ministarstva sa biračkog spiska uklonile preko 10.000 uglavnom glasača BKZ i da je napravljena opšta konfuzija premeštanjem birača na biračka mesta na kojima nikada nisu glasali, očito je da se radilo o nepravednoj predizbornoj trci. Sve je ovo imalo za cilj ili da nas isključi iz izbora, ili da obezbedi pobeđu ministrima iz Novog Pazara. Kada se sve ovo uzme u obzir, ova pobeđa se može okarakterisati kao briljantna, a njene rezultate ćemo definitivno kapitalisati kroz dalje društvene procese u Sandžaku, u cilju ostvarivanja punih prava i sloboda bošnjačkog naroda.

Nijedna lista nema dovoljan broj glasova da samostalno formira organe novog saziva Nacionalnog saveta Bošnjaka. S kim ćete praviti koaliciju?

Ostaćemo dosledni svom programu. Ukoliko druge dve liste ili pojedinci s tih lista pokažu interesovanje, sve mogućnosti za razgovore su otvorene.

**U predizbornoj kampanji imali ste ratobornu retoriku,
što su vam mnogi zamerali. Šta sada?**

U borbi smo oštri, a kada pobedimo, tolerantni. S obzirom na sve što se događalo, bilo je potrebno da se podigne glas. Nakon pobeđe, za to nema potrebe. Naša retorika će biti na doslednom potenciranju svih prava Bošnjaka, posebno na ravnopravnosti Bošnjaka u Srbiji i rešavanju svih otvorenih pitanja i problema dijalogom. Verujem da je zvanični Beograd ovom pobedom shvatio poruku da je predstavljanju sandžačkih Bošnjaka kroz lične i partijske interese isteklo vreme.

Nekada Kosovo, danas Sandžak

Radio Slobodna Evropa, 13. avgust 2009, autor: Miloš Teodorović

Glavni muftija Islamske zajednice Srbije, sa sedištem u Sandžaku, Muammer Zukorlić izjavio je da se vlast odnosi prema Sandžaku isto kao što se Milošević nekada odnosio prema Kosovu.

U intervjuu za "Večernje novosti" on precizira da vlast tretira Bošnjake baš kao što je ona Miloševićeva tretirala Albance.

Nekada Kosovo, danas Sandžak. Nekada Albanci, danas Bošnjaci. Nekada Milošević, danas Tadić. Po Zukorlićevom mišljenju razlike nema. Promenile su se vlasti i okolnosti ali odnos prema manjinskom narodu nije. Zukorlić to ovako objašnjava:

„Vlasti u Srbiji se odnose prema Sandžaku isto kao Milošević prema Kosovu. Samo ima manje pendreka i batinanja, ali su prava Bošnjaka ugrožena kao što su bila prava Albanaca. Tražite informacije o strukturi zaposlenih u poreskoj upravi, policiji, zdravstvu u poslednjih godinu dana u Novom Pazaru. Kada ne mogu više da nađu Srbina u Pazaru za neko radno mesto, onda ga dovlače iz Raške.“

Duboko podeljeni i posvađani bošnjački političari iz Sandžaka u ovom slučaju se slažu da je muftija Zukorlić ipak malo preterao.

Uz to, podseća se da je srpska vlast do sada svojim intervencijama u političke a posebno u verske strukture uticala da podele u Sandžaku toliko narastu, da smirivanje prilika među samim Bošnjacima možda postaje i bitnije od rasprava o odnosu države prema njima.

Ne postoje paralele

Narodni poslanik iz Bošnjačke demokratske stranke Sandžaka Esad Džudžević:

„Mi smo generalno zadovoljni početkom ostvarivanja pre svega manjinskih prava Bošnjaka u Sandžaku.“

„Ne stoje paralele sa bilo kim. Ni sa Albancima na Kosovu za vreme Miloševića, ni sa Srbima u Kninu za vreme ne znam koga.“

Prvi političar koga ste čuli je u savezu sa partijom ministra u Vladi Sulejmana Ugljanina, dok je drugi u stranci drugog ministra Rasima Ljajića. Ugljanin i Ljajić u su žestokom sukobu čija su posledica i do sada dve stradale osobe.

Atmosfera u Novom Pazaru opisuju Novopazarci sa kojima je razgovarao Enes Halilović:

„Mnogo bi biti bolje.“

„Stvaraju se velike podele.“

„Nije baš nešto posebno pozitivno.“

Za muftiju Zukorlića važi da je bliži Ljajiću, odnosno partiji u kojoj je i Mujo Muković koji prihvata ocene da u upravnim organima vlasti nije angažovan adekvatan broj pripadnika manjinskog bošnjačkog naroda, ali i dodaje:

„Bošnjaci u Srbiji treba da ostvaruju i da se bore za svoja prava. Ali ne treba dolivati ulje na vatru i tražiti probleme tamo gde ih nema.“

Trka sa manjinama u Vojvodini

Zukorlić je Ugljanina u istom intervjuu označio kao „najveći problem Sandžaka“. Ugljaninovi sledbenici bi verovatno slično ocenili Zukorlića.

Esad Džudžević odbacuje njegove tvrdnje o odnosu vlasti prema Bošnjacima uz ocenu da je u poslednjih devet godina učinjen bitan napredak na polju prava manjina:

„Pravimo jednu trku. Praktično jednu zdravu takmičarsku trku sa onim što uživaju manjine u Vojvodini.“

Ma koliko bilo pozitivno to što su dva Bošnjaka ministri u Vladi Srbije, ipak je očigledna njihova neravnomerna zastupljenost u državnim institucijama. U razgovoru za naš program to je ocenila novinarka lista „Danas“ i dobar poznavalac prilika u Sandžaku Safeta Biševac:

„Apsurdno je recimo da u Tutinu u kome živi skoro 98 odsto Bošnjaka, njih ima u policiji tek oko 50 procenata. A u Novom Pazaru na primer Bošnjaka ima više od 80 odsto. Odnos u policiji je 70 prema 30 odsto u korist Srba.“

Kada je o spornoj Zukorlićevoj oceni reč Biševac, zaključuje:

„Uvek sam bila protiv poređenja Sandžaka i Kosova. To su potpuno drugačije situacije, drugačije priče. U Sandžaku među bošnjačkim političkim strankama i među Bošnjacima nema nikakvog separatizma, nikakvih ideja takve vrste.“

Prst u oko

Ono u šta nema sumnje jeste da je vlast, to jest prethodna Koštuničina Vlada, odigrala ključnu ulogu u sandžačkim konfliktima. Učinila je to registracijom Islamske zajednice na čelu sa Ademom Zilkićem i centrom u Beogradu.

Formiranjem paralelne zajednice gurnula je prst u oko Zukorliću jasno pokušavajući da podeli pastvu kojoj se obraća. To je proizvelo čitav niz incidenata od kojih se pamti onaj kada su se Zukorlićevi sledbenici sukobili sa policijom koja ih je u Tutinu sprečila da postave kamen temeljac za novu džamiju:

„Alahu ekber! Alahu ekber!...“, čulo se u martu 2008. godine, a i u oktobru iste godine u Novom Pazaru kada je došao Adem Ziklič, koga su Zukorlićeve pristalice dočekale povcima: “Uaaa!!!”

Zilkić je po nekima provocirao kada je nedavno u Sandžaku ugostio sarajevskog reisa-ul-Ulemu Mustafu Cerića, sa kojim je kasnije otputovao i na Kosovo:

„Mi vam donosimo lepe pozdrave iz šehar Sarajeva...!“

Zukorlić je pratio Cerića po Kosovu zbog čega se našao i na udaru kritika da je time priznao nezavisnost države koju Srbija ne priznaje, što on odbacuje konstatacijom da nije nadležan za takvu vrstu posla. Zukorlić je izložen i kritikama da je duboko zagazio u politiku, a nakon što je nedavno formiran i Politički savet Mešihata islamske zajednice mnogi su poverovali da je namerio i stranku da formira.

Safeta Biševac podseća da se sandžački spor ne može rešiti nepolitičkim metodama pošto je udar na Zukorlićevu zajednicu izvršen iz Ministarstva vera i od strane Ugljanina:

„Ako vas političari napadnu iz nekih političkih razloga vi onda morate da se branite isto na politički način.“

Kombinacija religije sa lokalnom i državnom politikom neprekidno proširuje konflikt unutar bošnjačke manjine u Sandžaku i samim tim je udaljava od suštinske rasprave o položaju Bošnjaka u Srbiji.

